

PRAKTIŅĒ RETORIKA
VERTĒJAMS ŽODŽIU

INGRIDA TATOLYTĒ

PRAKTIŅĖ RETORIKA VERTĖJAMS ŽODŽIU

Ingrida Tatolytė

Vilniaus universitetas, 2014

UDK 81'253(075.8)

Ta285

Knyga leidžiama įgyvendinant projektą „Aukštos kvalifikacijos vertėjų rengimo kokybės gerinimas ir plėtra“. Projektą vykdo Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Vertimo studijų katedra.

Recenzavo:

doc. dr. Jolanta Saldukaitytė, Vilniaus Gedimino technikos universitetas

doc. dr. Lionginas Pažūsis, Vilniaus universitetas

Redagavo Julija Kleščiova

ISBN 978995578698-6

© Ingrida Tatolytė, 2014

© Vilniaus universitetas, 2014

Iš tiesų mėgindami ką nors išreikšti mes keliaujame aplinkkeliais, važiuojame šalutiniais keliais. Priešaky matome tiesų greitkelį, bet, žinoma, negalime juo pasinaudoti, nes jis užtvertas amžiams.

Ludwig Wittgenstein *Filosofiniai tyrinėjimai*

TURINYS

PADĖKA	9
PRAKTINĖ RETORIKA VERTĖJAMS: ŠIEK TIEK KITOKS ŽVILGSNIS Į SENUS DALYKUS	11
1. KĄ VADINAME „RETORIKA“?	20
Retorikos sampratos kaita	22
◇ „Retorikos“ sąvokos atsiradimas. Antikinė retorikos samprata	23
◇ Retorika nuo ankstyvosios krikščionybės iki šiandien	29
◇ Retorikos apibrėžtys	38
◇ Oratoriaus apibrėžtys	41
◇ Retorinis kanonas (arba retorikos mokslo dalys)	44
◇ Retorikos sąsaja su kitais humanitariniais mokslais	47
◇ Bendroji ir specialiosios (profesinės) retorikos	50
Specialioji retorika vertėjams žodžiu?	52
2. RETORINIS SAMPROTAVIMAS: KONTEKSTAI IR PRINCIPAI	65
Retorinio samprotavimo ištakos ir retorikos mokslo formavimosi kontekstai	67
◇ Sakytinė graikų kultūra	67
◇ Graikiškoji varžybų dvasia	69
◇ Retorika ir graikų demokratija	70
◇ Retorikos ir politikos sąsaja	72
◇ Retorika kaip pedagogika	73
Logika, dialektika, retorika ir filosofija. Retorinis samprotavimas	76
◇ Loginis, dialektinis ir retorinis samprotavimas	77
◇ Įtikinimo būdai: logosas, patosas, etosas...	85
◇ Retorinė dedukcija ir indukcija. Prielaidų ir argumentų teisingumas	113
◇ Kelios pastabos apie retorinio samprotavimo vertimą	140

3. RETORIKA IR KOMUNIKACIJA. DISKURSO TIPAI	150
Kalbinis įvykis ir komunikacinė situacija	151
◇ Komunikacinė (kalbinė) situacija. Komunikacijos schemas	152
◇ Komunikacijos erdvė ir laikas	163
◇ Komunikacijos dalyviai: vaidmenys ir elgsenos	172
Diskurso tipai ir kalbos tikslas	190
◇ Argumentuojamojo diskurso tipai	190
◇ Bendrasis ir konkretusis kalbos tikslas	194
◇ Vertėjo vieta komunikacinėje situacijoje	198
4. RETORINĖ TECHNIKA: KALBĖTOJO ĮGŪDŽIAI	203
Sklandus kalbėjimas – sklandus vertimas	204
◇ Niekas negimsta kalbėdamas	206
◇ „Negirdėjau, ką pats sakiau“ ir „Aš negalėjau taip pasakyti“	208
◇ Kritika visada sunki	210
◇ Kad niekas neprasprūstų pro akis	211
◇ Bendrosios žinios ir visa tai, ko jūs nesitikėjote žinoti	212
◇ Atsargiai – vertinimas!	213
◇ „Siena“ ar „tvora?“	215
◇ Klaida „ne klaida“	218
◇ Olimpinė kalbėtojo ir vertėjo ištvėrmė	220
◇ Visa tai, ko nenorėjome mokytis mokykloje	221
◇ Vienas lauke ne karys	222
Kalbėtojo įgūdžiai. Pratimai, patarimai, užduotys	225
◇ Įdėmus klausymasis. Įdėmus skaitymas	225
◇ Taisyklingas kvėpavimas, tinkama laikysena ir gestai	231
◇ Streso įveika	239
◇ Balsas: kryptis, tembras, moduliacijos, garsumas	245
◇ Artikuliacija	246
◇ Intonacija, loginiai kirčiai ir pauzės	250
◇ Atminties lavinimas	255
◇ Pasakojimas ir spontaniinė kalba	258

---

5. RETORINĖ TECHNIKA: VIEŠOJI KALBA	263
◇ Invencija	264
◇ Dispozicija	271
◇ Užuomina apie elokuciją	280
◇ Memorija	282
◇ Akcija	283
PABAIGOS ŽODIS: KAIP SKAITYTI ŠITĄ KNYGĄ	288
LITERATŪRA	289
INTERNETO NUORODOS	293
VAIZDO IR GARSO MEDŽIAGOS NUORODOS	294

PADĖKA

Visose knygose man labiausiai patinka padėkos. Būtinai jas visada perskaitau. Padėkos daro tekstą asmeniškesnį, susieja jį su realiu autoriumi, žmogumi, rašiusi tekstą tam tikromis aplinkybėmis, tam tikroje tikrovėje, tarp kitų žmonių. Taip buvo ne visada. Kadaisė padėkų ir dedikacijų labai jaunatviškai arogantiškai nemėgau – už tą pačią jų savybę, už kurią dabar jas vertinu. Ilgainiui išmoksti itin vertinti kontekstą.

Naudodamasi šia proga, labai norėčiau padėkoti ir aš. Visų pirma savo dviem retorikos srityje dirbančioms kolegėms – mano buvusiai dėstytojai Reginai Čičinskaitei, pirmajai sudominusiai retorika (jos paskolintu retorikos vadovėliu gimnazistams rusų kalba naudojausi rašydama savo pirmąją metodinės medžiagos versiją ir turiu prisipažinti, iki šiol esu jai negrąžinusi šios vertingos knygos), ir savo draugei, retorikos teorijos specialistei ir retorinių (bei ne tik) pokalbių partnerei Nijolei Keršytei: nors ji pati šito dabar neprisimena, iš jos esu perėmusi kai kurias lenteles ir net kai kuriuos esminius terminus lietuvių kalba ir būtent su ja kalbėdamasi kėliau klausimus – į kai kuriuos jų dar ir šiandien neradau atsakymo – ir mėginau atsakyti į jos iškeltuosius. Mielosios Regina, Nijole, dėkoju jums už tai, kad jau devynerius metus turiu ką pasakyti savo studentams.

Taip pat dėkoju visiems Vertimo studijų katedros kolegoms, klausiusiems mano paskaitų kartu su studentais, komentavusiems, klausinėjusiems, siuntusiems tekstus, teikusiems paramą ir skatinusiems rašyti. Jeigu šis tekstas nepateisins jūsų lūkesčių, būtinai paraginkite mane (dar kartą) jį taisyti ir pildyti. Ypač esu dėkinga savo kolegėms Rasai Darbutaitei ir jau katedroje nebedirbančioms vertėjoms žodžiu Emilijai Černyševai ir Astai Dvilaitienei, pakvietusioms mane dėstyti ir paskatiniusioms sukurti autorinę kursą, skirtą būtent vertėjams žodžiu. Dėkoju savo mielai draugei, vertėjai Editai Pikturnaitei, prieš daugelį metų iš manęs taip griežtai pareikalavusiai pateikti autorinę medžiagą, kuri ir tapo šios knygos pagrindu. Ir atskirai tariau ačiū mūsų katedros vedėjai Nijolei Maskaliūnienei – už visą paramą, tikėjimą mano gebėjimais ir kantrybę laukiant šios knygelės.

Ši knyga, o ir visas kursas nebūtų atsiradęs be slapto katalizatoriaus – mano draugės, Europos Komisijos DG SCIC vertėjos žodžiu Jurgitos Kajutytės, išbandžiusios kai kuriuos šių patarimų bei pratimų dar tada, kai retorika vertėjams universitete nebuvo dėstoma, ir pirmajai per vieną visai atsitiktinį, kaip dažnai būna, pokalbį prasitarusiai VSK kolegėms, kad pažįsta žmogų, dėstantį ir galintį dėstyti praktinę retoriką. Ačiū jai už šią ir kitas puikias idėjas, tapusias dėstomu kursu, konferencijų pranešimais, tolesnių tyrimų planais.

Negaliu nepadėkoti ir savo kolegei ir brangiai draugei Julijai Kleščiovai, kuri su džiaugsmu peržiūrėjo visus 296 puslapius šios knygos maketo ir davė puikių patarimų.

Galiausiai dėkoju visiems savo studentams. Be jūsų visa tai neturėtų jokios prasmės. Ačiū už provokuojamus klausimus, keisčiausius pasiūlymus, raštu ir žodžiu ruoštus namų darbus, nepaprastai įdomias baigiamąsias kalbas ir už visas tas klaidas, kurias taisydami kartu ieškojome atsakymo į klausimą, ko gi griebtis, kad sakoma kalba būtų gera... kad ir kas ją sako – kalbos autorius ar jos vertėjas...

PRAKTIŅĒ RETORIKA VERTĒJAMS: ŠIEK TIEK KITOKS ŽVILGSNIS Į SENUS DALYKUS

Į tą diskursą, kurį išgirsite šiandien, ir į tuos, kurių turėsite klausytis metų metus, norėčiau prasmukti slapta. Užuoat pradėjęs kalbą, norėčiau, kad ji įsuptų mane ir nuneštų kuo toliau, anapus bet kokios pradžios.

Michel Foucault *Diskurso tvarka*

Vertimas keičia viską...

Lawrence Venuti *Vertimas keičia viską.*

Teorija ir praktika

Šiame skyrelyje trumpai pristatoma knyga, pasakojama, kam ji skirta, ką joje galima bei ko negalima rasti, kokiais principais vadovaujantis ji buvo sudaryta, kokia metodika naudotasi dėstant kursą, kurio pagrindu ji buvo parašyta.

Ši knyga atsirado paprašius apibendrinti dėstymo universitete patirtį ir visų pirma yra skirta vertimo žodžiu studentams. Ji išsirutuliojo iš specialiai vertimo žodžiu studentams sukurto praktinės retorikos paskaitų, seminarų ir pratybų ciklo. Iš esmės tai – kiek išplėsti ir papildyti praktinės retorikos paskaitų konspektai. Ilgainiui pirminė kurso medžiaga aplipo įvairiais pavyzdžiais, pratimais ir nuorodomis, skirtomis tiems, kurie susidomi vienu ar kitu retorikos aspektu. Pagal savo prigimtį ir pobūdį ji, toli gražu, nėra išsami ir labiau naudotina kaip pagalbinė medžiaga, bendrosios studijų gairės.

Vis dėlto dėl šios priežasties ją mėginau pateikti savo požiūrį į tai, kaip šiandien galėtų būti dėstoma retorika – visų pirma, atsispidama nuo savo pačios kalbės-

jimo įvairiausiose viešosiose erdvėse patirties ir mokymo praktikos. Todėl knygoje teorinė medžiaga derinama su praktinėmis užduotimis ir pratimais, skirtais ir darbui per pratybas, ir savarankiškam individualiam darbui ar darbui grupėje (pratimai ir užduotys įtraukti į patį tekstą, bet išskirti grafiškai, kad juos būtų lengva pastebėti, jeigu skaitysite knygą nenuosekliai; prie daugelio jų pažymėta, kokiam darbui – individualiam ar grupėje – jie skirti, yra rekomenduojamieji ar papildomieji, ir pan.), pateikiami kai kurie įdomūs faktai ir nuorodos, tolesnės rekomendacijos, literatūra tolesnėms studijoms ir galiausiai įvairiausi praktiniai patarimai studentams, kurie kurso gale turėdavę pasakyti viešąją kalbą ir viešai apginti savo poziciją.

Kiekvieno stambaus skyriaus pradžioje trumpai pristatoma, apie ką yra šis skyrius ir į ką reikėtų atkreipti dėmesį jį skaitantiems studentams. Skyrių gale pateikiama šiek tiek nuorodų tiems, kurie norėtų išsamiau išstudijuoti kokį nors skyriuje aptartą klausimą. Šis sąrašas negalutinis – tai tik kelios rekomendacijos, dažniausiai atsižvelgiant į tai, ar minima literatūra yra prieinama Lietuvos skaitytojams. Žinoma, visus siūlymus riboja ir pačios autorės gebėjimai – šioje knygoje daugiausia remtasi literatūra lietuvių, anglų ir rusų kalbomis. Neabejotinai, jos galima būtų rasti ir kitomis kalbomis, o tie, kurie skaito senąją graikų ar lotynų kalba, įgautų itin didelį pranašumą. Knygos gale pateikiamas literatūros sąrašas taip pat yra neišsamus, tiesa, į jį įtraukti ir tie veikalai, kurie tiesiogiai knygoje necituojami, bet kuriais buvo remtasi rašant kokį nors skyrių ar jo dalį. Tačiau šis sąrašas neatspindi visos kursui panaudotos medžiagos: daugelis paskaitų dėliojo si po trupinėlį, dažnai buvo pildomos tų dienų aktualijomis, o per seminarus ir pratybas visada būdavo aptariami paskutiniai, naujausi įvykiai, pateikiami aktualiausi pavyzdžiai, kurie paprastai kaskart būna vis kiti, todėl į šią knygą pateko tik keli jų.

Be šio, knygą sudaro penki stambūs skyriai, kurie yra suskirstyti į poskyrius. Kartais skyriuje aptariamos temos viena su kita yra susijusios ne akivaizdžiais, o gilesniais struktūriniais, conceptualiais ryšiais. Kai kuriuose poskyriuose yra išskirti smulkesni punktai – tai padariau tik tam, kad kai kurias temeles būtų galima lengviau rasti ir grįžti prie jų skaitant kitų skyrių medžiagą. Nei šie skyriai, nei poskyriai, nei juose išskirti punktai nežymi jokios hierarchijos – apie daugelį šių temų galima kalbėti grupuojant jas visiškai kitaip. Kai kurias temas man rūpėjo išskirti, nes su jomis sieju daugiau praktinių ar teorinių dalykų, kitas – priešingai, sujungti vienas su kitomis, kad parodyčiau gilesnį jų tarpusavio ryšį.

Pagrindiniai skyriai ir jų turinys

I. Ką vadiname „retorika“?

Retorikos sąvoka, retorikos samprata; retorikos susiformavimas ir retorikos sampratos kaita; oratoriaus samprata, retorinis kanonas, bendroji ir specialioji profesinė retorika; specialiosios retorikos vertėjams metmenys.

II. Retorinis samprotavimas: kontekstai ir principai

Retorikos susiformavimo kontekstas ir prielaidos: sakytinė kultūra, varžybų dvasia, demokratija, politika ir pedagogika; retorinio samprotavimo santykis su logika, dialektika ir filosofija; retorinio samprotavimo principai, etosas, patosas, logosas; retorinė dedukcija ir indukcija; prieiga prie retorinio samprotavimo vertimo.

III. Retorika ir komunikacija. Diskurso tipai

Komunikacinė situacija, laikas, vieta, kodas, kontekstas; kalbėtojas komunikacijoje, individualumo raiška; argumentavimas komunikacijoje; diskurso tipai; pranešimo tikslas; vertėjo vieta komunikacinėje situacijoje.

IV. Retorinė technika: kalbėtojo įgūdžiai

Metodinės pastabos; įdėmus klausymas(is), įdėmus skaitymas; atminties lavinimas, bendrosios žinios; kalbiniai įgūdžiai: kvėpavimas ir laikysena, balsas, tartis, artikuliacija, intonacija, tempas (pauzės, kalbos ir reakcijos greitis); spontaniinė kalba; gestai; streso valdymas.

V. Retorinė technika: viešojo kalba

Invencija ir dispozicija; kelios pastabos dėl elokucijos, kalbos įsiminimo ir atlikimo; individualus kalbėtojo stilius.

Pirmoje stambioje knygos dalyje aptariama pati *retorikos* sąvoka, jos samprata, sampratos kaita ir kiti su retorika, kaip disciplina, teorija ir praktika, susiję dalykai, pvz., kokios retorikos apibrėžtys būna pateikiamos, kaip suprantamas oratorius. Taip pat yra išskleidžiamas retorinis kanonas bei labai bendrai aptariamas retorikos santykis su kitais humanitariniais mokslais, save iš retorikos kildinančiais ar su ja siejančiais. Galiausiai apibūdinama retorika kaip šiandien dėstoma disciplina bei svarstoma apie specialiosios retorikos vertėjams metmenis.

Tolesniame skyriuje yra išplečiami kai kurie pirmame skyriuje paminėti aspektai, aptariamos retorikos prielaidos: jos atsiradimo kontekstai, lėmę, kad būtent taip formavosi retorika kaip teorija ir praktika, tų kontekstų atpažįstamumas šiandienėje retorikos sampratoje ir praktikoje. Kalbant apie retorinio samprotavimo specifiką aptariamas retorikos ryšys su logika, dialektika ir filosofija. Taip pat bendrai pristatoma retorinė dedukcija ir indukcija, bei retorinio įtikinimo būdai.

Šiuose dviejuose skyriuose apie retorinį samprotavimą daugiau kalbama iš teorinės perspektyvos tam, kad skaitytojai galėtų susiformuoti bendrą supratimą apie tai, kas ir kokia yra retorika. Iš praktinės perspektyvos minėti įtikinimo būdai daugiau aptariami tolesniuose skyriuose: „Retorika ir komunikacija. Diskurso tipai“ ir „Retorinė technika: kalbėtojo įgūdžiai“. Komunikacijai skirtame skyriuje įtikinimo būdai aptariami platesniame komunikacinės situacijos kontekste. Šiame skyriuje mėginama trumpai pristatyti visus komunikacijos „dalyvius“, vienaip ar kitaip tą komunikaciją veikiančius.

Apie kalbėtoją iš skirtingų perspektyvų šiek tiek kalbama visuose trijuose praktikai skirtuose skyriuose: „Retorika ir komunikacija. Diskurso tipai“, „Retorinė technika: kalbėtojo įgūdžiai“ bei „Retorinė technika: viešojo kalba“. Pirmame jų labiau telkiamasi prie komunikacinės situacijos, šiek tiek aptariamos ir kalbėtojo individualumo raiškos galimybės bei jos reikšmė. Antrame daugiau kalbama apie kalbinius kalbėtojo įgūdžius, kalbėsenos pobūdį ir tinkamumą, kalbėtojo elgseną, šiek tiek paliečiamas ir jo sugebėjimas tinkamai klausytis, skaityti bei analizuoti medžiagą. Šiame skyriuje pateikiama daugiausia praktinių užduočių, aprašoma, kaip jas atlikti bei kokiems įgūdžiams lavinti jos skirtos. Ši dalis buvo išskirta dėl to, jog joje minimus įgūdžius lavinti reikia ilgai, kruopščiai ir kantriai. Jie yra pravartūs ir kalbėtojui, ir vertėjui. Daugelis šių įgūdžių labai techniniai – išmokstami per praktiką ir kartojimą. Visa tai, kas susiję su konkrečiu kalbos ar pranešimo (ar bet kokio kito teksto) turiniu ir argumentacija, į šią dalį nebuvo įtraukta. Paskutinė iš šių dalių yra skirta pačiai viešajai kalbai: joje kalbama apie tai, kaip tokią kalbą ruošti, dėlioti, atlikti. Bet ir čia skiriama šiek tiek dėmesio individualiems kalbėtojo pasirinkimams.

Visuose šiuose skyriuose minimas ne tik kalbėtojas (nors jam skiriama daugiausia dėmesio), bet ir vertėjas. Kai kur pastabos vertėjams pateikiamos atskirame poskyryje, kai kur įterpiamos į dėstomą medžiagą ar į pratimus, kurie skirti ne tik vertėjams, bet apskritai bet kuriems kalbėtojams.

Galiausiai trumpučiaame paskutiniame skyrelyje „Pabaigos žodis: kaip naudotis šia knyga“ pateikiamos kelios pastabos apie tai, kaip dar būtų galima dirbti su šia mokomąja priemone.

Šioje knygoje nėra galybės dalykų, kurių, ko gero, galėtų tikėtis jų į rankas paėmęs skaitytojas. Ir man atrodo prasminga pasakyti, ko ir kodėl joje nerosite.

Šiandien paminėjus „praktinę retoriką“ visų pirma pagalvojame apie „viešąjį kalbėjimą“ – turiu galvoje šiuo pavadinimu dėstomus įvairiausių kursų gidams, administratoriams, vadovams, reklamos darbuotojams, viešųjų ryšių atstovams ir panašiai. Veikiausiai būtų buvę įprasčiau pavadinti šį kursą „viešojo kalbėjimo“ ar oratorystės paskaitomis – šitaip dažniausiai daroma, kai kalbama apie praktinių įgūdžių lavinimą. Taip yra, nes lietuviškojoje (kaip ir mūsų kaimynų lenkų bei iš dalies rusų) retorikos studijų tradicijoje retorika daugiausia tapatinama su teorija, o praktinių įgūdžių lavinimas vadinamas kitais vardais – viešuoju kalbėjimu, oratoryste, iškalbos lavinimo paskaitomis, net stilistika (pačia plačiausia prasme). Daugiau apie tai, kodėl šios paskaitos, o sykiu ir knyga, vadinamos praktine retorika, o ne kaip kitaip, su kokiomis sampratomis ir nuostatomis tai yra sietina, skaitykite skyriuje „Ką vadiname „retorika“?“, o čia paminėsiu tik porą priežasčių.

Nors šioje knygoje pateikiama daug patarimų, joje nerosite to, su kuo dažniausiai siejami vadinamojo „viešojo kalbėjimo“ kursai, – manipuliacijos priemonių rinkinio. Žinoma, plačiąja prasme visa retorika laikytina manipuliacijos priemonių sąvadu: ji įteikia įrankius, padedančius įtikinti klausytoją ką nors daryti ar kaip nors mąstyti – geras oratorius siekia savo kalba paveikti klausytoją taip, kad šis ką nors padarytų, ir tik ta retorika, kuri pasiekia šį tikslą, yra išties paveiki ir vadintina gera. Bet „viešojo kalbėjimo“ mokytojai žengia gerokai toliau (be abejo, kaip bus kalbama šioje knygoje dar ne sykį, pati *retorikos* prigimtis leidžia tai daryti) ir siūlo įvairiausių gudrybių rinkinius: moko jus, ką sakyti ir ko nesakyti (turiu galvoje patį turinį, o ne raišką), kaip atpažinti žmonių tipus (egzistuoja įvairiausių žmonių tipologijos pagal amžių, išvaizdą, psichologines savybes ir pan.), kaip rengtis ir net kokį makiąžą darytis. Kai kurios šių priemonių yra labai rafinuotos (pavyzdžiui, tos, kurios naudojamos viešųjų ryšių srityje, propagandos sklaidoje ir pan.), kitos veikia tik tuo atveju, jeigu jūs apie jas nieko nežinote ir jų atpažinę nedemaskuojate. Šios priemonės apima visą skalę nuo hipnozės iki manikiūro.

Pirmaisiais mano dėstymo universitete metais viena studentė man papasakojo, kad yra skaičiusi, jog Hitleris savo auditoriją hipnotizuodavo, ir paklausė, ar aš mokysiu juos hipnozės. Esu ir šiandien jai dėkinga už šį klausimą, nes jis padėjo man suformuluoti vienas pagrindinių šio kurso nuostatų.

Šioje knygoje tokių priemonių nerasite. Iš dalies dėl to, kad dėstomas kursas buvo tiesiog per trumpas jas apimti. Taip pat ir dėl to, kad pati kurso autorė kai kuriomis jų paprasčiausiai netiki ir mano, kad jos veikia tik neišprususį klausytoją, o žmogus, žinantis, kokių triukų imasi kalbėtojai, labai greitai juos nuskaito ir dekoduoja. Bet daugiausia dėl to, kad šis kursas – tik atspirties taškas, o pradėti, mano galva, reikia nuo pagrindų, šiuo atveju nuo klasikų. Ne tik dėl to, kad knygos autorė yra klasikų mokinė ir laikosi nuomonės, kad svarbiausi dalykai yra argumentacija ir kalbėtojo atsakomybė (puikiai suvokdama, kad kai kam gali atrodyti gerokai anachroniška ir nepaspėjanti net su Naujaisiais laikais, – o ir klasikai ne visi taip manė), bet ir dėl to, kad iš tiesų, nepaisant tūkstantmetės raidos, retorika tebesiremia dar Antikoje suformuluotais principais, siūlo tuos pačius patarimus ir yra kritikuojama dėl tų pačių trūkumų.

Kita vertus, „viešąją kalbą“ galima suprasti dvejai: kaip bet kokią kalbėjimą viešojoje erdvėje ir kaip specifinį retorinį žanrą. Šioje knygoje, nors ir kalbama apie kalbėtojo raišką viešojoje erdvėje plačiąja prasme, „viešoji kalba“ suprantama antrąja, siauresniąja prasme (jai skiriama visa penktoji stambioji dalis „Retorinė technika: viešoji kalba“), tad toks kurso pavadinimas būtų gerokai per siauras.

Bet ši knyga nėra ir retorikos teorija ar retorikos istorija. Šiandienė retorikos teorija daugiausia dėmesio skiria retorinei analizei. Šioje knygoje tik užsimenama apie kai kuriuos retorinės analizės reikalavimus, atkreipiamas dėmesys į kai kuriuos principus. Bet tik tiek, kiek būtina (o tai būtina) praktiniams kalbėjimo įgūdžiams lavinti ir viešajai kalbai reikalingai medžiagai rinkti. Be abejo, retorinė analizė sietina ir su komunikacija, kuriai skiriama dalis šioje knygelėje, tačiau čia nepateikiame jokių konkrečių tekstų retorinių analizių.

Retorikos istorijai, antikiniams autoriams, šioje knygoje taip pat skiriama tik tiek dėmesio, kiek reikia aptariant pamatines retorikos sąvokas, principus ir kalbėtojo įgūdžius. Maža to, joje paminimi tik keli antikinių autorių vardai ir darbai. Į ją nepateko galybė kitų Antikai labai svarbių autorių. Taip nutiko todėl, kad šios knygos tikslas nebuvo pateikti retorikos istoriją ar aptarti visus svarbius retorikos teoretikus bei praktikus. Apie antikinius autorius kalbame tik tam, kad pamatytume, jog pamatiniai jų suformuluoti principai tebėra aktualūs ir šiandien, ir mes patys, to nė nepastebėdami, jais tebesivadovaujame.

Knygoje pateikiama labai nedaug pavyzdžių. Pavyzdžiai dažniausiai yra šio kurso seminarų objektas: juos aptariame, apie juos diskutuojame, juos analizuojame. Daugelis pavyzdžių būna spontaniškai padiktuoti aplinkybių – istorinių, poli-

tinių, aktualiausių kultūrinių įvykių. Šioje knygoje aptariami tik jų galimos analizės metmenys. Šiek tiek pavyzdžių pateikiama kartu su patarimais viešosios kalbos sa- kymo praktikos skiltyje.

Šioje knygoje taip pat mažiau dėmesio skiriama stilistinei raiškai. Kelis šimt- mečius stilistinė raiška užėmė centrinę poziciją kalbant apie retorikos mokymą, o argumentacija buvo nepelnytai apleista (apie tai daugiau žr. skyriuje „Ką vadina- me „retorika“?“). Retorikai kaip stilistikai daug dėmesio skirta profesorės Reginos Koženiauskieneš knygoje *Retorika: iškalbos stilistika* (Koženiauskieneš 2001), todėl šioje knygoje kiek daugiau dėmesio skiriama pirmiesiems kalbos kūrimo etapams ir pačiai argumentacijai. Tiesa, apie elokuciją knygoje kalbama nuolatos, bet kiek ki- taip, kreipiant daugiau dėmesio į kalbos funkcionalumą, o ne į stilistines ar retorines figūras. Jai nėra skirta jokio stambaus skyriaus, nes ji suprantama šiek tiek plačiau ir aptariama kartu su komunikacine situacija bei kalbėtojo individualumo raiška.

Per šiuos kelerius metus, kai kursas buvo dėstomas universitete, santykis su retorika kaip disciplina Lietuvoje gerokai kito. Prieš devynerius metus, kai tik atė- jau dėstyti kurso į Vertimo studijų katedrą, retorika nebuvo tokia populiari kaip šiandien. Tiesa, Vilniaus universitete retorika buvo dėstoma kaip pasirenkamasis dalykas, taip pat buvo dėstomos retorikos istorija (klasikinės filologijos studen- tams) ir retorikos teorija (semiotikos, o vėliau intermedialių studijų studentams). Bet retas mano studentas buvo klausęs kokio nors retorikos kurso. Netrukus ji tapo dėstoma visuotinai, kartu su specialybės kalba, visų specialybių studentams, atsi- rado viešojo kalbėjimo kursų, debatų klubų ir sykiu retorikai ar retorinei analizei skirtų straipsnių bei knygų lietuvių kalba. Šalia profesorės Koženiauskieneš išleistų knygų *Retorika: iškalbos stilistika* (2001), *Juridinė retorika* (2005) ir *Retorinė ir sti- listinė publicistinių tekstų analizė* (2013b) su nedideliu papildomu praktikai skirtu lediniu *Iškalbos praktika* (2013a), paminėtini ir labiau retorikos praktikai skirti Zi- tos Nauckūnaitės darbai *Iškalbos mokymas. Vadovėlis* (2001), *Prezentacijos menas* (2007), *Teksto komponavimas: rašymo procesas ir tekstų tipai* (2002) bei kiti; iš dalies retorikai kaip komunikacijai yra skiriama dėmesio ir Žyginto Pečiulio knygoje žur- nalistikos studentams *Efektyvi komunikacija (praktinis vadovas)* (2004). Retorikos tema rašoma straipsnių, pateikiama, nors ir nedaug, retorinių analizių, taip pat yra parašytos kelios disertacijos Lietuvos universitetuose, kai kuriems autoriams ir kai kuriems paskiriems retorikos klausimams skiriama dėmesio įvairiuose leidiniuose, esama vieno kito su retorika susijusio straipsnių rinkinio ir kitko. Tad galėtų kilti klausimas, kam reikia dar vienos knygos apie retoriką lietuvių kalba? Iš tiesų esu

įsitikinusi, kad reikėtų dar ne vieno veikalo retorikos tema. Neturime retorikos teorijos (retorinės analizės) lietuvių kalba, neturime Lietuvos retorikos istorijos. O kur dar specialiosios, profesinės, retorikos (šiokia tokia išimtis gal būtų profesorės Koženiausienės knygos, skirtos teisininkams ir žurnalistams, bei iš dalies minėta profesorius Pečiulio knyga)? Tiesą sakant, neturime net pagrindinių retorikai skirtų klasikų veikalų vertimų (nei Platono *Gorgijaus*, nei Aristotelio *Retorikos*, o sykiu ir dialektikai skirtos jo *Topikos*, nei Cicerono *Apie invenciją* ar *Apie oratorijų*, Kvintiliano darbų bei kitų).

Ši knygelė tėra mėginimas palengvinti būsimų vertimo studijų studentų darbą – į ją galima žiūrėti kaip į specialiąją retoriką, retoriką vertėjams žodžiu. Jūs visiškai teisėtai galite paklausti manęs, kam žodžiu verčiančiam vertėjui reikalinga retorika. Šį klausimą pirmiausia ir užduodu savo studentams. Įdomu, kad dažniausiai išgirstu daugybę argumentų *už*: vertėjas žodžiu turi turėti puikią iškalbą, gebėti spontaniškai laisvai ir sklandžiai reikšti mintis, tinkamai jas formuluoti (dažnai net daryti tai geriau už patį kalbėtoją), taisyklingai, raiškiai, artikuliuotai kalbėti, gebėti komunikuoti ir nebijoti kalbėti viešai įvairiausioms auditorijoms. Bet vieną ryškiausių prieštaravimų turiu parodyti aš pati. Vertėjas iš esmės skiriasi nuo kalbėtojo tuo, kad dirbdamas jis niekada nepateikia savo nuomonės, savo pozicijos, neturi jos argumentuoti ir už ją kovoti. Tad galbūt vis dėlto vertėjui retorikos senąja klasikine prasme, kaip meno įtikinti žodžiais, viešojo diskurso technikos, tokios retorikos, apie kokią, bent iš dalies, kalbama šioje mokomojoje priemonėje, ir nereikia? Išties šioje knygoje, kaip ir dėstant kursą, daug dėmesio skiriama kalbėtojo įgūdžiams lavinti – spontaninei kalbai, artikuliacijai, intonacijoms ir kitkam, kitaip tariant, kasdieniam mūsų įpročiui kalbėti. Ir vis dėlto joje šiek tiek dėmesio skiriama ir mūsų įgūdžiui reikšti savas mintis, nuomones, savo poziciją. Kai galvojau apie tai, koks turėtų būti šitas kursas, labai norėjau suteikti vertėjui galimybę pabūti kalbėtojo kailyje, pasakyti kalbą, paruošti ją nuo pradžių iki galo pačiam. Iš dalies tam, kad pamėginę patys, lengviau atpažintume, ką daro kiti. Tam, kad išmoktume atpažinti svetimus argumentus, kad tiksliau juos perteiktume ir gebėtume pateikti argumentaciją aiškiai, skaidriai, suprantamai. Bet ir tam, kad bent kiek kompensuočiau tai, jog paskui daugelį metų žodžiu verčiantis vertėjas tokios progos išsakyti savo poziciją neturės.

Tad šioje knygoje studentas ras ir kalbėjimo įgūdžiams lavinti skirtų pratimų, ir retorikos kaip klasikinio mokslo pristatymą, ir žvilgsnį į retoriką iš šiandienos perspektyvos, išplečiant klasikinę mokslą komunikacijos teorijų, lingvistikos ir psi-

chologijos žiniomis, ir viešajai kalbai skirtą dalį, kurioje aptariama, kaip ruošti kalbą, kaip parinkti argumentus, kokia gali būti argumentacija ir kaip galiausiai tokią kalbą tinkamai viešai pasakyti. Prisiminę sofistus galėtume tarti, kad visa ši knyga skirta retorikos technikai senovine technika kaip amato prasme. Joje nuolatos mėginama atsižvelgti į abu vaidmenis – kalbėtojo ir vertėjo.

Tikiuosi, kad ši medžiaga bus naudinga būsimiems studentams, visiems, kurie imsis ar jau ėmėsi vertėjo amato, kad mažų mažiausiai ji paskatins pasidomėti kai kuriais dalykais, pasigilinti į juos, gal net pažvelgti į juos kritiškai ir galbūt atsakys į mano buvusių studentų keltus klausimus, kuriuos tikriausiai šioje knygoje jie patys atpažins.

Ir vis dėlto, pirmaisiais mano dėstymo metais taip noriai cituoto Foucault'o žodžiais, kažkodėl norėtūsi pasislėpti už šio diskurso, atsisakyti savo deklaruojamos autorystės, o kartais net kaip įmantrius, bet neteisingus argumentus dėstančiam Sokratui prisidengti veidą, nes jaučiu, kad po devynerių dėstymo metų man pačiai atsakymų vis mažėja, jų tvirtumas silpnėja, o klausimų vis gausėja.

KĄ VADINAME „RETORIKA“?

Bet kuri komunikacija, kuria mėginama paveikti žmogų ar kelis žmones, pakreipti kuria nors linkme jų mąstymą, sukelti arba nuraminti jų jausmus ar vadovauti jų veiksams, priklauso retorikai.

Chaïm Perelman *Retorikos valdos*

... non verbum e verbo, sed sensum exprimere de sensu.

(... perteikiu ne žodį žodžiu, o prasmę prasme.)

šv. Jeronimas *Laiškas Pamachijui*

Retorikos sąvoka suprantama labai skirtingai, o retorikos mokslo istorija yra labai sudėtinga. Šiame skyriuje pristatoma *retorikos* sąvoka, skirtingos jos sampratos, retorikos kilmė ir kaita bėgant amžiams. Taip pat šiek tiek aptariamas retorikos ir filosofijos bei retorikos ir religijos santykis. Skyriuje rasite įvairias retorikos ir oratoriaus apibrėžtis. Atkreipkite dėmesį į retorinį kanoną – jo pagrindu dėstoma retorika, o sykiu tai ir viešosios kalbos ruošimo etapai. Galiausiai šiame skyriuje aptariama bendrosios ir specialiųjų profesinių retorikų skirtis ir keliamas klausimas, ar galimà atskira specialioji retorika vertėjams žodžiu, į kokius klausimus siektų atsakyti tokia retorika ir kokius įgūdžius ugdytų.

„Retorika“ kaip studijų disciplina aukštosiose ir bendro lavinimo mokyklose, gebėjimas reikšti savo mintis bei oratorystės (viešojo kalbėjimo) menas šiuo metu vėl tapo aktualiai. Sakydami tai, turime pabrėžti, kad „retorikos“ akademinio gyvenimo arenoje prieš tai nebuvo beveik šimtmetį. Per daugelį retorikos užmaršties metų atsiradęs kalbinių gebėjimų ir žodinės raiškos lavinimo stygius tebejuntamas ir mūsų

kasdieniame bendravime, ir Lietuvos viešojoje erdvėje. Tiesa, situacija Lietuvoje yra dramatiškesnė nei kitose žemyninės Europos šalyse ir visiškai kitokia nei Jungtinėje Karalystėje ar JAV. Kodėl retorinė mokykla Europoje sunyko? Kodėl retorika buvo visiškai apleista Lietuvoje? Iš dalies tai susiję su retorikos sampratos ir disciplinos kaita, iš dalies su bendrais kultūriniais ir akademiniais procesais, iš dalies su istorinėmis aplinkybėmis. Bet, ko gero, retorika nuo pat pradžių pasižymėjo ambivalentiška prigimtimi: ji buvo giriama ir kritikuojama, garbinama ir niekinama, ja buvo naudojama ir jos buvo nepaisoma, nes ji suteikė tam pagrindą – kaip sako knygelės *Kaip mes įtikiname kitus. Retorikos įvadas* autoriai (Cockcroft, Cockcroft 2005, 2), ji visada buvo užtaisytas ginklas, ir kartais šis ginklas buvo nukreipiamas prieš ją pačią.

Bet apie ką mes kalbame, kai sakome „retorika“? Kas yra „retorika“? Ką ši sąvoka reiškia ir kokiam kontekste ji vartojama? Ko galėtume tikėtis iš retorikos studijų? Kitaip tariant, koks yra retorikos mokslo objektas? Ir kam mums „retorika“ reikalinga? Pradėkime nuo pastarojo klausimo, nes į jį atsakyti, ko gero, paprasčiau nei į kitus.

Pirmaisiais savo dėstyimo universitete metais paskaitas pradėdavau pirmesnio skyriaus epigrafe (žr. p. 11) įrašyta šiek tiek pakeista ir sau pritaikyta Michelio Foucault'o citata, paimta iš knygelės *Diskurso tvarka* (Foucault 1998, 5). Būtent šiais žodžiais jis pradėjo savo inauguracinę paskaitą 1970 m. gruodžio 2 d. Prancūzijos kolegijoje. Turėjau kelis tikslus – vienas jų buvo parodyti, kaip savoje kalboje galime pritaikyti svetimą mintį, kaip galime ją paslėpti tarp savųjų, modifikuoti, paversti užuomina. Antras, galbūt net svarbesnis, pakalbėti apie tai, kaip sunku pradėti kalbėti. Ilgainiui citatos nebeliko, jos pagrindinė mintis pavirto nuotrupomis, įpintomis į kalbą, perteiktomis visai kitais žodžiais. Ir visa tai tik tam, kad galėčiau pradėti dėstyti retorikos paskaitas...

Tai tik viena įprasčiausių situacijų, kai mums prireikia iškalbos įgūdžių – susidurti akis į akį su auditorija, perskaityti paskaitą, kreiptis į klausytoją ar pašnekovą, galų gale tiesiog *pradėti kalbėti*. Kaip turime kalbėti? Ką turime pasakyti? Ko neturėtume sakyti? Kas iš mūsų, kaip kalbėtojų, reikalaujama? Kaip išdrįsti tarti žodį? Kaip sudominti klausytojus? Tai klausimai, kuriuos keliamo patys sau, kai turime parašyti ar pasakyti tekstą, kalbėti auditorijai, išsakyti savo nuomonę. Nebūtinai ir ne visada gauname sakyti savo pačių tekstą – kartais turime mokėti jį parinkti, pritaikyti, atlikti arba išversti. Bet ir šiuo atveju turime išmanyti, kaip atsakyti į visus prieš tai pateiktus klausimus.

Šią pastraipą pasitelkiau retorikos paskaitoms pradėti kaip tam tikrą retorikos pavyzdį. Dar galėtume pridurti, kad šiandien vietoje žodžių „kalba“ ir „diskursas“

galėtų būti pavartotas žodis „retorika“. Visi šie trys žodžiai dažnai vartojami beveik pakaičiui. Dėl XX a. įvykusios mokslų diseminacijos (senųjų skilimo ir naujų formavimosi dažnai dubliuojant kokią nors sritį) ir sąvokų niveliacijos (ribų ir apibrėžčių praradimo) apčiuopti retorikos objektą labai sunku. Pačios retorikos – kaip mokslo ir meno – samprata šiandien yra labai nevienalytė: retorika – labai senas, klasikinis, ir kartu daug keitėsis mokslas, apaugęs naujais terminais, pasipildęs naujų disciplinų žiniomis ir pasitelkęs jų įrankius.

***

Užduotis (žodžiu)

Pamėginkite suformuluoti patys, kaip suprantate, kas yra „retorika“. Kada šį žodį vartojate? Ar gali būti „gera“ ir „bloga“ retorika?

Retorikos sampratos kaita

Žodis „retorika“ šiandien vartojamas dažnai, pačiuose įvairiausių kontekstuose. Girdime sakant: „Tai gryna retorika!“, „Jis pasitelkė retoriką“, „Tai retorinis klausimas“ arba ką nors panašaus. Taip pat girdime ir skaitome apie „reklamos“ ar „politinio diskurso retoriką“ (pvz., Paulio De Mano veikalas *Blindness & Insight* turi tokią paantraštę: *Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism* – paryškinta I. T.), klasikinio retorikos mokslo atgaivinimą ar paprasčiausią retorinių įgūdžių stygių. Tai gali būtume išskirti kelis „retorikos“ vartojimo atvejus, kai kalbama apie retoriką kaip:

- **kalbėjimo įgūdžius,**
- **tam tikrą raiškos formą,**
- **meną,**
- **mokslą (teoriją, discipliną).**

Apibūdindami kieno nors retorinius sugebėjimus, turime galvoje kalbėtojo *iškalbą*, t. y. jo gebėjimą formuluoti ir pateikti mintis, „įvilkti“ jas į žodžių „rūbą“. Kitaip tariant, remiamės prielaida, kad „retorika“ – tai *iškalbos menas*.

Kai tariame, kad kalbėtojas „dangstosi retorika“, – kalbame apie jo sugebėjimą slėptis „už žodžių fasado“, nepasakyti visos tiesos, išsisukinėti ar *tuščiažodžiauti*. Taigi sakome, kad retorika yra *paviršutiniškas dalykas, leidžiantis manipuluoti auditorija*, vartojame šią sąvoką menkinamąja reikšme.

Kai kalbame apie kokio nors *diskurso „retoriką“*, taikome retorinius reikalavimus tekstui, kalbame apie jo raišką, konstravimo priemones, komunikacinius tikslus. Taigi kalbame apie *retoriką kaip apie tam tikrų formalių diskurso raiškos priemonių rinkinį*.

Kai kalbame apie *klasikinę ir moderniąją retoriką*, retorikos dėstymo principus, retorikai keliamus reikalavimus, turime galvoje retoriką kaip tam tikrą *humanitarnių mokslų šaką*, t. y. suprantame retoriką kaip diskurso ypatybes tiriantį mokslą.

Taip pat vartojame retorikos sąvoką norėdami nusakyti tam tikrą įgūdį mąstyti ir argumentuoti, įtikinti ar paveikti auditoriją, pateikti ir apginti savo poziciją. Kitaip tariant, sakome, kad *retorika – tai argumentavimo menas*.

Ir galų gale kai šiandiniame verslo, vadybos, reklamos, viešųjų ryšių ir rinkodaros kontekste kalbame apie *efektyvią komunikaciją* – t. y. apie sugebėjimą tiksliai ir adekvačiai perteikti savo mintis bei idėjas, įtikinti pašnekovą ar klientą, pristatyti save, idėją, kitą žmogų ar bendrovę, suformuoti gerą įspūdį kalbant, išmanyti tam tikrą kalbinę etiką, – taip pat turime galvoje retoriką, šiuolaikinę *retorikos kaip paveikios komunikacijos teorijos sampratą*.

Iš šių pavyzdžių matyti, kad retorikos sąvoka yra plati ir vartojama įvairiuose kontekstuose. Taip pat dažnai kasdienėje ar net akademinėje vartosenoje sąvoka „retorika“ vartojama sinonimiškai (ar beveik sinonimiškai) su tokiomis sąvokomis kaip „tekstas“, „kalba“, „diskursas“. Nė vienu iš šių atvejų negalėtume sakyti, kad retorikos sąvoka vartojama netaisyklingai ar ne vietoje. Tokią jos vartoseną lėmė retorikos prigimtis, ilga retorikos mokslo bei meno istorija ir raida nuo Antikos iki mūsų dienų.

◇ „Retorikos“ sąvokos atsiradimas. Antikinė retorikos samprata

Kada ir kur atsirado bei kaip kito retorika? Iš kokių praktikų ji išsirutuliojo? Žmogus iš prigimties apdovanotas gebėjimu kalbėti, spontaniškai žodžiais dėstyti savo mintis. Šią ypatingą kalbos dovaną ir žodžio svarbą bei galią pabrėžė dar Antikos autoriai. Savo garsiojoje įžangoje į vieną iš retorikai skirtų knygų *Apie invenciją* Ciceronas teigia, kad būtent kalbos dovana išskiria žmogų iš kitų gyvūnų (Cicero

2002). Pačia bendriausia prasme retorika gali būti laikoma mentalinė ir emocinė galia paveikti klausytoją per komunikaciją taip, kaip to siekia kalbėtojas. Seniausia žodžio praktika siejama su **magija**, **mitu** ir **ritualu**. Neabejotinai ir šiandienėje retorikoje matomi žodžio magijos pėdsakai (pagalvokime apie įvairiausias kartotines retorines figūras, kurių jau būta maginiuose užkalbėjimuose, balso galią, kalbėjimo ritmą, asmenybės įtaką, kalbos paveikumo svarbą ir kita). Pats tikėjimas žodžio galia ir paveikumu, kūnu tampančiu žodžiu, ko nors egzistavimu tik dėl to, kad turime tam pavadinimą (Bellos 2011, 21), sietinas su magija. Iš mito, kaip pasakojimo, išrutuliojamos pasakojimo technikos, sudėtingos struktūros. Iš ritualo – tam tikra atlikimo technika, pasirodymo teatras. Visos šios kalbos vartojimo sritys siejamos su sakytine, oraline, kalba, žodiniu atlikimu ir mokėjimu paveikti klausytojus.

Tad iškalba iš pradžių suprantama kaip **spontaniškas**, specialių mokslų nereikalaujantis žmogaus gebėjimas kalbėti, suprasti kitų mintis, pateikti, grįsti ir apginti savo ar paneigti kitų nuomonę. Kol iškalba suprantama tik kaip įgimtas sugebėjimas gražiai kalbėti, tikima, kad žmonės šia dovana apdovanoti nevienodai. Todėl sakytine tradicija grįstose kultūrose iškyla tie, kurie turi ypatingą dovaną, – dainiai, epų atlikėjai, pasakotojai, poetai. Kita vertus, ši išskirtinė ypatybė dažnai priskiriama kilmingųjų luomui. Iškalbos buvo mokoma, bet aristokratinėse visuomenėse, tarkime, tokioje, kokia buvo antikinė Graikija iki V a. pr. Kr., šia privilegija galėjo naudotis tik išrinktieji, „apdovanotieji“, t. y. tik aristokratijos atstovai.

Įvairių teorijų ir vadovėlių, aprašančių, kaip tapti geru, paveikiu kalbėtoju, galima rasti įvairiose kultūrose. Tokie pamokymų rinkiniai egzistavo senovės Kinijoje, Indijoje ir Egipte. Tam tikrų išvadų apie tai, kokia kalba yra maloni klausytojui, galima rasti Senajame Testamente. Bet tai, ką mes šiandien vadiname žodžiu „retorika“ (gr. *rhētorikē*), yra sietina su viešojo kalbėjimo menu ir mokslu, gimusiu antikinėje Graikijoje, kylant Sirakūzų ir Atėnų demokratijoms.

Retorika: gr. žodžio šaknis *rhē-* reiškia kalbėjimą, liejimą(si), tekėjimą; *rhētōr* – kalbėtojas, iškalbos mokytojas; *rhētorikē* arba *rhētorikē tekhnē* – kalbų sakymo menas arba amatas. Lotyniški atitikmenys: *rhētōr* => *orator*; *rhētorikē* => *oratoria*. Lietuviškai kasdienėje kalboje kartais pasitelkiamas graikiškos kilmės terminas – pvz., **retorika**, o kartais lotyniškos, pvz., **oratorius**. **Retorius**, **oratorija**, **oracija** (*retorinėmis priemonėmis pagrįsta, viešai sakoma kalba*) yra rečiau vartojami ir mažiau visuotinai žinomi terminai.

Tikėtina, kad retorikos mokymas suklestėjo **V a. pr. Kr.**, bet pats žodis „**retorika**“ pirmą kartą aptinkamas paminėtas Platono (apie 429–424 m. pr. Kr. – 348–347 m. pr. Kr.) dialoge *Gorgijas* (apie 380 m. pr. Kr.), kurio veiksmas vyksta visu šimtmečiu anksčiau, nei parašytas pats dialogas. Kai kurie antikos tyrėjai mano, kad pats Platonas ir sukūrė terminą „retorika“ visoms iki tol egzistavusioms iškalbos mokymo technikoms pavadinti (žr. Kennedy 1994, 7). Bet, tiesa tai ar ne, pati technika egzistavo jau gerą šimtmetį.

V a. pr. Kr. retoriką išplatina *sofistai*. Jie pirmieji pažvelgia į retoriką kaip į tam tikrą **techniką** (*tēkhnē*), kitaip tariant, kaip į techninių priemonių rinkinį, padedantį lavinti įgimtus kalbinius sugebėjimus, ir imasi mokyti visus norinčius pramokti šio amato. Sofistai buvo keliaujantys kultūros, retorikos ir politikos mokytojai. Jie keliauvo per įvairius poliūs, o įstatymai skirtinguose poliuose (miestuose-valstybėse) skyrėsi, tad sofistai buvo daug lankstesni ir sugebėdavo paremti ir vienokius, ir kitokius argumentus bei apginti vienokius ir kitokius įstatymus – būtent dėl šios priežasties jie buvo kaltinami tam tikra laisvamanybe. Jie buvo kilę iš miestiečių (ne aristokratai), taip pat buvo mokami (todėl graikai priekaištavo jiems, jog jie rūpinosi ne polio, o savo gerove). Jų veikla kėlė labai daug prieštarų vertinimų. Daug jiems skirtos kritikos sutapo su kritika demokratijai, kurios sąlygomis jų veikla buvo įmanoma. Pinigų reforma (gryną auksą keičia simbolinę vertę turintys pinigai), aristokratijos vaidmens nuvertėjimas, tiesos paieškų iškeitimas į žongliravimą argumentais – atspindėjo bendras tendencijas ir graikų buvo kritikuojama už aukštosios kultūros ir tikrųjų vertybių nuosmukį. Nepaisant visos kritikos, graikų kultūra suklesti Atėnų demokratijos periodu ir prie to nemenkai prisideda sofistai. Jie yra bendrojo mokslo pradininkai, itin nusipelnę praktinės retorikos ir retorikos mokymo radimuisi. Vieni garsiausių sofistų retorių buvo Protagoras, Gorgijas, Hipijus, Prodikas, Isokratas, Antifonas, Demostenas.

Dažnai retorikos mokymo pradininku laikomas pagrindinis minėto Platono dialogo herojus sofistai Gorgijas (485–380 m. pr. Kr.), kurio garsioji olimpinė kalba suvienijo graikus į mūšį prieš persus ir medinus. Jis pabandė apibendrinti iškalbos meną ir ėmėsi kurti iškalbos teorijas. Pirmasis retorikos vadovėlis, manoma, buvo parašytas Korako iš Sirakūzų, kūrusio net specialias retorikos mokyklas. Tiesa, vadovėlis neišliko ir apie jį žinoma tik iš antikinių autorių darbų. Šalia Korako yra minimas jo mokinys Teisėjas. Nors kai kurie autoriai mano, kad tai buvo vienas ir tas pats žmogus (Teisėjas, pravarde Korakas – gr. „varnas“). Korakas ima mokyti retorikos, kai Sirakūzuose nuverčiamas diktatorius ir įsteigiama demokrati-

ja: Sirakūzų gyventojai plūsteli į teismus reikalauti, kad jiems būtų gražinta jų nuosavybė. Tokiomis sąlygomis atsiranda poreikis mokėti įtikinti, apginti savo poziciją. Manoma, kad Korakas mokė kalbos struktūros (pirmasis įvardijo, kokios dalys turėtų sudaryti teisminę kalbą) ir pirmasis suformulavo bendrosios tikimybės dėsnį (vėliau labai kritikuotą kitų retorių, Sokrato ir Platono).

Retorikai suklestėjus ir išplitus retorinių priemonių imama ieškoti ir ankstesnėje literatūroje, techninė retorinė kalba imama taikyti ankstesnių tekstų analizei. Šitaip atsiranda vadinamosios homeriškosios retorikos samprata (pavadinta pagal seniausią žinomą išlikusį graikų literatūros kūrinių Homero *Iliadą*, VII a. pr. Kr., kurią analizuojant buvo daromos išvados apie to meto „retoriką“). **Homeriškoji retorika** sietina su graikų kultūroje egzistavusiems kūriniams retrospektyviai taikoma retorine analize (pvz., tam tikrų figūrų paieška antikiniuose epuose) ir oraline-audialine kultūra, iškėlusia epų dainiaus, atlikėjo figūrą bei suformavusia ypatingą terpę, kurioje ilgainiui galėjo atsirasti retorikos, kaip kalbėjimo amato, mokymas (daugiau žr. Kennedy 1994, 13–14).

Retorika visų pirma atkreipia dėmesį į žodžio galią, žmogaus gebėjimą keisti pasaulį per kalbą. Įvairiais amžiais, skirtingose kultūrinėse situacijose pabrėžiami skirtingi retorikos komponentai bei aspektai, tad varijuoja ir pati retorikos apibrėžtis. Ankstyvojoje antikoje (iki sofistų) iškalba, gebėjimas kalbėti yra suvokiamas kaip prigimtinė žmogaus dovana – aristokratinėje Graikijoje tikima, kad vieni ją apdovanoti labiau nei kiti, tad ir lavintis turi galimybę tik išskirtieji. Sofistai retoriką supranta kaip techniką (kurią galima išmokyti „įvaldyti“) ir išpopuliarina ją kaip visiems prieinamą mokslą. Jie pirmą kartą Europos istorijoje pamėgina aprašyti, kas yra paveiki kalba ir kaip būtų galima išmokyti ją paruošti bei pasakyti. (Daugiau apie retorikos ištakas ir atsiradimo kontekstą žr. skyrių „Retorinis samprotavimas: kontekstai ir principai“.) Visų pirma retorika demokratijoje atsiranda (o tiksliau yra atrandama) iš poreikio apginti savo ieškinį teismuose, tad labai sparčiai ima plėtotis būtent teisinė retorika, kuri beveik nuo pat retorikos teorijos atsiradimo pradžios skiriama nuo viešosios retorikos, kurios principai buvo taikomi politiniuose debatuose. Maža to, retorika iš karto iškyla kaip gana prieštaringas mokslas: suteikusi žodžiui specifinę galią, vien žaisdama žodžiais ji mokė, kaip silpnesnį argumentą paversti stipresniu. Sofistai kaip reliatyvistai, žongliruodami žodžiais ir argumentais, leidžia sudvejoti nepajudinamomis to meto vertybėmis – morale ir tiesa. Tokia žodžio galia gąsdino. Bet menas manipuluoti argumentais, nors ir kritikuotinas bei kritikuotas moraliniu atžvilgiu, leido kelti naujus klausimus ir atverti naujas

perspektyvas. Galų gale jis paprasčiausiai tapo bendrojo išsilavinimo pagrindu ir pamatu. Sykiu retorika beveik iš karto „sulipo“ ir su dviem kitais terminais – *sofistikavimu* ir *politizavimu*, kurie (nors ir neatsiejami nuo naujų teigiamų procesų graikų visuomenėje) nuo pat pradžių turėjo maždaug tą pačią neigiamą konotaciją kaip ir šiandien skambanti atsaini frazė „Tai tik retorika“.

Nuo pat retorikos atsiradimo pradžios gana komplikuoti klostosi retorikos ir filosofijos santykis: įvairiais istoriniais periodais retorika siejama su filosofija ar nuo jos atsiejama. Vieni didžiausių pirmųjų jos kritikų yra Sokratas (470–469 m. pr. Kr.–399 m. pr. Kr.) (kaip matyti iš Platono dialogų) ir jo mokinys Platonas. Idealistinė Sokrato ir Platono filosofija buvo skirta tiesos paieškoms ir buvo laikoma kilnesniu mokslu. Viename garsiausių retorikai skirtų dialogų *Gorgijas* (kaip iš dalies ir *Faidre*) Sokratas kritikuoja sofistus už tai, kad šie kalba apie dalykus, kurių neišmano, ir nesiekia išsiaiškinti apie juos tiesos. Kaip mokytojai, sofistai buvo kritikuojami už tai, kad jie moko parinkti argumentus, o ne siekti pažinti tiesą. Sofistų svarstymas buvo grįstas tuo, jog tai, kas vadintina tiesa ir teisingumu, priklauso nuo situacijos ir konteksto. Sofistai buvo susipažinę su skirtingų polių įstatymais ir galėjo išmokyti nuginčyti vienus ar kitus. Viena vertus, tai leido pateikti argumentus abiem ginčo šalims, bet sykiu tai leido kvestionuoti absoliučią tiesą ir teisingumą – universalius principus, puoselėtus filosofų idealistų. Vis dėlto neteisinga būtų teigti, jog Platonas nevertino retorikos kaip iškalbos, veikiau jis kritikavo retoriką tokią, kokia buvo mokoma sofistų. Platonas, kaip ir jo draminiuose dialoguose veikiantis jo mokytojas Sokratas, labiau vertino dialektiką ir siūlė kalbėtojams remtis dialektikos principais ir kuriant kalbas. Vėlesniame Platono dialoge *Faidras* Sokratas pateikia pavyzdinės retorikos, kuri turėtų būti grįsta tiesos siekiu, loginiu samprotavimu ir klausytojų psichologijos išmanymu, apibrėžtį.

Atsakydamas į Platono kritiką Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.) teigia, kad retorika, lygiai kaip ir dialektika, yra moralės atžvilgiu neutrali. Jis sako, kad retorikos priemonėmis gali naudotis abi ginčo šalys, o tai, kad retorika turi tokį arsenalą, nėra jos kaltė. Aristotelis rodo, kad retorika yra tiesiogiai susijusi su dialektika ir inkorporuoja daug kitų disciplinų žinių, kurios gali būti naudingos kalbėtojui. Iš esmės jis susumuoja ir susistemina visus ankstesnius retorikos teoretikų ir praktikų darbus šitaip mėgindamas išspręsti jos šalininkų ir priešininkų ginčą. Nors dažnai Aristotelis priešinamas Platonui kaip retorikos gynėjas, Aristotelis lygiai taip pat atstovauja idealistinės retorikos sampratai. Aristotelis mato ir pripažįsta, kad retorika, kaip ginklu, gali naudotis abi pusės, bet jis kalba apie teisingomis

prielaidomis grindžiamą retoriką ir kalbėtojo tikėjimą tuo, ką pats sako. Aristotelis pataria kalbėtojui keisti kalbą atsižvelgiant į auditoriją, suvokdamas, kad skirtinga auditorija supranta skirtingą kalbą, bet jis siūlo prie auditorijos taikyti kalbą, o ne mintis.

Iš esmės *Retorikoje* Aristotelis pirmasis pateikia visų retorinių priemonių sąvadą – tai yra seniausias išlikęs išsamus retorikos vadovėlis (daugiau apie jo pabūdį skaitykite p. 38 ir 75). Kitaip tariant, Aristotelis pirmasis suformuoja *metaretoriką* – mokslą apie retorines priemones, naudojamas tam, kad kalbėtojas padarytų savo kalbą paveikią. Aristotelis pirmasis išskirsto diskursą į tris rūšis – **teisinių, svarstomąjį (viešąjį) ir epideiktinį** (žr. „Retorika ir komunikacija. Diskurso tipai“), šiuo skirstymu vadovaujamosi dar ir šiandien. Jis taip pat pirmasis suformuluoja **loginio ir retorinio (entimemos) silogizmo** apibrėžtis, pirmasis nuosekliai aptaria tris būtinus įtikinimo komponentus (**logosą, patosą ir etosą**) ir pirmasis išskiria (nors ir ne vienodai dėmesio jiems skiria) penkis kalbos ruošimo etapus, tapusius penkiomis klasikinio retorinio kanono dalimis (žr. toliau šį ir kitą skyrių).

Tad dar Antikoje **retorika** suprantama kaip:

- **spontaniškas kiekvieno žmogaus gebėjimas kalbėti,**
- **technika (įtaigiai kalbėti),**
- **įtikinimo (argumentavimo) menas,**
- **visa tai aprėpianti teorija (mokslas).**

Retorinis kanonas galutinai nusistovi romėnų retorinėje praktikoje ir geriausiai išsiskleidžia Cicerono (106–43 m. pr. Kr.) ir Kvintiliano (35–100 m.) darbuose. Nors tradiciškai nuo retorikos iškilimo daugiausia dėmesio buvo skiriama teisinei retorikai (nes jos poreikis buvo didžiausias), Romos imperijos laikais gana smulkiai aprašomi ir kiti diskurso tipai – viešojo ir epideiktinė kalba, ypač daug dėmesio skiriama pastarajai. Romėniškoje tradicijoje vis daugiau dėmesio skiriama oratoriaus figūrai. Iš dalies tai buvo atsakas į II a. pr. Kr. atsinaujinusius ginčus dėl retorikos ir ją praktikuojančių kalbėtojų paviršutiniškumo palyginti su gilesniu filosofijos išmanymu. Atsiliepdamas į šią kritiką Ciceronas savo knygoje *Apie oratorių* (Cicero 1942) pateikia tobulo oratoriaus apibrėžimą: tai turėtų būti doras, moralus, aktyviai viešajame gyvenime dalyvaujantis vyras, išėjęs retorikos, filosofijos, teisės, istorijos ir kitus mokslus. Iš esmės šitaip atsakomybė už naudojamas retorines prie-

mones perkeliama iš pačios retorikos prigimties oratoriui, kuris tomis priemonėmis naudojasi.

Per visą Romos imperijos laikotarpį netilo ginčai dėl retorikos ir filosofijos – vieni autoriai ir imperatoriai teikdavo pirmenybę vienam mokslui, kiti kitam. Tokia pirmenybė nemalonėn patekusiai šaliai galėjo kainuoti tremtį.

I a. Romos imperatorius Domicianas ištrėmė iš Romos filosofus, Kvintilianas, kuris, priešingai – mėgavosi Domiciano malone, laikė juos prieš visuomenę nusi-teikusiais kitamaniais.

◇ Retorika nuo ankstyvosios krikščionybės iki šiandien

Komplikuotas buvo ir retorikos bei **ankstyvosios krikščionybės** santykis. Krikščionybės skelbėjai turėjo retorikos žinių ir įgūdžių ir akivaizdžiai jais naudo-josi, bet viešai smerkė retoriką už daugžodžiavimą. Ilgainiui, įsigalėjus krikščio-nybei, jos mokytojai ir skleidėjai ėmė žiūrėti į antikinę retoriką daug parankiau. Šv. Augustinas (354–430 m.) pradėjo savo karjerą kaip retorikos mokytojas, o atsivertęs į krikščionybę ilgai save peikė už susižavėjimą retorika. Nepaisant to, jis prisipažino negalįs nesigerėti antikos autorių (ypač Cicerono) stiliumi ir pritaikė retorikos mokslą interpretuodamas Bibliją bei skleisdamas jos mokymą. Maža to, jo susidomėjimas filosofija ir religija taip pat kilo skaitant vieną Cicerono veikalų. Iš Cicerono Augustinas pasiima ir trijų kalbėtojo pareigų apibrėžtį: kalbėtojas turi **mokyti, teikti malonumą** (džiuginti kalba) ir **skatinti veikti**. Kaip ir Ciceronas, Augustinas šias tris pareigas sieja su stiliumi, kuriuo kalbėtojas turėtų kalbėti siek-damas paveikti auditoriją. Bet Augustinas labiau pabrėžia būtent poveikį, o ne stilių: anot jo, stilius laikytinas geru tik tada, kai auditorija buvo paveikta, įtikinta. Etosą (siejamą su kalbėtojo asmenybe ir savybėmis) Augustinas taip pat supranta kiek kitaip nei Antikos autoriai: krikščionybės kontekste kalbėtojui keliami daug dides-ni moraliniai reikalavimai, jo asmeninis gyvenimas taip pat turi būti pavyzdinis ir Augustinas tiki, kad sektinas kalbėtojo pavyzdys klausytojus veikia daug stipriau nei kalbos stilius.

Augustino knyga *Apie krikščioniškąjį mokymą*, kurioje jis plačiausiai tai apta-ria, yra vienas ryškiausių krikščioniškosios metaretorikos pavyzdžių. IV a. krikš-

čioniškoji retorika buvo homiletinė: ji buvo skirta Biblijos tekstams aiškinti. Krikščioniškoji retorika turėjo aiškinti tikėjimą ir skatinti jį rinktis. Augustinui krikščioniškoji iškalba (*elocucija*) neturėjo jokių skiriamųjų ypatybių, iš esmės ją skiriančių nuo kitų iškalbų. Krikščioniškąją retoriką nuo kitų skyrė temos, kuriomis buvo kalbama, ir krikščioniškosios vertybės, kuriomis buvo vadovaujama.

Vis dėlto apskritai paėmus Viduramžiais, įsigalėjus krikščionybei, retorika kaip viešoji praktika ima nykti. Vis dar tebedėstoma klasikinė retorika ir yra retorikos mokyklų (nors jų gerokai apmažta ir tą tik iš dalies kompensuoja vienuolynuose dėstomos retorikos studijos), bet keičiasi visuomenės gyvenimas ir nyksta teisminės retorikos poreikis. Be to, Augustino ir kitų iškilų Viduramžių krikščionybės autorių suformuota krikščioniškoji retorika, kuri kreipia retorikos dėmesį nuo teismų prie Biblijos studijų, nebuvo plačiai praktikuojama smulkių kunigų ir pamokslininkų.

Viduramžiais retorikos padėtis kiek skyrėsi Romos imperijos Rytuose ir Vakaruose. Romos imperijos Rytai rėmėsi graikų retorine tradicija. Bet apie VI a. Romos imperijos Rytuose retorika smarkiai nunyko. Antikinių autorių veikalai buvo prarasti, sudūlėjo ir buvo užmiršti, o kai kurie ir sunaikinti. Aristotelį skaitė mažai ir retai. Labiau domėjosi Sokratu, Platonu ir Demostenu. Galiausiai krikščioniškoji bažnyčia prarado susidomėjimą sekuliariaisiais mokslais.

Intelektualinis graikų kultūros renesansas prasideda IX a. antrojoje pusėje, Europoje įsiviešpatavus Karolingų dinastijai, o sykiu ir įsitikinimui, kad išsilavinęs asmuo privalo mokėti senąją graikų kalbą. Bet beveik iki pat XV a. vidurio gyvavusi praktika tebuvo paprasčiausias senųjų panegirikų imitavimas, dažnai perteikiamas labai įmantria, sudėtinga graikų kalba. Jokių naujų retorinių teorijų tuo metu nesukuriamas. Iš esmės padėtis pasikeičia tik italų Renesanso laikais, kai mokslo vyrai iš Rytų parveža į Europą graikų retorikos žinias.

Vakaruose, priešingai, graikų tradicija buvo mažai žinoma. Vakarų retorikos mokykla, ypač suklestėjusi IV a., rėmėsi lotyniškąja tradicija.

394 m. vienas retorikos specialistų retorikos mokytojas Eugenijus net tapo Romos imperatoriumi. Tiesa, labai trumpam – po poros metų jis buvo nuverstas ir jam buvo nukirsta galva, o jį pakeitęs imperatorius Teodosijus uždraudė Olimpines žaidynes, per kurias tradiciškai Graikijoje buvo varžomasi ir dėl geriausio oratoriaus, pasakiusio įtaigiausią kalbą, vardo.

V a., kritus Romos imperijai, Vakaruose baigiasi natūrali klasikinės retorikos tąsa. Tiesa, tai tebėra šv. Augustino krikščioniškosios retorikos formavimosi laikai. Paskutiniais didžiaisiais klasikinės retorikos atstovais laikomi VI a. gyvenę Boetijus (Anicijus Manlijus Torkvatas Severinas Boetijus, 480–524 ar 525 m.) ir Kasiodoras (Flavijus Magnas Aurelijus Kasiodoras, 485–585 m.). Abu buvo įtakingos to meto asmenybės ir ne tik rašė apie retoriką, bet ir ją praktikavo teismuose bei savo politiniame ir diplomatiname gyvenime. Retorika Vakaruose išliko, nors jos nuosmukis matyti VI ir VII amžiuje. Retorika vėl suklesti VIII amžiaus pabaigoje. XI ir XII amžiuje gramatika ir retorika yra humanitarinio mokymo pagrindas prancūzų ir anglų bažnytinėse mokyklose. Vis dėlto Viduramžių universitetuose retorika nebuvo laikoma tokiu svarbiu mokslu kaip dialektika (daugiau apie retorikos ir dialektikos santykį taip pat žr. „Retorinis samprotavimas: kontekstai ir principai“). Viduramžių retorikos specialistus domina tam tikri tuo metu populiarūs žanrai: laiškai, pamokslai. Italijoje, Prancūzijoje ir Anglijoje jiems skiriamos išties teorijos.

Tikrasis retorikos atgimimas, be abejo, sietinas su **Renesansu** ir Cicerono, Kvintiliano bei graikų autorių, ypač Aristotelio, darbų atradimu. Pasipila gausa vadovėlių ir pamokymų remtis klasikos autoriais, sekti jų pavyzdžiu. Klasikai analizuojami ir kopijuojami, jie įkvepia naujas idėjas ir jų pavyzdys moko gero stiliaus. Bet svarbiausia, jais remiamasi mokantis būti paveikiais visuomenės veikėjais, valdytojais ir valdovais. Retorika grąžinama į viešojo gyvenimo centrą. Ji neatsiejama nuo humanizmo idėjų, filosofijos ir literatūros. Renesanso autoriai vadovaujasi ne tik Antikos stiliumi bei iškalba, bet ir antikinėmis vertybėmis.

Vis dėlto ir pačiame stiliuje, ir santykiyje su klasikinėmis vertybėmis yra esminių skirtumų. Renesanso autoriai klasikų idėjas ir mokymą perteikia gimtosiomis kalbomis, dažnai sykiu ir daug paprastesne, platesnei auditorijai suprantama kasdiene kalba. Bendra nuovoka jiems atrodo svarbesnė už griežtus loginius dėsnius ir taisykles. Naujieji laikai iš esmės visam pakeičia ir santykį su idealistiniu antikiniu tiesos siekiu. Nors Niccolò Machiavelli'o (1469–1527 m.) tobulas Valdovas ir turi mokėti lotynų kalbą, išmanyti retoriką, senovės istoriją ir praktinę filosofiją bei būti skaitęs klasikinius tekstus ir susipažinęs su klasikinėmis vertybėmis, jo santykis su Aristotelio etinėmis vertybėmis yra kitoks nei paties Aristotelio. Aristoteliumi, kaip ir jo mokytojui Platonui, galiausiai rūpėjo tiesa. Jam tobulo kalbėtojo išsakytos mintys turėjo sutapti su jo įsitikinimais. Tam, kad kalbėtojas paveiktų auditoriją, jis galėjo keisti kalbą, apeliuoti į skirtingus jausmus, bet niekada nebūtų skatinamas

keisti savo mintis. Machiavelli'o įsitikinimu, kalbėtojas, norintis paveikti auditoriją, gali imtis bet kokių priemonių tam, kad laimėtų klausytojų prielankumą. Jeigu tam prireiktų keisti mintis, jis keis mintis. Svarbiausias politiko siekis XV a. Florencijoje – valdyti Florenciją. Idealistinis filosofinis tiesos siekis Renesanso žmogui yra per abstraktus, atsijęs nuo realios politinės situacijos. Šitaip retorika visiems laikams tampa manipuliacijos priemone *par excellence*, leidžiančia be išlygų manipuliuoti klausytojais, naudojantis ne tik stiliumi, bet ir žongliravimu argumentais, įsitikinimais, mintimis ir vertybėmis. Iš esmės Renesanso vadovui, kaip ir Atėnų polio piliečiui, aukščiausia vertybė buvo šalies (plg. graikams – polio) gerovė. Bet priemonės ir būdai, leidžiantys tai pasiekti, nepaprastai skyrėsi. Tad ir Renesanso retorika buvo labiau orientuota į realųjį visuomenės gyvenimą, o ne į idealistinį projektą, į politiką, o ne į filosofiją, į empiriką, o ne į abstrakciją. Retorika įgavo labai aiškią praktinę, manipuliacinę ir sykiu politinę pakraipą – garantuoti kalbančiajam valdžią.

Retorikos sklaida Europoje ir jos santykis su religija, be abejo, susijęs ir su **Reformacija** bei **Konturreformacija**. Be to, kad retorikos yra mokoma gimtosiomis kalbomis ir šalia bibliinių tekstų atsiranda nacionalinių kalbų gramatikos bei kiti vadovėliai, Reformacijos ir Konturreformacijos laikotarpiu suklesti tam tikri retorikos žanrai (pvz., prakalba, pamokslas, ginčas, polemika). Bet sykiu tarp katalikų ir protestantų kilę ginčai, kuriuose kuriai nors šaliai į savo pusę palenkti buvo pasitelkiamas visas retorikos arsenalas, diskredituoja pačią retoriką. Katalikai ir protestantai svaidosi abipusiais priekaištais, jog siekdami įrodyti savo teisumą priešininkai dangstosi retorinėmis formomis. Bet ir vieni, ir kiti remiasi taip pačiais autoriais. Teorija manipuliuojama, ji taikoma prie bažnyčios ir tikėjimo poreikių.

XVI a. pabaigoje–XVII a. retorika taip išpopuliarėjo, kad jos mokymas tapo trivialus. Buvo išleista galybė vadovėlių, vadovų ir enciklopedijų, kuriose buvo labai primityviai perpasakojami klasikų darbai, pateikiamos ilgos citatos ir panašiai. **Baroko** laikotarpiu atsiradęs polinkis į perdėtą puošnumą (vadinamasis **manierizmas**) taip pat paliečia visus žanrus. Tuo metu retorikoje pastebimas ir turinio, ir stiliaus nuosmukis: veikiama baroko tendencijų, reformacijos ir konturreformacijos, retorika atsiduria tarp dviejų girnapiusių – primityvumo ir manierizmo. Tuo metu teigiama, kad iškalba yra reikalinga ne minčiai perteikti, o nuostabai sužadinti. Stiliui išties skiriama labai daug dėmesio ir retorikos vadovėliuose labiausiai susitelkiama būtent prie stiliaus mokymo. Bet barokinis stilius yra per daug išpūstas, manieringas, labai sudėtingas, pernelyg atkreipiantis dėmesį į save. Stilius tampa nebe priemone, o tikslu. Egzistuojantis tik dėl savęs, jis, bent iš dalies, tampa nebepaveikus. (Tiesa,

įspūdingos barokinės stiliaus figūros dažnai vartojamos bažnytinėje retorikoje, pamoksluose, pamokymuose ir jų tikslas yra gana aiškus – paveikti klausytojus taip, kad, bijodami bausmės pomirtiniame gyvenime, jie gyventų dorovingai.) Panašu, kad baroko laikotarpis gerokai prisidėjo prie ilgainiui susiformavusios klaidingos nuostatos, jog klasikinė retorika sietina tik su stiliumi (iškalba kaip dailiuoju kalbėjimu), o modernioji – esanti argumentavimo menas. Šiai nuomonei susiformuoti padėjo Baroko laikais skiriamas ypatingas dėmesys rafinuotai žodinei raiškai, kalbinei viešųjų kalbų ornamentikai, sudėtingoms stiliaus figūroms ir kartu vadinamajam paprastajam stiliui. Ši samprata, o sykiu retorikos suprimityvinimas labai paveikė ir retoriką kaip dėstomą discipliną. Penkios klasikinio kanono dalys (žr. toliau), sudariusios retorinio mokymo visumą, suskilo į atskirus mokslus. Invencija buvo atiduota dialektikai, elokucija tapo stilistika, o akcija imta vadinti elokucija, kuri buvo suprantama – visų pirma šią kanono reformą siūliusio Petro Ramuso (Pierre'o de La Ramée, 1515–1572 m.) – kaip viešųjų kalbų atlikimo, sakymo menas (plg. šiandien terminas *elokucija* suprantamas ir senąja prasme kaip žodinė raiška bei stilius, ir barokine prasme kaip atlikimo ypatybės – balsas, intonacijos, moduliacijos ir pan., tokią reikšmę turi ir žodžio angliškasis atitikmuo *elocution*). Be to, retorika buvo atskirta nuo logikos (daugiau apie klasikinę retorikos, dialektikos ir logikos santykį žr. „Retorinis samprotavimas: kontekstai ir principai“).

Padėtis dar kartą pasikeičia **Apšvietos** laikais (XVII a. pab.–XVIII a.): atsiskaidoma Ramuso idėjų ir grįžtama prie tradicinio penkių dalių retorikos kanono. Apšvietos mąstytojai kaltino retoriką tuo, kad sudėtingas stilius trukdo suprasti mintį. Todėl smarkiai keitėsi stiliaus reikalavimai: kalba turėjo būti aiški, suprantama, paremta sveika nuovoka, taisyklinga ir paprasta. Kalba išlaisvinama iš dviprasmybių, semantinių neaiškumų. Apšvietos laikotarpiu kalba suvokiama kaip idėjų perteikimo priemonė. Todėl esminis reikalavimas stiliui – „netemdyti“ minties. Įsivyravus naujam mąstymui, atsirado ir nauji komunikacijos modeliai. Buvo pradėta gilintis į kalbos prigimtį. Retorika imama sieti su literatūra, literatūros kritika ir istorija. Atliekama kalboje perteikiamų prasmų analizė.

Lietuvoje Stanislovas Konarskis (1700–1773 m.) parašo veikalą, pavadintu Apie taisytiną iškalbos ydas, Apie meną gerai mąstyti, būtiną gebėjimui gerai kalbėti, kuriame skelbia panašias idėjas, siekia atkurti antikinę retoriką. Sekdamas tuo metu populiariomis Port Rojalia mokslininkų lingvistinėmis teorijomis, jis siekia sujungti retoriką su logika (XVI a. taip pat atskirtą Petro Ramuso). Iš to plaukia ir diskusija apie kūrinį meniškumą.

Pilypas Nerijus Golianskis (1753–1824 m.) savo traktate Apie iškalbą ir poeziją teigia, kad kalba turi būti paremta dalykų reikšmingumu. Jis derina antiką su Naujųjų laikų prancūzų teorine mintimi. Sykiu jis skelbia, jog iškalbos neriboja luomas.

XVIII a. suklestėjęs mokslas atmetė gyvavusius retorinius modelius kaip trukdančius suprasti tiesą ir tai paskatino mąstytojus permąstyti pačią retoriką. Vienas tokių mąstytojų buvo Johnas Locke'as (1632–1704 m.), išskyręs žodžių galią ir laikęs juos arbitraliais ženklais, kuriais mes išreiškiame savo pojūčius ir mintis.

Apšvietos laikais prisimenama oratoriaus atsakomybė, jo pareiga skleisti dorybę. XVIII a. taip pat plėtojama diskusija apie taisyklių ir įgimto talento santykį. Dažnai pasitelkiama *genijaus* sąvoka. Galėtume sakyti, kad tam tikra prasme yra tęsiama sokratiškoji tradicija.

1815–1816 m. Stanislovas Kosta Potockis (1755–1821 m.) išleidžia savo knygą Apie iškalbą ir stilių. Tai vienas išsamiausių retorikai ir poetikai skirtų darbų LDK. Potockis skiria daug dėmesio pamokslų iškalbai. Iškelia oratoriaus dorybę. Jo požiūris artimas Aristoteliui: oratorius turi siekti pažinti klausytojų poreikius bei mentalitetą ir kalbėti apie dalykus, kuriais tiki.

Retorikos mokslo tradicija tęsiama ir kartu kinta. Retorika vis labiau krypsta į tuo metu pradedantį formuotis literatūros mokslą.

Atsiradus literatūros mokslui, retorika kaip disciplina ima nykti. Jis vis dar dėstoma ir tebėra humanitarinių mokslų dalis, bet naujų retorikos teorijų nekuriama. Retorika pamažu vis ryškiau atskiriama nuo filosofijos. **XIX a.** Rusijoje Nikolajus Košanskis (Николай Федорович Кошанский, 1784 arba 1785–1831 m.) paskelbia, kad reikėtų atgaivinti antikinę retoriką. Šis kvietimas rodo, jog maždaug apie XIX a. vidurį retorikos teoretikai pastebi bendrą kalbinės kultūros ir retorikos nuosmukį. Košanskiui antikinė retorika imponuoja kaip mąstymo menas. Jis imasi sisteminti invenciją, topiką – aptaria ir plėtoja idėjų generavimo būdus. Tai paskutinis mėginimas atgaivinti klasikinę retorikos kaip argumentavimo meno tradiciją prieš vieną didžiausių nuosmukių ir nunykimų retorikos mokslo istorijoje.

Vienose šalyse dar nuo XIX a. pradžios, kitose tik **XX a.** pradžioje ar net apie XX a. vidurį retorika praranda svarbą. Pasikeičia jos vieta tiek viešajame gyvenim-

me, tiek tarp kitų mokslų ir disciplinų. Keičiasi jos statusas. Apie XIX a. pabaigą ir XX a. pradžią iš humanitarinių mokslų arenos retoriką išstumia kiti humanitariniai mokslai. Iš dalies ją nukonkuruoja iš jos pačios išsivystę ir nuo jos atskilę mokslai ir praktikos: literatūros kritika, literatūros mokslas, lingvistika, sparčiai atsirandančios naujos teorijos – formalizmas, struktūralizmas, semiotika. Humanitariniai mokslai skyla į daug įvairiausių teorijų, krypčių, srovių, kurios ilgainiui siejamos vienos su kitomis jau naujais ryšiais. Retorikos, kaip vienos fundamentalios disciplinos, nebelieka.

Tarp filosofijos ir kalbos mokslų atsiradusį trūkį užpildo kitos, naujos disciplinos – struktūralizmas, semiotika, poststruktūralizmas. Bet klasikiniai ryšiai tarp retorikos ir filosofijos nutrūksta beveik visam šimtmečiui. Tiesa, yra filosofų, vertinusių retoriką (ypač sofistinę praktiką) ir skirusių daug dėmesio savo darbų kalbinei raiškai (vienas jų Friedrichas Nietzsche), formuojasi naujos, ypatingą santykių su kalba puoselėjančios filosofijos kryptys (pvz., kalbos filosofija), bet klasikinė sąsaja tarp filosofijos ir retorikos mokslo yra prarandama iki pat XX a. antrosios pusės ir panašu, kad šios spragos nekompensuoja net iš naujo kilęs susidomėjimas retorika ir šioji neatgauna kadaise turėto statuso kaip lygiavertė filosofijos kaimynė ir konkurentė.

Retorikos reikšmės ir statuso nykimą Europoje lemia ir XX a. didieji autoritariniai režimai. Retorikai klestėti reikalingos viešosios erdvės nebelieka, ją keičia propaganda (neabejotinai naudojusi retorines manipuliacijos priemones, bet turėjusi visai kitus tikslus ir praktikuota aukštųjų nomenklatūrinių sluoksnių). Paradoksalu, kad sunykus retorikai kaip mokslui ir viešajai praktikai, XX a. tebeturi savo didžiuosius oratorius – autoritarinių šalių vadovus, nepaprastai daug dėmesio skyrusius savo kalbų atlikimui ir sugebėdavusius paveikti minias. Prie retorikos diskreditacijos prisideda ir tai, kad didžiųjų XX a. uzurpatorių kalbų turinys būdavo grynai propagandinis ir visai ne argumentuojamasis, bet jos veikė mases. Retoriką vėl su žodine apgaule ima sieti abi šalys – represoriai ir represuotieji. Valdžios atstovai ją atmeta atvirai kaip nepriimtina praktiką, jų kritikai demaskuoja ją kaip valdžios atstovų naudojamą manipuliacijos priemonę. Įsigali visuotinas, nebylus retorikos neigimas.

Nuo Antikos iki pat XX a., o kai kur dar ir XX a. pirmojoje pusėje retorika buvo svarbi humanitarinių mokslų dalis, bet apie XX a. vidurį žemyninėje Europoje retorika veik išnyksta. Kitokia padėtis susiformuoja JAV ir net Jungtinėje Karalystėje.

Rytų ir Vakarų Europos (ir iš pastarosios tradiciją perėmusios JAV) santykis su retorika labai skyrėsi. Rytų Europoje retorika ir kalbinė praktika nunyko taip, kad akademiniam ir kasdieniam žodyne beveik nebeliko net „retorikos“ sąvokos. Tai, kas buvo iš tradicijos vadinama retorika aukštosiose Rytų bloko mokyklose buvo arba klasikinių tekstų studijos, arba marksistinė leninistinė propaganda (o tiksliau viena neatsiejamai sumišę su kitu). Retorikos atsisakymas ilgam paveikė gebėjimą argumentuoti, dėstyti savo mintis, reikšti savo nuomonę, apskritai – kalbėti sklandžiai ir suprantamai. Būtent dėl to kito ir reikalavimai oratoriui – iš jo nei buvo tikimasi, nei reikalaujama puoselėti senųjų klasikinių gero oratoriaus, „doro“, viešo vyro savybių.

Vakarų edukacinėje sistemoje retorikos, iškalbos, argumentavimo mokymas išliko visą XX a., o kai kuriose šalyse užėmė gana svarbią vietą. Jungtinėje Karalystėje, nepatekusioje į autoritarinių režimų įtakos zoną, retorika išgyveno savus pokyčius ir transformacijas. Natūraliai kito jos samprata ir tai, kas vadinama britų retorikos nuosmukiu, laikytina veikiau dar vienu retorikos pokyčiu. XX a. antrojoje pusėje valdžios vairą perėmus pirmajai Jungtinės Karalystės ministrei pirmininkei Margaret Thatcher aukštojo valdžios sluoksnio retorikoje atsisakoma *ornamentiškumo*, vadinamojo aukštojo stiliaus. Retorikos kaip praktinės veiklos vertybe tampa *funktionalumas*. Ko gero, tai vienas didžiausių retorikos pokyčių XX amžiuje. Pakylėta, aukštojo stiliaus, ornamentuota kalba pamažu imama laikyti prasto skonio, o ne aukštos dvasios išraiška (daugiausia dėl to, kad nunykus aukštojo stiliaus tradicijai ji pateikiama pramaišiu su prastakalbe, netinkamose situacijose ir skamba itin nenatūraliai). Tai ne visada reiškė, kad kalba tampa prasta, bet jos funkcionalumas laikomas daug svarbesniu kalbos elementu. Vis dėlto stiliaus supaprastinimas veda prie neformalesnės komunikacijos ir kalbinės elgsenos. Aukštoji kalbos kultūra ima nykti.

Vadinamasis **retorikos atgimimas** žemyninėje Europoje prasideda **nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio**, o į Rytų Europą atkeliauja tik paskutinįjį XX a. dešimtmetį. Tai lemia ir besikeičiantis politinis Europos žemėlapis ir tendencijos pačiuose humanitariniuose moksluose. Didžiųjų autoritarinių režimų epocha Europoje baigiasi apie 1989–1990 m., ėmus byrėti Rytų blokui ir Sovietų Sąjungai. Kuriasi vadinamosios jaunosios demokratijos šalys. Tuo pačiu metu baigiantis Šaltajam karui ima kisti Vakarų ir Rytų politinė retorika. Kylant vis didesniam politinės komunikacijos poreikiui ir augant suvokimui, kad taiki politika „daroma per kalbą“, pamažu grįžta retorikos kaip politinės komunikacijos priemonės autoritetas. Naujose demokratinėse

valstybėse ima formuotis viešoji erdvė, o sykiu ir viešasis diskursas, kuriam būtinas tam tikras retorinis išprusimas. Kartu pamažu pastebima didžiulė kalbinės kultūros, gebėjimo argumentuoti ir pateikti savo nuomonę spraga, kurią retorikos mokymas, tikimasi, turėtų užpildyti.

Humanitariniuose moksluose šis poslinkis prie retorikos prasideda anksčiau nei praktikoje. Humanitariniams mokslams suskilus į daugybę krypčių ir šakų vėl prireikia vienos disciplinos, apimančios kalbinę raišką, argumentavimo logiką ir komunikaciją su skirtingomis auditorijomis. Imama dėstyti bendroji retorika, ilgainiui nuo jos atskyla ir yra išplėtojamoms atskiros disciplinos – specifinės profesinės retorikos.

Retorikos mokslo ir statuso atgimimas siejamas su lenkų kilmės Belgijoje gyvenusio ir dirbusio teisės filosofijos profesoriaus Chaïmo Perelmano (1912–1984 m.) vardu. Pastebėjęs, kad griežtos loginio samprotavimo taisyklės nepadedą paaiškinti, kaip konstruojamas ir kaip veikia argumentuojamasis diskursas, Perelmanas pritaiko argumentuojamiesiems tekstams retorinę analizę, papildęs ją lingvistine, semiotine ir psichologine verbalinių formų analize. Antrindamas Rolandui Barthes'ui, teigusiam, kad retorika turėtų būti aptariama kartu su gramatika, logika, filosofija ir poetika, Perelmanas peržiūri retorikos, logikos, filosofijos ir dialektikos santykį, iš naujo susiedamas retoriką su filosofija ir dialektika (Perelmanas teigia, kad dialektika ir retorika yra neatsiejamai susijusios ir tarp jų neturėtų būti brėžiama tokia ryški skirtis). Perelmanas atsisako argumentuojamajam diskursui taikyti griežtas kvaziloginio samprotavimo analizės taisykles ir parodo, kad kai kurios tradiciškai laikytos ornamentinėmis argumentuojamojo diskurso dalys (dispozicija ir elokucija) turi įtikinimo galios ir taip pat atlieka argumentuojamąją funkciją. Perelmanas taip pat pabrėžia konkrečios komunikacinės situacijos svarbą. (Apie retorikos, dialektikos ir logikos santykį skaitykite skyriuje „Retorinis samprotavimas: kontekstai ir principai“ p. 65; apie komunikacinę situaciją kalbama komunikacijai skirtame skyriuje „Retorika ir komunikacija. Diskurso tipai“). Šitaip suformuojama šiuolaikinė, moderniosios retorikos samprata, kartais dar vadinama *neoretorika*. Daugiausia neoretorika domisi retorine tekstų analize, į kurią įeina ir komunikacinės situacijos analizė, bei argumentuojamojo diskurso paveikumu. Šiuolaikinė retorika siejama su komunikacijos mokslais ir yra paėmusi daug priemonių iš kitų mokslų: psichologijos, lingvistikos, semantikos ir kitų.

◇ Retorikos apibrėžtys

Tad kokios dažniausiai pateikiamos **retorikos apibrėžtys**?

- **Retorika – tai iškalbos menas, amatas ir teorija.**
- **Retorika – tai efektyvios (tikslingos, paveikios, darnios) kalbos teorija bei menas.**
- **Retorika – įtikinimo menas** (Aristotelis).
- **Retorika – paveikios komunikacijos teorija** (Chaimas Perelmanas).

Pirmoji apibrėžtis – tai paprastai daugelyje žodynų pateikiamas bendriausias retorikos apibūdinimas. Paminėtina, kad dažnai tyrinėtojai (pvz., mūsų kaimynai lenkų retorikos specialistai ar lietuviškos knygos *Retorika: iškalbos stilistika* autorė profesorė Regina Koženiausienė) skiria *iškalbą* ir *retoriką* kaip *praktiką* ir *teoriją*. Bet kalbėdami apie praktiką vis tiek neapseina be teorijos, ir atvirkščiai. Iš tiesų, kaip buvo minėta, *retorika* pirmą kartą paminima tik Platono dialoge, nors iškalbos buvo mokoma gerokai anksčiau. Taip pat būtų galima sakyti, kad iškalba, kaip gebėjimas dėstyti mintis, – daug platesnis terminas ir ta prasme, kad jis apimtų ne tik Europos kultūros kontekstą. Kita vertus, iškalba kartais suprantama ir gerokai siauriau – kaip viena retorinio kanono dalių, elokucija. Retorikos taip pat negalima sieti vien su teorija. Visų pirma retorika atsiranda kaip iškalbos mokymo praktika. Maža to, ji išsyk siejama su tiesioginiu kalbų paveikumu: Gorgijas išskiriamas kaip pirmasis nusipelnęs retorius dėl to, kad jo kalba realiai suvienijo graikus ir šie iš tiesų patraukė į mūšį. Tad retorika visada buvo siejama su praktine žodžio galia. Be to, retorika pirma susiformuoja būtent kaip amatas, technika (apie tai kalbėjome pristatydami sofistinę retoriką), ir tik Aristotelio yra apibendrinama kaip teorija. O ir Aristotelis, anot klasikinių tekstų tyrėjų, veikiausiai *Retoriką* rašė kaip vadovėlį (ar konspektus) savo mokiniams, kurie studijavo šį mokslą praktiškai (žr. Kennedy 1994, 4, 6 ir toliau; *idem* 2007, 3 ir toliau). Todėl tiksliau būtų sakyti, kad Aristotelis ima formuoti metaretoriką – teoriją apie retoriką. Šioje knygelėje retorikos sąvoką vartojame kaip ir praktiką, ir teoriją apimančią terminą. Sykiu kartais vartojame ir iškalbos terminą – arba kai kalbame apie iki sofistų egzistavusią kalbėjimo praktiką plačiąja prasme ir pan., t. y. specialiai atskirdami ją nuo retorikos kaip teorijos ir taisyklėmis pagrįstos, Graikijoje demokratijos laikais atsiradusios praktikos, arba kai kalbame apie elokuciją. Taip pat kartais vartojame terminą „ar-

gumentuojamasis diskursas“ kalbėdami apie bet koki argumentais pagrįstą, įtikinti siekiantį diskursą plačiaja prasme.

Ar „retorika“ yra suprastina kaip platesnis, ar kaip siauresnis terminas nei „iškalba“, „argumentuojamasis diskursas“ ar „viešoji kalba“, priklauso nuo to, kaip ir kokiame kontekste apie šiuos reiškinius kalbame. Tam tikra prasme retorika yra siauresnis terminas už visus tris, jeigu ją siejame tik su Graikijoje apie V a. pr. Kr. atsiradusiu mokymu (t. y. kai kalbame apie klasikinę retoriką). Kita vertus, jeigu turime galvoje šiandienę retorikos sampratą, apimančią ir teoriją, ir praktiką, taikytiną ne tik kalbant apie Vakarų Europos kalbinę patirtį, „retorika“ tampa labai plačia sąvoka, o „iškalba“, „argumentuojamasis diskursas“ ir „viešasis kalbėjimas“ tik tam tikromis jos dalimis.

Antroji apibrėžtis bando aprėpti visą šiandienę (tiek klasikinę, tiek moderniąją) retorikos mokslo sampratą. Ji yra paimta iš profesorės Koženiausienės knygos *Retorika: iškalbos stilistika* (2001). Šioje apibrėžtyje yra išskiriami trys efektyvumo aspektai: kalbos funkcionalumas (tikslinga kalba – tai funkcionali kalba, kiekviena kalba turi savo tikslą, ir jeigu kalba pasiekia savo tikslą, ji yra pavykusi), įtaigumas (iš esmės paveikumas yra kiek platesnė sąvoka, veikiau sinonimiška efektyvumui, bet vienas paveikumo aspektų yra kalbos įtaigumas – jeigu aš patikiu tu, kas man sakoma, kalba pasiekia savo tikslą) ir kalbos sklandumas, darnumas (kurį galėtume suprasti ne tik kaip raiškos sklandumą, bet ir kaip minčių rišlumą, tarpusavio neprieštarumą). Iš esmės ši apibrėžtis – tai sukonkretintas ir išplėstas ketvirtosios (Perelmano) apibrėžties variantas.

Trečioji yra seniausia iš šių apibrėžčių. Aristotelis apibūdina retoriką ir kaip meną, ir kaip teoriją. Teigdamas, kad retorika pratęsia ir papildo dialektiką, jis retoriką, kaip ir dialektiką, suvokia kaip metodą, taikytiną įvairiausiai atvejais kalbant apie įvairius dalykus. Jam retorika apima visas įtikinimo priemones, kurias galima pritaikyti tam tikroje situacijoje. Tad viena vertus, tai – teorija (nes apima visas priemones), bet sykiu ir praktinis metodas (nes ja naudojantis konstruojamas įtikinimas ir kuriamos kalbos bei tekstai). Nors Aristotelis visą intelektualinę veiklą suskirstė į keturias grupes – teorinį mokslą, praktinius menus, gamybinius menus ir metodus, arba metodiką, – Aristotelio retorika yra visų šių veiklų mišinys. Be to, šiuo metodu galima naudotis tiek pačiam kuriant kalbas, tiek analizuojant pasakytas kitų.

Ketvirtąją – Chaïmo Perelmano apibrėžtimi remiasi šiuolaikinės retorikos studijos, paprastai ir vadinamos efektyviaja arba paveikiąja komunikacija. Modernioji retorikos sąvoka yra gerokai išplėsta, papildyta kitų mokslų žiniomis ir plačiau taikoma, nors praktinis jos aspektas (retorika, kaip metodas, padedantis kurti kalbas) ir ne visada pabrėžiamas, o pirmenybė teikiama tekstų analizei.

Iš tiesų šios visos keturios retorikos apibrėžtys yra panašios ir susijusios viena su kita. Taigi retorika sietina ne vien su kalbine raiška (iškalba), bet ir su mąstymu, mokėjimu dėstyti mintis, sudaryti darnų minčių karkasą.

„Gramatikai rūpi tik žodžiai. Retorikai – daugiausia mintys“ (Košanškis).

Vienas pagrindinių šiandienei retorinei raiškai keliamų reikalavimų – ne *amplifikuota* (t. y. išplėsta, nudailinta, išgražinta) kalba, o kalbos *funktionalumas*. Viešai sakoma kalba turi atitikti paskirtį, išpildyti kalbėtojo intenciją, pasiekti tikslą. Taip pat ji turėtų *patraukti klausytojų dėmesį* ir sukelti atitinkamą siekiamą atsaką. Be to, ji turi būti *rišli* (joje pateikiami argumentai neturi prieštarauti vieni kitiems) ir *sklandi*.

Jeigu trumpam atskirtume bet kokios sakomos kalbos (ar kito žanro teksto ar pranešimo) turiningąją dalį ir raišką (nors sakomoje kalboje tai turėtų būti neatskiriama dalykai), gautume paprastą principą, kuriuo vadovaudamiesi galėtume pasiruošti taip, kad mūsų sakoma kalba, pranešimas ar koks kitas tekstas, būtų paveikūs.

Kad jūsų kalba būtų gera, turite žinoti:

- **ką pasakyti,**
- **kokia tvarka tai pasakyti,**
- **kaip tai pasakyti.**

Kitaip tariant, tam, kad kalbėtojo būtų klausomasi ir kad jis galėtų bent kiek paveikti auditoriją, jis turi išmanyti, ką kalba, ir mokėti raiškiai, sklandžiai ir paveikiai dėstyti savo mintis. Tam jis turi būti pasiruošęs ir įgudęs kalbėti. Ir, be abejo, tam jam padės visos per šimtmečius sukauptos retorikos gudrybės. Nors kaip pažymi Perelmanas, iš esmės ginče galima laimėti tik didesnę ar mažesnę auditorijos pritarimą, tam tikrą publikos palankumą, o ne visiškai įtikinti ją ar įrodyti, kad reikėtų kokiai nors pozicijai visiškai pritarti ar šią visiškai atmesti.

Klausimas pasvarstyti. Aptarkite, kuo remiantis skiriami du terminai rusų kalba *публичка* ir *речевика*. Kodėl retorikos pedagogams ir teoretikams prireikia kelių terminų? Su kokiais šiame skyriuje aptartais reiškiniais tai yra susiję? Naudokitės nurodyta ištrauka iš retorikos vadovėlio gimnazistams (Michaljskaja 1996, 17–19).

◇ Oratoriaus apibrėžtys

Vadovaujantis skirtingomis retorikos sampratomis, kinta ir oratoriui keliami reikalavimai bei supratimas, koks turėtų būti geras oratorius. Visais laikais oratoriai bando paveikti auditoriją. Keičiasi poveikio priemonės, tikslai ir oratoriaus atsakomybės lygis. Todėl šiandien vis dar lieka klausimų: ar retorinę (pvz., viešąją) kalbą galima vien atlikti, vien suvaidinti, netikint sakomų dalykų tiesa? Ar apeliacinės kalbos (tos, kuriomis tiesiogiai kreipiamsi į auditoriją; dėl termino t. p. žr. Koženiauskiene 2001, 63–67) gali paveikti mases, net jeigu oratorius neatstovauja jokiai vertybei? Ar geras oratorius yra tas, kuris gerai meluoja? Retorika gimė Antikos demokratijoje, bet ar gali diktatorius būti vadinamas geru oratoriumi? Ir vėlgi – ar retorika gali būti gera ir bloga? Ir ar turėdami visus šiuolaikinių mokslų analitinius įrankius negalime demaskuoti klaidingą ar klaidinančią retorišką? Šie klausimai tebėra svarstylini.

Viena yra neginčijama: visais laikais oratorius būdavo išskirtinė asmenybė, jau vien dėl to, kad išdrįsdavo kalbėti viešai. Jis privalėjo turėti ypatingų sugebėjimų. (Daugiau apie kalbėtojų keliamus reikalavimus žr. komunikacijai skirtą skyrių ir skyrių „Retorinė technika: kalbėtojo įgūdžiai“). Aristotelis *Topikoje* oratorių apibūdina kaip tą, kuris visada mato, kas yra įtaigu ir įtikinama tam tikroje konkrečioje situacijoje, ir niekada nieko nepažiūri (žr. Aristotle 2007, 37). Aristotelis pabrėžė, kad oratorius turi išmanyti kalbamą dalyką ir mokėti logiškai argumentuoti. Daugeliu atvejų teisė kalbėti viešai oratoriui turėdavo būti suteikta (sutartinai ar instituciskai). Gaudamas šią teisę, oratorius iš karto gaudavo ir ypatingų įpareigojimų. Maža to, nuo pat retorikos atsiradimo pradžios retorius (graikų) ir oratorius (romėnų) siejami su dalyvavimu valstybės politiniame, viešajame gyvenime: graikų žodis *rhētōr* reiškė bet kurį viešai kalbantį asmenį, bet dažniausiai nurodė į viešųjų debatų lyderį ar žmogų, aktyviai dalyvaujantį teismuose. Retorika nuo pat pradžių buvo siejama su politika (žr. tolesnį skyrių) ir buvo manoma, kad ji plaukia iš politikos kaip konvencinė jos praktikos dalis. Bet graikų retoriui nebūtinai buvo pri-

skiriamas ypatingas iškalbingumas, siejamas su lotyniškuoju *retoriaus* atitikmeniu *oratoriumi*. Nelygu, kokia tradicija rėmėsi ir kaip suprato pačią retoriką, vėlesni laikai taip pat išskeldavo ar sumenkindavo stiliaus, argumentavimo ir atsakomybės reikalavimus.

Štai keli iš skirtingais laikais oratoriui keltų reikalavimų, pabrėžiančių jo ypatingą atsakomybę auditorijai, klausytojams:

- ***Orator est vir bonus dicendi peritus*** (Katonas Vyresnysis).
- **Oratorius turi pateikti „mintis, o ne tuščius žodžius“** (Stanislovas Kosta Potockis).
- **„Ko pakanka kitiems, net žymiausiems [asmenims], to per mažą bet kuriam kalbančiam viešumoje“** (Pilypas Nerijus Golianskis).

Pirmoji oratoriaus apibrėžtis, pateikta romėnų politinio veikėjo ir literato Katono Vyresniojo (234–149 pr. Kr.) *Pamokymuose sūnui (Praecepta ad filium)*, lietuviškai galėtų skambėti taip: „Oratorius yra geras vyras, praręs kalbėti“. Šia III–II a. pr. Kr. suformuluota apibrėžtimi rėmėsi ne tik kiti romėnų, bet ir vėlesnių laikų oratoriai bei oratorystės meno teoretikai. Ji tapo ypač aktuali ir Renesanso humanistams Lietuvoje. Tai buvo pats bendriausias ir būtiniausias reikalavimas oratoriui – būti *vir bonus*. *Vir bonus* yra gana plati sąvoka. Tai garbingas, doras, sąžiningas, teisingas, pareigingas, drausmingas žmogus, visokeriopai išsilavinusi asmenybė.

Oratoriaus asmenybė itin svarbi tampa romėniškojoje retorikos tradicijoje (ir atitinkamai visose vėlesnėse tradicijose, kurios rėmėsi romėniškąja). Ciceronas oratoriui keliamus reikalavimus buvo apibendrinęs šitaip:

Reikalas tas, jog tam, kad išmoktum bet kokią kitą amatą, pakanka būti tokiam kaip visi žmonės, tai yra sugebėti pagauti protu ir išlaikyti atmintyje tai, ką tau sako arba įkala, jeigu esi kvailas. Tam nereikia nei kalbos lankstumo, nei kalbėjimo lengvumo, juo labiau to, ko negalime gauti sau panūde: gražaus veido, išraiškos, balso. O štai oratorius privalo būti apdovanotas dialektikų sąmojingumu, filosofų mintimis, vos ne poetų žodžiais, teisininkų atmintimi, tragikų balsu, geriausių aktorių vaidyba. Štai kodėl žmonių giminėje nieko nėra taip reta kaip tobulas oratorius (Ciceronas Apie oratorių I, 28, cit. pagal Koženiauskiene 2001, 21, citatos kalba šiek tiek taisyta).

Taigi Cicerono oratorius turėtų būti ideali asmenybė, tobulai išmananti visus dalykus.

Po daugelio amžių iš esmės tą patį primena ir Lietuvos bei Lenkijos autorius Pilypas Nerijus Golianskis, išskirdamas oratorių iš kitų, net ir labai svarbią visuomeninę padėtį užimančių asmenų.

Potockio keliamas reikalavimas sakyti mintis, o ne tuščius žodžius atliepia Kvintiliano mintį: „*Bet man atrodo, kad pakanka, jei oratorius tiksliai suvokia tą dalyką, apie kurį rengiasi kalbėti*“ (cit. iš Koženiauskiene 2001, 21).

Įdomu, kad šiandien oratoriumi vadinamas veik kiekvienas kalbantis viešai, nesusimąstant, kokie reikalavimai jam yra ar turėtų būti keliami (panašiai kaip viešąja kalba yra vadinama beveik viskas, kas sakoma viešai). Tai plaukia iš menkinamosios retorikos sampratos, itin įsigalėjusios retorikos nuosmukio laikais. Jeigu žvilgtretume į *Idėjų žodyną* (išverstą į lietuvių kalbą 2001 m.), pamatytume, kad „*Iš tikrų oratorių kalbų nereikalaujama nuoširdumo, jie kalbėdami turi daryti įspūdį ar bent sudominti. Mūsų laikais terminas Δ [retorika –I. T.] turi menkinamąją reikšmę*“ (*Idėjų žodynas* 2001, 417). Autorių išvada, be abejo, yra logiška, jeigu darome prielaidą, kad iš oratoriaus „nereikalaujama nuoširdumo“, t. y. sakyti tiesą. Bet šia prielaida remiamasi toli gražu ne visais laikais. Tam tikruose istoriniuose, kultūrinuose ir socialiniuose kontekstuose oratoriui keliami net labai griežti reikalavimai.

Klausimas pasvarstyti. Palyginkite, kaip kitose kalbose vartojama sąvoka „oratorius“, „kalbėtojas“. Ką reiškia ir kada vartojamas angliškasis *the Speaker*? Kaip vartojamas iš anglų pasiskolintas rusiškas terminas *снукер*.

Oratoriaus vaidmens ir jam keliamų reikalavimų supratimas priklausė nuo to, kaip buvo suprantama pati retorika. Tais laikais, kai retorikoje išskiriamas stilius, iš oratoriaus kalbos tikimasi stiliaus ir situacijos atitikimo, kalbos puošnumo, formos rafinuotumo. Kai labiau pabrėžiamas argumentavimas, iš oratoriaus tikimasi griežtos argumentų logikos, skaidriai perteiktos minties. Kai kultūroje ir visuomenėje iškeliamos tokios vertybės kaip tiesa ir moralė, oratoriui keliami moraliniai reikalavimai, iš jo tikimasi didelės atsakomybės. Kai tiesą ir tikėjimą tuo, kas sakoma, nusveria galutinis tikslas (pvz., valdyti), iš oratoriaus tikimasi, kad jis pasieks tikslą bet kokiomis priemonėmis. Konkretūs reikalavimai, keliami retorikui, arba oratoriui, viešajai kalbai ir kitiems retoriniams žanrams, bėgant amžiams keičiasi. Galiausiai kinta net sritys, kalbos ir tekstai, kuriems prireikia retorikos žinių. Todėl šiandien rečiau vartojamas *oratoriaus* terminas (o kai vartojamas, turi *iškalbingo kalbėtojo* reikšmę) ir dažniau pasitelkiamas labai bendras *kalbėtojo* terminas.

Kalbėtojas apimtų bet kokią kalbėjimą viešojoje terpėje ir šia prasme, labai bendrai kalbant, visą skalę pačių įvairiausių kalbėtojų keliamų reikalavimų su pliuso ar minuso ženklu.

◇ Retorinis kanonas (arba retorikos mokslo dalys)

Pagrindiniai retorikos principai bei retorinis kanonas, suformuluoti dar Antikoje, iš esmės liko nepakitę iki šiandien. Retorinis kanonas, kaip retorikos mokslo dalys ir sykiu kaip viešosios (svarstomosios) kalbos ruošimo etapai, formuluojamas jau Aristotelio *Retorikoje*, nors kai kurioms jo dalims retorikoje skiriama daugiau dėmesio nei kitoms. Galutinai kanonas nusistovi romėniškojoje retorikoje. Tradiciškai yra skiriamos penkios kanono dalys:

- **Invencija**
- **Dispozicija**
- **Elokucija**
- **Memorija**
- **Akcija**

Invencija (lot. *inventio*, gr. *heuresis*), arba „atradimas“, „išradimas“, temos, kalbos objekto, argumentų, įtikinimo būdų radimas. *Invenire quid dicere* – (iš)rasyti ką pasakyti. Tai pirmoji klasikinio retorinio kanono dalis. Visų pirma iškeliamas klausimas, į kurį bus atsakoma kalboje. Suformuluojama problema ir pasirenkami parankiausi būdai įtikinti auditoriją kalbėtojo pozicija. Teisinėje kalboje invencijai priklausė tiesioginiai įkalčiai, platesne prasme jie vadinami faktiniais argumentais – dalykai, kuriuos klasikai laikė objektyviai egzistuojančiais, nepramanytais ir nesukurtais. Invencijai priklausė ir kuriamoji įtikinimo dalis: trys pagrindiniai, anot Aristotelio, įtikinimo būdai – *logos* (loginė demonstracija, arba loginis argumentas, galintis įtikinti auditoriją dėstymo logika, įvykių pateikimo, priežasčių ir pasekmių nuoseklumu), *etos* (kalbėtojo charakterio ir patikimumo demonstravimas) ir *patos* (emocijos, kurias kalbėtojas siekė sukelti). Šie įtikinimo būdai buvo grindžiami topais (gr. *topoi*, lot. *loci*), etinėmis ir politinėmis prielaidomis, tam tikrais atspirties taškais, mąstymo strategijomis, kurių pagrindu buvo konstruojama argumentacija.

Dispozicija (lot. *dispositio*, gr. *taxis*), arba „išdėstymas“. Tai kalbos, temos, argumentų išdėstymas (taip pat ir pagal stiprumą), kalbos dalių pasirinkimas ir išdėliojimas.

Skirtis tarp dispozicijos ir invencijos nėra labai aiški, todėl dažniausiai jos aptariamos kartu. Argumentų ir argumentavimo takų pasirinkimas priklauso ir invencijai, ir dispozicijai. Invencijai ir dispozicijai daug dėmesio skiria savo *Retorikoje* ir Aristotelis. Tiesa, topika, su kuria daugiausia siejama invencija, aptariama ir jo dialektikai skirtame veikle *Topika*. Nors senuosiuose iškalbos meno vadovėliuose buvo mokoma būtent dispozicijos, tradiciškai ji buvo laikoma ne tokia svarbia paveikumi kanono dalimi. Dispoziciją, kaip tiesiogiai su diskurso paveikumu ir įtikimumu susijusią viešosios kalbos dalį, iš naujo įvertino Chaïmas Perelmanas. Tyrinėdamas argumentuojamąjį diskursą jis pastebėjo, kad vienokioje ar kitokioje komunikacinėje situacijoje gali skirtingai veikti skirtingai išdėlioti argumentai, tad nuo kalbos struktūros tiesiogiai priklauso jos paveikumas. Pirmieji iškalbos vadovėliai ir retorinių pavyzdžių rinkiniai antikinėje Graikijoje buvo skirti teisinei retorikai, tad ir išskirtos kalbos dalys yra tos, kurios būdingos būtent teisinei kalbai. Vėliau buvo išskirta daugiau kalbos dalių. Kalbos dalių skaičius ir pobūdis priklausė ir nuo to, kokio tipo ir žanro buvo diskursas (pvz., proginės kalbos turėjo savas dalis ir t. t.).

Elokucija (lot. *elocutio*, gr. *lexis*), arba „minties žodinė išraiška“, „iškalba“, padailinimas žodžiais. Kai kalbėtojas jau yra pasirinkęs, ką kalbės ir kokia tvarka kalbės, jam reikia pasirinkti, kaip jis kalbės – kokiais žodžiais ir sakiniais perteiks mintį. Antikoje elokucija buvo siejama su kalbos stilistine raiška, stiliaus figūromis, tropika. Tradiciškai stiliui (leksinei ir sintaksinei raiškai) buvo keliami keturi reikalavimai, suformuluoti dar Aristotelio studento Teofrasto (370–288 m. pr. Kr.): **taisyklingumas**, **aiškumas**, **ornamentiškumas** (dailumas) ir **tinkamumas**. Stilius dažnai buvo klasifikuojamas į **aukštąjį**, **vidutinįjį** ir **žemąjį**. Ilgainiui elokucijos samprata kito. Kartais terminas *elokucija* (pvz., anglų kalba *elocution*) apima tai, kas tradiciškai priklausė akcijai, – kalbos pateiktį balsu, toną, intonacijas, balso moduliacijas ir panašiai.

Invencija, dispozicija ir elokucija buvo trys pagrindinės klasikinio retorinio kanono dalys, vienodai svarbios ir sakytinėje, ir rašytinėje kalboje. Jos buvo taikytos kaip kalbės ar bet kokio kito žanro sakinio ar rašytinio teksto ruošimo etapai.

Pirmasis šias tris kanono dalis išskiria Isokratas (436–338 m. pr. Kr.). Jas daugiausia aptaria ir Aristotelis, bet savo *Retorikoje* jis pasiūlo išskirti dar vieną dalį – akciją, atlikimą. Ilgainiui atlikimas imamas laikyti penktąja kanono dalimi, o tarp jo ir trijų pagrindinių dalių įsiterpia memorija – įsiminimas.

Memorija (lot. *memorio*), arba „įsiminimas“, išmokimas atmintinai. Tai kalbos mokymasis atmintinai, repetavimas. Kalbos buvo sukomponuojamos ir išmokstamos atmintinai, o vėliau atliekamos. Memorijos iškėlimas buvo susijęs ir su sofistų mokymo metodika: daugiausia jie mokė savo studentus žodžiu, bet jų pavyzdines kalbas buvo galima nukopijuoti ir išmokti atmintinai, šitaip jas imituojant buvo galima mokytis argumentavimo, stiliaus ir atlikimo. Ši retorikos mokslo dalis ypač buvo aktuali ir tais atvejais, kai reikėdavę išmokti atlikti logografo (**logografas – kalbos autorius, rašytojas**) pagal užsakymą parašytą kalbą. Jaunoje graikiškojoje demokratijoje teisę kalbėti viešai gavo beveik kiekvienas subrendęs vyras pilietis, bet ne kiekvienas galėjo pasigirti turtinga iškalba. Todėl kai kurie viešai kalbantys asmenys naudojosi garsių retorių, kalbų kūrėjų, paslaugomis – šie parašydavo kalbą ir kalbėtojui reikėdavę ją išmokti atlikti. Tuo metu buvo sukurtos specialios vaizdinės įsiminimo technikos (viena pirmųjų žinoma iš VI a. pr. Kr.).

Akcija (lot. *actio*), arba atlikimas, atliktis, kalbos sakymas viešai. Šią dalį pasiūlė išskirti dar Aristotelis, nors jos itin nevertino ir veikiau su apgailestavimu pripažino, kad ji taip pat nemenkai prisideda prie kalbos paveikumo (*Retorika* 1404a, Aristotle 2007, 194–195). Akcijai daugiau dėmesio skyrė Kvintilianas. Kalbant apie akciją dažniausiai išskiriamos balsinės ir vaizdinės pranešimo ypatybės: kalbėtojo balsas, tonas, intonacijos, tartis ir jo gestai, mimika, laikysena. Tai gali būti netgi aktorinis, teatrališkas kalbos atlikimas, bet dėl to, ar oratoriui reikia aktorinių sugebėjimų, buvo daug ginčijamasi. Nors klasikai akcijos nevertino kaip vienos svarbiausių kalbos dalių, šiuolaikiniai tyrėjai pažymi, kad kartais vaizdinė ir garsinė pranešimo plotmė veikia klausytoją net labiau nei pranešimo turinys, tačiau ir į šiuos pareiškimus reikėtų žiūrėti kritiškai (plg. su Mehrabiano taisykle ir jos neteisinga interpretacija, žr. 2 skyriaus patosui skirtą poskyrį ir komunikacijai skirtą skyrių). Bet šiandien mes, ko gero, akciją suprantame daug plačiau nei klasikai: ji apimtų ir kalbėtojo įvaizdžio, net mūsų jausmų ir nuotaikų formavimą, ir būtų susijusi su visa komunikacine situacija, kalbėtojo ir auditorijos santykiu.

Ši retorinį kanoną galima interpretuoti kaip vienos kalbos ruošimo etapus (ruošiant kiekvieną kalbą turime atlikti visus šiuos veiksmus) ir kaip tam tikras retorikos mokslo dalis:

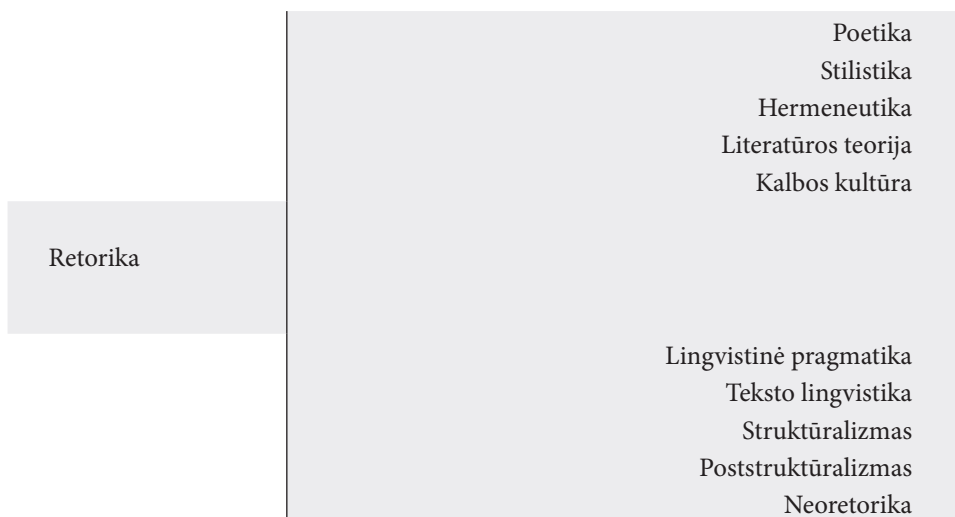
- invencija moko rasti ir rinkti aktualią medžiagą, suformuluoti problemą, aptarti problematiką ir kontekstą, plėtoti temą, nustatyti pagrindinius kalbėjimo tikslus, naudotis įvairiausia topika, atsirinkti argumentus, įtikinimo būdus;

- dispozicija moko dėstyti medžiagą, komponuoti tekstą, parinkti tinkamiausią schemą, argumentavimo būdą atsižvelgiant į teksto rūšį, žanrą, kalbėjimo situaciją, tikslus ir būsimą auditoriją;
- elocucija moko leksinės ir sintaksinės raiškos, stiliaus figūrų bei tropikos, jų reikšmės ir parinkimo atsižvelgiant į siekiamą rezultatą;
- memorija – atminties lavinimo mokslas, aptariantis įvairius įsiminimo būdus;
- akcija – balso moduliavimo, tarsenos, intonavimo, akcentų, laikysenos, gestų, mimikos mokslas (kartais dar vadinamas kalbėjimo technika).

◇ Retorikos sąsaja su kitais humanitariniais mokslais

Retorika laikoma humanitarinių mokslų pamatu. Ją imama dėstyti sykiu su istorija, filosofija, poetika ir gramatika. Ji neatsiejamai susijusi su politika ir etika. Ypatingas jos ryšys mezgėsi su teise (teisinės retorikos ir teisinės sistemos kaitos yra tarpusavyje susijusios). Retorika kaip mokslas aptariama sykiu su logika, dialektika ir filosofija (apie jų ryšį žr. tolesniame skyriuje). Vėliau iš retorikos išsiplėtojo ir nuo jos atsiskyrė daugelis kitų humanitarinių disciplinų. Retorika tebėra siejama su šiomis disciplinomis, o kai kurios disciplinos tebėra laikomos retorikos mokslo dalimi.

Štai kelios mokslinės disciplinos, išsirutuliojusios iš retorikos iki XX a. ir XX a. pirmojoje pusėje:

Tam tikrą laiką šios disciplinos buvo užėmusios retorikos vietą edukacinėje ir mokslo sistemoje bei išstūmusios pačią retoriką į istorijos paraštes. Pavyzdžiui, XIX a. daugelis retorikos vadovėlių Lietuvoje iš esmės jau buvo literatūros teorijos vadovėliai.

Poetika ir stilistika iš dalies sutapo su retorikos mokslo dalimi – elokucija. Krikščioniškoji retorika buvo tiesiogiai susijusi su bibliinių tekstų hermeneutika. Literatūros teorija nuo retorikos pamažu atskyla XIX amžiuje. Nors kalbos kultūra yra labai specifinė ir nedaugelyje šalių dėstoma disciplina, jai priklauso tai, kas tradiciškai buvo siejama su gramatika (kalbos taisyklingumas) ir su retorika (kalbėjimo kultūra, etika, stiliaus parinkimas, kalbos prestižas).

Lingvistinė pragmatika ir teksto lingvistika yra palyginti nauji mokslai. Lingvistinė pragmatika domisi kalba vartojimo kontekste, tam tikroje kalbinėje situacijoje, aptaria kalbos ženklus jų santykio su kalbėtoju aspektu. Teksto lingvistika apima rišlauso teksto konstravimo taisykles, prasminių kategorijų raišką. Nors struktūralizmas plaukė iš struktūrinės lingvistikos, o poststruktūralizmas šį kritikavo, abu iš dalies kildintini iš retorikos kaip mokslo, iš esmės laikančio tekstą (kalbą, pranešimą) tam tikra tarpusavyje susijusių reikšmių struktūra, ir generuojančia šias reikšmes. Neoretorika atsiranda XX a. šeštajame–septintajame dešimtmetyje kaip retorinė tekstų analizė taikant retorikos ir komunikacijos mokslų žinias.

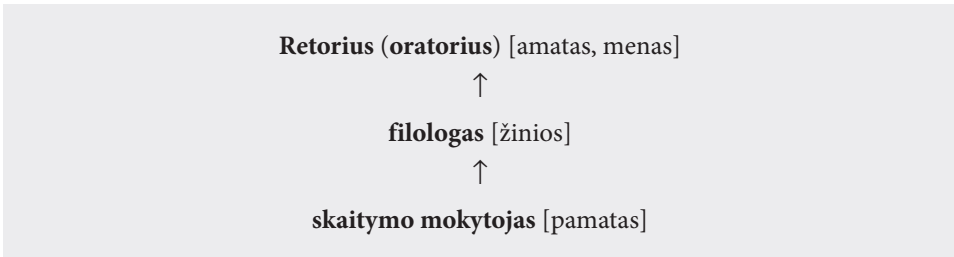
Su retorika yra susijusios ir kitos įvairios kalbotyros sritys: sociolingvistika, psicholingvistika, teksto teorija. Taip pat su retorika turi ryšių ir semiotika.

Retorika remiasi arba naudojami ir tokie mokslai kaip psichologija, logika, sociologija, etika ir estetika; informatika, informacijos teorija, komunikacijos mokslai, žurnalistika ir kiti.

Pačia bendriausia prasme retorika apibūdinama kaip žmonių tarpusavio supratimo priemonė. Taip pat apibūdinami ir semiotikos bei komunikacijos mokslų (o kai kuriais atvejais ir psichologijos) tikslai – padėti žmonėms suprasti vieniems kitus.

Nuo pat retorikos atsiradimo, siejamo su sofistų mokymu, retorika glaudžiai susijusi su pedagogika. Tiesą sakant, sofistų mokymas ir yra retorinė pedagogika. Tačiau taip pat labai svarbu, kad retorika suprantama ne tik kaip teorija ir pedagogika, bet ir kaip amatas, meistrystė (taigi retoriui reikalinga technika, išmanymas, partirtis) bei menas (tikras oratorius turi turėti sugebėjimų, gabumų, išstobulinti amatą ir pasiekti meninį lygį). Kai retorika Antikoje išplito ir tapo kasdiene disciplina, jos išmanymas buvo siejamas su teorinėmis žiniomis, išsilavinimu, technika ir meistryste, ypatinga kalbos dovana.

II a. Apulėjus siūlė tokią hierarchiją:

Kaip minėjome, Vakaruose retorikos atgimimas prasideda apie XX a. vidurį, kai humanitariniams mokslams vėl prireikia vienos, visus juos apibendrinančios teorijos. Nė viena iš filologijos sričių nebuvo tokia bendra kaip retorika. Kita vertus, itin susidomima kalbėjimo, šnekėjimo aktu, žodiniu sakytiniu bendravimu.

Šiandienį retorikos dėstymą ir tyrimą būtų galima skirstyti į:

- **retorikos istoriją** (daugiausia tai klasikinių tekstų analizė, lyginamoji analizė, periodizacija ir pan.);
- **retorikos teoriją** (retorinę analizę);
- **retorikos praktiką** (kartais susiaurinamą iki oratorystės ar viešojo kalbėjimo, į ją dažniausiai patenka ir įvairios specialiosios retorikos).

Taip pat atsiranda ir nauja tyrimų kryptis – **lyginamoji retorika**, tyrinėjanti įvairių ne Europos kultūrų iškalbos pavyzdžius, kalbų kūrimo teorijas, rašytinius tekstų kūrimo taisyklių rinkinius, net žodines praktikas nerašytinėse kultūrose.

Tose šalyse, kuriose retorika yra itin išplėtotą ir kuriose jai tenka centrinė vieta tarp teorinių humanitarinių mokslo šakų bei mokomųjų disciplinų (tiek bendrojo lavinimo mokyklose, tiek universitetuose), pvz., Jungtinėse Valstijose, kai kurios atskiros disciplinos yra įtraukiamos į retorikos mokymą. Tarkime, amerikietiškąją retoriką, kaip tikslingo kalbos komponavimo mokymą, be kitų dalykų, sudaro ir norminės kalbos (kalbos kultūros, dalykinės kalbos, rašybos) bei gramatikos išmanymas. Mokyklose retorika yra pagrindinis gimtosios kalbos mokymo dalykas.

Šiandienės retorikos jau neįmanoma įsivaizduoti be komunikacijos ir psichologijos mokslų. Net kalbėdami apie dalykus, pastebėtus dar klasikų, šiandien vartojame iš šių šiuolaikinių mokslų paimtą terminų arsenalą. Taip pat į šiandienę retoriką įeina bendravimo etika. Eurazijos Rytuose yra išplėtotą savita neoretorika, skirianti ypatingą dėmesį kalbiniam etiketui, žmonių žodinio tarpusavio bend-

ravimo ypatumams ir formoms. Kai šiandien galvojame apie retoriką (jos analizę ar jos principų taikymą kuriant rašytinius ar sakytinius tekstus), negalime apsieiti be kultūrologinių, sociokultūrinių ir istorinių žinių: tai, kas yra norma ir taisyklė vienoje šalyje, gali būti visai nepriimtina kitoje. O ką ir kalbėti apie paveikumą? Globaliame pasaulyje norėdami paveikti savo auditoriją turite išmanyti tikrąją žodžio prasmę – pasaulį.

◇ Bendroji ir specialiosios (profesinės) retorikos

Pačia bendriausia prasme retorika skyla į:

- **bendrają retoriką,**
- **paskirąsias (specialiąsias, profesines, dalykines) retorikas,** praktikuojamas didelės kalbinės atsakomybės profesinėse srityse.

Bendrosios retorikos objektas – bendrieji kalbinės elgsenos dėsningumai, veikiantys skirtingose bendravimo situacijose, veiklos srityse; galimybė pasiremti šiais dėsningumais praktikoje, konkrečioje situacijoje, kad bendravimas (kalba) būtų veiksmingas. Tradiciškai bendroji retorika daugiausia buvo siejama su sakytine kalba, bet šiandien bendroji retorika apima ir rašytinius, ir sakytinius tekstus. Jai priklauso bendrieji retoriniai dėsniai, principai ir taisyklių kanonai, viešosios (svarstomosios) kalbos teorija ir praktika.

Šiuolaikinė bendroji retorika domisi:

- kalbos ar teksto turinio invencija ir dispozicija bei kalbine raiška (t. y. elokucija); ką pasakyti? kokia tvarka pasakyti? kokiais žodžiais pasakyti?; rišlios, prasmingos kalbos kūrimu ir komponavimu;
- viešosios kalbos teorija ir praktika, gebėjimais ir įgūdžiais viešai pateikti argumentuotą poziciją ir ją apginti;
- ginčo, pokalbio, polemikos teorija ir praktika, strategija ir taktikomis: sugebėjimu klausytis pašnekovo, suprasti išsakytas pozicijas, tinkamai pateikti savąją, mokėti elgtis ir daryti įspūdį šnekant (gestikuliuoti, intonuoti, žiūrė-

ti, judėti ir taip toliau), pažinti auditoriją arba oponentą, paveikti auditoriją (pašnekovą), – t. y. efektyviai komunikuoti;

- kasdiene buitine kalbine žmonių elgsena, nedalykiniu bendravimu, kalbinių problemų sprendimu, žmonių tarpusavio supratimo problemomis;
- tautinės (įvairių kultūrų ir tautų) kalbinės elgsenos ypatumais ir skirtumais (vadinamoji etnoretorika, susijusi su etnolingvistika).

Specialiosios, arba profesinės, dalykinės, retorikos vartojamos tam tikrose paskirose srityse, kuriose tos srities specialistas yra itin atsakingas už savo kalbinę raišką. Tokios sritys: diplomatija, medicina, pedagogika, teisė, administruojamoji ar organizuojamoji veikla, socialinė pagalba, žurnalistika, prekyba, paslaugų sektorius. Šių profesijų ir tokios veiklos sėkmė priklauso nuo jų praktikuojančių asmenų kalbinių sugebėjimų ir kalbinės raiškos. Atskiros dalykinės sritys reikalauja specifinės kalbos, žodyno, raiškos, stiliaus bei formalumo lygmens. Profesinė (dalykinė) retorika – tai veiksmingos kalbos dėsniai, padedantys specialistui organizuoti savo kalbinę raišką didelės kalbinės atsakomybės srityje.

Viena seniausiai nuo bendrosios atsiskyrusių specialiųjų retorikų yra teisinė retorika. Antikinėje Graikijoje naujos demokratijos sąlygomis susiformavo labai didelis teisinės retorikos poreikis: į teismus plūstelėjo minios, reikalaujančios grąžinti nuosavybę, teismuose formavosi įvairūs kalbiniai vaidmenys (kaltintojai, gynėjai ir teisėjai). Antikoje nuo viešosios (bendrosios) retorikos atsijusi teisinė retorika turėjo ne tik bendrų retorinių, bet ir specifinių bruožų. Aristotelis, skirdamas tris diskurso tipus, aptaria teisinės ir bendrosios retorikos skirtumus (daugiau skaitykite komunikacijai skirtame skyriuje). Tam tikra atskira specialiaja retorika galima laikyti bažnytinę retoriką, nors vos tik pradėjusi formuotis, ji dar neturėjo kokių nors specifinių bruožų ir veikiau buvo Biblijos skaitymas ir interpretavimas. Bet ilgainiui susiformavo atskiri žanrai, pvz., pamokslas, turintys specifinių bruožų ir skirti tam tikroms bažnytinėms temoms. Daugelis kitų specialiųjų retorikų susiformavo gerojai vėliau. Taip pat svarbu prisiminti, kad specialiosios retorikos remiasi bendrosios retorikos principais ir dėsniais, bet turi savos specifikos, priklausančios nuo tam tikro profesinio diskurso, komunikacinės situacijos ir etikos.

Lietuvoje taip pat yra nuo seno išplėtotų tam tikrų dalykinių retorikų, pvz., homiletika, teisinė retorika. Šiuo metu populiarėja tam tikros vakarietiškos kai kurioms sritims taikomos retorikos (pvz., administratoriams, sekretoriams, vadybininkams, gidams ar vadovams skirti efektyviosios komunikacijos kursai).

Klausimas pasvarstyti. Kokiose gyvenimo situacijose jums gali prireikti retorinių įgūdžių, žinių? Ko tikėtumėtės iš retorikos studijų?

* * *

Užduotis žodžiu

Apibūdinkite šias sąvokas:

- *žodis, žodžių junginys, frazė, sakinys, posakis, frazeologizmas, patarlė;*
- *tekstas, kontekstas, kūrinys, kūryba;*
- *funkcinis stilius, registras;*
- *diskursas.*

Palyginkite šias sąvokas: kuo vienoje eilutėje esantys žodžiai panašūs ir kuo skiriasi?

Specialioji retorika vertėjams žodžiu?

Kam vertėjui žodžiu reikalinga retorika? Ar jos vertėjui apskritai reikia? Ar vertėjas turi ją išmanyti, kreipti į ją dėmesį? Ar reikia vertėjui mokėti atlikti retorinę analizę, konstruoti kalbą? O apginti savo nuomonę? Kiek ir kokios retorikos žinių vertėjui reikia? Kiek ir kokių įgūdžių, kurių reikia kalbėtojui, reikia ir vertėjui? Ar vertėjui reikia kokios nors specialios retorikos? Atsakymai į šiuos klausimus nėra vienareikšmiški, maža to, šie klausimai nedažnai keliami.

Vertimas yra neabejotinai didelės kalbinės atsakomybės profesinė sritis. Vertėjas daugiau nei atsakingas už savo kalbinę raišką – jis atsakingas už komunikacijos sėkmę, už teisingai perteiktą komunikacijos turinį, už užmegztą kontaktą. Jis atsakingas kalbėtojui ir klausytojui, nuo jo priklauso ne tik jo, bet ir kitų darbo sėkmė. Bet giežtąja prasme iki šiol specialiosios vertimo retorikos neegzistavo. Ir tam yra nemažai priežasčių.

Vertimo mokslas ir retorika vystėsi labai skirtingai. Skirtinga yra jų praktikos ir teorijos istorija. Nors vertimo *istorija* prasideda tūkstantmečiais anksčiau nei retorikos, vertimo *teorija*, priešingai, yra visiškai jaunas mokslas, atsiradęs tik XX a. antrojoje pusėje.

Vertimo istorikai skirtingai nustato vertimo istorijos pradžią – vieni ją skaičiuoja nuo senovės Egipto laikų, kiti nuo Šumerų civilizacijos. Bet ir šumerai, ir egiptiečiai jau turėjo atskirą pavadinimą vertėjui – vadinas, konceptualizavo šią praktiką. Retorika, kaip specialiai kultivuojama praktika, atsiranda tik V a. pr. Kr. ir, kaip minėjome, sietina su konkrečia teritorija – Atėnų ir Sirakūzų demokratiniiais miestais-valstybėmis. Žinoma, viena ar kita prasme kalbinė praktika egzistuoja tiek, kiek egzistuoja žmogus, o viešoji kalba taip pat nuo seno kultivuojama ne vienoje kultūroje. Bet konkreti viešojo kalbėjimo, kalbų komponavimo, įtikinimo konstravimo ir argumentavimo praktika, vadinama *retorika* ir siejama su tam tikru kontekstu, kuriame atsiranda (žr. tolesnį skyrių), susiformuoja gerokai vėliau nei vertimo veikla. Veikiausiai pirma taip pat atsiranda šia veikla besiverčiančio asmens pavadinimas – *retorius* (kalbų sakytojas, kalbėjimo mokytojas), iš kurio vėliau išvedamas veiklos ir srities pavadinimo abstraktas *retorika*. Bet sykiu su sąvoka *retorika* ima formuotis ir pats retorikos mokslas, vadinamoji metaretorika, arba retorika kaip teorija. O refleksyvi vertimo teorija nėra formuojama dar beveik pustrėčio tūkstančio metų.

Kai turime omenyje retorikos ir vertimo mokslo raidą, atrodo beveik dėsninga, jog jų sąsajos nebuvo analizuotos, bet tai tampa paradoksalu, kai susimąstome, jog šios dvi praktinės veiklos egzistavo ir vystėsi lygiagrečiai beveik tris tūkstančius metų.

Kai kūrėsi retorika, niekas specialiai negalvojo apie kalbų vertimą, bent jau apie kalbų vertimą į kitą kalbą (jeigu vadovautumėmės platesne vertimo sąvoka, tarkime Romano Jakobsono siūlomu skirstymu, tai apie *intrakalbinį vertimą* (Jakobson 1959, *idem* 1992) buvo galvojama iš karto, kai buvo teigiama, kad reikia pritaikyti sakomos kalbos kalbą, stilių – vienaip kalbėti žemdirbiui, kitaip miestiečiui ir pan., – bet tai nebuvo vadinama vertimu). Vertimas ne visada buvo tokia paplitusi ir universali bendravimo priemonė kaip šiandien – Europoje egzistavo įvairios patirtys: buvo primetama kolonizatorių kalba (pvz., Romos imperijoje buvo kalbama lotyniškai), buvo mokomasi kitų kalbų, buvo maišomos skirtingos kalbos pagal poreikį, šnekama *lingua franca* (tarkime, renesansinėje Europoje), kai kurios šalys gyveno kalbinėje izoliacijoje (pvz., Albanija), buvo kuriamos universalios kalbos (pvz., esperanto kalba) ir kita (įdomią gyvenimo be vertimo apžvalgą pateikia savo knygoje *Ar jūsus ausy žuvis?* Davidas Bellos (Bellos 2012, 7–21).

Tiesa, blogas ar geras vertimas galėjo daug ką nulemti dar Antikoje: Romos imperijoje buvo beveik išimtinai vartojama lotynų kalba, romėnai padarė didelę išimtį tik graikams – graikų kultūra buvo gerbiama, graikais domėjosi, Rytų im-

perijoje mokėjo graikų kalbą. Todėl buvo ir graikų grožinės literatūros vertimų į lotynų kalbą, o graikų stilius, daugiau žinomas iš vertimų nei iš originalo, buvo laikomas pavyzdiniu.

Ankstyvosios krikščionybės laikais į lotynų kalbą išverčiama Biblija. Jos prastas vertimas, egzistavęs iki šv. Jeronimo vertimo, buvo atbaidęs šv. Augustiną nuo domėjimosi religija, mat neprilygo graikų iškalbai. Atsiradus šv. Jeronimo vertimui, keičiasi ir šv. Augustino santykis su bibliiniu tekstu.

Vis dėlto nuostabu, kad šiandien, kai vertimas dominuoja kaip universali tarpkultūrinės komunikacijos „kalba“ ir kai retorika yra atgavusi savo statusą bei galias, vis dar nėra retorikos ir vertimo sąsajos studijų. Be abejo, į šį aptarimą reikėtų įtraukti ir politinio diskurso (o ir įvairių kitų diskursų) santykį su abiem šiomis praktikomis – retorika ir vertimu. Ir retorika, ir vertimas su politiniu diskursu buvo susiję nuo seno (apie retorikos ir politikos sąsają ištakas žr. tolesniame skyriuje). Šiandieniai vertimo teoretikai pamažu ima tai pastebėti, bet daugiau dėmesio skiria vertimo ir politinio diskurso, o ne vertimo ir retorikos sąsajoms.

Retorikos ir vertimo mokslų, kaip ir jų vartotojų, sąveika turėtų būti abipusė. Ar šiandien galima sakyti kalbas nepaisant galimo vertimo? Neturint galvoje to, kad jos bus verčiamos? Ar kalbėtojas turi keisti kalbą? O jeigu turi, tai kaip? Paprastinti? Atsisakyti daugialypumo? Turėti omenyje, kad kitakalbis klausytojas jo gali nesuprasti neturėdamas to paties konteksto? O gal priešingai – gudriai ir sumaniai naudotis tuo, kad skirtingos auditorijos dalys turi skirtingą kontekstą ir atpažins tik tam tikras reikšmes?

Šie klausimai dar laukia atsakymų ir ateities tyrinėjimų. Bet yra dalykų, kuriuos būtina aptarti šiandien. Mat vertėjas kasdien susiduria su tuo, kad verčia „kalbėtojo“ „kalbą“ (ne tiek svarbu žodžiu ar raštu), t. y. komunikacinėje grandinėje atstovauja kalbėtojui, trumpam juo tampa (sykiu likdamas ir klausytoju), todėl vertėjas negali nepaisyti to, ką išmano kalbėtojas kaip kalbėtojas, ir ignoruoti kalbėtojui keliamus reikalavimus ar neturėti būtinų kalbėjimo (dėstymo, komponavimo, argumentavimo, svarstymo) įgūdžių. Retorikos išmanymas gali padėti vertėjui geriau suprasti kalbėtojo kalbą, geriau ją perteikti ir sykiu pačiam tapti geru kalbėtoju.

Iš vertėjo iš dalies reikalaujama net daugiau nei iš kalbėtojo. Vertėjas gali versti įvairiausio ilgio ir pobūdžio tekstus – nuo replikos (kurią gali sudaryti tik vienas žodis) iki knygos (jeigu verčiame raštu). Bet tekstą sudaro ne tik žodinės raiškos rezultatas: rašytinėje kalboje jam priklausys ir grafika, maketas, vaizdinė medžiaga;

sakytinėje – kalbėtojo balsas, intonacijos, pauzės, o jeigu kalbėtojas matomas – jo gestai, mimika, net išvaizda. Prasmę formuos visi šie veiksniai. Maža to, bus tekstų, kuriuose prasmę formuos tai, kas tiesiogiai nepasakyta, – nutylėjimai, užuominos, sąmoningos dviprasmybės.

Ką ir kiek verčia vertėjas? Ar jis turi perteikti ir nežodinės (neverbalinės) komunikacijos elementus? Kiek tokios komunikacijos jis turi perteikti? Tiek pat, kiek yra originalioje kalboje ar tekste? Panašiai tiek? Neperteikti jos iš viso? Rinkdamasis, ką ir kiek perteikti, vertėjas turi orientuotis į kalbėtoją, ar į klausytoją (kuris bus iš kitos kultūros, įpratusios prie kitokios raiškos)? Raštu verčiantis vertėjas tam turi šiek tiek daugiau laiko, bet vertėjas žodžiu turi nuspręsti tai labai greitai, ir natūralu, kad pradedančiajam vertėjui kyla klausimai, ką tokiu atveju daryti?

Net jeigu liktume tik prie verbalinės raiškos, vertėjui žodžiu keliami ypatingi reikalavimai: jis turi mokėti spontaniškai sklandžiai reikšti mintis, perteikti jas turtinga leksika. Jo spontaninė kalba turi būti tokia gera ir tiek jam įprasta, kad jis negalvotų apie kalbą tuo metu, kai verčia, ir koncentruotųsi į pranešimo reikšmę.

Žinoma, yra tokių aspektų, kai iš vertėjo reikalaujama mažiau nei iš kalbėtojo. Ir dažnas pasakys, kad būtent „retorikos“ iš vertėjo nereikalaujama. Bet kas gi tokiu atveju turima omenyje? Be abejo, ne teisingai perteikta argumentacija, įrodymų logika ar vertinimas. Turimos omenyje stilistinės puošmenos. Ir net ne visos. Jei-gu jūsų kalboje daug kreipinių, frazių, reikalingų kontaktui su auditorija palaikyti, geras vertėjas turėtų jas išlaikyti vertime. Retorinis klausimas turėtų likti retoriniu klausimu. Pavojinga nepastebėti kalbėtojo kalboje ironijos (sakytinėje kalboje jums pagelbės intonacijos, rašytinėje kalboje ją atpažinti teks tik iš konteksto). Pati sunkiausia dalis bus įvairiausios sąmoningo ambivalentiškumo priemonės: užuominos, nutylėjimai, implikacijos ir panašiai. Vertėjas raštu turi laiko jas atpažinti ir pagalvoti, kaip jas perteikti, bet net ir tada dažnas neapsieina be išnašų ir paaiškinimų. O vertėjas žodžiu turi jas išgirsti, atpažinti, iškoduoti, perkoduoti ir perteikti labai greitai, beveik akimoku... Ar tai įmanoma?

Į šį klausimą taip pat kol kas neatsakysime – mat, tiesiogiai nekalbėdami apie retorikos ir vertimo sąsajas, į jį mėgina atsakyti daug vertimo teoretikų. Bet visi šie klausimai bei reikalavimai ir sudaro tam tikrą specialią retorinę bazę, būtiną vertėjui žodžiu. Praktinė vertimo veikla nėra tokia sritis, kurioje būtų **specifinis žodynas** (kaip teisėje ar medicinoje), bet vertėjui žodžiu gali tekti versti įvairiausių sričių tekstus ir tam jis turės mokėti greitai perimti tam tikros srities žodyną, išsiaiškinti terminus, pagrindinius sąveikos principus (bent tiek, kad suprastų, kokiais ryšiais vieni su kitais

yra susiję reiškiniai, ir galėtų tai perteikti logiškai ir sintaksiškai taisyklingai). Maža to, jo leksika turės būti turtinga, tiksli ir dažniausiai (jeigu nėra kokių nors papildomų sąlygų ar specifinių komunikacinių situacijų), kartu su sintakse, turės priklausyti aukštesniam, formalesniam registrai nei galėtų priklausyti kalbėtojo leksika. Vertimo **formalumo lygmuo** visada pagal nutylėjimą yra šiek tiek formalesnis nei neutralusis. Ypatingi reikalavimai keliami ir vertėjo **raiškiai**: ji turi būti taisyklinga ir aiški. Vertėjas turi spontaniškai parinkti ne tik leksiką, bet ir atitinkamą **stilių**. Jis turi turėti itin gerus **spontaninės kalbos** įgūdžius, išlavintą **atmintį**, platų **išsilavinimą**, išmanyti **komunikacines situacijas, kontekstus, bendravimo ir vertimo etiką**, o dažnai ir **diplomatinę** bei ypatingo **konfidencialumo reikalavimus**. Maža to, jis turi būti daugiakultūre asmenybė, nes versdamas tiesia tiltą mažų mažiausiai tarp dviejų kultūrų.

Tad galėtume teigti, kad vertėjas turi išmanyti specialiąją, profesinę retoriką, nors šioji yra ir kiek kitokia nei kitos profesinės retorikos. Jos pagrindas, kaip ir visų kitų profesinių retorikų, yra bendrosios retorikos aptariami kalbų ir tekstų komponavimo dėsniai, argumentavimo taisyklės, principai ir kanonai, kalbinės elgsenos ypatumai. Bet sykiu ji turi savų, ypatingų reikalavimų ir taisyklių, pabrėžia tam tikrus įgūdžius ir kartais ne tik rodo kalbėtojo ir vertėjo sąsajas, bet ir brėžia skirtį tarp jų.

Vienas pagrindinių skirtumų yra tas, kad vertėjas niekada nepateikia **savos nuomonės** ir **savos argumentacijos** (jis, be abejo, pateikia savą interpretaciją, bet kiek įmanoma stengdamasis išlaikyti prasmės ekvivalentiškumą). Vertėjas yra atsakingas tik už tai, kad kalbėtojo argumentacija ir vertinimas, jo nuomonė, būtų perteikti teisingai. Bet tai nėra reikalavimo trūkumas, veikiausiai tai yra reikalavimas su minuso ženklu: mat laikytis jo yra taip pat sunku, kaip laikytis priešingo reikalavimo visada pateikti savą argumentaciją ir savą nuomonę. Pirma, vertėjas turi mokėti atpažinti kalbėtojo argumentaciją, išgirsti ją, atskirti jos dalis ir galiausiai jas visas tinkamai perteikti. Kitaip tariant, vertėjas turi mokėti argumentuoti lygiai taip pat gerai kaip ir kalbėtojas. Antra, tai, jog vertėjas niekada nepateikia savo nuomonės ir nerodo savo pozicijos, nereiškia, kad tokios pozicijos jis neturi. Kiekvienas mūsų turi savas pozicijas, vertybes, yra sukaupęs savas žinias. Gali nutikti taip, kad vertėjas vers tekstą, reprezentuojantį vertėjui svetimas vertybes, kalbėtoją, turintį priešingą nuomonę, kalbą, kuri bus paremta klaidinga informacija. Sugebėti likti neutraliam, neiškreipti kalbėtojo pozicijos, nepridėti trūkstamos informacijos ir neimti jos taisyti – sudėtingas ir sekinantis uždavinys, dažnai keliantis moralines ir etines dilemas. Gali pasitaikyti situacijų, kai tokias dilemas vertėjo darbas kels ne tik pačiam vertėjui, bet ir jo artimiesiems.

Viena mano kolegė vertėja, mišrios kilmės išeivė iš Palestinos, kartą pasidalijo pasakojimu, kaip daug ir ilgai psichologiškai ruošėsi versti Izraelio gynybos ministro kalbą. Įdomiausia, anot jos, buvo tai, kad emociškai šiam jos darbui buvo sunkiau nusiteikti net ne jai, o jos artimiesiems.

Net ir reikalavimas kalbėti formalesniu, aukštesniu stiliumi gali būti prieštaringas. Ar turi vertėjas formalizuoti aukšto rango politiko, plūstančio necenzūriniais žodžiais kitas šalis, kalbą? Ar šitaip jis neprisideda prie iškreipto politiko portreto kūrimo? O jeigu neturi, kiek daug neformalumo gali sau leisti vertėjas? Kokia šiuo atveju yra jo atsakomybė?

Šie ir kiti klausimai bei aptariami kalbiniai ypatumai ir galėtų sudaryti specialiąją, profesinę retoriką vertėjams žodžiu. Ji būtų susijusi tiek su kalbėtoju, tiek su vertėjui keliamais reikalavimais, jų panašumais ir skirtumais.

Neabejotina viena – kalbėtojo retorikos ypatumai veikia vertėją. Todėl toliau pateikiame kai kuriuos galimus trikdžius, kuriuos gali tekti įveikti vertėjui, verčiančiam žodžiu. Kai kas priskirtina kalbėtojo klaidoms (nes toli gražu ne kiekvienas kalbėtojas yra geras), kurias turės „ištaisyti“ vertėjas, kad pateiktų klausytojams suprantamą tekstą: kitaip tariant, vertėjas turės jų išvengti savo kalboje, jas užglaistyti, apeiti. Kai kas laikytina sakomos kalbos sunkumais: tai ne kalbėtojo klaidos, o kalbų konstravimo ir sakymo ypatumai, kurie gali kelti problemų verčiant. Praktika rodo, kad gerą kalbėtoją versti taip pat sunku kaip ir blogą. Sunkumai kiekvienu atveju yra kitokie, bet jų svoris gali būti toks pats. Suvokus ir klaidas, ir sunkumus, bei įgudus kalbėti spontaniškai, galima šiek tiek palengvinti sau kasdienį darbą, išmokti sklandžiau įveikti trikdžius. Žinoma, trikdžių bus, bet pradantis vertėjas jau mokės su jais dorotis.

Kalbėtojo klaidos:

- a) prastai paruošta viešoji ar kitokia kalba (visai nestruktūruota, neaiškios struktūros), prieštaringa argumentacija, nenuosekli mintis, nėra perėjimų tarp skirtingų dalių ir argumentų, pasitaiko minties šuolių, kalboje yra per daug nukrypimų, kalba neaiški, nerišli;
- b) prasta kalbėtojo verbalinė raiška (nebaigti, netaisyklingos struktūros sakiniai, netinkama leksika, terminai, žemas registras, nesklandi kalba);
- c) neaiški tartis, kalbama su kalbos defektu;

- d) netinkamas kalbos greitis (per lėta ar per greita kalba);
- e) nėra intonacinių ir loginių akcentų, loginių pauzių, monotoniška nedinamiška kalba;
- f) nėra kontakto su auditorija;
- g) skaitoma kalba (pateikiamas rašytinis tekstas ten, kur turėtų būti sakytinė kalba);
- h) tylus kalbėjimas;
- i) kalbėjimas ne į mikrofoną, nususukus.

Su sakomos kalbos specifika ar kalbėtojo ypatybėmis susiję sunkumai:

- a) pasirinktas kalbos modelis (kaip veikia kalbėtoją deducinis, indukcinis ir mišrusis (laisvasis) kalbų modeliai);
- b) išoriniai trukdžiai;
- c) skirtingi kultūriniai kontekstai ar komunikacinės situacijos;
- d) humoras, anekdotai, žodžių žaismas, kalambūrai;
- e) palyginimai ir kitos retorinės figūros;
- f) digresijos;
- g) akcentas;
- h) labai turtinga kalba;
- i) labai aukštas stilius;
- j) citatos;
- k) kalbėtojo ir vertėjo pozicijos, nuomonės, vertybių ar turimos informacijos nesutapimas.

Tam, kad gebėtų susidoroti su šiais sunkumais, vertėjas turi būti įgudęs kalbėtojas – kartais net labiau įgudęs nei kalbos autorius. Vertėjui reikia dalies tų pačių įgūdžių kaip kalbėtojui, bet ir savų specifinių vertimo įgūdžių.

Mokydamiesi praktinės retorikos vertėjai:

- išmokyti analizuoti verčiamus įvairios struktūros bei paskirties tekstus;
- įgustų atpažinti teksto struktūrą, kalbos modelį, paskirtį, funkcinį stilių, diskurso tipą;

- gautų tam tikrų teorinių bei istorinių žinių, reikalingų teksto struktūrai geriau perprasti;
- lavintų įgūdžius atitinkamai perteikti tekstą kita kalba;
- ugdytų gebėjimą klausytis kitų ir savo kalbos, girdėti, kritiškai vertinti ir taisyti klaidas;
- lavintų kalbinę raišką ir reakciją, spontanine kalbą: pratintusi laisvai, spontaniškai vartoti taisyklingą kalbą, improvizuotai kalbėti, nedaryti kalbos kultūros ir loginių klaidų, kalbėti užbaigtais sakiniais, taisyklingai dėlioti akcentus, parinkti tinkamas logines, sintaksines jungtis;
- įgustų aiškiai ir suprantamai dėstyti mintis;
- įprastų kalbėti viešai, auditorijai, „atlikti“ viešąją kalbą.

Išmokę šių dalykų, būsime vertėjai galėtų lengviau atpažinti, su koku kalbėtoju ir su kokia kalba jiems tenka susidurti, kokias klaidas reikia taisyti ir kokie sunkumai laukia, taip pat tai leistų jiems išugdyti **numanymo** techniką. Jie gebėtų lengviau numanyti, kokia bus sakomos kalbos struktūra, minčių loginė seka (makrolygmenyje) ir kokia bus sakinio logika, kas eis toliau sakinyje (mikrolygmenyje). Pirmo jie išminktų perpratę galimus kalbos planus, struktūras, argumentacijos eigą ir sykiu išmokę analizuoti tekstą, jame slypintį vertinimą, emociją ir panašiai. Numanyti, kaip toliau plėtosis sakinytis, galima išmokti mokantis pačios užsienio (ar gimtosios) kalbos, bet sykiu ir įsiklausant į logines sakinio jungtis, klausantis intonacijos, balso, stebint kalbėtoją.

Tam, kad pasiektume šiuos rezultatus, galima vadovautis įvairiausiomis metodikomis. Per savo dėstomas praktinės retorikos paskaitas, seminarus ir pratybas, o sykiu ir dėliodama medžiagą šioje praktinės retorikos mokomojoje priemonėje, vadovavausi keliais principais: stengiausi kuo daugiau sieti praktiką su teorija ir atvirksčiai.

Mat mūsų mąstymas veikia dviem kryptimis:

- mes arba abstrahuojame, apibendriname,
- arba smulkiname, konkretiname.

Abstrahavimas, apibendrinimas yra tiesiogiai susijęs su kalbos formalizavimu. Tam, kad išmoktume kalbėti aukštesnio lygio, formalėsne kalba, turime mokytis

apibendrinti, abstrahuoti, ieškoti sąsajų ir bendrumų, matyti pasikartojimus ir dėsninumus (o tai pasiekama mokantis teorijos). Bet teorija lieka negyva, jeigu jos nesusiejame su praktika, jeigu neišmėginame visų modelių realioje kalbinėje situacijoje. Todėl pagrindinis šio kurso principas buvo skatinti būsimus vertėjus kuo daugiau kalbėti, ieškoti jiems tinkančių modelių, kasdienį darbą palengvinančių priemonių. Ir galiausiai vertėjui labai svarbu pabūti pačiam kalbėtojo kailyje, pasakyti kalbą viešai reiškiant savo nuomonę, pateikiant savo argumentaciją. Kartą pamėginus pačiam, yra lengviau atpažinti, ką daro kitas.

Galima praktinės retorikos vertėjams žodžiu kurso metodika

Sudaryta atsižvelgiant į specialiosios retorikos vertėjams žodžiu poreikį ir vieno semestro trukmės kurso apimtį.

- Trumpa istorinė retorikos mokslo apžvalga, trumpas retorikos teorijos įvadas. Pristatoma teorinė medžiaga, pagrindinės sąvokos, retorinio samprotavimo principai ir pan.;
- Praktinės užduotys (auditorijoje, grupėje):
  - ◆ kvėpavimo pratimai ir atsipalaidavimo pratimai,
  - ◆ kalbinės raiškos pratimai,
  - ◆ spontaninės kalbos pratimai,
  - ◆ kiti pratimai;
- Praktinės kūrybinės užduotys raštu (savarankiškas darbas);
- Mokoma klausytis kolegų ir savęs, taisyti klaidas (naudojant garso ir vaizdo įrašų priemones);
- Mokoma parinkti argumentus:
  - ◆ kalbų aptarimas,
  - ◆ įvykių ir kt. vertinimo pateikimo užduotys,
  - ◆ improvizuotas ginčas,
  - ◆ kita;
- Mokoma paruošti ir pasakyti viešai viešąją kalbą:
  - ◆ medžiagos rinkimas, ruošimas ir atranka (savarankiškas darbas + darbas žodžiu grupėje),
  - ◆ problematikos aptarimas, tikslų nustatymas (darbas grupėje),
  - ◆ kalbos komponavimas – schemas, pavyzdžiai,

- ◆ raiškos priemonių aptarimas (naudojant papildomą medžiagą – viešųjų kalbų spausdintus tekstus ir garso įrašus),
- ◆ atlikimo aptarimas – pastabos, patarimai (lyginant viešosios kalbos spausdintą tekstą ir garso įrašą)*;

* **Pastaba.** Rekomenduojama kurso atsiskaitymo forma – viešai pasakyti informuojamąją argumentuojamąją kalbą auditorijai, kurios dalį turėtų sudaryti kurso dalyviai, o dalį – kiti klausytojai. Atsakyti į auditorijos klausimus (klausimus turėtų užduoti tiek buvę kurso klausytojai, tiek kiti dalyviai), apginti savo poziciją.

- Klausimai (darbas auditorijoje, grupėje), pastabos, patarimai.

Kas sudaro profesinę retoriką vertėjams žodžiu? Galima kalbėti apie retoriką vertėjams raštu, bet šioje knygoje labiau susitelkiama prie vertėjui žodžiu reikalingų įgūdžių. Vis dėlto tai specifinė retorika: vertėjui žodžiu reikia bendrosios retorikos žinių, bet sykiu jis turi išmanyti ir kitas specialiąsias retorikas, jeigu ketina versti šių specialiųjų diskursų tekstus. Vertėjui žodžiu reikia taip pat išmanyti savo profesijos reikalavimus, kurie iš dalies riboja jo žodinę raišką ir saviraiškos galimybes, bei įpareigoja jį laikytis tam tikros kalbinės etikos bei elgesio taisyklių. Kitaip tariant, profesinė vertėjų žodžiu retorika yra bendroji retorika su išlyga ir pakraipa. Šioje knygoje į tai ir orientuojamasi. Pateikiami kai kurie bendrosios retorikos principai, mokoma pasiruošti sakyti viešąją kalbą (to reikalaujama iš „kalbėtojo“), bet sykiu atkreipiamas dėmesys ir į vertėjo vaidmenį, jam keliamus reikalavimus. Dalis reikalavimų, keliamų kalbėtojui ir vertėjui, sutampa (kiek skiriasi jų svarba) – kalbiniai įgūdžiai, spontaniškos kalba, gebėjimas logiškai dėstyti mintį, dėstyti ar perteikti argumentus. Dalis skiriasi – kalbėtojo ir vertėjo vaidmuo komunikacinėje grandinėje, jų elgsena, reikalavimai jiems, galėjimas pateikti savo nuomonę. Bet tam, kad jūs taptumėte geru kalbėtoju, ir tam, kad jūs gebėtumėte versti laisvai (t. y. vartodami tikslią, turtingą ir rišlią spontaniškos kalbą), jūs turite daug **kalbėti**: daug svarstyti įvairiomis temomis, gebėti aptarti įvairiausius dalykus, kelti klausimus, atsakyti į juos, diskutuoti... Turtingas žodynas, sklandi raiška ir aukštas kalbos lygis turi tapti jūsų kasdienybe. Šia prasme vertėjas nedaug kuo skiriasi nuo Cicerono apibūdinto oratoriaus – *doras vyras, įgudęs kalbėti*; vienintelis skirtumas tas, kad daugelis šiandienių vertėjų žodžiu, bent jau Lietuvoje, yra moterys.

***

Užduotis žodžiu (papildoma)

Atsakykite, kaip, kokiomis priemonėmis įvadinio skyriaus epigrafe (p. 11) pateiktoje citatoje kalbėtojas kuria bendrumą su auditorija? Apibūdinkite situaciją, kalbėtoją, galimą auditoriją. Ką suteikia kalbai vietos ir laiko figūros? Šioje trumpoje ištraukoje Foucault paliečia diskurso galios problematiką – iš ko tai matyti? Kaip suprantate „diskurso galios“ sąvoką? Kokio žanro yra šis retorinis tekstas? Kokiai situacijai tinka ir galėtų būti taikytinas šis tekstas?

Palyginkite su Foucault'o paskaitos pabaiga (naudokitės Foucault 1998). Kaip pasikeitė kalbėtojo situacija? Koks atsiranda skirtumas tarp adresanto ir adresato?

* * *

Tolesni skaitiniai

Retorikos istorija – patraukli tema. Ja galima domėtis dviem kryptimis. Viena kryptis būtų skaityti išsamią retorikos istoriją, pavyzdžiui, George'o A. Kennedy'o knygą *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times* (Kennedy 1999). Kita kryptis – gilintis į atskirus periodus ir atskirų kultūrų retorikas. Pavyzdžiui, klasikinei retorikai yra skirta kita šio autoriaus knyga, kuria daugiausia ir naudotasi rašant šią studijų knygą, *A New History of Classical Rhetoric* (Kennedy 1994). Apie Renesanso retoriką ir kultūrą daugiau medžiagos rasite Heinricho F. Pletto knygoje *Rhetoric and Renaissance Culture* (Plett 2004) – bet ši knyga yra didelės apimties ir ne taip lengvai prieinama. XVIII–XIX a. Lietuvos ir Lenkijos autorių darbai, tam tikri retorikos žanrai (pvz., pamokslas) aptariami keliuose straipsniuose, spausdintuose rinktinėje *Senoji Lietuvos literatūra 18 knyga. Istorijos rašymo horizontai (Istorijos rašymo horizontai 2005, ypač žr. p. 213–252)*. Pamokslu, kaip ypatingo Apšvietos retorinio žanro, aptarimą galima rasti ir įžanginiame Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus pamokslų knygos straipsnyje (Karpavičius 2003).

Apie retorikos teorijos formavimąsi Lietuvoje ir Lenkijoje skaitykite profesorės Ulčinaitės studijoje *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku: próba rekonstrukcji schematu retorycznego* (1984).

Labai įdomi palyginti neseniai išleista lenkų autoriaus Jakubo Niedźwiedźio studija *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta* (Niedźwiedź 2012). Joje pasakojama apie tai, kokie tekstai buvo kuriami XIV–XVII a. Vilniuje, į

rašytinius šaltinius žiūrima per įvairiausių kontekstų – teatro, literatūros, pedagogikos, retorikos, visuomeninio gyvenimo sąveiką. Tai integrali vieno periodo, nedidelės erdvės gyvenimo studija, iš kurios matyti ir kokią vietą to meto gyvenime užėmė retorika, kalba, tekstai.

Taip pat jums gali būti įdomu išstudijuoti kai kuriuos atskirus retorikos aspektus, tam tikrų autorių idėjų sąveiką, santykio su retorika, ar plačiau su tam tikromis idėjomis ir vertybėmis, kaitą. Pavyzdžiui, šiame skyriuje tik šiek tiek paminėtą kalbos ir tiesos santykio problematiką nušviestų įdomus ir labai skaidrus straipsnis apie Aristotelio ir Machiavelli'o požiūrių panašumus ir skirtumus (Andrius Bielskis „How Aristotelian is Machiavelli?“), pateikiamas rinkinyje *Niccolò Machiavelli: galios trajektorijos* (Donskis 2011).

Galima gilintis į pačių klasikų veikalus, tiesa, esame ribojami turimų jų vertimų. Rašant šią knygą buvo naudotasi anglišku George'o A. Kennedy'o Aristotelio *Retorikos* vertimu su išsamia įžanga, paaiškinimais ir gausiais priedais (Aristotle 2007). Neturime lietuvių kalba Platono *Gorgijaus* (rašant šią knygą naudotasi dviem leidimais: prieinamu internetu (Plato. *Gorgias*) ir Robino Waterfieldo vertimu (Plato 2008)), bet turime Naglio Kardelio verstą *Faidrą* (Platonas 1996). Kvintiliano tekstą anglų kalba, suskaitmenintą redaguotą 1856 m. Johno Selby Watsono vertimą, galima gauti iš internetinio šaltinio (Quintillian 1856). Neturime lietuvių kalba Cicerono veikalų *Apie oratorių* ir *Apie invenciją* (čia naudotasi dviem internetiniais šaltiniais: Cicero 1942; Cicero 2002), bet yra išverstos jo kalbos (Ciceronas 1997).

Turime išleistą lietuvių kalba (ir papildytą komentuojamaisiais straipsniais) XVII a. Lietuvos filosofo, retorikos ir muzikos teoretiko Žygimanto Liauksmino rinktinių raštų tomelį (Liauksminas 2004), kuriame yra ir kelios jo retorikos vadovėlio dalys. Veikiausiai skaitydami pastebėsite, kad jose Liauksminas daugiausia dėmesio skiria stiliui (nors supranta jį gana plačiai).

Daugiau apie klasikinės ir moderniosios retorikos skirtis galima perskaityti knygoje *Essays on Classical Rhetoric and Modern Discourse* (Connors 1984). Pristatant Chaïmo Perelmano retorikos sampratą remtasi prof. Carrollio C. Arnoldo (Arnold 2008) įžanga į Perelmano knygą *The Realm of Rhetoric* (Perelman 2008).

Teisinei retorikai skirta profesorės Koženiausienės knyga *Juridinė retorika* (2005). Įdomų straipsnį apie tai, kaip kintanti teismų erdvė keitė teisinę retoriką, rasite rinkinyje *Oratory in Action* (Edwards, Reid 2004). Toje pačioje knygoje aptariama ir Margaret Thatcher retorika.

Šiek tiek daugiau apie retorikos ir kitų mokslų sąsajas rasite knygose: A. K. Michaljskaja *Osnovy ritoriki* (Michaljskaja 1996) ir Robert Cockcroft, Susan Cockcroft *Persuading People: An Introduction to Rhetoric* (Cockcroft, Cockcroft 2005, 18–24).

Vertimo istorija patraukliai ir žaismingai aptariama Davido Bellos knygoje *Is That a Fish in Your Ear?* (Bellos 2012). Daugiau apie vertimo istoriją ir vertimo teorijos mokslą galite skaityti Liucijos Černiuvienės studijų knygoje *Vertimo minties raida Europoje* (Černiuvienė 2013).

Jeigu susidomėtumėte vertimo ir politinio diskurso sąsajų aptarimu, šiek tiek apie tai rastumėte Paulo Chiltono knygoje *Analysing Political Discourse. Theory and Practice* (Chilton 2007), straipsnių rinktinėje *Political Discourse, Media and Translation* (Schäffner, Bassnett 2010), Paulo Chiltono ir Christina'os Schäffner sudarytoje rinktinėje *Politics as Text and Talk* (Chilton, Schäffner 2002) bei kituose Christina'os Schäffner, Christiane'os Nord ir kai kurių kitų, politiniu diskursu ir vertimu besidominčių autorių veikaluose. Juose daugiausia aptariamas vertimo ir politinio diskurso santykis, o retorika dažniausiai tik paminima. Bet šiek tiek daugiau juose rasite pragmatinio požiūrio į vertimą, kuris iš dalies leidžia kalbėti ir apie retorinį požiūrį.

RETORINIS SAMPROTAVIMAS: KONTEKSTAI IR PRINCIPAI

... Dialogas – sudėtingesnis dalykas nei paprasta nuomonių suma.

Algis Mickūnas *Demokratija šiandien*

... Viskas yra neišverčiama, nieko nėra neišverčiama...

Jacques Derrida *Kas yra „adekvatus“ vertimas?*

Retorikos mokslas susiformuoja tam tikromis sąlygomis, specifiniame kontekste. Šio konteksto atgarsiai jauti kiekviename retoriniame samprotavime. Šiame skyriuje aptariami retorikos atsiradimo ir formavimosi kontekstai, nulėmę pagrindinius retorikos principus, – jų išmanymas leidžia geriau suprasti retoriką, jos tikslus ir veikimo būdus.

Retorikos samprotavimo neįmanoma aptarti nepalietus retorikos ir dialektikos, logikos bei filosofijos ryšio. Per šių teorijų ir praktikų sąsajas ryškėja retorinio samprotavimo ypatybės ir išskirtinumai.

Pristatant patį retorinį samprotavimą paliečiami trys dar Aristotelio išskirti įtikinimo būdai – *etosas*, *patosas* ir *logosas*. Logosui priklausantys svarstymo tipai – retorinė dedukcija ir indukcija – aptariami plačiau, atskirame skyrelyje. Jame pateikiama ir retoriškos dedukcijos bei indukcijos pavyzdžių, kurie galėtų būti praverstūs ruošiant kalbą. Atkreiptinas dėmesys į prielaidų ir argumentų teisingumą bei apskritai į retorinio samprotavimo sudėtingumą.

Galiausiai yra iškeliami keli su retorinio samprotavimo vertimu susiję klausimai.

Dar Antikos autoriai pastebi ne tik ypatingą žmogaus kalbos dovaną, bet ir įgimtą siekį įtikinti kitą, parodyti, ko nori ar siekia, apginti savo poziciją naudojantis žodžiu. Apie šį polinkį kalba Isokratas, šią visiems mums bendrą ypatybę išskiria Aristotelis. Žmogaus gebėjimas įtikinti ir ypatinga, magiška žodžio galia nuo seno pastebimi ir puoselėjami įvairiausiose kultūrose. Bet tokia retorika, kokią žinome šiandien, retorika kaip ypatinga samprotavimo forma, su viešąja erdve susijęs mokslas ir menas įtikinti žodžiais, kitaip tariant, kaip viešasis argumentuojamasis diskursas, retorika kaip disciplina ir taisyklių rinkiniai atsiranda ypatingomis sąlygomis, specifiniame kontekste ir tik dėl šio konteksto. Unikaloje V a. pr. Kr. graikiškosios demokratijos aplinkoje susiformuoja pagrindiniai retorinio samprotavimo principai, neatsiejami nuo Graikijos kultūrą ir kasdienybę persunkusios laisvos minties, įsiklausymo, varžybų, naujos demokratinės santvarkos, pedagogikos ir filosofavimo dvasios.

Tam, kad suprastume, koks mokslas yra retorika, kokie jo tikslai, ko jis moko, o sykiu, kokie yra jo trūkumai, turėtume turėti galvoje jo ištakas ir kilmės kontekstus. Kita vertus, pačią retorikos istoriją galima suprasti kaip vertybių ir kultūros, jų diegimo ir vietos visuomenėje istoriją. Tokia istorija apimtų įvairiausias visuomenės gyvenimo manifestacijas ir leistų pamatyti, kaip formuojasi ir reiškiasi ideologijos ir galios institucijos. Šioje knygelėje nesiekiu tokių tikslų, bet noriu žvilgterėti į tai, kokiomis sąlygomis ir su kokiais reiškiniais kartu formuojasi retorinis samprotavimas, kas jame yra likę iš šių kontekstų dar ir šiandien.

Išsiaiškinę tai, galėtume prieiti ir prie pagrindinių retorinių principų, geriau juos suprasti. Daugelis jų iš esmės nepasikeitė nuo Antikos laikų – jie yra kiek kitaip interpretuojami, bet jų šerdis ta pati. Jau Antikoje yra suformuluojamos pagrindinės retorinės taisyklės ir aptariami svarbiausi retorikos trūkumai, pateikiama įtikinimo priemonių visuma bei apsvarstomi retorikos ir kitų mokslų santykiai.

Per retorikos santykį su kitomis to meto praktikomis išgryninamas ir ypatingas retorinis samprotavimas. Jo ribos ir vertinimas ilgainiui kito, bet esmė liko ta pati: mes vis dar vienaip ar kitaip svarstome apie tai, kas būna, yra tikėtina, įmanoma ar galima, ir stengiamės įtikinti savo klausytojus, pasitelkdami logiką, emocijas, vertybes, kurdami savo kaip kalbėtojų autoritetą; mums vis dar pasiseka ar nelabai patraukti auditoriją, bent kiek ją įtikinti, mes vis dar klystame ir mokomės iš savo klaidų. Ir visa tai vis dar galime daryti tik tokiu atveju, jeigu mums suteikiama tam erdvė, ir tik tiek, kiek ji mums suteikiama.

Retorinio samprotavimo ištakos ir retorikos mokslo formavimosi kontekstai

Neabejotinai, graikų kultūroje iki tol, kai retorika susiformavo kaip viešosios kalbos metodika ir atsirado *retorikos* sąvoka, retorikos plačiąja prasme, kaip iškalbos ir įtikinimo, metmenys jau egzistavo. Pirmieji iškalbos vadovėliai vadinosi *tekhnē logōn* – kalbėjimo technika. Nors ilgainiui retorikos samprata tapo labai plati ir imamà taikyti patiems įvairiausiems sakytiniais ir rašytiniams tekstams, graikų kontekste retorika randasi veikiau kaip kalbėjimo technikos rūšis. Viena pagrindinių graikų sąvokų, apimančių visas ištaras nuo žodžio iki užrašyto teksto ar pasakytos kalbos, buvo *logos*. Logosas buvo siejamas su pasakymo turiniu ir todėl numanė samprotavimą. Dėl to jis buvo siejamas ir su argumentacija, protu bei tam tikra tvarka, įskaitant ir dieviškąją tvarką. Panašią prasmę *Žodis* turi Biblijoje – jam tebėra suteikiama senųjų kalbinių praktikų steigiamoji, kuriamoji galia. Retorika atsiranda kaip *logosas*, vartojamas viešajame diskurse.

Iki *retorikos* graikai vartojo dar vieną terminą – *peithō*, reiškiantį ginčą, įtikinimą, persvaziją. Įtikinimą graikai siejo su erotine galia sugundyti, patraukti klausytojus, bet sykiu ir su politiniu kontekstu. Gebėjimas įtikinti žodžiais, kad žmonės elgtųsi taip, kaip jiems turėtų būti naudinga, buvo laikomas galingu ginklu.

◇ Sakytinė graikų kultūra

VII–V a. pr. Kr. Graikija – tai sakytinės (oralinės) kalbos pasaulis. Herojiniai epai, mitai, dainos (visa tai – sakytinė žodinė raiška) yra perpasakojami, perkuriami, interpretuojami, atliekami. Antikinėje Homero Graikijoje itin svarbus vaidmuo skiriamas atlikėjui: jis turi pasižymėti išskirtiniais kalbiniais sugebėjimais ir įkvėpimu. Gebėjimas kalbėti yra laikomas dievų dovana. Ypatingą kalbos dovaną turi ir patys graikų epų herojai, pvz., Achilas.

Matyt, jau tada kalbėjimo, viešo atlikimo imama mokyti. Tikriausiai iš pradžių mokoma buvo taip pat iš lūpų į lūpas. Kaip ir dainiai, kalbėtojai mokėsi klausydamiesi savo mokytojų ir juos pamėgdžiodami: įsidėmėdavo dėsningumus, temas, principus, pasakojimus, mitus, istorinius pavyzdžius ir posakius. Epų pasakotojai

buvo atlikėjai, perkeliančys klausytojus į įvykių sūkurį. Kita vertus, antikinė **auditorija** (lot. *auditor* – „klausytojas“) taip pat buvo ypatinga, turinti labai išlavintus klausymosi įgūdžius, pratusi klausytis, girdėti ir įsidėmėti.

Būtent tokioje abipusio dėmesio atmosferoje gebėjimas pasakoti ir reikšti savo mintis žodžiu įgauna naują statusą.

V a. pr. Kr. atsiradusi nauja santvarka – demokratija – grindžiama piliečių dalyvavimu valstybės gyvenime, svarbiausiuose jos sprendimuose. Daugiausia šis dalyvavimas turėdavo žodinę formą. Teismo procesai ir įstatymų priėmimo procedūra vyko dalijantis pozicijomis ir nuomonėmis žodžiu. Paprasti Atėnų piliečiai vyrai turėdavę atstovauti teismuose sau ir kitiems, kitaip tariant turėdavę kalbėti viešai didžiulėms minioms (įprastame teismo procese dalyvaudavo ne mažiau kaip 201 žmogus, kiti procesai būdavo dar didesni). Liudytojų parodymai ir įkalčiai buvo surašomi raštu, bet visas teismo procesas vykdavo žodžiu. Gynėjai ir kaltintojai turėjo vienodai paisyti laiko limitu, todėl jų kalbos turėjo būti labai gerai struktūruotos, aiškios ir įtikinamos. V a. pr. Kr. pabaigoje–IV a. pr. Kr. atsirado alternatyva – neįgudę kalbėtojai samdydavosi *logografus*, kurie parašydavo kalbą (geriausi jų, tokie kaip Lisijus, stengėsi kurti kalbas paisydami užsakovo charakterio, stiliaus ypatybių), o kalbėtojai ją išmokdavo ir mėgindavo kuo geriau atlikti. Bet galiausiai jos vis viena būdavo pateikiamos žodžiu. Įstatymų leidžiamąją galią turėjusią asamblėją sudarė dar daugiau narių – visi brandūs polio piliečiai vyrai. Kartais asamblėjoje susirinkdavo per tūkstančius žmonių.

Tokioje sakinės kultūros atmosferoje išplinta ir sofistų mokymas. Sofistai buvo atvykėliai iš kitų polių, bet jie iš karto patraukė dėmesį savo kalbomis, ypatinga kalbėjimo technika. Sofistų mokymas taip pat buvo žodinis, sakininis. Tiesa, kaip minėta, matyt, būta jų sukurtų pavyzdinių kalbų, kurias jų mokiniai mokydavosi atmintinai, šitaip stengdamiesi perimti ir pamėgdžioti savo mokytojų techniką.

Žinoma, atsiradus retorikos poreikiui, rašomi ir vadovėliai, bet mąstytojai, retorikai ir ištisos mokyklos dar ilgai teikia pirmenybę sakiniam tekstui ir mokymui iš lūpų į lūpas, per imitaciją ar per dialogą. Dialogas apskritai užėmė labai svarbią vietą sakinėje graikų kultūroje. Graikai dialogą siejo su dialektiniu modeliu, graikų filosofai, tokie kaip Sokratas ir Platonas, manė, kad dialogas – tinkamiausia mokymo priemonė, leidžianti per dialektinį minties plėtojimą atvesti mokinį prie tiesos. Ir Sokratas, ir jo mokinys Platonas nesinaudojo rašytiniais konspektais ir dėstydami rėmėsi tik dialogu. Sokratas apskritai nevertino rašytinių tekstų, savo svarstymų niekada neužrašydavo. Ir Sokratas, ir Platonas siūlė labiau pasitikėti sakinine tradicija

ties filosofuojant, tiek sakant kalbas, teigdami (daugiau nei porą tūkstančių metų užbėgę į priekį garsiajai frazei, jog „autorius yra miręs“), kad rašytinis tekstas yra negyvas ir puolamas negali apsiginti, o rašmenimis užrašytos kalbos nebus įrašytos kalbančiųjų sielose, nes kalbėtojai pasikliaus rašmenimis ir patys neieškos tiesos:

Juos išmokusių sieloms [rašmenys] atneš užmarštį, nes nebus rūpinamasi atminties [lavinimu] – juk prisiminti ims pasitikėdami raštu, iš išorės, svetimų ženklių dėka, o ne iš vidaus, patys iš savęs. Taigi suradai vaistą ne atminčiai, o primini-mui; taigi mokiniams teiki nuomonę, bet ne tiesą. Jie, daug ką išgirdę, be mokymo, manys esą daug žinantys, tačiau dauguma iš jų liks nemokšos ir nesugebą bendrauti, nes vietoj išminčių bus pasidarę vien tariamai išmintingi (Faidras 274e–275b, Platonas 1996, 88).

Raštas... turi kažką siaubinga, ... – mat jo palikuonys stovi kaip gyvi, o jei jų ko nors paklaustumei, jie labai iškilmingai tyli. Taip pat esti ir su [užrašytomis] kalbomis: galėtum pamanyti, kad jos šneka ką nors suvokdamos, bet jei tik kas jų paklausia apie ką nors iš to, ką jos pasakoja, norėdamas pasimokyti, jos nuolat nurodo kažką viena ir visuomet tą pat. Kiekviena kalba, kartą užrašyta, yra mėtoma ir vėtoma visur kur – tiek tarp išmanančių žmonių, tiek tarp tų, kuriems visiškai nedera [jos skaityti], tad ji nežino, su kuo privalo kalbėtis, o su kuo – ne. O jei tąja kalba nesirūpina ir neteisėtai ją peikia, jai visuomet reikia savo tėvo pagalbos, nes pati neįstengia nei apsiginti, nei atskubėti sau pačiai į pagalbą (Faidras 275e, Platonas 1996, 89–90).

Vėliau santykis su rašytine tradicija pamažu keitėsi ir atsirado naujos dėsty-mo formos, o Sokratas ir Platonas retoriką, tokią, kokia ji buvo, kritikavo, tačiau retorika visa esme yra susijusi su sakytine ir dialogine tradicija, kurios sąlygomis ji formavosi. Nors šiandien retorikos samprata yra daug platesnė ir apima ne tik saky-tinės, bet ir rašytinės kalbos tekstus, pačiuose jos pagrinduose slypi žodinė apeliacija į klausytoją – taigi dialogiškumas ir sakymo situacija.

◇ Graikiškoji varžybų dvasia

VII–IV a. pr. Kr. Graikijos kultūra ir visas visuomeninis gyvenimas buvo ago-nistinio pobūdžio (**agonas** – sporto, meno, minties varžybos). Pratę kariauti graikai

taikos metu realizuodavo savo kovingumą varžydamiesi. Varžybų dvasia buvo persunkusi visus kultūros ir kasdienio visuomenės gyvenimo sluoksnius. Varžydavosi sporto rungtyse, kurdami dramas, puotose sakydami kalbas kokia nors pasiūlyta tema. Tad kiekvienas graikas vyras buvo suinteresuotas nugalėti savo varžovą ir kalbinėse minties varžybose. Graikai buvo pratę įtikinėti savo varžovą ir gerai perpratę argumentavimo technikas. Paprastai tariant, jie nevengė vaidų ir mėgo pasiginčyti.

Konkurencingumo ir ginčų dvasia graikus skyrė nuo kitų to meto valstybių, ypač nuo Vidurio ir Tolimųjų Rytų kultūrų, turėjusių stiprią centralizuotą valdžią ir neskatinusių debatų ar atletikos pratybų. Graikų varžybų dvasia itin suklestėjo susikūrus demokratijai. Tam, kad asamblėja priimtų sprendimą, turėjo įvykti debatai. Sprendimas buvo priimamas balsų dauguma. Asamblėjoje ir teismuose reikėjo tiesiogiai įtikinti auditoriją ir šitaip nurungti savo varžovus. Gebėjimas kalbėti viešai buvo siejamas su tiesiogine žodžio galia keisti situaciją, daryti, kad kas nors būtų daroma. Tuo metu gimstanti retorika imamà sieti su tiesioginiu veiksmu – geras retorius buvo tas, kuris mokėjo įtikinti klausytojus, kad šie ką nors realiai darytų (gražintų nuosavybę, eitų kovoti, vienytųsi ar pan.).

Prie argumentacinės kultūros suklestėjimo prisidėjo ir sofistai. Keliaudami iš polio į polį, sofistai išmanė skirtingus įstatymus ir mokėjo paremti vienokius ir kitokius argumentus. Šio gebėjimo už nedidelį mokesť jie mokė visus pageidaujančius. Norintiems išmokti kalbėti teismuose tuo metu imami rašyti vadovėliai. Naujai atsiradusi retorikos metodika ir teorija, kaip ir filosofų praktikuota dialektika, mėgina sustruktūruoti žodinį varžymąsi, siūlydama jam aiškias taisykles, įtikinimo priemonių rinkinį.

Graikų kultūroje klestėjusi varžybų dvasia yra tiesiogiai susijusi su viešajame diskurse praktikuotu įtikinėjimu. Įtikinėjimo esmė yra agonistinė – *įtikinti* reiškia nugalėti.

◇ Retorika ir graikų demokratija

Retorika – tai Graikijos **demokratijos** kūdikis. Retorikos radimasis sutampa su graikų demokratijos gimimu. Retorikos poreikis atsiranda iš pasikeitusios V–IV a. pr. Kr. Graikijos polių situacijos. Įkūrus demokratiją Sirakūzuose į teismus plūsteli piliečiai, norintys atsisteisti savo nuosavybę. Atėnų demokratija į valstybės valdymą siekia įtraukti visus piliečius, kurie turi dalyvauti viešajame gyvenime sa-

kydami ar bent jau klausydamiesi kitų sakomų kalbų. Didysis Atėnų demokratijos projektas buvo radikalus, nes numatė, kad tam tikru metu kiekvienas polio pilietis dalyvaus valstybės valdyme ar tvarkyme darbuodamasis bent vienoje iš pagrindinių sričių (asamblėjoje, bulėje arba teismuose). Tam, kad piliečiai nevengtų savo pilietinių pareigų, Atėnai net įvedė mokestį už dalyvavimą valstybės valdyme. Asamblėjoje tarti žodį galėjo bet kuris norintis. Teismuose galėjo kalbėti kaltintojas (tas, kuris iškeldavo bylą), kaltinamasis ir gynėjai. Atėnų piliečiai nebuvo profesionalūs teisininkai ir politikai, tad kiekvienas jų, įtrauktas į teisinį ar politinį diskursą, turėjo perprasti jo taisykles, dalyvauti jame ir tapti kalbėtoju arba klausytoju, nes galiausiai turėdavo priimti sprendimą. Šitaip augo poreikis gebėti dėstyti savo mintis remiantis tam tikromis taisyklėmis ir girdėti kalboje panaudotas priemones.

Demokratinėje valstybėje įstatymai leidžiami tada, kai apginami viešai, t. y. kai įrodoma, kad jie bus naudingi poliui ir piliečiams. Tad iškalba, mokėjimas argumentuoti tampa itin svarbūs, reikšmingi ir net būtini, o nepakankamas retorikos vertinimas – pavojingas.

Aristotelis, gynęs retoriką, sakė, kad Sokratas nukentėjo ir galiausiai buvo nu- teistas būtent dėl to, kad neįvertino retorikos, jos svarbos įstatymų leidžiamajai veiklai. Geras retorikos išmanymas gali padėti tiek apginti siūlomą įstatymą, tiek pasipriešinti nepageidaujamo įstatymo priėmimui. Tuometėje Graikijoje religinės pažiūros buvo vertinamos gana liberaliai. Baudžiama būdavo tik už vandalizmo aktus prieš šventyklas ir panašius veiksmus. Bet štai priimamas įstatymas (tik vienam žmogui nuteisti), baudžiantis už nepagarbą oficialiesiems dievams, ir galiausiai pagal šį įstatymą nubaudžiamas kitas žmogus – Sokratas, teigęs, kad retorika nėra menas.

Teisybės dėlei reikia pridurti, jog tie, kurie gynė retoriką (Aristotelis ir kiti), taip pat buvo nuteisti pagal šį įstatymą ir išsigelbėjo tik pabėgdami iš valstybės.

Šitaip viešoji kalba tampa tikru, rafinuotu menu ir šis amatas pasklinda po visą šalį bei persmelkia pačias įvairiausias graikų kultūros sritis.

Ir vėlesniais laikais leidžiant įstatymus, grindžiant ir palaikant demokratiją visoms demokratinėms valstybėms buvo svarbus retorikos, iškalbos, žodžio „valdymo“ menas. Mat valstybėje, grindžiamoje viešąja erdve, būtina tą erdvę palaikyti, – vadinasi, joje reikštis.

◇ Retorikos ir politikos sąsaja

Graikams, o vėliau ir romėnams, žmogus buvo ne šiaip kalbantis gyvūnas, o politinis, arba visuomeninis, gyvūnas. **Politika** (kilusi iš žodžio *polis* – miestas-valstybė, visi to miesto piliečiai), susiformavusi kaip graikų polio valdymo sistema, yra neatsiejama nuo viešojo diskurso. Galia žodžiais įtikinti piliečius kaip nors elgtis iš esmės ir yra politika. Ši graikų gerai žinoma įtikinimo galia ilgainiui imamà tapatinti su retorika. Nors žodis *retorius* reiškė bet kurių kalbų sakytoją ar kalbų mokytoją, dažnai jis buvo siejamas su politinių kalbų sakytoju, o kartais paprasčiausiai reikšdavo *politiką*, *politikos veikėją*. Politika, demokratija ir retorika yra beveik neatskiriamos (Ciceronas retoriką laikė paprasčiausiai politikos dalimi).

Demokratiinių Atėnų asamblėjoje kalbėti galėjo bet kuris panorėjęs narys, bet dažniausiai kalbas sakydavo įgudę politinių kalbų specialistai – retorikai, arba politikai. Kai kurie retorikai iš tiesų atstovavo didžioms vertybėms ir buvo iškilios asmenybės – Aristidas, Periklis, Kleonas. Kiti – priešingai, paisė tik savo interesų ir buvo graikų vadinami *demagogais*. Politiniai lyderiai kreipdavosi į piliečius reguliariai ir būtent per savo kalbas buvo pelnę garbę, lyderystę ir minios susižavėjimą. Jų įtaką lėmė jų retoriiniai gebėjimai.

Nors Atėnų piliečiai nebuvo profesionalūs politikai, teisėjai ar tarnautojai, politikos buvo mokoma. Politikos, kartu su retorika, mokė sofistai, kurių skirtingų įstatymų išmanymas ir ypatingi sugebėjimai argumentuoti bei konstruoti kalbas buvo neįkainojama vertybė būsimam politiniam lyderiui. Štai, tarkime, Protagoras teigė, kad jis išmano politikos meną ir gali išmokyti būti geru piliečiu. Šitai jis siūlėsi daryti dviem būdais: įtraukti pašnekovą į dialektinį pokalbį arba išmokyti pateikti savo išplėtotas idėjas išsamioje kalboje (žr. Kennedy 1994, 17).

Nors sofistai ir retorika buvo griežtai kritikuojami, kai kurie garsūs sofistai retorikai mokydami kurti kalbas iš tiesų sykiu ugdė ir pilietinį sąmoningumą, didžias vertybes. IV a. pr. Kr. Isokratas įkūrė Atėnuose mokyklą, skirtą būsimiems valstybės politiniams lyderiams rengti. Jis ugdė įvairiausių viešojo gyvenimo įgūdžius, ypač lavino kalbėjimą. Mokykla buvo labai populiarė ir gyvavo apie 50 metų. Kalbos, kurių jis mokė, galėtų būti vadinamos viešosiomis (jam labiau rūpėjo šios, o ne teisinės ar proginės kalbos kaip kitiems sofistams), nes buvo skirtos polio interesams, jose buvo aptariamose aktualios, opios valstybės temos, istorinė tradicija ir būtinybė vienyti norint atstovėti prieš persus. Komponuodamas savo studentams kalbas šiomis

temomis, Isokratas siekė, kad šie mokytojai mąstyti ir kalbėti kaip kilnūs, dori piliečiai, puoselėtų vertybes ir diegtų jas viešojoje politikoje.

Retorikos dalia, raida ir samprata iš dalies yra politinių sistemų kaitos atspindys. Retorikos vieta kultūroje ir gyvavusios retorinės praktikos ypatybės visada priklausė nuo oficialiosios ir realiosios politinės situacijos.

Šiandien ir politika, ir retorika suprantamos labai plačiai ir jų sąsaja yra suvokiama radikaliai, nes tikima, kad „kiekvienas diskursas ir kiekvienas argumentas iš esmės yra politinis ir įtikinamasis“ (*Oxford Dictionary of Philosophy* 1996, 330).

◇ Retorika kaip pedagogika

V a. pr. Kr. retorika imamà platinti per **mokymà**. Ikisofistinėje ir ikidemokratinėje Graikijoje galimybę lavinti savo kalbinius sugebėjimus turėjo nedaugelis – privatūs mokytojai buvo samdomi tik aristokratų sūnams, amato mokomi buvo amatininkai. VII–V a. pr. Kr. Graikijoje itin didelis dėmesys buvo skiriamas kūno lavinimui. Kūno lavinimas, fiziniai pratimai ir atletų pasirodymai buvo laikomi tokiomis svarbiais, kad ilgainiui atsiranda valstybės globojamos gimnazijos, kuriose 18 metų sulaukę jaunuoliai yra lavinami fiziškai, bet sykiu gali burtis ir filosofinėms diskusijoms bei kalbinėms varžyboms. Graikai kūno lavinimą gryname ore laikė sveikatos garantija, todėl ilgainiui gimnazijos imamos sieti su medicinos išmanymu. Kartu gimnazijose jaunuoliai susipažindavo ir su literatūra bei muzika, paprastai netoliese įsikurdavo ir viešosios bibliotekos.

Nors iki sofistų galimybę lavintis turėjo nedaugelis, pedagogikos reikšmė Graikijoje buvo didžiulė. Tiek ikisofistinė, tiek demokratinė graikų visuomenė – tai vyrų visuomenė. Jaunuolis laikomas vyru, kai įvesdinamas į vyrų draugiją (maždaug 18 metų), t. y. kai ima lankyti gimnazijas (treniruoti kūną) ir dalyvauti viešuosiuose disputuose. Mokymasis vykdavo bendraujant – per individualų santykį su mokytoju (itin vertinamas buvo vyresnio vyro ir 14–18 metų jaunuolio ryšys). Mokytoją ir mokinį siejanti meilė ir draugystė taip pat buvo agonistinio pobūdžio. Jaunuolis išminties ir žinojimo iš vyresniojo vyro sėmėsi per dialogą, pokalbį. Mokytojo autoritetas ir įtaka buvo nepaprastai svarbūs. Naudodamasis savo autoritetu mokytojas galėjo pelnyti šlovę sau, o kartu ir įskiepyti tam tikras vertybes. Pavyzdžiui, Sokratas per mokinio meilės mokytojui jausmą siekė ugdyti tiesos geismą.

Bet iki sofistų Graikijoje nebuvo jokio bendrojo išsilavinimo. Sofistai iš esmės pakeičia situaciją. Jie buvo kilę iš miestiečių (ne aristokratai), taip pat buvo mokytojai – už nedidelį mokesį mokė iškalbos, literatūros, filosofijos ir politikos visus norinčius. Pamažu sofistai ir filosofai vis dažniau ima lankytis ir gimnazijose, kuriose gali skleisti savo idėjas ir mokymą, todėl ima keistis pati gimnazijų mokymo pakraipa.

Sofistai kitaip pažvelgia į kalbėjimo dovaną: jeigu iškalba yra spontaniškas, įgimtas sugebėjimas, ją galima ir lavinti – jos galima išmokyti ir mokytis. Sofistai, kaip užsieniečiai ir ne piliečiai, negalėjo tiesiogiai dalyvauti valstybės valdyme, tad jų retorika iš esmės ir buvo pedagogika. Kai kurie sofistai tikriausiai taikė Sokrato metodą – mokė per klausimus ir atsakymus veddami mokinį prie pažinimo. Bet daugiausia sofistai mokydavo atlikdami parodomąsias (epideiktines) kalbas, kurios tapdavo mokymosi pavyzdžiais. Retorikos taisyklių, priemonių, kalbos komponavimo jų mokiniai mokėsi imituodami savo mokytojų kalbas. Tikriausiai sofistai taip pat komentavo savo mokinių pastangas ir rezultatus. Iki Aristotelio nematyti daug pastangų konceptualizuoti retoriką kaip teoriją. Bet neabejotinai ji egzistuoja kaip mokymas – žodinis ir rašytinis, nes rašomi pirmieji iškalbos vadovėliai.

Apie 390 m. pr. Kr. Platonas įkuria savo akademiją. Platono akademijoje buvo dėstoma vadovaujantis dialoginiu-dialektiniu Sokrato modeliu. Akademija buvo atskira bendruomenė – įsikūrusi užmiestyje, idilinėmis sąlygomis; mokiniai joje ne tik mokėsi, bet ir gyveno. Konkuruodamas su Platono akademija Atėnuose mokyklą atidarė Isokratas. Jo mokykloje ruošiami būsimi valstybės lyderiai, retorikai (politikai) ir daugiausia dėmesio yra skiriama kalbų ruošimo, viešojo kalbėjimo mokslui.

Platono akademijoje mokėsi ir Aristotelis. Apie 350 m. pr. Kr. Aristotelis, jau kaip mokytojas, ima dėstyti akademijoje retorikos kursą. Kai kurie klasikų tekstų tyrėjai mano, kad Aristotelis galėjęs siūlyti šį kursą plačiajai publikai, vakarais, kaip fakultatyvų dalyką (žr. Kennedy' o įvadą į Aristotelio *Retoriką*, Kennedy 2007). Kursas buvo dėstomas sykiu su praktinėmis debatų pratybomis. Aristotelis taip pat nebuvo Atėnų pilietis ir turėjo mažai praktinės kalbų sakymo patirties, bet jo susidomėjimas logine argumentacija lėmė tai, jog jis domėjosi viešuoju argumentuojamuoju diskursu ir neblogai jį išmanė. Apie 335 m. pr. Kr., grįžęs iš Makedonijos, į kurią buvo pakviestas mokytis Aleksandro Makedoniečio, Aristotelis Atėnų licėjaus gimnazijoje atidarė savo mokyklą.

Kintant pedagoginei sistemai, kito ir retorikos dėstymas. Kalbų mokymasis atmintinai ir imitavimas buvo labai kritikuojamas (pvz., Sokrato ir Aristotelio). Bet

pamažu per imitavimą ir komentavimą yra išgryninamos tam tikros kalbų kūrimo taisyklės, argumentavimo dėsniai. Jie surašomi vadovėliuose, kuriuos už nedidelį mokestį demokratiniuose Atėnuose galėjo įsigyti visi, kas norėjo. Galiausiai Aristotelis konceptualizuoja retoriką kaip teoriją apie įvairiausius įtikinimo būdus, kurie pasitelkiami skirtingose kalbinėse situacijose. Aristotelio *Retorika* nebuvo išleista (ji išleidžiama tik praėjus trims šimtmečiams) – tai buvo Aristotelio paskaitų konspektai, veikiausiai rašyti skirtingu metu, pildyti ir taisyti kintant jo paties požiūriui į retoriką.

Retorikos ir retorinės pedagogikos išplitimas buvo nulemtas naujos demokratinės santvarkos. Kadangi visų pirma žmonės buvo suinteresuoti savo nuosavybe ir jiems reikėjo kreiptis į teismus, kuriuose jie turėjo patys kalbėti, pirma (kaip mokymas, instrukcijos) ėmė rasti teisinė retorika. Kaip konstruoti teisinę kalbą ir kalbėti teismuose, mokė sofistai, tam buvo skiriami ir pirmieji vadovėliai. Bet svarbu pažymėti, kad iš esmės radikali Atėnų demokratija apskritai buvo didžiulis pedagoginis projektas. Ji buvo grindžiama tiesioginiu visuotiniu piliečių vyrų dalyvavimu valstybės gyvenime, o tam dažniausiai reikėjo iškalbos, retorinių sugebėjimų. Atėniečiai nebuvo profesionalūs politikai ir tarnautojai, ir dažniausiai dalyvaudavo kokioje nors valstybės valdymo srityje (asamblėjoje, bulėje ar teismuose) nepakankamai ilgai, kad tokie taptų (dėl sambūrių retumo, rinkimų traukiant burtus ar tam tikros rotacijos – saugiklių, kuriuos graikai numatė, kad būtų išvengta korupcijos). Vienas pagrindinių valstybės valdyme būtinų įgūdžių, kuriuos jie galėjo lavinti, buvo iškalba. Todėl bendrasis sofistų mokymas, atsirandanti mokykla, licėjai buvo nepaprastai svarbi graikų demokratijos institucija.

Demokratinė pedagoginė sistema buvo nuostolinga tik moterims. Ikidemokratinėje Graikijoje, kaip alternatyva vyrų draugijoms, buvo steigiamos ir mergaičių mokyklos (pvz., garsioji Sapfo mokykla-bendrija Lesbo saloje VII–VI a. pr. Kr.). Jose buvo mokoma vadinamųjų laisvųjų menų – šokio, dainavimo, poezijos meno. Aristokratės moterys taip pat galėjo samdytis mokytoją, kuris mokė jas poezijos, skaityti, galbūt net rašyti. Bet įkūrus demokratinę valstybę moterys yra griežtai apribojamos namų sfera. Veikiausiai graikų demokratijoje moterys buvo mažiau išsilavinusios nei ikidemokratinėje Graikijoje. Tiesa, kilmingos moterys dalyvaudavo religinėse miesto šventėse, jų organizavimas buvo, ko gero, vienintelė visuomeninė veikla, palikta moterims, bet nėra duomenų, kad jos būtų kaip nors kitaip dalyvavusios viešajame gyvenime. Moters vardas demokratinėje Graikijoje viešai buvo paminimas tik kartą – ant antkapinės lentos.

Bet kaip retorika, nuo pat pradžių taip prieštarinai vertinta, išgyveno kaip disciplina tiek šimtmečių? Šiandien retorikos tyrėjai kelia klausimą, kokia buvo *retorikos retorika*, kitaip tariant, kaip ji grindė savo pačios būtinybę (žr. Kennedy 1994, 28–29). Įdomu, kad, kaip ir šiandien, retorika buvo pradedama dėstyti nuo to, jog buvo įrodinėjama jos būtinybė, svarba ir nauda. Buvo teigiama, kad geras retorius turi išmanyti, kada ką sakyti (laiko aspektą, graikų vadintą *kairos*), argumentavimo techniką, būti menišką (mokėti dailiai kalbėti) ir mokėti tai pateikti spontaniškai, laisvai bei gebėti nuslėpti, jog iš tiesų naudojasi retorika (menas slėpti, kad pasitelkiamas menas). Retorikos svarba buvo įrodinėjama politikams ir filosofams. Retorika buvo matoma (ir mokoma) kaip kasdienė būtinybė, bet sykiu ir kaip aukštesnes pilietines bei žmogiškąsias vertybes reprezentuojantis mokslas. Retorika buvo suprantama kaip amatas ir menas, tad jos buvo mokoma kaip kitų menų ir amatų. Įgudęs kalbėtojas ilgainiui tapo valstybės vyro atitikmeniu ir pilietiškumo pavyzdžiu. Šitaip retorika įgavo aukštą statusą ir galiausiai užėmė garbią vietą tarp kitų disciplinų.

Logika, dialektika, retorika ir filosofija. Retorinis samprotavimas

Kaip matyti iš retorikos formavimosi konteksto, ji radosi gyvoje diskusinėje terpėje, kurioje kartu su retorika buvo vystoma ir aptarinėjama ir logika, dialektika, plėtojosi filosofinė mintis. Nors retorika kaip disciplina atsiskiria, ji sykiu formuojasi per santykį su logika, dialektika ir filosofija, o požiūris į retoriką dažnai priklauso nuo platesnių filosofinių pažiūrų. Kai kurie pagrindiniai jos principai ir dėsniai išsirutulioja iš diskusijos apie kertinius logikos, dialektikos ir retorikos skirtumus.

Pavyzdžiui, visa Sokrato ir Platono retorikos kritika atsispyrė nuo to, kad jie teikė pirmenybę *dialektikai* kaip tiesos pažinimo būdai. Kaip matyti iš Platono dialogų, Sokratas nelaukė retorikos tikroju iškalbos menu – visą retorikos mokytojų siūlomas technines priemones vadino tik prieiga prie tikrojo meno ir manė, kad retorikos mokytojai moko tik įžanginių triukų ir nemoko svarbiausio – kalbėti įtikinamai apie kiekvieną iš dalykų bei sudėlioti visa tai į vientisą daiktą.

Visų pirma būtina sužinoti tiesą apie kiekvieną aptariamą ar aprašomą dalyką, o po to – pajėgti visa ką apibrėžti, remiantis kaip tik šia tiesa, o apibrėžus išmanyti, kaip toliau [tą dalyką] skirstyti į rūšis – tol, kol bus [aptikta] tai, ko jau negalima suskirstyti... (Faidras 277c, Platonas 1996, 92).

Ši kritika neabejotinai buvo susijusi su Sokrato ir Platono įsitikinimu, kad retorika kaip mokslas nebūtų turėjusi savo objekto (priešingai nei dialektika, kuri mokė siekti *tiesos*). Pačios iškalbos nei Sokratas, nei Platonas neniekino, bet siejo ją su logosu ir argumentuojamuoju diskursu bei dialektiniu mokymu, o ne su sofistų mokoma retorika. Jų santykis su retorika buvo nulemtas jų idealistinės filosofijos, iš kurios plaukė ir jų požiūris į įtikinėjimą, regimybę ir nebūtinybę. Lygiai taip pat daug pragmatiškesnis Aristotelio santykis leido jam permąstyti retoriką, susisteminti ją (taip pat, kaip jis siekė susisteminti ir dialektiką) ir galiausiai matyti ją ne tik kaip meną (kurio objektas yra įtikinėjimo priemonės ir dėsniai), bet ir kaip teoriją.

Tuo metu, kai Aristotelis susidomi retorika, jam rūpi loginė argumentacija, priešingai nei sofistams, kuriems labiau rūpėjo, kaip sukelti klausytojų emocijas. Tai viena iš priežasčių, kodėl Aristotelis labiau domisi viešosiomis, o ne teisinėmis kalbomis (nors teisinių kalbų poreikis Graikijoje visu demokratijos periodu buvo didelis).

Kaip minėta, retorika rungtyniauja su filosofija ir dialektika. Skirtingais istoriniais periodais ji siejama ar griežtai atsiejama nuo abiejų šių mokslų. Kai kurie sofistai, pvz., Isokratas, savo mokymą vadino filosofija. Kiti, kaip Sokratas ir Platonas, mėgino atsiriboti nuo retorikos. Nors Aristotelis dėstė retoriką po dialektikos kaip tęstinį kursą, darė tarp jų skirtį. Ši skirtis buvo gaji ir ryški iki pat XX a. antrosios pusės, kai Perelmanas pasiūlė retoriką matyti kaip veikiau neatsiejamai susijusią su dialektika nei nuo jos atskirą. Perelmanas pabrėžia ir retorikos bei filosofijos sąsają, retorinę analizę pritaiko filosofinei argumentacijai.

◇ Loginis, dialektinis ir retorinis samprotavimas

Aptariant *retoriką*, paprastai neapsieinama be *logikos* ir *dialektikos*. Ir logika, ir dialektika, ir retorika remiasi **samprotavimu**. Samprotavimas suprastinas kaip mąstymas, mąstymo vienetas, protavimas, sprendimas (tai, kas angliškai vadinama *reasoning*). Samprotavimas yra būdingas visiems mokslams, jis gali būti matemati-

nis, loginis, filosofinis ir kitoks. Samprotavimą sudaro **prielaidos** arba teiginiai **ir išvados**.

Logikoje samprotavimas yra paremtas įrodymu (būtinybe). Iš šio trejeto (logikos, dialektikos ir retorikos) su *būtinybe*, neginčijama tiesa, turi reikalo tik logika. Būtent dėl to loginis samprotavimas buvo labai vertinamas filosofų (įskaitant Platoną ir Aristotelį). Bet retorikos teoretikai pastebi, kad loginius teiginius galima tik konstatuoti ir negalima nuginčyti. Todėl jų negalima svarstyti. Tuo logika skiriasi nuo žmogaus (visuomeninio gyvūno) veiklos sferos – kurioje gali nutikti vienaip ar kitaip (taigi susiduriame su ginčijamais dalykais) ir galima kalbėti apie niekada nenutikusius, bet įmanomus ar tikėtinus dalykus, t. y. svarstyti vienaip ar kitaip ir grįsti savo svarstymą vienais ar kitais argumentais (bet ne įrodymais tikrąja žodžio prasme). **Svarstymas** (taip pat ir plačiąja prasme, kaip apimantis visą argumentavimą) yra suprastinas kaip samprotavimo rūšis. Svarstymas – tai svarstomasis samprotavimas, kai svarstomi nebūtinai dalykai, *tikimybė*, ne būtinybė.

Svarstymas yra būdingas retorikai ir dialektikai. Retoriai ir dialektikai pastebi, kad, kai norime įrodyti savo tiesą žmogaus patirties srityje, faktai ir loginiai argumentai ne visada veikia (žmogus yra emocionali, o ne racionali būtybė). Panašiai mano ir Sokratas bei Platonas. Mat jiems, kaip aristokratinės visuomenės atstovams, logika – ne visiems pasiekiamas mokslas, ir loginį pagrindimą gali suprasti tik tie, kurie šį mokslą išmano.

Dialektika – *prieštaravimo menas* (iš gr. *dialektos* – *dvi kalbos*). Dialektika atsirado iš sofistų praktikuotos *eristikos* – ginčo meno. Priešingai nei dialektika, eristika buvo ginčas be taisyklių. Panašu, kad Aristotelis mėgino ją susisteminti ir paversti dialektikos mokymu. Dialektika grindžiama prielaida, kad *kiekvienas veiksmas turi savo priešybę*, kiekviena mintis – priešingą mintį, kiekvienas teiginys – priešpriešinį teiginį, argumentas – kontrargumentą, *logosas* turi *antilogosą*. Žmogaus mąstymas ir pažinimo siekis – tai judėjimas tarp šių dviejų priešybių. Kas yra *logosas*, mes apibrėžiame per *antilogosą*, ir atvirkščiai; svarstydami pateikiame argumentą ir kontrargumentą, paneigiame priešininko poziciją.

Dialektika buvo praktikuojama polemikoje (todėl labiau pabrėžiamas pats svarstymas, svarstymo demonstravimas). Sokratas ir Platonas ją laikė tobuliausia iškalbos forma (menu), vedančia toliau nei retorinė analizė ar retorinis žongliravimas argumentais. Kaip idealistas, Platonas tikėjo, kad tikrasis žinojimas pasiekiamas ne daugeliui ir minia nesugeba įvaldyti tikrojo iškalbos meno. Tikrasis žinojimas susijęs su idėjomis – jam pasiekti reikalinga *įžvalga*, jis turi būti *pamatomas*. Ir tik kai

kuriems žmonėms duotas gebėjimas *prisiminti*, išvelgti, pamatyti *tiesą*. Tik tai tie, kurie iš prigimties turi gebėjimų, gali pastaruosius toliau lavinti (per dialogą ir dialektinį minties vystymą), o tie, kurie kokių nors kalbinių gebėjimų stokoja, ir toliau darysį tas pačias klaidas.

Retorikoje samprotavimas grindžiamas įtikinimu ir įtaiga, svarstymu, argumentacija. Platonas kritikuoja retoriką būtent už tai, kad jos esmė – įtikinėjimas. Anot jo, įtikinamumas yra melagingas, nes tai nėra būtinybė, tai – ne tiesa, o tik regimybė.

Tikimybės samprata retorikoje labai prieštaringa ir visada kėlė daug ginčų. Tikimybė buvo labai nevienodai suprantama. Veikiausiai pirmasis *bendrosios tikimybės dėsni* suformulavo Korakas iš Sirakūzų. Būtent šį dėsni taip smarkiai kritikavo kai kurie kiti sofistai, Sokratas ir Platonas. Bendrosios tikimybės dėsnis grindžiamas empirine patirtimi – manymu, kad yra mums visiems bendrų dalykų, kurie yra dėsningi. Sykiu jis grindžiamas tikėtinumu, nepatikrintais duomenimis. Tarkime, toks dėsnis skelbė, kad tikėtina, jog didelis žmogus gali nuskriausti mažą, bet neįtikima, kad mažas galėtų nuskriausti didelį. Tokiu dėsniu buvo pasiremiamas teismuose, dažnai realūs įrodymai net nebuvo pateikiami. Būtent už tokį argumento tikėtinumą (regimybę) kritikavo retoriką Sokratas ir kiti. Maža to, bendrosios tikimybės dėsniu buvo lengva manipuliuoti, nes juo buvo lygiai taip pat pasiremiamas įrodant ir priešingą argumentą (kadangi visi tiki, kad mažas negali nuskriausti didelio, tikėtina, kad didelis yra nuteistas neteisingai, nes visi suklydo pasiremę bendraja tikimybe).

Šiandien mes kalbame apie indukcijos paklaidą, tokių dėsnių klaidingumą, tačiau iš tiesų dažnai tebesiremiamė tokia bendraja tikimybe patys (pvz., palyginkite, kas yra kalbama apie smurtą šeimoje: dažniausiai tikėtinu dalyku yra laikomas vyro smurtas prieš moterį, ir neįtikimu – moters smurtas prieš vyrą, o iš tiesų šitaip sprendami mes taip pat remiamės bendraja tikimybe, mat moterų smurtas prieš vyrą šeimoje taip pat egzistuoja, nors mums atrodo mažiau tikėtinas).

Aristotelis taip pat skiria *tikimybę* ir *būtinybę*. Tai, kas būtina, priklauso logikos sričiai, o tai, kas tikėtina, ar galima, priklauso žmogaus veiklos, t. y. galimybių sferai. Bet priešingai nei Platonui, Aristoteliui tikimybė nebūtinai yra melas.

Tikimybę jis apibrėžia taip: pirma, tikėtina tai, kas gali būti daug kam būdinga, bendra; antra, tai, kas daugelio suprantama (remiasi bendra nuovoka); ir galų gale tai, kas tikėtina, yra grynoji galimybių sfera (dar niekada nėra nutikę, bet galėtų nutikti). Visos šios sritys priklauso retorikai. Pasak Aristotelio, **retorika susijusi su**

tu, kas tikra, ir su tuo, kas tikroviška. Kitaip tariant, ji leidžia kalbėti ne tik apie tai, kas jau yra ar būtinai turi būti, bet ir apie tai, kas tikėtina, galėtų arba turėtų būti ar nutikti. Svarbiausia – įtikinti, parodyti, kad taip gali būti, nutikti.

Tikėtinumas yra vienas svarbiausių įtikinimo kriterijų ir šiandien: tai ypač gerai matyti iš įvairiausių detektyvinių istorijų, kuriose labai dažnai nusikaltimas aiškinamasis remiantis tuo, kas yra tikėtina. Pavyzdžiui, pagal Gilberto Keitho Chestertono novelės ir apsakas sukurtame britų seriale Tėvas Braunas (Father Brown, 2013) nepaprastais detektyvo gebėjimais garsėjantis tėvas Braunas atlikdamas tyrimą pabrėžia: „Daug kas yra įmanoma, klausimas – kas yra tikėtina“ (ibid., „Apolono akis“, S1, E5).

Tikėtinumo klausimas detektyvuose dažnai leidžia eliminuoti nusikaltimo įvykdymo būdus ar įtariamuosius: pvz., jeigu aukai yra persmeigta durklu širdis, yra įmanoma, kad tai įvykdė pati auka (teoriškai tai padaryti būtų įmanoma, auka būtų fiziškai galėjusi tai atlikti, turėjusi jėgų, pasiekusi ir pan.), bet mažai tikėtina, nes paprastai taip nesizudoma ir yra lengvesnių būdų nusižudyti (aišku, tokią išvadą turėtų paremti aplinkybės).

Retorika gali būti pasitelkiama ir blogiems, ir geriems tikslams. Anot Aristotelio, paties mokslo tai nediskredituoja. Viskas, anot Aristotelio, priklauso nuo paties kalbėtojo. Bet priešingai nei sofistai, Aristotelis reikalauja prielaidų ir argumentų teisingumo ir kreipia dėmesį į loginį nuoseklumą, šitaip mėgindamas suderinti platoniską ir sofistinę tradicijas ir susiedamas logiką su retorika. Prielaidų ir argumentų teisingumo reikalauja ir šiandienė argumentuojamoji retorika.

Mokėti analizuoti ir girdėti, ar esama „įrodymo“, – štai ko, anot Aristotelio, moko retorika. Teisingas „įrodymo“ metodas susijęs su teisingai pasirinktais įtikinimo būdais, o įtikinimo būdai tam tikra prasme ir yra įrodymai: įrodei – patikėjau. Šiandienėje retorikos sampratoje tai, kad retorinis įrodymas sutampa su įtikinimu (įtikinai, patikėjau – vadinasi, įrodei), veikiausiai rodo loginių argumentų nepakankamumą.

Iš ko yra sudaryti loginis, dialektinis ir retorinis samprotavimai? Kokie yra jų panašumai ir skirtumai?

Samprotaujama dviem kryptimis: einame nuo bendro prie konkretaus, nuo bendro teiginio ar teiginių prie konkrečios išvados (**dedukcija**) arba nuo konkretaus, paskiro prie bendro, nuo pavyzdžių ar pavyzdžio – prie apibendrinamosios išvados, bendro teiginio (**indukcija**). Kai kurie teoretikai išskiria ir trečiąją sampro-

tavimo tipą – **abdukciją**, kai remiantis prielaidomis yra daroma hipotezė, kuri leidžia daryti išvadą apie prielaidas (ši išvada nėra būtinoji, kaip dedukcijos atveju, bet ji geriausiai paaiškina prielaidas). Vieni abdukciją laiko indukcijos dalimi, kiti skiria kaip atskirą samprotavimo tipą.

***

Užduotis žodžiu

Pateikite dedukcijos ir indukcijos pavyzdžių. Paaiškinkite, kodėl tai yra dedukcija ar indukcija. Pateikite abdukcijos pavyzdį.

***

Indukcija ir dedukcija yra būdinga visiems trimis samprotavimams – loginiam, dialektiniam ir retoriniam. Bet sykiu loginė, dialektinė ir retorinė dedukcija ir indukcija (o kartu ir abdukcija, jeigu ją laikytume atskiru tipu) labai skiriasi.

Loginio samprotavimo pagrindas yra loginis silogizmas. Loginis silogizmas – tai samprotavimo eiga. Griežčiausia jo forma – kategorinis loginis silogizmas (suformuluotas Aristotelio).

Paprasciausio klasikinio loginio (kategorinio) silogizmo struktūra:
prielaida + prielaida = išvada

Klasikinio silogizmo pavyzdys:

- *Visi žmonės yra mirtingi.*
- *Sokratas yra žmogus.*
- *Vadinasi, Sokratas yra mirtingas.*

Tai yra jeigu A atitinka B, o C atitinka A, tai C atitinka B. Kiekviena prielaida turi nors vieną išvadai priklausančią sąvoką.

Teisingam silogizmui sukonstruoti svarbus teiginių predikatyvumas. Pirmajame teiginyje subjektui S_1 (*žmonės*) priskiriamas predikatas P_1 (*mirtingi*). Antrajame teiginyje subjektui S_2 (*Sokratas*) priskiriamas predikatas $P_{2 S_1}$, koreliuojantis su subjektu S_1 (*yra žmogus*). Jeigu šie du teiginiai teisingi, tai subjektui S_2 priskirtinas predikatas P_1 :

- $S_1 \sim P_1$
- $S_2 \sim P_2 S_1$
- $S_2 \sim P_1$

Dažnai pirmoji prielaida yra laikoma pagrindine, pirmine arba bendrąja prielaida, o antroji – antrine, paskirąja. Kai silogizmas sukonstruojamas klaidingai, gaunama loginė klaida.

Tokios loginės klaidos labai dažnai būna komedijų ir juokų objektas. Pavyzdžiui: visi žmonės yra mirtingi, kiaulė yra mirtinga, vadinasi, kiaulė yra žmogus. Pajuokų objektu dažnai tampa ir klaidinga prielaida, kurios pagrindu yra konstruojamas iš pažiūros teisingas loginis silogizmas. Tarkime, JAV gamybos filme Trys vyrai ir mažoji dama (Three Men and a Little Lady, 1990) vėluojantis ir pakeliui paskubom maistą kremtantis kunigas svarsto pateikdamas tokį silogizmą: „visi žmonės – kiaulės, aš esu žmogus, vadinasi, esu kiaulė“; – ir stebisi savo išvada.

Kategorinis loginis silogizmas paremtas dedukcija (nuo teiginių einama prie išvados, pirmas teiginys dažniausiai yra bendrybė). Indukcijos atveju atsispiriama nuo paskirųjų, kurios paskui yra apibendrinamos ir padaroma išvada (grindžiama pagrįstuoju spėjimu).

Dialektinio samprotavimo pagrindas yra dialektinis silogizmas ir dialektinė indukcija. Priešingai nei loginiame samprotavime, dialektikoje prielaidos yra ne būtinosios, o grindžiamos tikimybe ir galimybe, o prie išvados einama per argumentavimą, o ne įrodymą.

Retorinis samprotavimas turi ypatingą dedukciją ir indukciją. Retorinis silogizmas yra vadinamas **entimema** (entimemą, kaip ir loginį silogizmą, galutinai suformuluoja Aristotelis). Aristoteliui entimema yra retorinio „įrodymo“ esmė. *Enthymēma* (gr.) reiškia „tai, kas turima omenyje“. Entimema nuo dialektinio silogizmo skiriasi tuo, kad gali būti praleista viena iš prielaidų (dažniausiai antroji), tokiu atveju ji yra numanoma (bet nepasakoma). Tai sukuria dramatinį efektą, emociją, leidžia perkelti dalį raiškos į kitus lygmenis – iš leksinio į sintaksinį, į balsą ir gestus. Isokratas entimemą laikė nuostabą keliančia mintimi.

Taip pat retorika turi savitą indukciją – **pavyzdį** (gr. *paradeigma*). Retorinė indukcija panaši į retorinę dedukciją tuo, jog retoriniame svarstyme gali būti pateikiami vienas ar keli pavyzdžiai, bet išvada, kuri numanomai iš jų plauktų, gali būti

nutylima. Pavyzdys turi būti pasakojamas. Pavyzdžiai susiję su tikimybės rūšimis (apie entimemą ir pavyzdį taip pat žiūrėkite toliau).

Anot Aristotelio, teisingam įtikinimo būdai parinkti reikia mokėti konstruoti retorines entimemas. Entimemas konstruoti įgundama praktiškai kuriant kalbas. Kai suprantate, kaip yra „įrodoma“, mokate naudotis entimemomis. Jeigu jūs suprantate loginį silogizmą, žinote, su kuo susijusios entimemos ir kuo jos skiriasi nuo silogizmo, – įvaldysite šį meną. Pasak Aristotelio, retorika – tai mokslas apie bendruosius būdus įtikinti tu, kas tikėtina arba galima, pagrįstus griežta loginių įrodymų sistema; gebėjimas ir menas šiuos būdus rasti bei naudotis įrodymų logika.

Toliau pateikiamoje lentelėje matyti logikos, dialektikos ir retorikos santykis, taip pat minimi veikalai, kuriuose Aristotelis aptaria šias mokslo sritis.

Logikos, dialektikos ir retorikos santykis

	LOGIKA	DIALEKTIKA	RETORIKA
Samprotavimo būdas	Įrodinėjimas (teiginio)	Argumentavimas (svarstymas)	Argumentavimas (svarstymas)
Prielaidos	Būtiniosios (neginčijamos)	Tikėtinosios / Galimos	Tikėtinosios / Galimos
Samprotavimo tipai	Loginis silogizmas / Indukcija	Dialektinis silogizmas / Dialektinė indukcija	Entimema (retorinis silogizmas) / Pavyzdys (retorinė indukcija)
Taikymo sritys	Mokslas	Viešieji ginčai, polemika, diskusijos, filosofija	Viešai sakomos kalbos
Aristotelio veikalai	<i>Kategorijos</i>	<i>Topika</i>	<i>Retorika (Poetika)</i>

Tarp šių mokslų ir samprotavimo būdų akivaizdžiai esama bendrumų. Aristotelis dialektiką nuo retorikos skyrė, bet dėstė vieną po kitos ir net laikė retoriką iš dalies dialektika (*Retorika* 1356a, Aristotle 2007, 40). Iš esmės tą, kas šiandien patenka į retoriką, Aristotelis aptarė trijuose veikaluose – *Topikoje* (dialektikos mokymas), *Retorikoje* (retorikos mokymas) ir *Poetikoje* (aptaria figūras, elokuciją, kuriai *Retorikoje* skiria mažiau dėmesio nei invencijai ir dispozicijai, kitaip tariant – nei loginei argumentacijai, darydamas išimtį tik metaforai).

Galima būtų manyti, kad dialektika inkorporuojama į retorikos meną, tačiau retorikos tyrinėtojai teigia, kad, tarkime, Platono dialektikos nereikėtų tapatinti su dedukcija, vartojama retorikoje, – mat Platonui rūpi sąvokos, jis analizuoja pačią sąvoką (pvz., apibrėžia, kas yra meilė, išvardija meilės rūšis ir t. t.), o retorikoje analizuojamas ir plečiamas teiginys, o ne sąvoka. Taip pat dialektikoje yra demonstruojamas visas svarstymas (nieko nepraleidžiant) ir ji numato dviejų sielų pokalbį (galimybę įsigilinti į kito poziciją, žinoti visus argumentus ir kontrargumentus ir t. t.). Tiesa, ta pačia dialektine minties plėtojimo logika Platonas siūlo remtis ir kalbų kūrėjams.

Aristotelis tarp dialektikos ir retorikos mato esminį panašumą – abi jos grindžiamos svarstymu ir tikimybe. Jis sako, kad visi žmonės yra kaip nors susiję su šiais menais. Visiems kada nors yra tekę analizuoti, palaikyti kieno nors nuomonę, teisintis ar kaltinti. Vieni tai daro remdamiesi mokslu, kiti – savo išlavintais sugebėjimais, tapusiais įpročiu (įgūdžiu). Aristoteliumi terūpi susisteminti, kaip pasiekia rezultatų vieni ir kiti.

Dialektika, kaip ir retorika, remiasi svarstymu, bet dialektikai daugiausia rūpi paprasti pasakymai – t. y. sąvokos (o retorikai rūpi ne tik sąvokos, bet ir mintys, daugiausia – mintys). Dialektika analizuoja sąvoką, kol randa bendriausią, paskui ją skaido, kol suskaido iki smulkiausių sudedamųjų dalių. O retorikai rūpi sudėtingi pasakymai – mintys. Be to, retorinis silogizmas skiriasi nuo dialektinio savo struktūra.

Nors ir dialektinis, ir retorinis svarstymas yra grindžiamas judėjimu tarp priešybių – argumento ir kontrargumento, nuomonės ir priešingos nuomonės, *taip* ir *ne*, *už* ir *prieš*, – dialektika numato gyvą dialogą, realų priešininką ir realiai vykstantį dialektinį minties sklaidos vyksmą. O oratorius, viešųjų kalbų sakytojas turi įmanomą priešybę numatyti iš anksto ir arba paneigti ją savo kalboje užbėgdamas priešininkams už akių, arba būti pasiruošęs ją paneigti gyvoje diskusijoje atsakydamas į priešininkų klausimus ir priešingus argumentus jau po to, kai pasakys savo kalbą (apie tai, kaip priešinga auditorijos pozicija veikia kalbėtoją kalbėjimo momentu, skaitykite toliau).

Šiandieniai retorikos tyrėjai teigia, kad nereikėtų griežtai skirti retorinio samprotavimo nuo dialektinio (pvz., Robertas Price'as ir Chaïmas Perelmanas laiko Aristotelio skirtį nefunkcionalia ir neesmine; daugiau apie tai skaitykite, pvz., profesoriaus Carrollo C. Arnoldo įžangoje į Perelmano *Retorikos valdas*, Arnold 2008), nes diskurso įtikinamumas konstruojamas įvairiomis priemonėmis, be to, dažniausiai į kalbą gali būti įtraukiami ir ištisi silogizmai, ir entimemos. Kai kalboje svarstymas eksplikuojamas, demonstruojamas, silogizmas gali būti net parankesnis. Kalbant apie kokios nors kalbos ar teksto struktūrą, vienas galimų kalbos ar teksto konstravimo modelių yra taip pat dialektinis.

Pavyzdžiui, kartais, kai šiandien yra prašoma parašyti argumentacinį rašinį, turimas galvoje dialektinis rašinio modelis. Tokiame rašinyje eksplikuotai pateikiamos prielaidos, visi argumentai už, paskui prieš, tada padaroma išvada. (Modelis: už, už, už... + prieš, prieš, prieš... → išvada.) Arba teiginys, kurį sudaro eksplikuotos prielaidos, paremiamas argumentu už, paskui pateikiamas argumentas prieš, paneigiamas argumentas prieš ir grįžtama prie išvados (už). (Modelis: už + prieš + prieš → išvada (už)...)

Debatai ir polemika yra labiau paremti dialektiniu modeliu. Jo struktūra paprastai griežtesnė, ir atitinkamai monotoniškesnė, nuobodesnė – nepaisant visos svarstymų logikos, monotoniška kalba gali klausytojo nepaveikti, neįtikinti. Tad ir debatams kartais pasitelkiamos retorinės priemonės. Retorikai – priešingai – gresia pavojus pernelyg leisti į emocinius argumentus ir jais piktnaudžiauti, likti prie kelių pasirinktų argumentų (neieškoti tiesos), paviršiaus, pavyzdžių ir naudojimosi kitomis kalbinio pranešimo plotmėmis (balsu, gestais, vaidyba ir pan.).

Kita vertus, logika turi reikalo su būtinybe ir įrodymu, kurie žmogaus veiklos sferoje negalioja ir yra neįtikinami. Ir griežtąja prasme šiandien loginiai samprotavimai nelaikomi retorikos ir dialektikos dalimi, nors Aristotelis kreipė dėmesį būtent į loginį demonstravimą ir loginį svarstymo nuoseklumą. Bet loginis silogizmas yra ir tam tikras dedukcijos modelis – kuriuo iš esmės remiasi visi kiti mokslai. Ir entimemos, ir jų kompozicinis išdėliojimas yra taip pat grindžiamas tam tikra logika: tai griežta loginė struktūra, paremta loginiu mąstymu, joje negali būti vidinių prieštaravimų.

Taigi iš tiesų kalbėdami apie retoriką mes negalime išvengti kalbos apie logiką ir dialektiką. Šiandienė retorikos samprata reikalauja tam tikro dialektikos ir logikos išmanymo. Maža to, panašu, kad kartais retorikos, logikos ir dialektikos sąsajos yra net svarbesnės nei jų skirtumai, o skirtumai, savo ruožtu, išryškina kiekvienos iš šių teorijų, tarp jų ir retorikos, savitumą.

◇ Įtikinimo būdai: logosas, patosas, etosas...

Dar Aristotelis išskiria tris galimus įtikinimo būdus: *logos*, *pathos* ir *ēthos*. Šitaip jis mėgina atsakyti į idealistinį Platono siūlymą kalbų kūrėjams vadovautis dialektikos modeliu. Dialektinis modelis reikalauja dviejų sielų pokalbio, bet viešųjų

kalbų klausančioje auditorijoje yra daugiau nei dvi sielos, jos skirtingai supranta turinį, yra skirtingai veikiamos ir skirtingai klauso kalbančiojo.

Mėgindamas apžvelgti, kaip būtų galima patraukti kuo daugiau auditorijos, Aristotelis teigia, kad mus įtikina arba logiškai argumentai (dedukcinis ar indukcinis svarstymas), arba kalbėtojo patikimumas, arba sukeltos emocijos.

Gebėjimas parodyti kalboje, kad kalbėtojas yra patikimas ir dėl to reikėtų sutikti su jo nuomone aptariamam klausimui, kalbėtojo charakterio atskleidimas vadinamas **etosu**. Planavimas, kokias auditorijos emocijas turėtų sukelti mūsų kalba, auditorijos nuteikimas vadinamas **patosu**. Vadinamoji loginė (arba *kvaziloginė*, žr. toliau) demonstracija (argumentuojamasis svarstymas) – **logosu**.

Aristotelis teigia, kad kalbėtojas turi išmanyti dalyką (pvz., viešąjį gyvenimą, jo dėsnius, politiką, etiką) ir mokėti savo žiniomis pasinaudoti konstruodamas argumentus. Taip pat kalbėtojas turi būti geras psichologas ir mokėti pritaikyti kalbos stilių prie auditorijos lūkesčių.

Šiandien ir patosas, ir etosas suprantami kiek plačiau, o loginė demonstracija vertinama prieštaringiau. Kita vertus, ne tokios aiškios yra jų ribos. Šiandienėje retorikoje jau nebekalbama apie visišką įrodymą ar įtikinimą (nors panašu, kad tokio absoliutaus rezultato nesitikėjo nė Aristotelis) – daugiausia, ką galime pelnyti kalbėdami, yra **auditorijos prielankumas**. Klausydami esame linkę užimti tam tikrą poziciją kalbamo dalyko atžvilgiu – tai nereiškia, kad visiškai pakeičiame savo nuomonę ar tvirtai įsitikiname, kad kalbėtojas teisus, kalbėtojo pozicija netampa mūsų visiems laikams. Mes tik šiek tiek daugiau ar šiek tiek mažiau jam pritariame.

Mes esame linkę pritarti, jeigu mus:

- patraukia asmenybė,
- sujaudina kalba ar joje minimi dalykai,
- įtikina loginė argumentacija.

Bet ką iš tiesų reiškia, kad mus *patraukia kokia nors asmenybė* ir *sujaudina kalba*? Ir kokia yra ta „logika“, kuri mus įtikina?

Aristotelis mano, kad kalbėtojo charakteris, jo patikimumas yra formuojamas tik pačioje kalboje – kitaip tariant, kad **etosas** priklauso tik pačiai kalbai ir nepriklauso užkalbinei tikrovei. *Retorikoje* etosą jis sieja labiau su tuo, kaip kalbėtojas

kalba, nei su tuo, ką jis sako. Anot Aristotelio, kiek pasitikėsime kalbėtoju priklausomuo to, ar jis mums atrodoys:

- tvirtos moralės, teisingas, doras,
- geranoriškas, geravalis,
- išmanus, galintis duoti praktinį patarimą.

Šiandien mes, ko gero, kalbėtume apie tai, kaip sukuriame tam tikrą savo įvaizdį. Kokie kalbėtojai esame? *Aršūs? Švelnūs? Tykūs? Malonūs? Ramūs? Ūmūs? Puola-me? Ar ginamės? Koks yra mūsų vaidmuo? Ar mes tapatinamės su auditorija ar save jai priešiname? Esame tokie kaip kiti ar išskirtiniai? Priklausome kolektyvui, grupei ar esame individualistai? Stovime mūru už visus ar už save?*

Kalbėtojas savo kalbinį įvaizdį kuria įvairiomis priemonėmis:

- *leksinėmis* (*aš–jūs* skirtis priešina kalbėtoją ir auditoriją, *mes* ar *aš* pasirinkimas rodo, ar kalbėtojas priklauso grupei, ar kalba individualiai – leksiką mes renkamės visai kalbai);
- *stiliaus* ir *registro* (koku stiliumi ir koku registru kalbama, formaliai ar familiariai, pakylėtai ar paprastai, aršiai ar ramiai ir t. t. – stilius šiuo atveju bus neatsiejamai susijęs ir su garsine kalbinio pranešimo plotme, pvz., kalbėjimo tonu; pasitelkiamomis stiliaus ir retorikos figūromis, jų funkcija ir tikslu – pvz., ar metafora, sudėtinga, ne vien stilistinė figūra, pasitelkiama tam, kad sukeltų emociją, ar tam, kad geriau pademonstruotų logiką, ir t. t.);
- *intonacijos, kalbėjimo manieros, tono, balso* – garsinės kalbinio pranešimo plotmės (kalbama garsiai ar tyliai, ramiai ar skubotai, pakeltu tonu ar ramiu, emociškai ar neutraliai, ir kita);
- vartodamas (arba ne) *humorą, ironiją, sarkazmą*;
- kalbos *taisyklingumo, aiškumo* ir *sklandumo* (kalbos taisyklingumas dažnai siejamas su kalbėtojo priklausymu tam tikram visuomenės sluoksniui, rodo jo santykį su kalba, net jo atsakingumą; aiški kalba gali būti siejama su gerai išmanomu dalyku ir tvirta pozicija; kalbos sklandumas rodo įgūdį kalbėti ir t. t.);
- ir galiausiai, bet ne paskiausiai *turinio* (pats turinys, pasirinktos temos ir **vertybės**, kurioms kalbėtojas atstovauja, taip pat kuria jo įvaizdį).

Nors Aristotelis pabrėžia, kad kalbėtojo įvaizdis turėtų būti kuriamas tik pačioje kalboje, tikrovėje – ir mes tai puikiai nutuokiame – kalbėtojas dažnai ateina kalbėti jau turėdamas tam tikrą *įvaizdį*. Šis įvaizdis gali būti suformuotas jo *veiklos* ar *reputacijos* – to, ką mes apie jį žinome (apie jo gyvenimą, veiksmus, jo patikimumą, rimtumą ir t. t., ar to, kas apie jo veiklą yra pasakojama). Tai bus toks kalbėtojas, kuriuo mes visada tikėsime, kad ir ką jis sako (arba priešingai – niekada nepasitikėsime).

Tarkime, aš neturiu jokios nuomonės apie Lietuvos miškų ūkį ir nežinau, ar reikia kokio nors įstatymo, ribojančio miškų privatizavimą. Bet aš žinau šį tą apie kalbėtoją, pasitikiu juo, jo senesni sprendimai visada būdavo teisingi ir todėl aš jam šį kartą taip pat pritariu, kad ir kas.

Gali nutikti taip, kad aš nepažįstu šio konkretaus kalbėtojo taip gerai (nežinau, ar visi jo sprendimai buvo teisingi ir pan.). Bet labai gerai žinau, kokioms vertybėms jis atstovauja. Tos vertybės sutampa arba nesutampa su manosiomis. Ir aš pritarisiu arba nepritarisiu kokiai nors jo pozicijai, nes žinosiu, kad šis kalbėtojas atstovauja tam tikrai vertybių sistemai (dažniausiai klasikinėje retorikoje apie vertybes kalbama tada, kai kalbama apie logosą – prielaidas, argumentus, bet gali nutikti taip, kad klausytojai iš tiesų nesigilins į loginę argumentaciją ir žinos iš konteksto, kokiai vertybei kalbėtojas atstovauja).

Pasinaudokime tuo pačiu pavyzdžiu: tarkime, aš neturiu nuomonės konkrečiai dėl miškų privatizavimo. Bet žinau, kad kalbėtojas atstovauja konservatyvioms vertybėms, tad pritariu miškų privatizavimui dėl to, kad esu, kaip ir kalbėtojas, prijauciantis konservatoriams. Ir šį mano sprendimą lemia net ne jo kalbos prielaidos, mat ne kiekvienas klausytojas būtinai suvokia, kad konservatizmas numano privatizavimą (o juo labiau nebūtinai yra įsigilinęs į įvairius konservatizmo modelius). Jis tiesiog žino, kad kalbėtojas turėtų būti „tokių pačių vertybių“ kaip ir jis.

Be to, klausytoją gali veikti antriniai veiksniai. Kalbėtojas gali užimti galios poziciją, būti aukštesnės hierarchinės padėties, priklausyti jėgos institucijoms ir panašiai. Kalbėtojas gali turėti autoritetą pagal savo pareigas ar situaciją (pvz., dėstytojas studentui). Ir mūsų, kaip klausytojų, pritarimą tokiu atveju veiks ne pati jo nuomonė ir pozicija aptariamam klausimui, o kiti veiksniai. Šalia visų kitų veiksnių bus ir vaizdiniai – kalbėtojas gali mums patikti arba nepatikti, mus gali veikti jo išvaizda,

laikysena, gestai, apranga, net paprasčiausiai lytis (apie vaizdinę ir garsinę pranešimo plotmę bei platesnę komunikacinę situaciją ir apie tai, kaip per jas perteikiamos pranešimo reikšmės bei kaip tai veikia klausytoją, skaitykite ir tolesniuose skyriuose, kuriuose aptariama komunikacija ir kalbėtoji būtini įgūdžiai).

Nekalbinį kalbėtojo įvaizdį sudaro:

- *hierarchinė pozicija, galios pozicija, pareigos, priklausymas institucijoms, organizacijoms ir pan.* (vienaip klausomės viršesnių pareigų žmogaus, kitaip – žemesnių ir t. t.);
- *profesija, konkreti darbovietė, tos darbovietės reputacija;*
- *moralinis, intelektualinis ar profesinis autoritetas;*
- *reputacija;*
- *veikla;*
- atstovavimas *partijoms* ir kitoms *grupėms*, tam tikroms *politinėms* ar *moralinėms vertybėms*;
- *vaizdinė jo pranešimo plotmė: išvaizda, gestai, laikysena, mimikos, apranga, lytis, amžius* (ir platesnis kontekstas, su kuriuo šie elementai yra siejami – tarkime, mūsų stereotipai, susiję su lytimi ar amžiumi, net su apranga, ir pan.);
- *kiti kontekstiniai veiksniai* ir kita.

Maža to, etosas yra susijęs su patosu ir logosu. Dažniausiai vienoje kalboje yra naudojamos visais šiais įtikinimo būdais ir jie pasitelkiami vienam (kalbos) tikslui. Kartais etosą sunku atskirti nuo patoso, nes kalbėtojo asmenybė mums taip pat kelia tam tikras emocijas. Be to, Aristotelis užsimena, kad etosas susijęs su kalbėtojo pastanga įtikinti auditoriją ne tik tuo, kad pasitikėti galima pačiu kalbėtoju, bet ir tuo, kad patikimas yra aptariamas objektas (tai ypač gerai matyti teisinėse kalbose, kai aptariamas „objektas“ yra ginamasis ar pan.).

Daugiau apie praktinę etoso formavimo dalį ir kalbėtojo klaidas, susijusias su etosu, kalbama kituose skyriuose – „Retorika ir komunikacija. Diskurso tipai“, „Retorinė technika: kalbėtojo įgūdžiai“ ir „Retorinė technika: viešoji kalba“: matyti, kad kalbėtojo įvaizdis platesne prasme priklauso nuo komunikacinės situacijos; yra konstruojamas kalbos priemonėmis ir susijęs su kalbėtojo kalbiniais įgūdžiais; be to, yra formuojamas konkrečios (viešosios ar kitokios) kalbos, kuri sakoma tam tikroje

situacijoje, tad yra susijęs ir su kalbos atliktimi. Bet didžiausia klaida yra – tiek ruošiant kalbą, tiek klausantis kalbėtojo – nepaisyti etoso. Klausydamiesi kalbos, mes negalime atsiriboti nuo kalbėtojo. Kalbėdami – kuriame integralų paveikslą.

Pačia plačiausia prasme etosas – *tai individualumo raiška ir jos recepcija*. Kaip mums pasiseka sukurti tokį įvaizdį, kokio norime, priklauso ir nuo auditorijos (kurią veikia savi dėsniai). Todėl apie etosą neįmanoma kalbėti atskirai nuo patoso ir logoso, kaip ir atskirai nuo visos komunikacinės situacijos. Bet noriu pabrėžti auditoriją bei recepcijos svarbą: mat, kaip pažymi Robertas ir Susan Cockcroftai (Cockcroft, Cockcroft 2005), kalbėtojo *įvaizdis* mus veikia dvejai vienu metu: mes paklustame charizmatiškų, garsių, žymių ir įtakingų žmonių įvaizdžiui, bet tuo pačiu metu puikiai nutuokiame, kad įvaizdis yra konstruojamas – dažnai dirbtinai, pasitelkiant viešuosius ryšius ir pan., – t. y. kad juo galima manipuliuoti, tad pakludami jam sykiu juo nepasitikime.

Bet kokia kalba sukelia vienokas ar kitokias auditorijos emocijas (kitas klausimas, kiek ir kaip auditorija savo emocijas rodo) – kalba, kuri nesukėlė jokių emocijų, yra neišgirsta kalba. Emociją reikėtų suprasti gana plačiai – klausytojo intelektualinis susidomėjimas tuo, kas kalbama, taip pat gali būti siejamas su jo jausminiu įsitraukimu: tai, kaip aš „jaučiuosi“ dėl kokio nors dalyko, kelia mano emocinį atsaką, o kartu formuoja ir mano racionalųjį, loginį sprendimą. Tai, kokias emocijas kelia kalba ir kaip jos keliamos, priklauso **patosui** – emociniam įtikinamumui.

Yra įvairių nuomonių dėl to, kiek emociingas turi būti pats kalbėtojas, kiek jausmų turi rodyti ir kiek iš viso turi naudotis emocijomis siekdamas paveikti auditoriją. Kalbėtojų gebėjimas žaisti auditorijos jausmais, „spaudyti emocijų mygtukus“ visais laikais kėlė nepasitikėjimą retorika, leido įtarti ją nenuoširdumu, kaltinti neracionalumu ir panašiai (tiesa, lygiai taip pat nenuoširdumu būtų galima kaltinti racionalumą, bet apie tai skaitykite toliau). Dažnai net manoma, jog emocija iškreipia mūsų suvokimą. Tačiau būtų naivu tikėtis, kad galime atsiriboti nuo emocijų, kai kalbama apie mums svarbius dalykus.

Nors Aristotelis daug dėmesio skiria loginei argumentacijai, jis taip pat pripažįsta, kad žmogų dažnai įtikina visai ne kalbos logika. Jis teigia, kad mes skirtingai priimame tam tikrus svarstymus, kai esame skirtingai nusiteikę – vienaip, kai gediame, kitaip, kai džiūgaujame (žr. *Retorika* 1356a, Aristotle 2006, 39). Anot jo, kalbėtojas siekia sukelti tam tikras auditorijos emocijas tam, kad ši, veikiamą emocijų, nuspręstų taip, kaip to norėtų kalbėtojas.

Aptardamas kalbėtojo savybes (etosą), Aristotelis rodo, kad tam tikros savybės (geranoriškumas, draugiškumas) kelia teigiamas auditorijos emocijas, o kitos – priešingai, neigiamas. Šitaip etosas yra susiejamas su patosu (*Retorika* 1378a, Aristotle 2006, 113).

Retorikoje galima rasti ilgą emocijų, kurios atrodė svarbios Antikos graikams, sąrašą. Aristotelis smulkiai aptaria, kas sukelia kokią emociją ir kaip ją sukelti (*Retorika* II knyga, 2–11 skyriai). Ir emocijų, ir kalbėtojo savybių studija daug pasakytų apie to meto Graikiją, jos vertybes ir gyvenimą. Bet ne viską šiandien galėtume pritaikyti sau. Mat emocijos, jų svarba ir raiška skiriasi skirtingose kultūrose ir skirtingais istoriniais periodais. Yra tokių istorinių periodų, kurie itin išskiria racionalumą (pvz., Apšvieta), yra tokių, kurie daug labiau vertina emociją (pvz., Romantizmas). Skirtingos emocijos buvo skirtingai rodomos ar svarbios tam tikru periodu vienai ar kitai tautai.

Antikiniuose tekstuose herojai nevengia rodyti savo emocijų. Homero sužeisti kariai ir net dievai (pvz., Venera, Marsas) garsiai klykia, herojai verkia, o įžeisti paplūsta keiksmiais. Šiandien verkiantis herojus mums stokatų vyriškumo ir stiprybės, bet graikai tai vertino kitaip. Jiems kančia turėjo aiškią raišką, o herojų jausmai rodė jų žmogiškumą.

Net remdamiesi savo šiandienėmis žiniomis galėtume pasakyti, kad vienos tautos yra ekspresyvesnės už kitas, ar veikiau, kad savo emocijas rodo skirtingai. Kad adekvačiai įvertintume kitos tautos atstovo emocijas, turime pasidomėti, kaip ir kokios emocijos reiškiamos toje kultūroje. Remdamiesi psichologų studijomis, kai kurie tyrėjai (pvz., Robertas ir Susan Cockcroftai, žr. Cockcroft, Cockcroft 2005, 55–80) skiria *universaliasias* (daugiau ar mažiau būdingas visiems žmonėms, pvz., džiaugsmas, liūdesys, pyktis, baimė) ir *specifines emocijas* (būdingas tam tikrai kultūrai tam tikru metu, pvz., orumas, gailestis, kaltė, išdidumas). Bet net ir vadinašios universaliosios emocijos bus rodomos kitaip skirtingose kultūrose. Kiek ir kokias emocijas galime rodyti, skirsis ir nuo konkrečios komunikacinės situacijos – vienaip elgsimės draugų būryje, kitaip oficialiame renginyje, vienaip reikšime emocijas kaip lyderiai, kitaip kaip vykdytojai, ir taip toliau. Taigi emocijų raiška abiejose komunikacinės grandinės galuose (t. y. ir kalbėtojo, ir auditorijos) priklausys nuo kultūrinio, istorinio, socialinio ir konkretaus komunikacinės situacijos konteksto. Nepaisydami šio konteksto kalbėtojai rizikuoja sukelti visiškai priešingus jausmus, nei tikisi, ir neatpažinti auditorijos jausmų.

Kai kalbame apie emocijas, išskyla dar vienas pavojus. Spręsdami apie vienos ar kitos kultūros polinkį rodyti kokias nors emocijas, mes *generalizuojame*, apibendriname ir todėl neišvengiamai galime padaryti paklaidą. Maža to, šitaip gimsta stereotipai ir prietarai. Deja, bet stereotipai ir prietarai retorikoje yra labai eksploatuojami. Viena vertus, yra kalbėtojų, kurie remiasi stereotipais spręsdami apie auditoriją, kita vertus, jie dažnai apeliuoja į auditorijos prietarus ir stereotipus, kuriais ji tiki.

Kai mes sprendžiame apie tai, į kokią auditoriją kreipsimės, paisome tos auditorijos amžiaus, priklausymo tam tikrai kultūrai, lyties ir kitko. Labai dažnai viešojo kalbėjimo mokymas šiuo atveju apsiriboja stereotipais. Bet remdamasis stereotipais kalbėtojas veikiausiai gerokai „prašaus“. Toks kalbėtojas gali atrodyti lėkštas ir net juokingas. Sumanus kalbėtojas turėtų labiau ištirti savo galimą auditoriją ir nepasitikėti stereotipais – nors dažnai tai nėra labai lengvas darbas, mat, šiaip ar taip, mes turime apibendrinti savo patirtį ir daryti išvadas apie tam tikras auditorijos grupes (pavyzdžiui, tam, kad tinkamai parinktume kalbą skirtingo amžiaus auditorijai).

Tarkime, jaunesnio amžiaus auditoriją gali patraukti kai kurie mūsų kalbos elementai – pvz., vaizdiniai: paveikslėliai, animuoti filmukai ir panašiai. Bet vyresnio amžiaus auditorijai tokie elementai (nebūtinai šie išvardyti) gali atrodyti neįtikinami, juokingi, nerimti ar tiesiog neatpažįstami (pvz., jaunimo kalbinės kultūros elementai). Tačiau spręsdami apie tai, kas patinka kokio nors amžiaus žmonėms, turėtume nepasikliauti stereotipais. Be to, visada veiks keli veiksniai sykiu – ne tik auditorijos amžius, bet ir išsilavinimas, priklausymas tam tikrai socialinei grupei, profesija, akiratis ir kita. Kitaip tariant, ruošdamiesi turėsime atsižvelgti į daugelį veiksnių sykiu ir gerokai patyrinėti savo galimą auditoriją iki tol, kol padarysime kokias nors išvadas apie tai, kas galėtų sukelti jai teigiamas ar neigiamas emocijas ir padėti mums pelnyti jos pritarimą.

Išskirtinę kalbėjimo teisę turinčiam ir įtaką galinčiam daryti kalbėtojui (o kaip minėta, prabylame tada, kai ši teisė mums suteikta ar mes ją išsikvojame jėga ar autoritetu) labai lengva pasinaudoti auditorijos prietarais ir stereotipais, kuriais ji tiki, ir net juos kultivuoti. Tai ir yra landa, pro kurią retorika „išslydavo“ tapdama propaganda ir prarasdama savo diskusinį matmenį. Tuo retorika buvo kaltinama, dėl to nemėgstama. Šia jos savybe ir šiandien naudojasi politika, propaganda, reklama, viešieji ryšiai, televizija.

Pavyzdžiui, tokiose vadinamosiose pramoginėse demokratijose kaip Italijos, pramoginė televizija, lygiai taip pat kaip ir rusiškų televizijos kanalų pramoginės laidos, kuria nuolatinės teigiamos emocijos iliuziją, šitaip transliuodamos žiūrovams pranešimą, kad šalyje nėra jokių problemų ir spręstinių klausimų.

Bet tiesa ta, kad lygiai taip pat kalbėtojas gali kvestionuoti stereotipus, parodyti jų ribas, atverti diskusiją ir užkirsti kelią prietarams. Šitaip kalbėtojas skatina pereiti nuo tiesioginės emocijos – „žalios“ medžiagos – prie gilesnio supratimo. Kuriuo keliu eis, renkasi pats kalbėtojas, ir veikiausiai antrasis yra sunkesnis už pirmąjį.

Su mūsų gebėjimu apibendrinti yra susiję ir vadinamieji *emociniai (vertybiniai) abstraktai*. Iš tiesų kai kurie mūsų prietarai, ar veikiau nusistatymai, taip pat kuriami pasitelkiant emocinius vertybinius abstraktus. Tiesa ta, kad emocijai sukelti pasitelkiami emocinius vertybinius abstraktus mes tiesiogiai ar netiesiogiai (eksplicitiškai ar implicitiškai) įtraukiame ir loginę argumentaciją. Tokie emociniai abstraktai yra susiję su vertybėmis, kurios dominuoja tam tikroje visuomenėje, ir turi labai aiškią teigiamą arba neigiamą konotaciją, pvz., laisvė, lygybė, teisingumas, tironija ir pan. (žr. Cockcroft, Cockcroft 2005, 62–63).

Jeigu sakome, kad koks nors įstatymas pažeistų pamatinės žmogaus laisvės, mes numanome, kad žmogaus laisvės šioje visuomenėje yra vertybė. Kitaip toks teiginys neturėtų jokio svorio. Taigi jis remiasi pirmine prielaida „Žmogaus laisvės yra pamatinė žmogaus gyvenimo vertybė“. Nors šios prielaidos tiesiogiai kalboje mes galime ir neminėti.

Emociniai vertybiniai abstraktai tam tikra prasme struktūruoja visuomenę, nustato jos tikslus ir siekius. Sykiu įtraukdami tokius abstraktus į savo kalbą kalbėtojai išsyk „spaudžią emocinį mygtuką“ ir gali tikėtis klausytojų pritarimo. Tokia vertybė yra paprastai nekvestionuojama ir tampa pagrindine prielaida, kurios pagrindu konstruojamas argumentas ir emocinis kalbos patrauklumas.

Vienas šmaikštesnių pavyzdžių iš populiariosios kultūros yra nuolatinis apeilavimas į „taikos“ vertybę Pasaulio gražuolių konkurse filme Mis slaptoji agentė (Miss Congeniality, 2000), kuriame visos pretendentės į Pasaulio gražuolės titulą sako, kad jos ketinančios siekti „taikos visame pasaulyje“. „Taika visame pasaulyje“ yra emocinis vertybinis abstraktas, kurį būtina įtraukti į savo kalbą net tada, kai pateikiami kiti argumentai ir siekiai, būtent tam, kad šio konkurso dalyviai ir

žiūrovai suteiktų būsimajai gražuolei emocinį pritarimą, nes ši vertybė minėtai socialinei grupei yra bendra, atpažįstama ir neinvestuojama. O kitko konkurso auditorija, ar bent didelė jos dalis, gali ir nesuprasti.

Tokie emociniai vertybiniai abstraktai taip pat priklauso nuo kultūrinio, istorinio ir socialinio konteksto – kitaip tariant, tai, kas yra neinvestuojama vertybė vienoje kultūroje, kitoje kultūroje gali būti ginčijamas dalykas. Naudojantis neigiamais emociniais vertybiniais abstraktais apibendrinamos ir tam tikros žmonių grupės, kurioms priskirtinos šiais abstraktais apibendrintos savybės (pavyzdžiui, tokie neigiami abstraktai gali būti *homofobija, ksenofobija, antisemitizmas* ir pan., o žmonių grupės tokiu atveju bus *homofobai, ksenofobai, antisemitai* ir t. t.). Kai tik mes ką nors priskiriame tokiai žmonių grupei, išsyk sukeliame auditorijos neigiamą emociją (o sykiu ir neigiamą vertinimą). Šia neigiama emocija lengva manipuliuoti. Bet retorika sykiu leidžia ir parodyti, kad asmuo ar dalykas kokiais nors abstrakčiais kategorijai buvo priskirtas klaidingai, tokiu atveju tikėtina, kad neigiama emocija sunyks (taip pat tikėtina, kad neigiama emocija auditorija sureaguos į tuos, kurie klaidingai ar klaidinančiai priskyrė asmenį ar dalyką minėtai neigiamai kategorijai ir susiejo su neigiamu abstraktu). Sakau „tikėtina“, nes stereotipai ir prietarai labai gajūs ir su emociniais vertybiniais abstraktais siejamos etiketės prilimpa prie žmonių ar reiškinių labai greitai (tai labai gerai matyti iš sąmokslo teorijų), o pavyks ar nepavyks įtikinti auditoriją jų klaidingumu, priklauso nuo kalbėtojo sugebėjimų ir konkrečios kalbos sėkmės (o iš dalies ir nuo pačios auditorijos).

Labai bendrai patosą būtų galima skirti į tai,

- kokią emociją kalbėtojas rodo pats,
- kokią emociją jo kalba sukelia auditorijai.

Kalbėtojas gali rinktis, **rodyti savo emocijas** ar **nerodyti, kiek jų rodyti ir kaip jas reikšti**. Kalbėtojas savo emocijas gali reikšti **eksplicitiškai** (tiesiogiai, pasakydamas, kokią emociją jam kelia koks nors dalykas) arba **implicitiškai** (apie jo emocijas spėjame iš jo raiškos, nors jis tiesiogiai nesako, kaip dėl ko nors jaučiasi). Netiesiogiai emocijoms reikšti pasitelkiamos įvairiausios kalbinės ir kitų kalbinio pranešimo plotmių priemonės ar, dažniausiai, jų deriniai.

Mes galime emociškai sustiprinti savo pranešimą pasitelkdami:

- *emocingą leksiką* (t. y. tokius leksinius vienetus, kurie turi didesnę emocijų krūvį, vietoje mažesnio emocijų krūvio ar neutralių vienetų);
- *vaizdingą kalbą* (t. y. įterpti emocijas keliančius vaizdinius, nupasakoti paveikslus, pvz., kai kalbama apie įvykdytus žiaurumus ar karo padarinius);
- *stilistines ir retorines priemones* (tokias kaip metaforos ar palyginimai ir pakartojimai, periodai, stilistinė amplifikacija, kartotiniai retoriniai klausimai – visos šios priemonės puikiai tinka įtampai ar transui auginti);
- *emocingą sintaksę* (elipsės, nebaigtus sakinius, kurie rašytinėje kalboje būtų baigiami daugtaškiu, šaukiamuosius sakinius, klausiamuosius sakinius ir t. t.);
- *poetinius intarpus* (poetinė kalba dažnai yra emocijga pagal apibrėžimą, tad pritraukia emociją);
- *gramatinių laikų kaitą* (tai gerai žinoma grožinės literatūros priemonė: didelio emocijų krūvio vietose dažnai būtasis pasakojimo laikas keičiamas esamuoju – tai rodo emocijos proveržį, kalbėtojo, pasakotojo įsitraukimą);
- *emocijų vertinamuosius abstraktus*;
- *stereotipus ir prietarus*;
- *humorą, ironiją, sarkazmą* (šios priemonės kels skirtingas emocijas skirtingame kontekste – vienokiame teigiamas, kitokiame neigiamas);
- *tiesioginę apeliaciją į auditorijos jausmus* (pvz., klausti „Kaip jūs jaustumėtės?“, „Ar jums neapmaudu?“, techniškai tai taip pat retorinis klausimas, bet jis atlieka kiek kitokią funkciją kalboje);
- *balso toną, aukštį, intonacijas* (pvz., pakeltas balsas gali kelti tam tikras auditorijos emocijas – kokias tiksliai, priklausys nuo konteksto: jis gali kelti auditorijos karingumą, aistringą pritarimą, o gali ir atstumti auditoriją);
- *mimikas, gestus* (pvz., rankos kilstelėjimas tinkamoje kalbos vietoje gali būti emocijų katalizatorius);
- *pauzes* (pvz., ilga pauzė, pauzė prieš svarbią repliką gali auginti auditorijos įtampą);

- *sąmoningas klaidas* (kai kurios klaidos taip pat gali tapti emocijų paleistuku, pvz., pertaras „eee“ tvarkingoje kalboje prieš svarbų kalbos momentą gali rodyti, kad tuojau bus pasakyta kai kas svarbaus, dėl to kalbėtojas delsia ar jaučiasi nejaukiai, ar pan.);
- kitas priemonės.

Pagal tai, kiek emocijų rodys kalbėtojas, mes susikursime tam tikrą jo paveikslą. Auditorija visada reaguos savo emocija į kalbėtojo emociją, bet ne visada reaguos ta emocija, kurios tikisi kalbėtojas. Kalbėtojo pranešimas gali sukelti juoką, nuliūdinti, sužadinti susidomėjimą, prablaškyti ar papiktinti ir atstumti – ir visa tai gali būti visai ne tos emocijos, kurių kalbėtojas siekė, jos gali kreipti klausytojo dėmesį visai ne į kalbėtojo pasirinktą pranešimo tikslą.

Jeigu kalbėtojas visai nerodys emocijų, mes galime manyti, kad a) jis labai pasitiki savimi ir puikiai išmano, ką kalba, bet galime manyti, ir kad b) jam visai nerūpi aptariama tema, jis yra nenuoširdus. Ir priešingai, jeigu kalbėtojas rodys per daug emocijų, mes galime manyti, kad a) jis labai įsitraukęs, jam labai rūpi aptariama tema arba kad b) jis pernelyg emocingas, verksmingas, per daug mus „spaudžia“, ir mus, kaip klausytojus, tai gali veikiau atstumti nei patraukti. Paprastai, jeigu mums, kaip kalbėtojams, rūpi aptariama tema, labai sunku atsiriboti nuo emocijų, bet taip pat sudėtinga transliuoti savo emocijas taip, kad jos sukeltų adekvatų auditorijos atsaką.

Emocijų kontrolė mums dažnai asocijuojasi su vadinamąja britiška kalbėseną, britų elgesio normomis. Santūrus, emocijų nerodantis kalbėtojas kuria itin racionalaus kalbėtojo įvaizdį. Racionalumą į pirmą vietą iškelusiose visuomenėse toks įvaizdis labai parankus. Bet toks racionalumas gali asocijuotis ir su šaltumu bei abejingumu. Patys britų retorikos tyrėjai taip pat pastebi, kad ilgai kultivuotas santūrumas britams kainavo tikrą įsitraukimą į diskusiją, gyvą interesą, aštrią kalbą (žr., pvz., Edwards, Reid 2004, 1–9). O kai nelieka tikros varžybinės dvasios, pačiai retorikai taip pat kyla grėsmė.

Tam, kad kalba sukeltų tokį emocinį auditorijos atsaką, kokio tikimasi, ir apskritai emociškai įtrauktų auditoriją, kalbėtojas turi rasti **pusiausvyrą** tarp to, kiek ir kokias emocijas reikš pats, kiek orientuosis į auditoriją ir kiek ir kokių emocijų jam leidžia rodyti jo tema. Kitaip tariant, turi būti dermė tarp temos, klausytojo rodomo ir auditorijoje keliamų emocijų, arba tarp temos ir kalbėsenos – jų emocinio lygmens.

Tarkime, jūs norėtumėte kalbėti apie kairiarankiškumą ir problemas, kurias iki šiol patiria mūsų visuomenėje kairiarankiai. Jūs kalbate Europos kultūros kontekste, kreipiatės į europiečius ir noliečiate kitų kultūrų. Kad ir kokių yra likę problemų, šiandien, kai mokyklose nebedraudžiama rašyti kaire ranka, kai vaikai nėra perauklėjami ir permokomi rašyti dešine, kai vis labiau stengiamasi pritaikyti buitį ir kairiarankiams, vargu ar tiks labai dramatiška kalbėsena ir atviras skundas. Tokią kalbėsena klausytojai gali ignoruoti (jie gali sakyti, kad nemato čia jokios dramatos) ir kalba nepasieks jokio rezultato. Priešingai, jeigu rinksitės ramią kalbėsena ir rodysite, kiek dar reikia padaryti, jūsų kalba gali atkreipti dėmesį į esamus trūkumus.

Psichologijos profesorius Albertas Mehrabianas, tyrinėdamas, kaip mus veikia žodiniai ir nežodiniai pranešimai (daugiau žr. Mehrabian, Wiener 1967, Mehrabian, Ferris 1967), padarė išvadą, kad tai, kaip mums pasiseka perduoti savo emocijas auditorijai ir kaip auditorija jomis pasitiki, yra veikiami trijų elementų, arba, kitaip tariant, ar pasitikime kalbėtojo emocija, priklauso nuo trijų kalbinio pranešimo plotmių:

- žodinės plotmės (kalbėtojo pranešimo žodinio turinio),
- garsinės plotmės (kalbėtojo balso, intonacijos, tono, garsumo ir t. t.),
- vaizdinės plotmės (kalbėtojo išvaizdos, gestų, mimikos ir t. t.).

Kalbiniame pranešime mūsų emocijos yra transliuojamos trimis skirtingais kanalais (žodžiais, tiksliau jų reikšmėmis, garsais ir vaizdais). Ir tam, kad mes tikėtume kalbėtojo tariamai reiškiamą emociją, visais šiais kanalais, arba visose šiose kalbinio pranešimo plotmėse, reiškiamą emociją turi būti ta pati. Kai skirtingose plotmėse reiškiamą emociją skiriasi, mes esame linkę nepasitikėti kalbėtoju, nevertinti jo pranešimo.

Įsivaizduokite, kad kalbėtojas jums sako, kad viskas gerai ir tarp judviejų vykstanti komunikacija yra gera: „Jokių problemų. Viskas gerai, aš visai dėl nieko neįkykstu“. Bet pats tuo metu nežiūri jums į akis, nususuka, suneria rankas ant krūtinės, neaiškiai taria žodžius, kalba nepatenkintu tonu. Mehrabianas teigia, kad tokio kalbėtojo žodiniu pranešimu jūs netikėtumėte – jūs matytumėte, kad „viskas nėra gerai“ ir kad akivaizdžiai yra likę kažkokių neišsiaiškintų klausimų, trukdančių judviejų komunikacijai.

Kitas pavyzdys, nerimtai apie rimtus dalykus kalbantis kalbėtojas. Kartais veikiama streso kalbėtojai ima krizenti ar šypsotis pačiose netinkamiausiose vietose, tarkime, kai kalbama apie žudynes ar genocidą. Tokia kalbėtojo mimika ir garsu reiškiamą emociją kelia sąmyšį. Ir priešingai, kai kalbėtojas (vėgli veikiamas streso) nei iš šio, nei iš to ima dūsauti kalbėdamas apie netragiškus dalykus, neaišku, su kokia pranešimo dalimi sietinas atodūsišiais reiškiamas kalbėtojo sielvartas.

Anot Mehrabiano, kai skirtingose plotmėse reiškiamos emocijos nesutampa, mes esame linkę labiau pasitikėti vaizdine ir garsine, o ne žodine plotme. Mehrabianas apskaičiavo, kiek procentų mūsų pasitikėjimo kalbėtojo reiškiamą emociją pelno skirtingos kalbinio pranešimo plotmės, ir išvedė vadinamąją Mehrabiano taisyklę.

Mehrabiano taisyklė

Auditorijos pasitikėjimas kalbėtojo emocija priklauso:

- ▶ **7 proc.** nuo kalbinio pranešimo **žodinės plotmės** (pranešimo žodinis turinys);
- ▶ **38 proc.** nuo kalbinio pranešimo **garsinės plotmės** (kalbėtojo balsas, intonacijos, pauzės, tonas ir t. t.);
- ▶ **55 proc.** nuo kalbinio pranešimo **vaizdinės plotmės** (kalbėtojo išvaizda, gestai, laikysena, mimika ir t. t.).

Kai žodinėje plotmėje reiškiamą emociją nesutampa su kitose plotmėse reiškiamą emociją, mes esame labiau linkę pasitikėti garsinėje ir vaizdinėje plotmėje reiškiamą emociją.

Svarbu pažymėti, kad, anot Mehrabiano, esame linkę pasitikėti nežodinėmis plotmėmis tik tada, kai kalbinė situacija yra dviprasmiška, kai skirtingose plotmėse perteikiamos prieštaringos emocijos. Be to, Mehrabianas kalba tik apie emocinį santykį su kalbėtoju. Bet jo taisyklė dažnai suprantama netinkamai ir interpretuojama per plačiai: teigiama, kad apskritai bet kokio pranešimo vaizdinė ir garsinė plotmė auditoriją veikia labiau nei žodinė. Šia klaidinga Mehrabiano taisyklės interpretacija dažnai yra spekuliuojama. Pats Mehrabianas pabrėžia, kad taisyklė taikytina tik tada, kai kalbėtojas iš viso atvirai reiškia emociją ar nuomonę (daugiau žr., pvz., profesoriaus tinklalapyje ir Mehrabian 1981).

Lygiai taip pat, kaip mus, kaip klausytojus, gali klaidinti kalbėtojo emocijų raiška, mus, kaip kalbėtojus, gali trikdyti auditorijos reiškiamos emocijos. Pirma, skirtingos kultūrinės sudėties auditorija skirtingai reikš savo emocijas. Antra, tiesiogiai reiškiamos auditorijos emocijos gali trikdyti kalbėtoją būtent dėl to, kad jas taip pat reikia mokėti suvaldyti ir nukreipti tinkama linkme.

Tarkime, jūsų pranešimas gali sukelti labai didelį susidomėjimą ir auditorija nekantriai ims dalytis nuomonėmis, šnibždėtis, šūkauti ir panašiai. Net žinodami, kad auditorija reaguoja į jus teigiamai, turėsite sugebėti pabaigti pranešimą taip, kad auditorija jį išgirstų ir jos reakcija nebūtų chaotiška, o būtų nukreipta tinkama, jūsų pageidaujama linkme.

Parankus pavyzdys – į pranešimą įtraukiamas humoras. Dažnas kalbėtojas, norėdamas teigiamai nuteikti auditoriją, parodyti jai, kad yra draugiškas, šiek tiek sumažinti įtampą ar sukurti malonią atmosferą, įtraukia į kalbą anekdotą, pajaukauja. Bet geras kalbėtojas žino, kad net laiku ir vietoje parinktas anekdotas gali būti pavojingas: tuo metu, kai auditorija ima juoktis iš anekdoto, jos dėmesys nukrypsta nuo pagrindinės pranešimo temos kitur. Mat anekdotas visada yra šiočia tokia digresija. Ir dažnai klausytojai iš viso pranešimo teprisimena gerą anekdotą. Kad humoras tikrai gerai suveiktų, jį reikia mokėti tuojau pat susieti su aptariama tema, parodyti analogiją, panašumą, skirtumą ar panašiai. Kitaip tariant, nuo grynos emocijos gražinti auditoriją prie logikos, supratimo, apmąstymo.

Patosas, kaip ir etosas, yra visos komunikacinės situacijos rezultatas. Teisingai emocijai sukurti itin svarbus **laiko momentas** – tai, ką graikai vadino *kairos*, kalbėtojo kalbos ir auditorijos situacijos bei poreikių atitikimas, kalbėtojo gebėjimas prisitaikyti prie gyvos *čia* ir *dabar* esančios situacijos bei reaguoti į auditorijos nuotaikų kaitą (daugiau apie laiką komunikacijoje žr. skyrių „Retorika ir komunikacija. Diskurso tipai“).

Dar nuo klasikų laikų viena pagrindinių rekomendacijų kalbėtojui buvo pačiam pajusti tą emociją, kurią jis siekia sukelti klausytojams, – tai teigia ir Ciceronas, ir Kvintilianas. Kvintilianas pabrėžė, kad paties kalbėtojo išjausta ir suprasta emocija kalboje bus perteikiama ne išoriškai ryškiomis priemonėmis (pvz., akivaizdžiais pyktį ar aistrą rodančiais gestais ir balso tonu), o bus įpinta į visą kalbą, subtiliai atspindėta ir perteikta įvairiomis priemonėmis, nuglūdinta kalba (*Oratoriaus ugdymas* II knyga, 13 skyrius, 1–17, Quintilian 1856).

Įdomu, jog Kvintilianas pastebi, kad išorinė emocijų raiška gali būti labai paveiki, bet ji veikia mažiau išsilavinusių, neišprususių auditoriją. Taigi kiek ir kaip reikšti emocijas, ir šiuo atveju priklauso nuo auditorijos. Tik, anot Kvintiliano, geram oratoriui turėtų nerūpėti minia, o mes žinome, kad kalbėtojas ne visada susiduria su labai išprususia auditorija ir kartais turi kreiptis į labai gausią ir įvairialypę publiką.

Neabejotinai, šis reikalavimas siejasi su nuostata tikėti tuo, kas sakoma, kad tuo patikėtų ir klausytojas. Bet, kaip minėta, šios nuostatos ne visais laikais buvo vienodai paisoma. Vis dėlto viena išvada iš to darytina – įtikinti kitus savo kalbos emocija ar teiginiais, jeigu netiki jais pats ir nesi šių jausmų išgyvenęs, būtų labai sunkus uždavinys, reikalaujantis aktorinių sugebėjimų ir, ko gero, bent kalbėjimo momentu, įsijausti į situaciją taip, kad beveik ja tikėtum (technika, žinoma aktoriams ir labai dažnai naudojama ruošiant darbui pardavimo konsultantus, vadybininkus, draudimo ir nekilnojamojo turto agentus).

Galiausiai, net jeigu kalbėtojui pavyksta sukelti tinkamą klausytojo emociją, svarbu, kuriam tikslui ji keliama: tam, kad atbaidytume nuo priešininkų nuostatų, tam, kad sutvirtintume savo poziciją, tam, kad paruoštume racionaliam argumentui, ar tam, kad atitrauktume auditorijos dėmesį nuo samprotavimo, „įpirštume“ jai tam tikrą faktų ar situacijų interpretaciją. Kaip emocija pasinaudos kalbėtojas, priklauso nuo kalbėtojo, kiek leisis manipuliuojama auditorija – priklauso nuo auditorijos. Šiaip ar taip, kad patosas suveiktų ir įvyktų emocinė komunikacija, reikia kalbėtojo ir auditorijos emocijų sąveikos.

Vis dėlto ir idėjas, ir emocijas itin sunku tinkamai perteikti (ir atitinkamai tikėtis tam tikro atsako), kai komunikacijos dalyvių emocijos ir idėjos yra svetimos vienu kitiems. Tokioje situacijoje daug didesnė tikimybė, kad mūsų emocija, o ir mūsų idėja, liks nesuprasta ar bus suprasta netinkamai. Mes esame linkę projektuoti savo idėjas ir emocijas kitiems, laikyti jas savaimė suprantamomis, bet retorikos istorija, o sykiu ir daugybė kitų teorijų, sukurtų tam, kad padėtų žmonėms suprasti vieniems kitus (psichologija ir semiotika tik kelios jų), liudija, kad tai toli gražu nėra tikrovė. Netinkama Mehrabiano taisyklės interpretacija taip pat nėra atsitiktinė. Ji rodo, kad mes esame linkę pasitikėti regimybe tikrąja žodžio prasme – tuo, kas matoma, vaizdine plotme. Galiausiai (teigiamai ar neigiamai) tai byloja ir liaudies išmintis (tad šis reiškinys nėra toks naujas ir šiuolaikiškas, kaip esame linkę manyti), primenanti, kad *ne viskas auksas, kas auksu žiba*, išvaizda gali būti apgaulinga, pirmas įspūdis svarbiausias, *pagal rūbą sutinka – pagal protą išlydi*, ir panašiai. Šiandienė masinė vaiz-

dinė kultūra šį mūsų polinkį tik dar labiau išnaudoja ir kultivuoja, tam tikra prasme atbukindama mūsų kritinę sąmonę ir gebėjimą girdėti žodinių pranešimo turinį.

Iš tiesų, tai, kad esame linkę taip išplėsti Mehrabiano taisyklę, turėtų mums priminti, kad šiandien, priešingai, ypač daug dėmesio turėtume skirti žodiniam pranešimo turiniui, jeigu norime, kad jis pasiektų auditoriją ir būtų tinkamai suprstas (žinoma, atsižvelgdami į visus kitus auditorijos polinkius ir tinkamai derindami visas savo pranešimo plotmes, pasitelkdami etosą ir patosą).

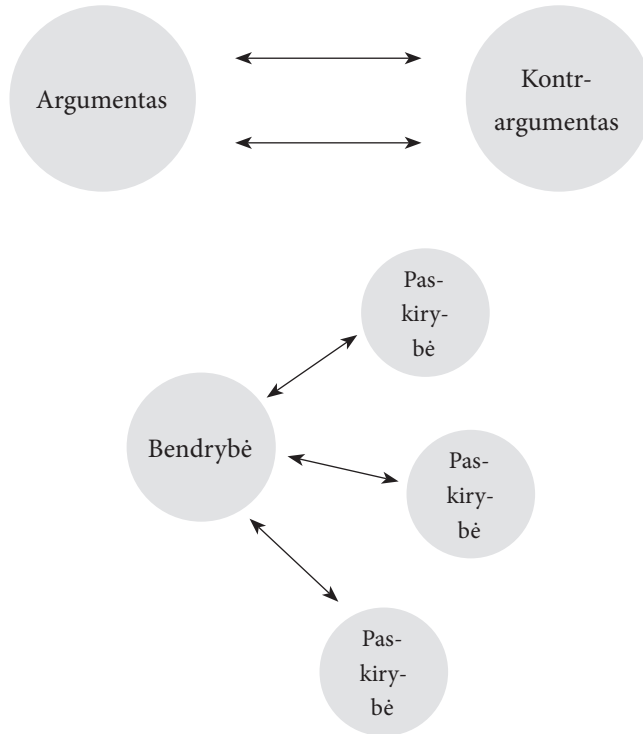
Pačią kalbą, kuria kas nors rodoma ar mėginama parodyti (įrodyti), Aristotelis vadino **logosu**. Logosas – tai mėginimas įtikinti naudojantis argumentais (gr. *logoi*).

Loginis įtikinamumas, anot Aristotelio, retorikoje yra konstruojamas, kaip ir dialektikoje, pasitelkiant dedukciją arba indukciją. Retorinė indukcija ir dedukcija yra ypatingos. Visų pirma todėl, kad visos prielaidos retorikoje yra tik tikėtinos, o ne būtinos kaip logikoje. Antra, retorinė dedukcija ir indukcija yra „laisvesnės“, joms reikšti pasitelkiama daugiau stilistinių priemonių ir jos taikomos tokiose situacijose, kai nereikia preciziško, išsamaus, schematiško dėstymo (pvz., politikoje, viešojoje kalboje, bet, anot Aristotelio, ne filosofijoje ar moksle, kuriems labiau tinka loginė ar dialektinė indukcija ir dedukcija). Kaip minėta pirmesniame skyrelyje, retorinė indukcija ir dedukcija turi ir ypatingus pavadinimus: retorinis silogizmas vadintinas **entimema**, o retorinė indukcija – **pavyzdžiu** ar pavyzdžių paradigma (priminsiu, kad *paradeigma* graikiškai ir reiškia „pavyzdį“).

Apie retorinę indukciją ir dedukciją, prielaidų ir argumentų teisingumą daugiau kalbama ir tolesniame, specialiai šioms temoms skirtame skyrelyje. Bet čia svarbu paminėti kelis bendrus su logosu susijusius dalykus.

Logosą iš esmės sudaro pats argumentuojamasis žodinis pranešimas – jo turinys, kalbėtojo nuomonė, pozicija, teiginys, tai, kas vadinama *propozicija*, ir ją remiantys argumentai. Logosas – tai kalbėtojo pozicijos ir ją remiančios argumentacijos žodinė raiška. Nors Aristotelis atsiejo logosą nuo etoso ir patoso, jis taip pat teigė, kad jie veikia sykiu. Iš tiesų matome, kad dažnai ir emocija, ir kalbėtojo įvaizdis nėra lengvai atskiriami nuo argumentacijos, bet teoriniais sumetimais logosą galėtume skirti kaip žodinį savo pozicijos pagrindimą. Logosas yra tai, kas mūsų kalboje yra loginė minties sklaida.

Jau minėta, kad mūsų mintis juda nuo logoso prie antilogoso, nuo argumento prie kontrargumento, nuo apibendrinimo prie konkretybės, pavyzdžių bei išimčių, ir priešinga kryptimi.

Jeigu mūsų minčiai negalima rasti priešingos minties, o pozicijai – priešingos pozicijos, svarstymas nevyksta. O tada, griežtai kalbant, nėra daugiau apie ką kalbėti – kitaip tariant, nėra apie ką svarstyti: pasakei – ir baigta. Taigi tam, kad galėtume svarstyti, reikia, kad būtų apie ką svarstyti, o tam reikia dialektinės, dialoginės terpės.

Kitas svarbus klausimas – kaip mes galime svarstyti? Kiek yra svarstymo ir mūsų pozicijos pagrindimo būdų, argumentavimo tipų? Kokie gali būti argumentai? Ar juos galima kaip nors susisteminti? Atsakydami į šį klausimą, matome, kad retorikos teorijoje ir pedagogikoje logosas apima *invenciją* – kalbėjimo temos pasirinkimą, teiginio suformulavimą, savos pozicijos išgryninimą ir argumentų „sukūrimą“, „išradimą“ ar „atradimą“, pačius galimus argumentus ir argumentavimo modelius, arba takus, kurie parenkami konkrečiai kalbėtojo pozicijai sutvirtinti ir tinkamai perteikti klausytojams. Logosas apima tiek pačius argumentus ir argumentavimo modelius, tiek sprendimą, kokių konkrečiai argumentų ir kokio argumentavimo modelio reikia kalbėtojo kalbai, kad ji paveiktų klausytojus taip, kaip šito norėtų kalbėtojas. Bet logosas apima ne tik patį samprotavimo procesą, bet ir jo rezultatą.

Taigi kalbėdami apie logosą mes turėtume kalbėti ir apie galimus argumentus, t. y. argumentų „išteklius“, ir apie jų parinkimą bei galimus svarstymo tipus (t. y. retorinę *dedukciją* ir *indukciją*), ir apie rezultatą, kurio tikimasi, ir apie tai, ar kalbėtoji pavyksta jį pasiekti ir kaip iš tiesų auditorija priima ir vertina jo argumentavimą.

Labai apibendrinami ir supaprastindami galėtume išskirti kelis praktinius invencijos etapus, skirtus pagrindiniams kalbą konstruojantiems su logosu susijusiems komponentams išgryninti. Šie pagrindiniai komponentai būtų tokie:

- *tema* (kalbant apie temą labai svarbus yra jos *relevantiškumo* ir *aktualumo* klausimas, bet kokią kalbą būtina aktualizuoti, kitaip klausytojai jos nelaikys svarbia sau ir neturės jokio intereso jos klausytis, ar tiksliau – jos klausytis taip, kaip nori kalbėtojas, ir jos tikslas nebus įgyvendintas);
- *problema* (kuri suformuluojama temą svarstant *kontekste* ir turint galvoje *priešingą* nei kalbėtojo *poziciją*);
- *pozicija, nuomonė* (kuriai iš karto ieškoma *priešingos pozicijos*, ji turi būti tokia, kurią galima svarstyti, t. y. turi turėti *kontrpoziciją*);
- *teiginys* (teiginį reikėtų suprasti gana plačiai, kaip *propoziciją*, turint galvoje ir galimą jo išplėtimą; teiginys turėtų atspindėti kalbėtojo poziciją, nuomonę, ir turėtų perteikti tos pozicijos aspektus, kurie, savo ruožtu, yra susiję su konkrečiu kalbos tikslu);
- *kalbos tikslas* (tai labai svarbi dalis, nes tikslas padeda ne tik konstruoti kalbą, bet ir nustato norimą santykį su auditorija bei kreipia į norimą rezultatą);
- *argumentai* (pirma visi galimi, paskui atrinkti tinkami konkrečiai kalbai);
- *kontrargumentai* (net jeigu jie nebus įtraukiami į kalbą, juos reikia apsvarstyti tam, kad per priešpriešą būtų galima išgryninti savus argumentus);
- *argumentavimo takai*, arba *modeliai* (kiekvieniu atskiru atveju svarbu nuspręsti, koks svarstymo tipas parankesnis ir kaip išdėlioti argumentus, kad jie būtų įtikinami);
- *pavyzdžiai* (jeigu reikia);
- visos kitos taktikos, kurių gali prireikti kalbai paruošti ir atlikti.

Tiesa, ne visi šie komponentai bus vienodai svarbūs skirtingų tipų diskursams (tarkime, proginėms, epideiktinėms, kalboms bus mažiau svarbi problema, ji nebus taip ryškiai išreikšta, bet gera kalba vis tiek bus plėtojama dialoginėje terpėje, tad, nors netiesiogiai, turės tam tikro problematiškumo). Taip pat labai svarbu pažymėti, kad nors kalbame apie logosą, dalis šių komponentų išsyk yra susijusi ir su patosu bei etosu, be to, invencija kaip kalbos ruošimo etapas apims ir patoso bei etoso priemonių parinkimą. Tema, kontekstas, dialoginė terpė, kalbos ar teksto tikslas ir pagrindinis teiginys bus svarbūs bet kokio tipo kalbai ar tekstui. Iš esmės tai reiškia, kad mes, kaip kalbėtojai, turėtume žinoti, apie ką kalbame, kokiame kontekste kalbame (ar mus apskritai kas nors išgirs ir supras), ar tai, ką sakome, kam nors yra svarbu ir aktualu, ko siekiame savo kalba ir kokia yra ta individuali mūsų pozicija, kuri mus paskatino prabilti. Kai sakau „individuali“, neturiu galvoje, jog niekas kitas negalėtų turėti tokios pačios. Turiu galvoje tai, kad tik supratę, kokia tiksliai yra mūsų pačių pozicija, ką mes patys apie ką nors galvojame (ir šioje vietoje būtų labai pravartu pavartoti asmeninio įvardžio vienaskaitą – *ką aš pati ar pats apie tai galvoju*), galime pradėti kalbėti, nes turime ką pasakyti. Taigi, kaip matyti, logosas, lygiai kaip etosas ir patosas, skleidžiasi konkrečioje komunikacinėje situacijoje. Todėl apie kai kuriuos ką tik paminėtus komponentus (kalbos tikslą, kontekstą, o sykiu ir apie auditoriją) dar atskirai yra kalbama skyriuje „Retorika ir komunikacija“. Taip pat labai svarbu, kad konkretus darbas su šiais komponentais priklausu nuo kalbos tipo. Kadangi vienas iš šios knygos tikslų – paruošti studentus sakyti viešąją kalbą (kaip vieną iš galimų kalbų tipų ir žanrų), smulkiau apie invenciją (ir sykiu apie dispoziciją, nes kai kurie iš minėtų komponentų išsyk susiję ir su dispozicija) yra kalbama skyriuje „Retorinė technika: viešojo kalba“.

Bet, tarkime, mes išsigryniname savo poziciją – kaip ieškosime argumentų jai pagrįsti? Visų pirma, reikėtų pažymėti, kad šis klausimas nevisiškai teisingas. Iš tiesų, tyrėjai pastebi, o gerai pagalvoję, pastebėsite ir patys, kad dažnai savo poziciją mes išsigryniname tik apsvarstę visus argumentus *už* ir *prieš*, tik radę kontrargumentus ir supratę, kaip galėtume juos paneigti. Ir jeigu darome tai tinkamai (vengdami paklaidų – pvz., sąžiningai ieškodami kontrargumentų, o ne stengdamiesi „pritraukti“ argumentus prie savo pozicijos ir ignoruodami tuos, kurie mums netinka), kartais mūsų pozicija pasidaro ne tokia tvirta ar net visai pasikeičia. Todėl iš esmės pats poreikis kalbėti viešai skatina mus pažinti dalyką geriau (o tai neišvengiamai siejasi su demokratine, diskusine, viešąja erdve bei jos palaikymu ir pedagogine retorikos galia). Be to, dažnai atliekame kelis procesus vienu metu: suveikia asociacijų principas,

mes atrenkame tinkamus argumentus, susiejame juos vienus su kitais, prisimename tinkamus ar pasikartojančius elgesio modelius, remiamės savo patirtimi ir panašiai. Psichologai ir kognityvistai sakytų, kad mes remiamės lūkesčių modeliais ir elgsenos bei patirties schemomis. Auditorijos lūkesčių mes paisome ne tik tada, kai galvojame, kokią emociją parodyti ir kokią emociją sukels koks nors kalbos elementas, bet ir tada, kai konstruojame argumentavimą. Svarbu, kad argumentų atrankos procesas gali vykti ir spontaniškai, kalbėjimo momentu, reaguojant į komunikacinę situaciją, o ne vien sąmoningai iš anksto vadovaujantis specifiniais argumentavimo modeliais ir parenkant argumentus iš argumentų tipų arsenalo.

Bet pačių *argumentavimo modelių (argumentų tipų)* nėra daug. Argumentų išteklių yra riboti: šiuo atveju kalbame apie argumentų tipus, o ne konkrečius argumentus, kurių kiekvienu paskiru atveju bus įvairiausių, – o šiuos galima sugrupuoti pagal tipus, kurie sykiu bus ir tam tikri argumentavimo modeliai. Tokie tipai apibendrintai yra vadinami *topais*, arba bendrosiomis vietomis (lot. *loci communes*). Nors *topo* pavadinimas yra graikiškas (gr. *topos*, dgs. *topoi* – „vieta“, „vietos“) ir topai yra išskirti dar Aristotelio, tai, kas šiandienėje retorikoje vadinama topais, nevisiškai sutampa su Aristotelio topika.

Graikiškas terminas, kaip ir lotyniškas, reiškia vietą. Vietos metafora yra neatsitiktinė – tai tarsi išteklių klodai, vieta, į kurią nuėjęs gali pasisemti tinkamų argumentų. Aristotelis skyrė bendruosius argumentų tipus – bendrus visiems kalbų tipams ir žanrams (kitaip tariant, ruošiant bet kurią kalbą galima vadovautis šiais argumentavimo modeliais), ir konkrečiam kalbų tipui būdingus argumentų tipus. Aristotelio *Retorikos* I ir II knygoje yra vartojami net trys terminai, nusakantys skirtingo bendrumo ir paskirumo argumentų tipus: *koina*, *topoi* ir *idia*. *Koina* būtų bendrieji topai, bendri visiems diskurso tipams (t. y. teisinei, viešajai (arba politinei) ir epideiktinei kalbai), o *idia* – specifiniai kiekviename iš šių diskurso tipų naudojami topai. Labai bendrai Aristotelis teigia, kad svarstydami mes visada kalbame apie tai, kas tikėtina (galima, įmanoma) arba ne, kas buvo arba ne ir kas gali nutikti arba ne. Pagal diskurso rūšis jis suskirsto visas galimas *propozicijas* (gr. *protaseis*) į teiginius apie tai, kas yra naudinga, kas yra teisinga ir kas yra garbinga (arba ne – atitinkamai) (*Retorika* 1359a, I knyga, 3 skyrius, 7–9; Aristotle 2007, 50–51). Perelmanas pažymi, kad klasikų, ypač Aristotelio, bendrieji topai – tai teiginiai apie tai, kas laikytina didesne vertybe bet kuriuo atveju, o specialieji topai yra susiję su tuo, kas yra geriau, labiau pageidautina ar naudingiau tam tikroje konkrečioje situacijoje (Perelman 2008, 29–30).

Šioje knygoje nesileidžiu į išsamų Aristotelio terminų aptarimą (šie terminai skirtingai interpretuojami skirtingų retorikos teoretikų, pvz., žr. Kennedy'o pastabas apie Aristotelio *Retorikos* vertimą (Aristotle 2007, 50), ir reikalauja labiau teorinio diskurso) – praktiniais sumetimais siūlau vadovautis kiek supaprastinta ir apibendrinta *topo* kaip įvairiems diskurso tipams bendro argumentų tipo (ar argumentavimo modelio) samprata (ši samprata nėra nauja, panašius topus yra skyręs dar Ramusas, ja remiasi savo knygoje Susana ir Robertas Cockcroftai ir kiti). Galiausiai praktiškai ruošiant kalbą ne taip svarbu, kokio bendrumo argumentų tipu jūs naudojotės, o veikiau, kaip tinkamai jį parenkate ir ar mokate tinkamai pasinaudoti argumentų ištekliais.

Šiandieniuose retorikos vadovėliuose paprastai išskiriami šie topai, naudotini bet kuriame, net kasdieniame diskurse (ruošiant viešąją kalbą, rašant tekstą, diskutuojant, ginčijantis su draugais ir pan.):

- *apibrėžties, definicijos topas* (kaip apibrėžiamo tai, apie ką kalbame);
- *kilmės, etimologijos topas* (kokia yra žodžių, kuriais įvardijame kalbos dalyką, kilmė);
- *priežasties ir padarinio topas* (kas buvo pirma, kas paskui, kokios buvo kokio nors dalyko priežastys, kokių padarinių galima tikėtis iš kokios nors dalykų padėties);
- *gretybės, palyginimo, analogijos topas* (į ką tai panašu);
- *priešybės, priešpriešos arba dilemos topas* (kam tai priešinga, kokios dvi priešybės susiduria);
- *laipsnio topas* (tai daugiau ar mažiau už ką nors, geriau ar blogiau, labiau tikėtina ar mažiau, ir pan.);
- *liudijimo, autoriteto topas* (rėmimasis citatomis, liudininkais, autoritetais);
- *giminės ir rūšies topas* (kaip dalyką būtų galima apibendrinti ir kaip sukonkretinti, koks yra jo gimininis pavadinimas – stambesnės klasės – ir kokių esama jo rūšių – smulkesnės klasės);
- *dalies ir visumos topas* (ar tai yra kieno nors dalis, ar visuma, ir pan.);
- *įvairovės topas* (kokia yra visų šios rūšies dalykų įvairovė);
- *aplinkybių topas* (kada, kur ir kaip dalykas nutiko);
- *savybių, ypatybių ir asociacijų topas* (kas būdinga šiam dalykui, kokios jo išskirtinės ypatybės, su kuo jis siejasi ar yra siejamas).

Pavyzdžiui, jeigu kam nors mėginsime paaiškinti, kodėl kas nors nutiko ar kas galėtų nutikti ateityje, vadovausimės *priežasties ir padarinio* topu (net darydami tai nesąmoningai). Jeigu pasakosime apie kokį nors įvykį ir norėsime parodyti jo reikšmę, vadovausimės *aplinkybių ir ypatybių* topu. O *gretybės* topo mums prireiks, kai norėsime palyginti kokius nors objektus ar kokias nors idėjas ir to palyginimo pagrindu padaryti išvadą, ir panašiai (daugiau topų ir jų naudojimo kontekstų pavyzdžių pateikiama skyriuje „Retorinė technika: viešojo kalba“).

Vieni retorikos specialistai išskiria daugiau topų, kiti mažiau. Kartais kai kurie šių topų yra išskaidomi (pvz., ypatybių ir asociacijų) ir aptariami kaip atskiri, taip pat kartais priduriamas vienas kitas papildomas topas ar kuris nors iš paminėtų neįtraukiamas į topus (pvz., įvairovės ar aplinkybių topas). Paskutiniame stambiame šios knygos skyriuje, skirtame viešajai kalbai, šie topai šiek tiek išskleidžiami ir papildomi pavyzdžiais, kurie turėtų padėti ruošiant kalbą. O kol kas svarbu pabrėžti, kad topai – tai tarsi mąstymo atspirties taškai, mikromodeliai, padedantys kalbą ruošiančiam kalbėtojui nukreipti savo mintis.

George'as A. Kennedy savo knygoje Naujoji klasikinės retorikos istorija, remdamasis ir kitais autoriais, svarsto, jog tikėtina, kad topais buvo vadinami vadovėlių skyriai, kuriuose buvo išvardijami visi galimi argumentų tipai ir modeliai, idėjos bei galimà jų raiška kalboje (Kennedy 1994, 28).

Nebūtinai konkretus topas yra įtraukiamas į kalbą, bet jis gali tapti akstinu ištirti pasirinktą temą, surinkti tam tikrus konkrečius argumentus, atsakyti į klausimus, kurie padės kalbėtojui geriau suprasti savo būsimos kalbos objektą. Tai labai laisva topo samprata, bet sykiu atitinkanti jo pavadinimą – ruošdami kalbą mes išvaikštome visus takus ir aplankome visas vietas, kuriose galėtume pasisemti daugiau žinių pasirinkta tema ir rasti daugiau tinkamų įtikinimo priemonių. Topas – tai vieta ir takas sykiu: išteklių ir kelionės pradžios vieta ir paieškų bei atsakymų takas.

Ištyręs galimų argumentų išteklius, kalbėtojas turės nuspręsti, kurie jų jam bus parankiausi ir kaip juos išdėlioti, kad jie tinkamai paveiktų klausytoją (šiuo atžvilgiu invencija visada yra susijusi su dispozicija). Koks bus mūsų teiginys, kaip jį jungsime su argumentais, kiek ir kaip rodysime savo prielaidas ir vesime auditoriją prie išvadų – tai klausimai, į kuriuos kalbėtojas ieško atsakymo sprendamas, kaip konstruoti savo svarstymą. Šis sprendimas – kompleksiškas, sudėtingas procesas. Jis iš karto ap-

ima ir logosą, ir etosą, ir patosą. Kalbėtojas visada konstruoja svarstymą turėdamas omenyje būsimą komunikacinę situaciją ir, jeigu kalbėtojas sako tekstą žodžiu, jo sprendimai gali kisti realiuoju kalbėjimo momentu reaguojant į auditoriją, t. y. juos veiks *kairos* (rašytinio teksto *kairos* kalbėtojui yra nebeįvaldus: rašydami tekstą tokius sprendimus priimame iš anksto ir neturime galios jų keisti, jeigu jie nepalengvia auditorijos, – bent jau negalime jų keisti tiesiogiai tuo momentu, kai jie veikia auditoriją, t. y. kai „auditorija“ skaito tekstą).

Kadaise mes kaip filologijos studentai švelniai pasišaipydavome iš mūsų didžiai gerbiamo ir mėgstamo poeto, literatūrologo ir kritiko Tomo Venclivos, kuris tarp mūsų garsėjo tuo, kad per susitikimus su skaitytojais ir akademinė bendruomenė labai mėgdavo aiškinti savo eilėraščių reikšmes. Jo pasakojimai, apie ką gi iš tiesų yra jo poetiniai kūriniai, būdavo ilgesni ir išsamesni už pačius eilėraščius. Iš tiesų tai būdavo nauji tekstai, gimstantys iš poreikio įtikinti auditoriją tuo, kas parašyta. Ir šie, jau sakytiniai, tekstai egzistuodavo šalia rašytinių, užimdavo atskirą vietą. Eilėraščiai ir jų aiškinimai buvo dvi skirtingos kalbos.

Postpostmodernizmas grąžino „mirusiam autoriui“ gyvybę įvairiausiomis tekstinėmis ir postprodukciniėmis referencijomis į autorių. Išplėtota komercinė galimybė autoriui pačiam save aiškinti (per įvairiausius susitikimus, skaitymus, tinklaraščiuose, socialiniuose tinkluose ir t. t.) ir internetinė erdvė, leidžianti save komentuoti ir taisyti iki begalybės, grąžino kairo momentą rašytiniam tekstui – tiek, kiek internetinei rašto kultūrai yra apskritai būdingi sakininės kalbos bruožai. Bet kad ir kaip šiandienės teorijos, įskaitant vertimo teorijas, eksploatuotų intencijos sąvoką, griežtąja prasme apie tikrąją kalbėtojo intenciją – t. y. ketinimą ką nors pasakyti ir kuo nors įtikinti – gali kalbėti tik pats kalbėtojas. Kai apie šią intenciją kalba auditorija, mes jau turime galvoje pranešimo gavėjus, recepciją, pavykusią ar nepavykusią komunikaciją, įtikinusį arba neįtikinusį diskursą.

Sprendimas visada veiks abiejuose komunikacinės grandinės galuose: ką ir kaip sakyti, spręs kalbėtojas, kaip tai suprasti, spręs klausytojas. Svarstymas visada rutuliojasi dialoginėje terpėje. Maža to, jis skleidžiasi dialektinėje įtampoje – kalbėtojo argumentams visada gali būti priešpriešinami klausytojų kontrargumentai, tad mūsų kaip kalbėtojų sprendimai gali būti paneigti ir nepriimti.

Apie šį sprendimą ir sprendimo teisingumą ar klaidingumą šiek tiek daugiau ir kalbama tolesniame skyrelyje. Nors sprendimas priklauso logosui, iš to, kas aptarta,

matyti, kad jis taip pat neišvengiamai susijęs su etosu, patosu, kalbos dispozicija, komunikacine situacija ir kalbėjimo momentu.

Logosas – tai racionalusis mūsų kalbos lygmuo, kuriam keliami tam tikri reikalavimai. Ir vienas pagrindinių jų yra *loginis* mūsų *svarstymo nuoseklumas, neprieštaringumas*. Geras kalbėtojas neprieštarauja pats sau. Kalboje neturėtų būti viena kitai prieštaraujančių dalių, nuomonių, teiginių. Taigi ir pats pasirinktas teiginys, ir jo įrodymas turėtų būti neprieštaringi. Teiginys ar nuomonė, pozicija, kurią siekia „įrodyti“ kalbėtojas, turėtų plaukti iš teisingų (t. y. neprieštaringų ir tikėtinų) prielaidų ir būti remiamas teisingais (t. y. neprieštaringais ir relevantiškais, tinkamais) argumentais. Bet retorikos tyrėjai pabrėžia, jog retorikoje jokių „tikrųjų“ išvadų, plaukiančių iš prielaidų, nėra daroma (priešingai nei logikoje ar matematikoje). Tikrojo „įrodymo“ retorikoje negali būti, galima tik daugiau ar mažiau palenkti auditoriją į savo pusę, daugiau ar mažiau ją įtikinti kokio nors teiginio teisingumu.

Taigi svarbu dar sykį pabrėžti, kad „loginė demonstracija“, logosas, retorikoje skiriasi nuo loginės demonstracijos logikoje. Retorikoje mes teiginį ne įrodinėsime, o remsime argumentais. Retorinė argumentacija – specifinis retorinis samprotavimo būdas. O loginė argumentacija retorikoje veikia vadintina *kvazilogine* (ji tėra tariamai loginė), mat jai negalima pritaikyti griežtų loginės būtinybės taisyklių, ji pretenduojanti į racionalumą tik dėl to, kad jos struktūra primena formalųjį, loginį samprotavimą (žr., pvz., Perelman 2008, xi ir toliau). Bet nepaisant to, ji gali būti teisinga (galiojanti, neklaidinga) ir įtikinama (tam tikroje komunikacinėje situacijoje).

Nors logosas, patosas ir etosas skiriami kaip trys įtikinimo būdai ir aptariami atskirai, pažymėtina, kad iš tiesų komunikacijoje tai yra vienalaikiai procesai. Be to, logosas, patosas ir etosas veikia vienas kitą ir yra neatsiejami vienas nuo kito. Žinoma, kiekvienai paskirai kalbai gali būti pasitelkiama daugiau ar mažiau šių įtikinimo būdų priemonių. Vienas ar kitas kalbėtojas visada ar tik kartais teiks pirmenybę vienam ar kitam įtikinimo būdui: iš istorijos žinome, kad būta kalbėtojų, kurie labiau pasiklovė savo charizma ir veikė auditoriją etosu, teikė pirmenybę racionaliam svarstymui ar žaidė klausytojų jausmais.

Pavyzdžiui, Hitlerio kalbose negausu racionalaus svarstymo. Net už propagandą, kuri buvo daug daugiau grindžiama logosu, jo komandoje buvo atsakingas Josephas Goebbelsas (kuris savo ruožtu taip pat garsėjo kaip oratorius). Hitleris daugiausia veikė auditoriją kaip asmenybė, savo etosu. Peržvelgę jo kalbų vaizdo įrašus, pastebėsite, kad jis neprabildavo, kol minia visiškai nenuitildavo, šitaip rei-

kalaudamas absoliutaus dėmesio sau ir pabrėždamas savo personą. Minią jis veikdavo balsu, gestais (jam būdingu galvos kinkčiojimu, įtvirtinančiu kiekvieną pasakytą minties atkarpą), laikysena ir mimika. Yra žinoma, kad jis labai ilgai repetuodavo gestus priešais veidrodį ir apskritai labai pabrėžė vaizdinę savo partijos ir politikos raiškos plotmę (sinchroniją ir ritmą, vaizdinę simboliką). Apie vaizdinį jo ir jo partijos (pvz., partijos suvažiavimų) reprezentacijos lygmenį dokumentiniame filme pasakoja Leni Riefenstahl, savo filmais nemažai prisidėjusi prie nacionalsocialistų įvaizdžio kūrimo (Vaizdo galia: Leni Riefenstahl gyvenimas, liet. taip pat Leni Riefenstahl gyvenimas, vok. Die Macht der Bilder: Leni Riefenstahl, 1993).

Klasikams ir logosas, ir etosas, ir patosas buvo invencijos (ir iš dalies dispozicijos) dalis. Be šių trijų įtikinimo būdų, kuriuos klasikai laikė „išrandamomis“, t. y. kūrybinėmis, priemonėmis, jie skyrė dar ir *tiesioginius, faktinius įrodymus* (kadangi retorika pirma išsivystė kaip teisinė retorika, dažniausiai tai būdavo liudininkų parodymai, dokumentai, sutartys, šiandien kalba kalbant, daiktiniai įkalčiai; šiandien faktais laikomi statistika, duomenys, paliudyti, pvz., spaudoje, įvykiai, kartais tiesiog bet kurie realiai įvykę įvykiai, kurie pateikiami kalboje kaip pavyzdžiai), kurie veikiau randami nei išrandami. Atrodo, kad atsispiriant būtent nuo šitos nuostatos kartais labai panašiai argumentai skirstomi į:

- faktinius,
- loginius,
- emocinius.

Įdomu, kad šiame skirstyme neatsispindi vertinimas ir etosas. Veikiausiai dėl to, kad vertinimas ir etosas sieja visus šiuos argumentus tarpusavyje. Bet matome, kad dažnai kalbos loginiai ir emociniai aspektai yra neatskiriami: loginis argumentas taip pat gali kelti emociją, o emocija gali paruošti klausytoją loginei išvadai ar net tiesiogiai ją skatinti. Be to, paties argumento samprata šiuo atveju taip pat labai plati: argumentas suprastinas kaip tai, kuo remiasi kalbėtojas, kad įtikintų auditoriją.

Šiandien klasikų požiūrį reikėtų šiek tiek papildyti ir išplėsti. Faktai ir svarstymas nėra lengvai atskiriami dalykai: gryni faktai nieko neįrodo, juos turime įvertinti, pateikti svarstyme. Klausytojai savo ruožtu taip pat turi būti budrūs, nes tame, kaip faktai pateikiami, jau slypi vertinimas (t. y. pozicija). Loginė argumentacija be faktinių įrodymų taip pat gali būti neįtikinama, racionalus svarstymas atrodyti ne-

nuoširdus ir atstumti klausytojus. Ir priešingai, „logiškas“, racionalus, argumentais paremtas svarstymas gali kelti susižavėjimą ir palenkti auditoriją savo struktūriniu, loginiu grožiu. Apskritai įtikinimo galia gali slypėti ne tik pačiuose argumentuose, bet ir kalbos struktūroje (tai yra dispozicijai priklausantis elementas), stiliaus priemonėse (elokučioje) ir priklausyti nuo paties atlikimo. Maža to, matome, kad etosas dažnai sietinas su daug platesniu, nekalbiniu kontekstu.

Dėl pakitusios retorikos sampratos kito ir santykis su pagrindiniais retorikos terminais, tokiais kaip *svartstymas*, *argumentavimas*, *argumentas*, *įtikinimas*, net *samprotavimas*. Siaurąja prasme svarstymą būtų galima suprasti tik kaip dalį visos kalbos, demonstruojamą minties eigą (t. y. kvaziloginis svarstymas). Labai supaprastintai sakytume, kad klasikinė schema būtų tokia: pagrindinė mintis (pozicija, propozicija, tezė, teiginys) remiama (kvaziloginiu) svartstymu, kurį, savo ruožtu, kalbėtojas paremia argumentais ir šitaip įtikina auditoriją.

Tezė. Aukštąjį mokslą būtina daryti mokamą.

Svarstymas. Jeigu norime, kad aukštasis mokslas būtų kokybiškas ir garantuotų absolventui gerą darbo vietą ateityje, turime turėti lėšų paruošti tokį specialistą: įsigyti tinkamą techniką ir kitas mokymui reikalingas priemones, mokėti atlyginimą geriausiems specialistams dėstytojams ir sudaryti palankias mokymosi sąlygas (aprūpinti studentus ir dėstytojus tinkamomis patalpomis ir t. t.). Tam, kad tokias lėšas sukauptų, universitetas turi įvesti mokesčių už mokslą. Neįvedęs tokio mokesčio, universitetas negalės garantuoti mokymo kokybės.

Argumentai. Aukštojo mokslo institucijos nėra verslo organizacijos, todėl jos negali tobulėti iš savo pačių uždirbamų lėšų (priešingai nei verslo įmonės). Ekonominės krizės laikais valstybė negali finansuoti (pakankamai) aukštojo mokslo, todėl aukštojo mokslo institucijos turi ieškoti kitokių būdų gerinti savo veiklą. Jeigu nebus įvestas mokesčiai, studentai negaus geriausios kokybės paslaugų (nebus iš ko samdyti geriausių specialistų ir t. t.). Negavę aukštesnės kokybės mokslų, studentai negalės gauti aukštos kvalifikacijos reikalaujančių pareigų. Todėl institucijos samdys kitų šalių specialistus, o jaunuoliai stos mokytis į užsienio universitetus.

Šioje schemoje argumentavimas, kaip ir svarstymas, taip pat yra tik viso samprotavimo dalis. Svarstymo ir argumentavimo tapatinimas su demonstracija (apie demonstraciją nemažai kalbama prof. Koženiauskiėnės knygoje, Koženiauskiėnė 2001, 133–139, taip pat *ibid.*, 127–130, 165) kyla dar iš klasikų teikto prioriteto logikai.

* * *

Užduotis (teorinė, darbas per seminarą)

Naudodamiesi tekste pateiktomis nuorodomis, aptarkite, kaip *samprotavimas*, *argumentavimas* ir *demonstravimas* yra suprantami Reginos Koženiausienės knygoje *Retorika: iškalbos stilistika*. Koks santykis yra tarp šių terminų? Kokiam kontekste jie aptariami. Kokie samprotavimo ir demonstravimo tipai skiriami? Kas sakoma apie *pasakojimą* ir *aprašymą*? Pateikite savų pavyzdžių.

* * *

Bet šiandieniai retorikos teoretikai ir praktikai pastebi, kad argumentuojamasis diskursas yra daug komplikuotesnis ir apima daugiau nei minėtą „loginę“ schemą – kad įtikintume, vien jos nepakanka. Bet koks diskursas, siekiantis paveikti klausytoją ar skaitytoją, šiandien laikytinas retoriniu diskursu. O koks diskursas nekelia tokio tikslo? Tad ir argumentavimas (o sykiu ir svarstymas) apimtų visas įtikinti pasitelkiamas priemones. Įvykio papasakojimas ar matyto vaizdo aprašymas gali turėti nemažiau įtikinamosios galios nei loginis demonstravimas. Mus gali veikti ir įvykio analizė, ir interpretacija, ir meninėmis priemonėmis sukurtas vaizdinys. Metaforą galima pasitelkti kaip argumentą. Meninis tekstas gali paveikti klausytojus daug stipriau nei politinė kalba (ir menininkas gali greičiau pasiekti tikslą nei politikas). O kalbos kompozicija, pasirinkta kalbėsena, kalbėtojo intonacijos ir auditorijos prielankumas arba neprielankumas kalbėtojui gali sustiprinti arba susilpninti kalbos įtikinamumą.

Apie įtikinimą galime kalbėti tik turėdami galvoje visą komunikacinę situaciją. O komunikacinėje situacijoje yra itin svarbus dar klasikų išskirtas kalbėjimo momentas (*kairos*), aktualusis kalbos laikas ir auditorija. Aktualiuoju kalbos momentu visos schemas gali pasirodyti netinkamos ir komunikacija plėtosis spontaniškai. Maža to, pati kalbos prigimtis lemia tai, kad bet kuriame sakytiniame ar rašytiniame diskurse lieka dviprasmybių, atvirų auditorijos interpretacijoms, paliekančių nesusipratimo galimybę. Ir, kaip minėjau, įtikinimas – taip pat nevisiškai tinkamas terminas. Mat kalbos sėkmę garantuoja ne įtikinimas, o auditorijos pritarimas, prielankumas, palaikymas. Tam tikru kalbėjimo momentu konkrečioje komunikacinėje situacijoje kalbėtojas gali atsidurti paradoksaliaje padėtyje: auditorija labiau pritaria tiems kalbėtojams, kurie yra atviri dialogui, t. y. priešingai nuomonei, auditorijos pozicijai... O atvirės dialoginės situacijos išėja yra labai sunkiai prognozuojama.

Mat jeigu kalbėtojas nuoširdžiai priims auditorijos poziciją, jis gali paaukoti dalį savosios. Paradoksas tas, kad kartais šis nenuoseklumas, kuris iš esmės yra racionaliai neįtikinamas, gali padėti pelnyti auditorijos prielankumą. Ir kartais tai daugiausia, ko mes, kaip kalbėtojai, galime tikėtis.

◇ Retorinė dedukcija ir indukcija. Prielaidų ir argumentų teisingumas

Sprendimas, koks turėtų būti ir koks yra svarstymas, vyksta abiejuose komunikacinės grandinės galuose – ruošdamas kalbą tai sprendžia kalbėtojas, tokiu sprendimu į kalbą reaguoja klausytojas. Kokį svarstymo tipą, argumentavimo modelį, kokius argumentus ir kitas priemones, padėsiančias perteikti savo nuomonę ir poziciją auditorijai ir palenkti auditoriją į savo pusę, pasirinks kalbėtojas, visų pirma priklausau nuo jo *temos*. Konkreti tema „diktuoja“, kokios įtikinimo priemonės labiau tiktų. Bet, kaip minėta, prieš tai, kaip nuspręš, kokiu keliu eiti, kalbėtojas dar turi iširti savo temą taip, kad galėtų aiškiai pasakyti, kokia yra jo *pozicija*. Jis taip pat turi suformuluoti kalbos *tikslą* (bet apie tai turime pakalbėti atskirai ir tikslui yra skirta atskira dalis tolesniame skyriuje). Tačiau to nepakanka. Kalbėtojas turi kalbėti *aktualia* tema – jeigu pasirinkta tema yra svetima auditorijai, auditorija gali paklausti kalbos, galbūt pasimėgauti jos grožiu, bet daugiau nieko nedaryti. Neįmanoma paskatinti auditorijos veikti, jeigu auditorija nemato, kuo galėtų prisidėti. Kalbos **aktualumas** ir **relevantiškumas** yra susiję su kalbos tikslu.

Įsivaizduokime kalbėtoją, kuriam labai rūpi mirties bausmė. „Mirties bausmė“ apskritai – labai plati tema. Kai mes, kaip kalbėtojai, norėsime šia tema pasakyti kalbą ar sudalyvauti diskusijoje, kurioje ši tema liečiama, mums reikės daug konkretnio konteksto. Visų pirma mes turėsime atsakyti į klausimą, kam mes apskritai šia tema kalbame. Ką mes ketiname padaryti – paskatinti uždrausti mirties bausmę, paskatinti ją gražinti ar dar ką kita? Jeigu ketiname kalbėti Lietuvos auditorijai, iš karto pastebėsime, kad kai ko mes negalime padaryti – negalime paskatinti uždrausti mirties bausmę, nes mirties bausmė Europoje yra seniai panaikinta. Kitas reikalas, jeigu jūs esate už mirties bausmę, – tada jūs galėtumėte skatinti ją gražinti. O kas, jeigu jūs vis dėlto esate prieš mirties bausmę? Jeigu atsakytumėte sau į klausimą, kodėl jums apskritai rūpi ši tema, – suprastumėte, ko

siekiate, ir galėtumėte aktualizuoti šį klausimą Lietuvos auditorijai. Tarkime, jūs esate įsitikinę, jog to, kad mirties bausmė yra panaikinta Europoje, nepakanka, ir reikėtų, kad jos būtų atsisakyta bent jau visose demokratinėse pasaulio valstybėse (nes šios tariamai vadovaujasi tomis pačiomis vertybėmis). Bet ir to nepakanka, kad aktualizuotumėte šią temą Lietuvos auditorijai. Tam, kad jūsų kalba būtų tikrai aktuali Lietuvos auditorijai, jūs turite nustatyti tikslų auditorijos vaidmenį – ko jūs siekiate, ką ir kaip auditorija turėtų daryti išklausiusi jūsų kalbos? Tarkime, piliečiai galėtų daugiau dalyvauti tarptautinėse diskusijose, skatinančiose panaikinti mirties bausmę, arba paskatinti savo valstybę išreikšti valstybinę poziciją šiuo klausimu tarptautiniu mastu, ir panašiai.

Bet ir to negana. Aktualumas nevisiškai sutampa su relevantiškumu (nors abu tarptautiniai terminai yra labai artimi ir pasiskolinti lietuviškai vartojami beveik sinonimiškai, šiuo atveju gal kiek sąlygiškai juos atskirsime, kad išskirtume du kalbos aspektus). Mat net jeigu auditorija gali būti įtraukta į „pokalbį“, komunikaciją, tai dar nereiškia, kad keliamas klausimas jai atrodo svarbus, atitinkantis jos poreikius. Kitaip tariant, kalbėtojas turi kalbėti ta tema, kuria svarbu, būtina kalbėti „šiandien“. Priešingu atveju auditorija gali sudvejoti, kodėl būtent ši tema jai turėtų rūpėti, gal yra svarbesnių reikalų, labiau neatidėliotinių problemų. Jeigu kalbėtojas bent kiek įtaria, kad auditorija gali sudvejoti jo temos aktualumu ir relevantiškumu, jis turi aktualizuoti temą ir parodyti klausytojams, kodėl būtina kalbėti būtent šia tema ir būtent „dabar“.

Tarkime, kalbėtojas renkasi tokias temas kaip azartinių žaidimų populiarinimas ar lengvųjų narkotikų legalizavimas ir jo pozicija yra už. Tokiam kalbėtojui reikės labai pasistengti, kad įtikintų auditoriją, kad šia tema svarbu kalbėti būtent dabar ir šie klausimai svarbesni už, kad ir, didėjančią emigracijos mastą, aukštojo mokslo krizę ar kitus ekonominius, politinius ir visuomeninius klausimus. Žinoma, šiuo atveju temos relevantiškumas bus taip pat susijęs su konkrečia kalbos auditorija (jeigu jūsų kalba bus skirta į kokį nors klubą susibūrusiems azartinių žaidimų mėgėjams, jums nereikės tiek stengtis kaip tuo atveju, kai kalba bus skirta visai Lietuvos visuomenei). Taip pat įdomu, kad draudimas beveik visada bus relevantiškesnė pozicija už leidimą.

Žinoma, visi šie paieškų procesai vyksta vienu metu, kai kalbėtojas tiria temą, svarsto argumentus, gilinasi į kontrargumentus, formuluoja problemą ir gryninasi

savo poziciją. Ir visi šie veiksniai kartu lemia, kokį svarstymo tipą kalbėtojas rinksis kaip įtikinamesnį, parankesnį. Paprastai, kai kalbama apie svarstymo tipą, turima galvoje **retorinė dedukcija** ir **retorinė indukcija**. Aristoteliui retorinė dedukcija (*entimema*) ir retorinė indukcija (*pavyzdys*) buvo vieninteliai loginio įtikinimo būdai (t. y. jie priklauso logosui) (*Retorika* 1356b, Aristotle 2007, 40).

Jau ne sykį minėjau šioje knygoje, kad retorikoje dedukcija ir indukcija yra specifinės. Jos labai skiriasi nuo loginės (ir net nuo dialektinės) dedukcijos ir indukcijos. Visų pirma dėl to, kad retorikoje samprotaujama ne apie būtinus, o apie galimus, tikėtinus, bendrus visiems, įmanomus dalykus. Taigi prielaidos nėra būtiniosios.

Aristoteliui retorinė dedukcija ir indukcija skyrėsi nuo kitų ir pritaikymo sritimi. Retorinės kalbos buvo skirtos plačiajai auditorijai – priešingai nei mokslinis ir filosofinis diskursas, kuris buvo grindžiamas griežta logika, kurią suprasti galėjo tik vienetai. Viešajame diskurse ne tik galima kalbėti laisviau ir naudoti daugiau įvairiausių įtikinimo priemonių – jame nebūtina viską pasakyti, kad auditorija supratų, ką kalbėtojas turi omenyje. Aristotelis manė, kad ilgų, smulkių dėstymų auditorija nesupras arba šie ją vargins ir publika neturės kantrybės jų klausytis. O kadangi viešajame diskurse dažnai kalbama apie tuos dalykus, kurie yra bendri visiems, numanomi ar suprantami visų, auditorijai smulkus jų visų išdėliojimas atrodys perteklinis, neįdomus, primygtinis, tad nebus įtikinamas. Taigi ir šiuo atveju viešajame diskurse nebūtina sakyti viską.

Todėl retorinė dedukcija – entimema – struktūriškai nuo loginės ir dialektinės skyrėsi tuo, kad retorikoje dedukcija retai įgauna viso išplėstinio silogizmo, sudaryto iš pagrindinės prielaidos, antrinės prielaidos ir išvados, formą. Daug dažniau entimemoje viena iš prielaidų praleidžiama (pvz., *Sokratas mirtingas, nes jis – žmogus*) arba pateikiama tik išvada ir ją paremiantis argumentas.

Atitinkamai retorinės indukcijos – pavyzdžio – struktūra taip pat skiriasi nuo loginės ir dialektinės indukcijos. Logikoje ir dialektikoje indukcija yra toks samprotavimo būdas, kai remiantis keliomis empirinėmis paskirybėmis yra daroma apibendrinamoji išvada, tarkime, mes stebime reiškinius ir iš tų kelių reiškinių darome bendrą išvadą. Retorinėje indukcijoje dažnai bendroji išvada yra nutylima, nors ji „peršasi“ iš pateiktų pavyzdžių, teiginys plaukia iš pavyzdžių, nors apibendrinamoji išvada nebūtinai eksplikuojama.

Bet *Retorikos* II knygoje, aptardamas retorinę dedukciją ir indukciją, Aristotelis pažymi, kad entimemos ir pavyzdžiai įtikinamajame diskurse vieni kitus papildoma. Jeigu turime suformulavę entimemų, pavyzdžiai naudotini kaip jas paremiantis ar-

gumentas, paliudijimas, iliustracija, kitaip tariant, jie turi papildyti entimemą. Bet jeigu neturime entimemų, pavyzdžiai tampa mūsų svarstymo demonstracija. Jeigu svarstydami mes pirma pateikiame pavyzdžius, o paskui entimemą, mūsų svarstymas atrodo kaip *indukcija* (t. y. grindžiamas vadinamuoju indukciniu modeliu). Bet jeigu pirma yra pateikiama entimema, o paskui pavyzdžiai, tada pavyzdžiai paremia entimemą, tampa jos „liudininkais“. Toks svarstymo modelis yra *dedukcinis* (*Retorika* 1394a, II knyga, 20 skyrius, 9, Aristotle 2007, 164). Taigi iš tiesų entimema ir pavyzdžiai dažniausiai vartojami sykiu.

Anot Aristotelio, kai remiamės dedukciniu modeliu, mums pakanka vieno pavyzdžio savo minties teisingumui pailiuoti. Kai remiamės indukciniu modeliu, reikia bent kelių pavyzdžių, kad iš jų galėtų plaukti išvada.

Šiandien, kai argumentuojamojo diskurso samprata yra platesnė ir į ją patenka ir meniniai tekstai, matome, kad indukciniam modeliui taip pat gali pakakti vieno pavyzdžio, jeigu šis pavyzdys atpažįstamas kaip modelis, bendrybė, pasikartojanti struktūra, matoma ir randama ir kituose įvykiuose ar dalykuose.

Šiandieniuose praktinės retorikos vadovėliuose dažnai vadovaujamosi principu, kad kalboje tam, kad ji būtų įtikinama, turi būti:

- 50 proc. svarstymo (t. y. eksplikuoto, rodomo svarstymo, rutuliojamos minties: „*taip*“ yra, nes yra „*šitai*“, o todėl yra „*šitai*“, pvz., nėra nė vieno laisvo žmogaus, nes tam, kad žmogus būtų laisvas, jis turi nuo nieko nepriklausyti, o žmogus visada yra priklausomas nuo pinigų ir sėkmės);
- 50 proc. pavyzdžių (kurie iliustruotų mintį).

Šioje taisyklėje svarstymas suprantamas siauriau – kaip demonstruojamas minties procesas, loginė demonstracija, racionali procedūra. Arba pagal Aristotelį, kaip silogizmas, entimema. Taip pat dažniausiai pavyzdžiais šiuo atveju laikomi daugiausia faktiniai pavyzdžiai. Iš esmės šia taisykle grindžiama ta pati mintis, kurią aptarėme pirmesniame skyrelyje: tam, kad faktai būtų įtikinami, reikia jų vertinimo, nes patys faktai nieko nereiškia ir gali būti interpretuojami vienaip ir kitaip. Bet jeigu pateikiame tik rutuliojamą mintį ir jos neparemiame pavyzdžiais, ji taip pat yra neįtikinama, nes ji negrindžiama jokia būtinybe, todėl mums reikia pasiremti patirtimi, empirika, pamatyti, kad tai tikrovėje veikia. Tačiau šis 50 prie 50 principas nėra jokia sėkmės garantija. Veikia jis matytinas kaip grėsmės indikatorius – jeigu rinksimės tik vieną iš dviejų komponentų, galime būti neįtikinami.

Panašu, kad būtent tai skatina Aristotelį sudėti abu svarstymo tipus į vieną kalbą: kaip ne sykį minėta, mūsų mąstymas nuolatos juda nuo bendrybės prie paski-rybės ir atvirkščiai, ir tarp šių polių vyksta retorinio samprotavimo sklaida.

Sykiu matyti, kad retorinė dedukcija ir indukcija yra ne tik svarstymo tipas, bet ir kalbos konstravimo modelis. Iš tiesų įdomu, kad europietiškam mąstymui dedukcinis modelis yra daug būdingesnis nei indukcinis. Dedukcinis modelis dar Aristotelio laikomas visais atvejais tinkamu ir įtikinamu (*ibid.*). Net ir šiandien, ypač tradiciniame akademiniam diskurse indukcinis modelis yra ne itin vertinamas.

Klausimas pasvarstyti. Palyginkite, kaip mes suprantame *svarstymą*, *samprotavimą* ir kas turima galvoje, kai angliškai sakoma *reasoning* ir *deduction*. Kuriais atvejais šiuos terminus vartojame? Ką tai sako apie mūsų kalbų struktūravimo polinkius?

Tačiau, pirma, dedukcinis modelis yra nuobodesnis nei indukcinis (jame mažiau netikėtumo ir visa pozicija pasakoma iš karto). Galbūt dėl to Aristotelis mano, kad viešosioms kalboms tinka indukcinis modelis (*ibid.*), šis modelis taip pat dažnai pasitelkiamas teisinėje kalboje kurios nors iš bylos šalių charakteriui (etosui) pade-monstruoti. Aristotelis pažymi, kad šis modelis parankus, kai mes apie dabartį ar ateitį sprendžiamo remdamiesi tuo, kas vyko praeityje.

Įdomu, kad tradiciniame akademiniam diskurse mes tik „apsimetame“, kad remiamės dedukciniu modeliu. Jeigu iš tiesų darome išvadas remdamiesi tyrimais, mes pasitelkiame indukcinį modelį. Bet paskui, rašytiniame akademiniam tekste, savo svarstymą pateikiame naudodamiesi dedukciniu modeliu – pradedame nuo tezės ir tada ją pagrindžiame tyrimų rezultatais.

Apskritai dedukcija labai dažnai „slepia“ pirmiau atliktą indukciją. Savo ruožtu pilna indukcija yra laikoma dedukcija.

O antra, tai, kad teikiame dedukciniam modeliui pirmenybę kaip universa- liam, iš tiesų nerodo jokie savaiminio jo universalumo ir yra lemiama kultūrinio, istorinio ir geografinio konteksto – kitaip tariant, universalesnis jis atrodo tik „vaka- riečiams“ (Europos ir JAV gyventojams). Kitoms kultūroms, pvz., Rytų Azijos, daug artimesnis gali būti indukcinis modelis.

Šie svarstymo pateikimo modelių skirtumai yra itin įdomūs ir aktualūs tarp- tautinės komunikacijos kontekste. Ar jai bus pasitelkiama anglų kalba kaip lingua

franca, ar vertimas, turime turėti galvoje, kad skiriasi ne tik tarpkultūrinės komunikacijos dalyvių kalba, bet ir minties sklaidos ypatybės. Ar tokia komunikacija pasiseks, priklauso ir nuo to, ar mes, kaip šios komunikacijos dalyviai, nutuokiame, kad kitai kultūrai yra būdingas kitoks kalbos komponavimo būdas ir kitoks minties sklaidos takas. Pavyzdžiui, bus tokių terpių (be minėtos akademinės), kuriose europiečiai tikėsis dedukcijos, bent jau tokios, kokią ją suprantame: jeigu mūsų pašnekovas atsakymą į klausimą pradeda pavyzdžiu, nesame tikri, ar jis suprato mūsų klausimą (ir sykiu klausydami galime neišlaikyti dėmesio bei taip ir nesu-
prasti atsakymo, pagrįsto indukcinio modeliu).

Beje, įdomu, kad indukcinis modelis atrodo kiek būdingesnis Rytų ir Vidurio Europos kalbėtojams. Tiesa, gali būti, kad šis išpūdis yra šiek tiek apgaulingas: dėl nutrukusios retorinės tradicijos ir ilgam prarastos kalbinės kultūros jų kalbos dažnai tik skamba kaip indukcinės, o iš tiesų būna tiesiog chaotiškos. (Šią išvadą darau remdamasi šiandienų politinių debatų stebėseną ir nedideliu lyginamuoju Europos Parlamento narių kalbų tyrimu, kurį atlikau ruošdama pranešimą konferencijai¹.)

Taigi matyti, kad retorinė indukcija ir dedukcija yra susiję procesai. Be to, kai kalbame apie retorinę indukciją ir dedukciją, kalbame ir apie svarstymo tipus – entimemą ir pavyzdį, ir apie dedukcinį ir indukcinį kalbos konstravimo modelius (t. y. apie dispoziciją).

Bet kas gi yra *entimema*? Kaip ji atrodo? Ir kokie gali būti *pavyzdžiai*?

George'as A. Kennedy, antrindamas kitiems retorikos teoretikams, pažymi, kad dažniausiai Aristotelio **entimema** yra klaidingai suprantama arba šiandienų retorikos specialistų pritaikoma savoms reikmėms (Aristotle 2007, 34, taip pat Cockcroft, Cockcroft 2005, 126–131). Veikiausiai tai neišvengiama, kai naudojamos klasikiniais įrankiais, bet vadovaujamės pakitusia (platesne) retorikos samprata.

Panašu, Aristoteliui entimema yra *propozicijų* (gr. *protaseis*), pirminių teiginių, rodančių kalbėtojo poziciją ir atspindinčių pagrindinę kalbos mintį, raiškos priemonė (apie tai, kaip suprantama propozicija, taip pat žr. Koženiausienė 2001, 97, 120–121, 128; apie propozicijos ir silogizmo bei entimemos santykį žr. Aristotelio

¹ Ingrida Tatolytė. From a Drop of Water... Models of Reasoning in Speeches Given by British and Lithuanian MEPs, and the Possible Impact of the Model on Interpreting. *English Language and Anglophone Literatures Today*, Novi Sad, Serbija, kovo 19, 2011 m. Nors pačiame pranešime buvo lyginami tik Lietuvos ir JK deleguotų parlamentarų, Europos Parlamento narių, kalbėjimo modeliai, ruošiant pranešimą buvo išklausti ir kitų Rytų ir Vidurio Europos šalių Europos Parlamento narių pranešimai, daugiausia 1 minutės kalbos svarbiais klausimais, ir pastebėta, kad Lietuvos ir kitų Rytų ir Vidurio Europos politikų kalbų modeliai panašūs.

Retorika 1359a ir Kennedy'o pastabas išnašose, Aristotle 2007, 50). Tradiciškai propozicija dispozicijos atžvilgiu siejama su kalbos pradžia (būtent taip ji suprantama ir prof. Koženiauskiene, plg. Koženiauskiene 2001, 101, 120, 128). Bet akivaizdu, kad tai tinka tik dedukcinio modelio kalboms. Kita vertus, jeigu propoziciją suvoksime plačiau, kaip pagrindinę kalbos mintį ir kalbėtojo poziciją, ji gali būti pasakyta bet kurioje kalbos vietoje ir iš viso perteikta netiesiogiai (bet turi būti aiškiai suprantama iš visos kalbos). Taigi ir entimema gali būti pasakyta bet kurioje kalbos vietoje.

Struktūriškai entimema panaši į sutrauktą silogizmą. Entimemoje ne visos propozicijos (t. y. ne visi teiginiai, atspindintys kalbėtojo poziciją) pasakomi. Bet propozicijos yra būtinai iš entimemos numanomos. Dažnai entimemoje praleidžiama viena iš prielaidų (dažniau pirmoji, bendroji, bet nebūtinai) – pateikiama tik viena iš prielaidų ir iš karto išvada. Maža to, entimema gali būti sutraukta iki vieno sakinio – tokiu atveju prielaidos jau įtrauktos į išvadą. Tad stilistiškai entimema yra tam tikras kalbos tankio garantas.

Šiandien ir silogizmas (išplėtotas), ir entimema (sutraukta) laikomi vienodai tinkamais dedukcinio svarstymo raiškos būdais. Be to, entimema taip pat gali būti sutraukiama ar išplėtojama. Ir entimema, ir silogizmas remiasi topu.

Itin svarbu, kad entimemos prielaidos būtų teisingos, kad joms auditorija pritarėtų. Jeigu kalbėtojas bent kiek dvejoja, ar auditorija remia jo prielaidas, jis pirma turėtų įtikinti auditoriją prielaidų teisingumu, o tik paskui jų pagrindu konstruoti silogizmą ar entimemą.

Kaip minėjau, retorikoje prielaidos retai būna būtinosios, taigi tai nėra tokios prielaidos, kurios galioja visada, bet kurioje situacijoje ir yra absoliuti tiesa. Argumentuojamajame diskurse gali būti svarbūs ir įtikinami net tie teiginiai, kurių neįmanoma iki galo pagrįsti.

Tipinis entimemos pavyzdys galėtų būti toks: „Sokratas yra doras vyras, nes jis išmintingas.“ Arba „Sokratas yra išmintingas, vadinasi, doras vyras.“ Šiuo atveju prielaidos yra tikėtinos (darome išvadą, kad visi išmintingi vyrai yra dori), bet nebūtinosios. Mes jų negalime iki galo pagrįsti, tačiau jeigu mūsų visuomenėje išmintis – dorybė, tai bet kuris žmogus, kuris parodė esąs išmintingas, galės būti vadinamas doru žmogumi. Tačiau jeigu mes išminties nelaikome dorybe, tai mūsų neįtikins ne tik pati prielaida, bet ir visas tolesnis svarstymas.

Taigi dar kartą reikėtų pakartoti, kad entimema yra apibūdinama kaip įtikinamoji tikimybė.

Jeigu pažvelgtume įdėmiau, suprastume, kad klasikai mokė kalbėti talpiai, tankiai, tirštai. Entimemos – tai maži įtikinimai, arba kitaip tariant, įtikinimas kiekvienu pasakymu. Entimemos išmintis, logika ir grožis turėjo stebinti, teikti atpažinimo malonumą.

Toliau pateikiami keli entimemų ir silogizmų pavyzdžiai (kai kurie pavyzdžiai paimti iš Roberto ir Susanos Cockcroftų entimemų ir silogizmų pavyzdžių, žr. Cockcroft, Cockcroft 2005, 219–223, bet šiek tiek modifikuoti, pritaikyti lietuvių kalbai ir skaitytojams) – sugretinę entimemą su silogizmu, matysite, kaip konstruojama entimema. Entimemos išskirstytos pagal topiką.

Skirtingais topais grindžiamos entimemos

Apibrėžties topas

Entimema. Žmonių bus negalima vadinti mąstančiais gyvūnais, kol jie nesu-
simąstys, ką reiškia būti gyvūnu.

Silogizmas. Jokia būtybė negali būti vadinama mąstančiu gyvūnu, jeigu ji ne-
mąsto, ką reiškia būti gyvūnu. Mes, žmonės, dažnai esame linkę apie tai negalvoti.
Tad ar mes turime teisę vadintis mąstančiais gyvūnais?

(Argumentacija plaukia iš apibrėžties: žmogus – gyvūnas, skiriamasis bruo-
žas – mąstantis.)

Kilmės, etimologijos topas

Entimema. *Panelė, mademoiselle, Miss* – šiandien bet kurioje politiškai korek-
tiškoje kompanijoje nevertotini terminai.

Silogizmas. Moteriškų pavardžių priesagos -ytė, -utė, -aitė ir -ienė rodo mo-
ters vedybinį statusą ir yra patriarchalizmo liekana, išduodanti, kad mūsų visuo-
menėje moteris vis dar laikoma vyro nuosavybe. Jeigu laikome save modernia
visuomene ir puoselėjame vyrų ir moterų teises, turėtume atsakyti šios patriar-
chalizmo liekanos.

(Argumentavimas remiasi minėtų terminų kilme, rodančia moters statusą vi-
suomenėje.)

Priežasties ir padarinio (rezultato) topas

Entimema. Jeigu mes norime, kad mūsų medicina būtų efektyvi, privalėsime
jai skirti daugiau lėšų.

Silogizmas. Jeigu mes norime, kad medicina būtų efektyvi, medikai turi turėti lėšų, taigi turime jų skirti. Dabar jų nėra skiriama. Todėl negalime tikėtis, kad mūsų medicina bus gera.

(Argumentacija grindžiama hipoteze, hipotetinė prielaida: kai yra lėšų, kokia nors sritis gali klestėti; arba kokios nors sritys klestėti reikia lėšų – jeigu pinigų būtų skirta (priežastis), medicina būtų gera (padarinys), jeigu pinigų neskiriama (priežastis), medicina negali būti gera (padarinys). Kartais hipotetinis silogizmas skiriamas kaip atskira rūšis. Jo logika remiasi svarstymu, kai A atitinka B, A atitinka ir C, pvz., *visos gerai pasirengusios, aktyvios organizacijos yra gerai žinomos, klestinčios organizacijos; mūsų organizacija bus gerai pasirengusi ir aktyvi; taigi mūsų organizacija klestės ir bus gerai žinoma*: svarstymas grindžiamas hipotetinė prielaida, kad visiems gerai pasirengusiems sekasi.)

Entimema. Dabar, kai „įkandome“ genetinį kodą, bent jau galime pažinti save pačius.

Silogizmas. Kiekvieno individo prigimtis yra nulemta genetinio kodo. Dabar, kai žinome kodą, galime pažinti save ir kas mus daro individualius.

(Formali priežastis: jeigu žinai, kaip „sutvarkyti“ visi žmonės, t. y. jų kodą, gali išsiaiškinti, kaip „sutvarkytas“ tu pats.)

Gretybės, palyginimo, analogijos topas

Entimema. Vilnius – miestas miške, turintis stebėtiną savybę ilgainiui paversti bet kokį svetimkūnį natūraliu, nerėžiančiu akies. Tad ir šie makabriški pastatai atrodo taip, tarsi visada būtų ten stūksoję.

Silogizmas. Vilniaus miestas panašus į mišką (turi miesto ir miško savybių sykiu). Kaip miške kiekvienas augalas auga laisvai, natūraliai, o jeigu koks svetimkūnis miškan ir patenka, ilgainiui apželia, apauga samanomis, apkrinta skiedromis, taip kiekvienas pastatas Vilniuje atrodo natūralus, tarsi visada čia buvęs, priklausęs miestui. O jeigu koks statinys pirma neatrodo natūralus, tai ilgainiui yra miesto „natūralizuojamas“. Tad ir šie nevykę, prie Vilniaus urbanistinio ландшаfto nepriderinti pastatai pamažu bus miesto adaptuoti, apgyvendinti, ims atrodyti natūraliau.

(Argumentavimas grindžiamas metafora „Vilnius – miestas miške“ ir pastatų palyginimu su gamta, medžiais, augalais. Gamtinės miško savybės yra perkeltamos miestui. Ir tai leidžia daryti išvadą, kad miestas pats susitvarkys (natūraliai) su nevykusiais architektūriniais projektais.)

Priešybės, priešpriešos, dilemos topas

Entimema. Jeigu išties būtum norėjęs mesti rūkyti, nebūtum man kartojęs, kaip rūkymas tau padeda atsipalaiduoti.

Silogizmas. Žmonės, kurie iš tiesų nori mesti rūkyti, neturėtų ieškoti pasiteisinimų tam, kad sutrauktų cigaretę. Tu nuolatos ieškai tokių pasiteisinimų. Tai rodo, kad iš tiesų visai nenori mesti rūkyti.

(Argumentavimas grindžiamas priešybe: jeigu būtų taip, tai nebūtų šitaip, o kadangi yra šitaip, vadinasi, nėra taip. Eliminuojamas netinkamas variantas.)

Entimema. Ką mes turėtume rinktis – aukštąjį išsilavinimą vienetams, ir ne paties aukščiausių gebėjimų, ar protų nutekėjimą?

Silogizmas. Tam, kad aukštasis mokslas paruoštų tinkamus specialistus, jis turi būti kokybiškas, o tam reikia lėšų. Jeigu aukštojo mokslo nepadarysime moko, jaunuoliai važiuos studijuoti užsienin, ten, kur mokslas geresnis, ir liks ten dirbti. Jeigu mokslą padarysime mokamą, į aukštąsias stoti galės tik tie, kurie turi lėšų, tad nebūtinai turintys tinkamų gebėjimų ar siekiantys juos lavinti.

(Argumentavimas grindžiamas dilema: nei variantas A, nei variantas B neleidžia tinkamai išspręsti situacijos – aukštojo mokslo absolventų kvalifikacija nebus geresnė nei padarius mokslą mokamą, nei palikus jį nemokamą. Entimema formuluojama kaip retorinis klausimas. Kai konstruojant tokią dilemą yra paneigiamas galimas priešininkų argumentas – ir grįžtama prie pasirinkimo *arba yra šitaip...*, *arba yra šitaip...*, – kai išvada bet kuriuo atveju yra paranki kalbėtojui (pvz., *arba šitas valstiečių žemes nukariavo karaliai, bet karalių jau nebėra, tad žemės vėl priklauso valstiečiams, arba šias žemes valstiečiai atsikovojo iš karalių, tad jos priklauso dabar valstiečiams*, t. y. bet kuriuo atveju jos priklauso valstiečiams), – turime vadinamąjį *skiriamąjį silogizmą*, kuris kartais skiriamas kaip atskira dedukcijos rūšis. Konstruojant tokį silogizmą ir entimemą pasitelkiama priešpriešinė (oponentų) pozicija ir ji atremiama pačioje kalboje.)

Laipsnio topas

Entimema. Didesnė kaina už didesnį pasirinkimą? Deja, bet šis porą abejotinos vertės naujų funkcijų turintis mobiliojo telefono modelis tik įrodo, kad daugiau tikrai ne visada yra geriau.

Silogizmas. Geresnės paslaugos ir didesnis jų pasirinkimas lemia aukštesnę produkto kainą? Bet šis produktas, palyginti su senuoju telefono modeliu, teturi

kelias papildomas funkcijas, kurios nėra svarbios, o jo kaina yra neproporcingai didelė. Todėl šiuo atveju daugiau tikrai nėra geriau, nes viso labo reiškia – brangiau.

(Argumentavimas grindžiamas laipsnio neatitikimu: produkto kaina padidėjo neproporcingai jo kokybei, o didelė kaina savaime nėra kokybės rodiklis. Šitaip yra paneigiama bendresnė prielaida, kad daugiau yra visada geriau.)

Liudijimo, autoriteto topas

Entimema. Ar vergovė buvo toks jau blogis – bent jau Antikos laikais? Galų gale Aristotelis juk ją rėmė.

Silogizmas. Aristotelis pripažino tik tuos institutus, kurie turėjo etinį pagrindą. Tad jeigu Aristotelis pripažino vergovę, ji turėjo turėti kokį nors etinį pagrindimą.

(Šis pavyzdys yra paimtas iš Cockcroftų knygos, žr. Cockcroft, Cockcroft 2005, 221. Šiuo atveju argumentavimas grindžiamas Aristotelio, kaip etikos teoretiko, autoritetu. Šis pavyzdys yra pasitelkiamas parodyti, kad liudijimo ir autoriteto topu grindžiamas svarstymas nebūtinai yra logiškai teisingas, pagrįstas. Bet iš šio pavyzdžio labai gerai matyti, kaip liudijimo ir autoriteto topas suveikia kaip jausmų paleistukas ir mes jausmiškai ir vertybiškai tapatinamės su mūsų autoriteto nuostatomis.)

Entimema. Ar tai, kad Aristotelis rėmė vergovę Antikos laikais, būtinai reiškia, kad vergovė pateisinama šiandien?

Silogizmas. Aristotelis rėmė vergovę prieš daugiau nei du tūkstančius metų. Kad ir kaip mes vertintume jį kaip autoritetą etikos srityje, neturime pamiršti, kad tai buvo kitoks pasaulis, kitokios struktūros visuomenė, o nuo tada ir mąstysena, ir visuomenės struktūra, ir etikos samprata gerokai kito. Tai, kas buvo pateisinama Antikos Graikijoje, visiškai kitaip atrodo šiandienėje modernioje valstybėje.

(Nors dažniausiai mes remiamės autoritetu, kad savo poziciją sustiprintume, šį pavyzdį pasitelkiau tam, kad parodyčiau, kaip gali būti paneigiamas autoritetas kaip neaktualus ar nerelevantiškas. Šiuo atveju yra naudojama ir priešybės topu.)

Giminės ir rūšies topas

Entimema. Visos mūsų civilizacijos likimas priklauso nuo to, kada Žemė susidurs su savo elipse skriejančiu asteroidu. Šiaip ar taip – ji pasmerkta.

Silogizmas. Bet kokia civilizacija šioje planetoje egzistuoja tik tol, kol egzistuoja planeta. Planeta egzistuoja, kol nesudūrė su asteroidu. Visos planetos anksčiau ar vėliau susiduria su asteroidu. Tad mūsų civilizacijos neliks, kai tik tai nutiks.

(Argumentavimas grindžiamas tuo, kad Žemė yra planetos rūšis, o visoms planetoms (giminė) būdinga žūti susidūrus su asteroidu. Giminės bendrasis bruožas.)

Entimema. „Emigruoti susiruošusiam zoologijos sodo tigrui iki pilnos laimės trūksta baseino“ (<www.15min.lt>, 2013-09-18).

Silogizmas. „Tiesa ta, jog šioms milžiniškoms katytėms – amūriniais tigrams – lauko voljere būtina įrengti baseiną. Kilę iš Tolimųjų Rytų, tigras itin sunkiai perneša karštas lietuviškas vasaras. Natūralioje aplinkoje mėgstantys vandens telkinius, mūsų zoologijos sode gyvenantys tigras lig šiol tenkinasi vandens srove iš laistytuvų ir žarnų...“ (<www.15min.lt>, 2013-09-18).

(Argumentavimas grindžiamas prielaida, kad visi gyvūnai zoologijos sode turi būti laikomi tinkamomis sąlygomis. Amūriniai tigras, kaip kačių rūšis (o katės savo ruožtu yra gyvūnų rūšis), itin mėgsta vandenį, todėl jiems būtina įrengti baseiną zoologijos sode. Be tokio baseino amūriniai tigras negali Lietuvos sąlygomis išgyventi, todėl turės būti išgabenti kitur. Rūšies skiriamasis bruožas.)

Dalies ir visumos topas

Entimema. Jau vien iš to, kaip kruopščiai išskobti veido bruožai, kaip taikliai skulptorius perteikė išraiškas, galime spėti, kokia nuostabi buvo ši skulptūra.

Silogizmas. Jeigu meno kūrinio dalis rodo, kad jo kūrėjas atliko puikų darbą, tai ir visas kūrinys turėjo būti nuostabus. Iš išlikusios šios skulptūros dalies – atleto galvos – matome, kiek kruopštaus darbo įdėjo skulptorius, kaip puikiai jam pavyko perteikti jauno vyro bruožus, kokia stipri jo veido išraiška. Tad galime spėti, kokia meistriška buvo visa ši skulptūra.

(Argumentavimas plaukia iš prielaidos, kad jeigu ko nors dalis yra kokybiška, meniška, tobula, tai ir visas kūrinys yra meistriškas, nes dalis yra paimta iš visumos.)

Entimema. Kai šalyje aukštasis mokslas taip nevertinamas, ar galima tikėtis, kad aukštojo mokslo diplomai padės susirasti geresnį darbą?

Silogizmas. Prastas valdymas neigiamai veikia visą organizaciją. Ši organizacija prastai valdoma jau daugelį metų. Tad kaip galima tikėtis, kad koks nors smulkus skyriaus poskyris veiktų gerai organizacijoje, kuri iš esmės yra neveiki?

(Argumentavimas pagrįstas prielaida, kad jeigu visuma blogai veikia, tai blogai veikia ir dalis, jeigu yra nevertinama visuma, tai nebus vertinama ir dalis.)

Įvairovės topas

Entimema. Įsivaikinimas, globa, labdaringa veikla, lėšų skyrimas, nedidelės piniginės aukos, dovanos per šventes ir paprasčiausias dėmesys apsilankius vaikų namuose – norintis visada ras, kaip padėti bedaliams vaikams.

Silogizmas. Yra daugybė įvairiausių pagalbos rūšių. Bedaliams vaikams taip pat galima padėti pačiais įvairiausiai būdais: įsivaikinti juos, paaimti globon, rinkti ar skirti jiems labdarą, paaukoti pinigų, paremti finansiškai, paremti veikla, ar tiesiog asmeniškai apsilankyti vaikų namuose, parodyti rūpestį. Todėl kiekvienas tikrai gali rasti sau tinkamą būdą padėti, pasirūpinti.

(Argumentavimas plaukia iš prielaidos, kad norint, visada galima rasti būdą, – jeigu nori padėti, rasi, kaip padėti, nes yra daugybė įvairiausių būdų tai padaryti.)

Aplinkybių topas

Entimema. Dar 2005 m., dienraštyje *N* pasirodžius atviroms, detalioms sunkaus nusikaltimo aukos nuotraukoms, kurios buvo spausdintos be artimųjų leidimo, Žurnalistų etikos komisija nusprendė, kad nuotraukos yra atvirai žiaurios ir tokie žurnalistų veiksmai prieštarauja Žurnalistų kodeksui bei žeidžia aukos artimųjų jausmus, todėl šios nuotraukos negali būti spausdinamos spaudoje, ypač tokioje, kurios skaitytojų amžius neribojamas. Šiuos žurnalistų veiksmus pasmerkė ir visuomenė. Tai kodėl po beveik dešimties metų mes ir vėl turime klausti, ar draudimas spausdinti tokias nuotraukas dienraščiuose neprieštarauja žodžio laisvės idėjai?

Silogizmas. Dar prieš beveik 10 metų, 2005 m., dienraštyje *N* žurnalistai paskelbė žiauraus nusikaltimo aukos nuotrauką. Nuotrauka buvo atvira, joje buvo matyti žiauriai sužalotas žmogaus kūnas. Nuotrauka buvo paskelbta be artimųjų leidimo. Tais pačiais metais šiuos žurnalistų veiksmus pasmerkė ne tik Žurnalistų etikos komisija, nutarusi, kad šie veiksmai prieštarauja Žurnalistų kodeksui, bet ir visa visuomenė. Jau tada buvo išaiškinta, kad tokie neetiški veiksmai neturi nieko bendra su tuo, kas vadintina „žodžio laisve“, todėl šia samprata netinka dangstyti spausdinant tokius vaizdus ir šiandien.

(Argumentacija grindžiama prielaida, kad tai, kas buvo nutarta tam tikromis aplinkybėmis tam tikru metu ir nebuvo paneigta, galioja ir šiandien: pateikiamas įvykio aprašas – kokiomis aplinkybėmis, kas buvo nutarta, kas nutarė, kaip tai įvyko – ir šitaip parodoma, kodėl tam tikras veiksmas prieštarauja tam tikrai idėjai.)

Savybių, ypatybių, asociacijų topas

Entimema. Moralas, sentencija ir istorijos – brandaus kalbėtojo prerogatyva.

Silogizmas. Sakyti moralą, pavartoti sentenciją ar papasakoti savo kalboje istoriją pritinka vyresniems žmonėms, kurie turi patirties, ir netinka jauniems nepatyrusiems kalbėtojams. Tad nesakyk moralo, sentencijos ir nepasakok pamokamų istorijų savo kalboje.

(Argumentavimas grindžiamas ypatybėmis (senas, jaunas, patyręs, nepatyręs) ir jų tarpusavio sąsajomis: jaunas žmogus nepatyręs, todėl jam netinka vartoti tokios kalbos, kuria reiškiamas patirtis.)

Nors šie pavyzdžiai išskirstyti pagal topiką, iš jų matyti, kad dažnai konstruojant entimemą remiamasi ne vienu topu. Taip pat kai kurie šių silogizmų (ir atitinkamai entimemų) kartais skiriami kaip atskiros rūšies silogizmai (entimemos), pvz., skiriamasis silogizmas, dilema, analogija, hipotetinis silogizmas.

Tarp šių pavyzdžių yra įvairios struktūros entimemų – išplėstų ir sutrauktų. Kai kurie retorikos teoretikai skiria *išplėstą entimemą* (arba tiesiog *išplėtimą*) kaip atskirą retorinės dedukcijos rūšį.

Išplėstą entimemą dažniausiai sudaro dvi ar kelios entimemos, kurių paskesnės remiasi pirmesnės išvadamis – šios išvados tampa paskesnės entimemos prielaidomis.

Išplėstoji entimema. Tie, kurie matė karo žiaurumus, nenori apie juos kalbėti. Tie, kurie šių įvykių liudininkais nebuvo, negali apie juos kalbėti. Todėl apie juos niekas nekalba. O kai niekas nekalba apie tai, kas iš tiesų nutiko, istorija kartoja. Taigi šita šalis yra pasmerkta kartoti tą pačią istoriją. Bet jeigu atsirastų tas, kuris išdrįstų kalbėti, kad ir kaip yra nepatogu ir skausminga, ar tas kuris išdrįstų klausti apie tai, ko pats nematė, žmonės galėtų įsisąmoninti tai, kas nutiko, neleisėtų sau užmiršti savo klaidų ir jų nekartotų.

(Pirma prielaida – istorija kartoja, kai apie ją nėra kalbama ir ji nėra įsisąmoninta. Antra – yra įvykių, kurių reikėtų nekartoti. Išvada, jeigu apie juos nėra kalbama, jie kartoja. Ir tai tampa kita prielaida, kad šita šalis kartos tuos pačius įvykius (nes šitoje šalyje nėra kalbama apie įvykius – pirmos entimemos išvada leido daryti antrą prielaidą), bet sykiu situacija apverčiama, nes tai rodo, kad tam, kad istorija nesikartotų, tereikia pakeisti požiūrį – išdrįsti kalbėti ir klausti.)

Kai entimema išreiškiama vienu sakiniu, turime sutrauktą entimemą. Tokią į vieną trumpą, aforistinę mintį sutrauktą entimemą Aristotelis vadino *maksima*, arba *gnoma*. Maksima, arba gnoma, atitinka lotyniškąjį terminą *sentencija* – paprastai šiandien ji taip ir yra suprantama. Bet Aristoteliui maksima buvo entimemos išvada. Tokiame sakinyje turėjo derėti minties ir raiškos grožis (čia ir toliau žr. Aristotle 2007, 164–168).

Maksima yra apibendrinamojo, generalizuojamojo, pobūdžio mintis – bendro, apibendrinamojo pobūdžio teiginys. Net jeigu yra kalbama apie paskirybes, maksimoje jos generalizuojamos. Bet sykiu, pasak Aristotelio, maksima negali būti teiginys apie bet kokias bendrybes – ji turi būti susijusi su veiksmais, su pasirinkimu, su žmogaus veikla, su svarstytais dalykais (kaip ir visas retorinis samprotavimas).

Kai maksima išplečiama tolesniu svarstymu (pridedama prielaida ir išvada), turime visą entimemą. Maksima gali būti ir tik šiek tiek išplėsta, tarkime, tik pateikiant priežastį (kuri panaši į entimema išreiškiamą mintį, bet neturi visos jos struktūros) ar pridedant sukonkretinimą, patikslinimą (pvz., *kaip sako išminčiai...*).

Aristotelis skiria kelias maksimos rūšis, bet apibendrintai galima sakyti, kad maksima yra susijusi su neuniversalių dalykų universalizavimu, apibendrinimu (o stilistiškai dažnai su hiperbole ir metonimija). Labai dažnai maksima pasakoma paradoksali mintis ar dilema.

Maksima, gnoma

Paprasta. Nėra nė vieno tikrai laisvo žmogaus.

Išplėsta. Aš drįstu teigti, nėra nė vieno tikrai laisvo žmogaus (nes visi mes nuo ko nors priklausome).

Paradoksali. Kiekvienas laisvas žmogus yra savo pasirinkimo laisvės vergas.

Apibendrinamoji, hiperbolizuota. Moterys visada pavydi visoms gražioms moterims. Niekas nevienija žmonių taip, kaip galimybė apkalbėti kitą žmogų.

Dilema (arba regimoji dilema). Mes pasmerkti rinktis tarp to, kad mūsų šalyje aukštąjį išsilavinimą turės ne patys protingiausi turtuoliai, ir to, kad protingieji su aukštuoju išsilavinimu gyvens svetur.

Maksima turėtų žavėti, stebinti. Akivaizdu, kad maksima turi kelti emocijas (yra susijusi su patosu), todėl ypač universalizuojančiosios, apibendrinančiosios maksimos geriausiai veikia sakomos su emocija, atitinkama intonacija ir, žinoma, tinkamoje kalbos vietoje.

Pavyzdžiui, toks apibendrinimas kaip Tam, kuriam sekasi, visada yra pavydima iš tiesų pasakomas kalboje ne tam, kad būtų skelbiama universali tiesa, o kaip išvada apie tam tikrą vieną žmogų, kuriam sekasi, ir todėl jam pavydima. Ši mintis gali būti pasakyta labai įvairiai – su nuoskauda, ironija, panieka, juokaujamai, su pasipiktinimu ir panašiai. Ji gali būti pasakoma įvairiose kalbos vietose ir įvairiems tikslams (pvz., norint paneigti kokias nors kalbas apie aptariamąjį asmenį, paoponuoti oponentams ir t. t.) ir kiekvienu šiuo atveju turės skirtingą svorį. Tam tikru atveju ji gali skambėti kaip argumentas ad hominem (nukreiptas prieš asmenį, kalbantis apie asmenį, o ne apie dalykus ir pan.).

Bet sykiu maksima gali padėti suformuoti tam tikrą kalbėtojo įvaizdį. Aristotelis pažymi, kad kalbos turi charakterį (*Retorika* 1395b, II knyga, 22 skyrius, Aristotle 2007, 168), ir maksimos šį charakterį atspindi. Jeigu maksima rodo, kad ji sudaryta remiantis moraliomis prielaidomis, ji leidžia perkelti moralumo ypatybę kalbėtojui – šitaip kalbėtojas gali sutvirtinti savo teigiamą įvaizdį.

Dedukciniame svarstyme retoriniame diskurse gali būti vartojamas ir visas silogizmas, ir entimema, ir išplėsta entimema, ir maksima (gnoma, arba į vieną teiginį sutraukta mintis, skambanti kaip sentencija). Kada ką rinksimės, priklausau nuo pačios mūsų kalbos. Silogizmą retoriniame diskurse rinksimės tais atvejais, kai mums labai reikės parodyti visą svarstymą, kas iš ko plaukia, išryškinti pačią svarstymo logiką – kai stengsimės įtikinti ir palenkinti auditoriją savo kalbos logosu. Entimemą rinksimės tada, kai kalbėsime auditorijai ir kalbėtojui bendromis temomis, kai auditorijai nebus sunku atkurti svarstymą, kuriuo grindžiama entimema, kai norėsime, kad auditorija kalboje atpažintų savo pačių mintis, kai sieksime nustebinti, sužavėti savo mintimi ir tuo, kaip sklandžiai ir taikliai ją išdėstėme. Panašią funkciją atlieka ir maksimos, gnomos, bet sykiu jos turi ir pamokymo, pasidalijimo patirtimi atspalvį. Todėl, Aristotelis pabrėžia, jos netinka būti sakomos jauno žmogaus (lygiai kaip ir moralas ar pamokamoji istorija, istorija-sakmė). Tokį apibendrinimą, pamokymą, universalizavimą gali pasakyti tik patirties turintis kalbėtojas. Iš patyrusio, vyresnio kalbėtojo lūpų skambanti maksima žavės auditoriją, teiks jai malonumą, nes šioji

galės kalbėtojo apibendrinime atpažinti lakoniškai išreikštas savo pačių mintis ir nuomones apie kokius nors dalykus (ir neretai paskui tinkamame kontekste pakartoti tokią frazę).

Ar entimema gali būti klaidinga? Iš tiesų entimema grindžiama svarstymu, kuris, savo ruožtu, grindžiamas prielaidomis. Teoriškai, jeigu entimemą grindžiančiame svarstyme yra loginė klaida (t. y. entimema remiasi klaidingu svarstymu), gaunama klaidinga entimema (kaip ir klaidingas silogizmas). Bet retorikoje reikia įtikinti, ne įrodyti. Tad iš tiesų dažnai daug svarbiau, ar entimema grindžiama įtikinamomis prielaidomis, ar auditorija remia prielaidas. Apie prielaidų klaidas reikėtų kalbėti sykiu aptariant ir retorinę dedukciją, ir retorinę indukciją.

Retorinė indukcija, dar kartą paminėsiu, yra specifinė. Retorikoje indukcija yra pavyzdys ar pavyzdžiai. Bet ir retorinė indukcija grindžiama indukcinio svarstymu, todėl tam, kad aptartume retorinę indukciją, jos pranašumus ir trūkumus, turėtume taip pat atkreipti dėmesį į kelis indukcijos kaip svarstymo tipo bruožus. Indukcija paprastai kaltinama tuo, kad ji neatsiejama susijusi su paklaidomis, nes remiasi empiriniais duomenimis, o ne loginiu demonstravimu. Tad kokios gi yra **indukcijos paklaidos**? Indukcija grindžiama numanymu, pagrįstuoju spėjimu. Kitaip tariant, spėjame, kad taip yra, bus ar gali būti, nes remiamės tuo, ką žinome. Būtent dėl šios priežasties indukcija siejama su paklaidų tikimybe.

Paprastai išskiriamos trys indukcijos paklaidos:

1. **Informacijos trūkumo paklaida** (nepilnoji indukcija). Mes linkę remtis ta informacija, kurią turime, bet ji gali būti ne visa, ne išsami. Dažniausiai ši paklaida kyla iš to, kad žmonės pasitiki lengvai gaunama informacija – remiasi ta informacija, kuria disponuoja.

Tarkime, viešojoje kalboje jūs galite pasiremti tais pavyzdžiais, kurie yra spaudoje (disponuosite tik turima informacija), bet nekalbėti apie tokias temas, kurios sunkiai įrodomos – smurtas šeimoje, ligos ir pan. (neieškosite visos informacijos). Kitaip kalba atrodys, jeigu neturėdami įrodymų kelsite tikslą parodyti, kad nėra įrodymų ar kad tokius dalykus sunku įrodyti.

Pilnoji indukcija turėtų apimti visus egzistuojančius pavyzdžius, tada ji iš esmės jau būtų laikytina dedukcija.

2. **Polinkio pritari paklaida.** Mes linkę pritari, o ne neigti. Jeigu randame kokią nors informaciją (pavyzdžius, pateiktus aprašymus), esame linkę su jais sutikti, o ne kritiškai įvertinti. Tas pats pasakytina apie hipotezes: jeigu iškeliamė hipotezę (kad kas nors yra vienaip, o ne kitaip), esame linkę ieškoti įrodymų, kad ji yra teisinga. Šitaip mes, patys to nepastebėdami, manipuliuojame renkama informacija – ignoruojame tą, kuri mūsų hipotezės neparemia, ir sureikšminame tą, kuri paremia. Tas pats pasakytina ir apie klausimų formulavimą – keliamė tokius klausimus, į kuriuos atsakę galime patvirtinti savo hipotezę. Tai selektyvios interpretacijos problema.

Tarkime, jūsų prašo pakalbėti apie tai, kaip technika ir šiuolaikinės internetinės technologijos palengvino žmogaus gyvenimą. Jūs būsite linkę ieškoti faktų, patvirtinančių tai, jog technika iš tiesų palengvino žmogaus gyvenimą, ir ignoruosite tuos pavyzdžius, kurie rodys priešingą dalyką.

Tuo pačiu principu grindžiamas ideologinis skaitymas: jeigu ieškote tekste kokių nors socialinių vaidmenų – visada rasite, keliate lyčių klausimą – būtinai pamatysite, kad kalbama apie lyčių skirtumą ar rodomas toks skirtumas, nors galbūt pasirinktoje medžiagoje nė nebuvo intencijos apie tai kalbėti.

3. **Patikimo pasaulio paklaida** remiasi prielaida, kad pasaulyje yra aiški tvarka. Mes esame linkę matyti tvarką net ten, kur jos nėra. Šita paklaida paremti prietarai, įtarinėjimai, sąmokslų teorijos. Žmonės siekia rasti tokią tvarką, kuri paaiškintų visas žmogaus patirtis, todėl jiems sunku patikėti, kad kartais tvarkos nėra, – kad pasitaiko atsitiktinumų.

Retorinė indukcija, pavyzdys, kaip ir entimema, apima ne visą kalbos struktūrą, o tik tam tikrą jos vienetą. Kaip ir aptariant entimemą, svarbu pabrėžti, kad pavyzdys, kombinuojamas su entimema, sudaro indukcinį arba dedukcinį kalbos modelį (tokiu atveju kalbame apie kalbos struktūrą), o paskiras pavyzdys ar pavyzdžiai suprantamas kaip svarstymo tipas. Iš tiesų tai reiškia, kad iš pavyzdžio ar pavyzdžių plaukianti išvada retorikoje yra ar gali būti nepasakoma, bet ji yra numanoma.

Pavyzdžių tipai priklauso nuo to, kaip mes suprantame, apie ką iš viso galima svarstyti. Jeigu sakome, kad galime svarstyti apie tokius dalykus, kurie būna, nutinka, kurie mums yra suprantami, žinomi, apie kuriuos byloja sveika nuovoka,

kurie įmanomi, galimi ir tikėtini, kurie dar niekada nebuvo nutikę, bet galėtų nutikti, – mūsų pavyzdžiai visa tai atspindės ir bus atitinkami.

Aristotelis *Retorikoje* skyrė tik du pavyzdžių tipus – pavyzdžius, rodančius, kas yra tikrai nutikę praeityje, ir išgalvotus pavyzdžius. Pastaruosius skyrė į *palyginimus* ir *istorijas* (kurios kartais retorinėje literatūroje yra vadinamos *pasakojimais*). Iš visų šių pavyzdžių Aristotelis teikė pirmenybę pavyzdžiams, kuriuose perteikiami praeities įvykiai – jis teigė, kad nors istorijas pasakoti yra lengviau, įtikinamesni yra tikrai įvykę įvykiai (*Retorika* 1393b–1394a, Aristotle 2007, 162–163).

Aristotelium rūpėjo tik išskirti, ar kalbame apie tai, kas iš tiesų yra nutikę, ar pateikiame pramanytą pavyzdį. Šiandien pavyzdžiai gali būti skirstomi kiek smulkiau: galime kalbėti apie tai, ar pateikdami pavyzdį remiamės mūsų bendra patirtimi, ar kalbame apie tai, kas nutiko mums asmeniškai, ar apie tai, kas niekada nenutiko niekam, bet galėtų nutikti. O gal mes kalbame apie tai, kas visada būtinai nutinka (pvz., žmogus galiausiai miršta)? O kai kalbame apie praeitį, ar kalbame apie įvykį, nutikusį vakar, ar apie tolimą istoriją?

Toliau pateikiami galimi pavyzdžių tipai – šiuo atveju skirstant pavyzdžius remtasi *pavyzdžio šaltiniu* (iš kur yra paimtas pavyzdys) ir *pavyzdžio pobūdžiu* (dalykas tikrai nutiko, egzistuoja, ar galėtų egzistuoti, yra bendras visiems, ar kaip kitaip).

Pavyzdžių tipai:

- *faktinis pavyzdys* – parenkami ir papasakojami faktai, tikrai nutikę įvykiai: prie šio tipo būtų galima priskirti ir *statistinius pavyzdžius*, kai pateikiami skaičiai, statistika ir pan., ir *istorinius pavyzdžius*, kai minimi istoriškai svarbūs įvykiai (iš papasakotų faktų yra daroma išvada, bet faktai turi būti papildomi vertinimu, taip pat faktai gali būti nepakankami, neaiškūs, atsitiktiniai, neilustratyvūs, nerelevantiški, jų gali būti per daug, ypač kalbant apie statistinius duomenis, galima net sudvejoti tuo, ar koks nors pavyzdys laikytinas faktu, ir t. t.);
- *istorinis pavyzdys* – paminimas reikšmingas, žinomas praeityje nutikęs įvykis, kuris galėtų būti laikomas tam tikru modeliu, juo galima būtų remtis darant išvadą apie galimus įvykius ateityje (istoriniai įvykiai dažnai taip pat susiję su įvykių interpretacija, kuri gali būti svetima klausytojams, tad gali būti vertinama prieštaringai; toks pavyzdys gali neįtikinti, gali būti per tolimas, klausytojai gali neįžvelgti jo ir šiandienų įvykių sąsajos, jis gali būti laikomas nerelevantišku dėl pakitusio konteksto);

- *bendrasis pavyzdys* – kalbama apie tai, kas visiems ar kokiai nors auditorijai yra bendra (bet gali atsirasti žmonių, kurie nepritaro tam, dalį auditorijos galima prarasti, nes ji nemany, kad tai yra jai taikoma ar taikytina);
- *šaltinių pavyzdys* – cituojamas ar atpasakojamas pavyzdys, minimas kokiam nors šaltinyje (iš esmės tai gali būti faktinis pavyzdys, paimtas iš kokio nors šaltinio, tad jau susietas su koku nors vertinimu, todėl vertinimą reikia mokėti atskirti nuo paties įvykio ar fakto; gali pasitaikyti nepatikimas šaltinis, jame papasakotas atvejis gali būti paskiras, necharakteringas, yra galimos skirtingos jo interpretacijos, galima juo sudvejoti);
- *ilustracinis pavyzdys* – pavyzdys, kuriuo siekiama parodyti, kad kas nors tikrai yra (jis gali sutapti su faktiniais ir šaltinių pavyzdžiais, jeigu norima parodyti, kad dalykas tikrai egzistuoja ar buvo nutikęs, ir atitinkamai gali sutapti su analogija, hipotetiniu pavyzdžiu ar istorija-sakme, jeigu siekiama parodyti, kaip kas nors veiktų, būtų, nutiktų; su šiuo pavyzdžiu susijusios visos tikėtinos paklaidos, būdingos minėtiems pavyzdžiams);
- *literatūrinis pavyzdys* – pavyzdys, parinktas iš literatūros šaltinio, taigi parmanytas pavyzdys, jis atlieka autoriteto ar emocijų paleistuko vaidmenį (bet gali atitraukti nuo pagrindinės minties, gali būti paimtas iš nevertingo šaltinio ir tai savaime sumenkina jo vertę bei leis susikurti nepatikimo kalbėtojo įvaizdį);
- *pavyzdys autoriteto citata* – reikalingas savo nuomonei paremti dėl tvirtumo: parenkama kokios nors srities specialisto, eksperto, moralinio ar kitokio autoriteto citata (gali remtis nepatikimu, ginčytinu autoritetu, ir tai ne tik sukurs nepatikimo kalbėtojo įvaizdį ar neleis sutvirtinti jo nuomonės, bet net gali ir nuteikti auditoriją prieš kalbėtoją bei atitinkamai sugriauti visą argumentaciją);
- *pavyzdys analogija* – pasitelkiamas tam, kad būtų parodyta, kad koks nors reiškinys, įvykis ar dalykas remiasi tokia pačia logika kaip kitas reiškinys, įvykis ar dalykas, kitaip tariant, norint išryškinti veiksmų ir įvykių logiką, siekiant įtikinti, kad tai nėra paskiras dalykas (analogija gali būti per toluma, ji gali būti neišsami – bus neaiški ir reikalaus išplėtimo, o toks išplėtimas jau reikštų per tolumą digresiją nuo kalbos temos; analogija gali būti nesuprantama – klausytojai iš klausos greitai nesusies lyginamų dalykų; per primityvi analogija gali suprimityvinti kalbėtojo mintį);

- *asmeninis pavyzdys* – tai pavyzdys, paimtas iš kalbėtojo asmeninio gyvenimo (jis gali būti patrauklus, nes rodyt kalbėtojo savumą, atvirumą, nuoširdumą, leis jo elgsenoje atpažinti save, bet gali būti supras tas kaip paskirybė, atsitiktinumas, gali būti auditorijai neįdomus, gali būti laikomas nerelevantišku ir gali būti neišsamus);
- *hipotetinis pavyzdys* – pramanytas pavyzdys, paremtas svarstymu „įsivaizduokime, kad“... (toks pavyzdys padeda rodyti svarstymą, bet iš esmės neparemia argumentacijos, remiasi galimumu, taigi kalbama apie tai, kas yra hipotetiška, todėl akivaizdžiai tik galima, tikėtina, bet taip pat įmanoma, tikėtina, kad taip niekada nenutiks, taigi nėra būtinybės logikos);
- *fiktyviai asmeninis pavyzdys* – toks pavyzdys, kuris atrodo kaip asmeninis, bet apeliuoja į tai, kas yra daugeliui bendra, pvz., kalbant apie žiniasklaidos svarbą ar nesvarbumą žmogaus gyvenime, užuot sakius „visi mes klausomės radijo, žiūrime televizorių ir t. t.“, kalba pradedama neva asmeniniu pavyzdžiu „atsikėlus i įsijungiu radiją, gerdama kavą peržiūriu internetinių portalų naujienas, važiuodama autobusu girdžiu radijo žinias, grįžusi po darbo įsijungiu televizorių – žiniasklaida mane supa visur“;
- *pavyzdys istorija-sakmė* – toks pavyzdys, kai papasakojama išplėsta istorija, asmeninė arba ne, iš kurios peršasi išvada (dažnai toks pavyzdys turi moralizavimo atspalvį, taip pat jis dažniau naudojamas literatūroje ir tuose kalbų žanruose, kuriuose nebūtina labai aiškiai suformuluoti išvadą; jis gali būti nepakankamai aiškus, iš jo gali neplaukti išvada, kurios tikimasi).

Kaip matyti, toks pavyzdžių skirstymas yra sąlygiškas. Jis veikiau skirtas padėti kalbėtojams pasirinkti tinkamiausią pavyzdį. Kai kurie iš šių pavyzdžių tipų gali sutapti (pvz., faktiniai ir šaltinių pavyzdžiai, ar iliustraciniai pavyzdžiai ir kiti, ir t. t.). Griežtąja prasme šiandien negalime kalbėti apie grynuosius faktus, ar veikiau, kai kalbame apie faktus, kalbame ne apie būtinybę (tokią kaip „visi žmonės mirtingi“), o apie įvykius, nutikimus, galbūt skaičius ir kokius kitus duomenis; o šie „faktai“ visada eina sykiu su vertinimu, nuo kurio juos dažnai reikia gebėti atskirti – tik tam, kad paskui pateiktume juos sykiu su savu vertinimu. Be to, šiandien pateikdami tokius „faktus“ turime nurodyti šaltinį (iš kur šį faktą „paėmėme“) – taigi faktiniai pavyzdžiai beveik visada yra šaltinių pavyzdžiai.

Įdomu, kad šiandien net žmogaus gimimo ir mirties „faktas“ nėra nekvestionuojamas. Jeigu turime galvoje žmonių gimimą ir mirtį apskritai, vis dar kalbame apie grynuosius faktus: žmogus gimsta – faktas, žmogus miršta – faktas. Bet kai imame kalbėti apie konkrečią asmenybę, tarkime, kokios nors įžymybės mirties datą, turėtume nurodyti šaltinį, nes pagal kitą šaltinį, jo ar jos mirties data gali būti kita, o gali būti taip, kad net pats mirties „faktas“ nėra patvirtintas (pavyzdžiui, spaudoje buvo ne sykį spekuliuojama Salingerio ir Borgeso mirtimi, kai šie rašytojai dar buvo gyvi). Kita vertus, gyvenimo ir mirties faktai gali būti ne tokie akivaizdūs, kai kalbėsime apie gyvenimą ir mirtį samprotaudami tokiomis temomis kaip abortai, klinikinė mirtis, koma, eutanazija ir kitomis.

Atsargiai reikėtų pateikti statistinius duomenis, mat statistiniai duomenys yra išvestiniai, todėl jie taip pat bus susiję su tam tikromis skaičiavimo sistemomis, metodikomis ir t. t., taigi bus siejami su vertinimu ir interpretacija, su pasirinkta atskaitos sistema. Kita vertus, statistiniai duomenys, kurie nėra papildomi kalbėtojo vertinimu, savaime nieko nesako.

Hipotetiniai pavyzdžiai iš esmės beveik visada yra istorijos-sakmės (pvz., „įsivaizduokite, kad jūs atsidūrėte negyvenamoje saloje...“), bet istorija gali būti sukuriama ir apie realiai nutikusius įvykius. Taip pat analogija ar palyginimas gali įgauti visos istorijos formą. Asmeniniai ir fiktyviai asmeniniai pavyzdžiai gali būti pateikiami kaip išplėsta istorija, o gali būti sutraukiami į vieną sakinį ar frazę. Taigi kalbėdami apie pavyzdžių tipus, galėtume dar skirti pavyzdžius pagal ilgį ir išplėtojamumą. Pavyzdžiui, iliustraciniai pavyzdžiai gali būti tik kokių nors dalykų išvardijimai, paminėjimai.

Tarkime, „yra daug architektūros stilių: gotika, baroko architektūra, bizantinis stilius, modernizmas, secesija...“. Šiuo atveju pavyzdžiai neišplečiami, tik paminimi.

Pavyzdys gali būti trumputis pasakojimas: *kada kas nutiko* (pvz., 1990 m., *Lietuvai atgavus nepriklausomybę...*). Ir pavyzdys gali būti labai išplėstas, tapti visa istorija, o kartais su tokia istorija gali sutapti ir visa kalba.

Tarkime, jums reikia įtikinti savo auditoriją, kad kokia nors patarlė yra teisinga, galiojanti, ir jūs papasakojate tik vieną istoriją, nutikimą, iš kurio peršasi išvada, kad patarlė ar pamokymas yra tikrai teisingi.

Galima pasitelkti vieną ar kelis pavyzdžius, nelygu, ko labiau reikia kalboje – išryškinti pačią svarstymo logiką ar parodyti konkrečius pavyzdžius kaip „įrodymus“. Pavyzdžiai turi būti paradigmiški – t. y. kai pasitelkiami keli pavyzdžiai, jie turi būti pagrįsti ta pačia logika, sudaryti vieną paradigmą, kad iš jų pirštusi ta pati išvada, o kai pasitelkiamas vienas pavyzdys, klausytojai turi suprasti, kad tai tik vienas iš galimų pavyzdžių, ir iš jo turi plaukti išvada, kuri galėtų tikti keliems pavyzdžiams.

Nors retorikos specialistai kartais skiria pasakojimą kaip atskirą kalbos dalį ar atskirą pavyzdžių tipą, kiekvienas bent kiek išplėtotas pavyzdys turi būti pasakojamas, o ne konstatuojamas – konstatuojamosios intonacijos yra rašytinės, o pavyzdys turi patraukti klausytoją, taigi turi tapti maža įtraukiančia istorija. Pasakojimą lengviau išgirsti ir suprasti iš klausos nei dėstymą.

Įdomu, kad iš esmės nei indukcija, nei dedukcija retoriniame svarstyme nebūna gryna. Gerai pagalvojus, daugelis mūsų pateikiamų dedukcijos pavyzdžių yra paremti pirma atlikta indukcija (pirma yra susiduriama su empiriniais duomenimis, tada iš jų daroma išvada apie jų bendruosius bruožus, o tik tada imamės bendrybės kaip atspirties taško). Tiesa, tai negalioja kalbant apie abstrakčiąsias, absoliučiąsias vertybes: moralę, tiesą, gėrį ir kitas. Kita vertus, pilnoji indukcija, kaip minėta, jau būtų laikytina dedukcija. Tad šios mąstymo kryptys yra susijusios. Galima būtų atskirai kalbėti apie indukcinį ir dedukcinį kalbų komponavimo modelius (daugiau kalbų modelių pateikiama ir jie šiek tiek aptariami viešajai kalbai skirtame šios knygos skyriuje, kalbant apie dispoziciją), bet ir šiuo atveju dažniausiai kalbos nebūna grindžiamos grynuoju modeliu.

Taigi, kaip pabrėžia šiuolaikiniai retorikos teoretikai, retorinis samprotavimas plėtojasi veikiau neformaliai, ne pagal formaliuosius dedukcijos ar indukcijos dėsnius. Tiesa, ši mintis nėra visiškai nauja. Dar Kvintilianas pabrėžė, kad iš tiesų geras kalbėtojas neturi vadovautis griežta kalbos struktūra ar nustatytomis taisyklėmis, nes tokiu atveju retorika būtų neįdomi ir nepaveiki: jis turi improvizuoti pagal savo temą, žiūrėti, koks įtikinimo būdas jam labiau tinka ir t. t. (*Oratoriaus ugdymas* II knyga, 13 paragrafas, Quintilian 1856).

Ir iš tiesų retorikoje apie indukciją ar dedukciją kalbėti galima tik labai sąlygiškai. Retorinė argumentacija veikiau kopijuoja dedukcinius ir indukcinis modelius, svarstymo takus, imituoja jų raštą. Ir sykiu ji apima daug daugiau nei vien dedukciją ir indukciją. Todėl šiandien retorikos teorijoje daug dažniau pasitelkiama būtent plačiai suprantama *retorinio argumentavimo* sąvoka (kaip pastebi profesorius Ar-

noldas, tokie sėkmingai ir parankiai parinkti terminai ir lemia Chaïmo Perelmano teorijos populiarumą, žr. Arnold 2008, xi–xii). Pagal šias teorijas, retorinė dedukcija ir indukcija laikytinos tik vienomis iš *argumentavimo technikų*, šalia kitų, ne mažiau svarbių įtikinamumo kūrimo būdų.

Susumuodamas Perelmano teoriją, Carrollas C. Arnoldas pateikia tokias Perelmano skiriamas argumentavimo technikas (*ibid.*):

- kvaziloginis argumentavimas (pamėgdžiojantis racionaliuosius svarstymo tipus, primenantis formalųjį svarstymą);
- argumentavimas, grindžiamas tuo, kad koks nors dalykas yra paremtas tikrovės struktūra (bendraja nuovoka, pvz., kad vieni įvykiai seka kitus, priešastys lemia padarinius, ir t. t.);
- argumentavimas, grindžiamas pavyzdžiais, iliustracijomis ir modeliais, kurie numano ir rodo, kaip veikia kokie nors principai, dėsniai, taisyklės ir pan.;
- temos, idėjos išgryninimas susiejant ją su kita tema, idėja per analogiją, metaforą ar pan.;
- temos ar idėjos išgryninimas atsiejant ją nuo šalutinių prieštaringų ar ginčytinų požymių ar savybių;
- minčių, idėjų, nuomonių, vertinimų, vertybių išplėtojimas ar santrauka, sukonkretinimas;
- minčių ir argumentų komponavimas.

Iš šio argumentavimo technikų aptarimo matyti, kad įtikinamumui taip pat svarbi ir elokucija bei dispozicija, idėjų raiška.

Perelmanas taip pat pabrėžia tai, kas šiame skyriuje buvo minėta ne sykį: tam, kad pasiektume rezultatą, palenktume auditoriją į savo pusę, argumentavimas turi plaukti iš auditorijai priimtinių prielaidų.

Ir retorinė dedukcija, ir retorinė indukcija, jeigu grįžtume prie šių svarstymo takų, yra susijusios su tam tikromis klaidomis, paklaidomis ir trūkumais. Dalis jų matyti jau iš paties samprotavimo tipų aptarimo. Tam, kad būtų išvengta klaidų, vienas svarbiausių reikalavimų yra prielaidų ir argumentų teisingumas, o retorikoje tai visada reiškia prielaidų ir argumentų įtikinamumą.

Iš pažiūros retorikai prielaidos ne visada rūpėjo. Faidro ir Sokrato pokalbis Platono dialoge *Faidras* rodo, kad retorinė argumentacija gali *atrodyti* teisinga ir

įtikinama, net kai grindžiama klaidinga prielaida. Būtent už tai, kad retoriams nerūpi prielaidos teisingumas, menamą Lisijo kalbą, o sykiu ir visą retorikos mokslą ir kritikuoja Sokratas. Norėdamas parodyti, kad retorika nesiekia gilintis į esmę ir pažinti tiesos apie dalyką, pamėgdžiodamas Lisijo kalbą, Sokratas pateikia kiek kitokią argumentaciją, turinčią pagrįsti tą pačią mintį – jaunuolis turėtų labiau įsiteikti ir atsiduoti nemylinčiam nei mylinčiam. Visa tai jis daro tik tam, kad parodytų, jog galima pateikti įmantresnius ir grakštesnius argumentus, bet visa argumentacija vis tiek bus klaidinga, jeigu yra grindžiama klaidinga prielaida. Lisijo kalba grindžiama prielaida, kad meilė yra šėlas, o šėlas, savo ruožtu, yra blogis. Tolesnis Sokrato svarstymas suklibina pačią prielaidą: jeigu šėlo nelaikome blogiu ir liga, o laikome kuriančiąja galia, tai ir meilė nėra laikytina liga, taigi ir tolesnis svarstymas (kad palankumas turi būti skiriamas nemylinčiam, o ne mylinčiam) netenka svorio.

Iš tiesų šiuo atveju mes negalime kalbėti apie loginę klaidą – Lisijo kalba yra paremta klaidinga prielaida ta prasme, kad ši prielaida neįtikina auditorijos, t. y. Sokrato (nors panašu, kad ši kalba įtikina Faidrą, o Faidras ir yra tikroji Lisijo kalbos auditorija). Galėtume sakyti, kad Sokratas *Faidre* moko retorinės kritikos – girdėti svarstymo prielaidą ir gebėti ją įvertinti.

Argumentacija visada yra paremti tam tikra prielaida. Jeigu prielaida yra tokia, kurią remia auditorija, šią paramą kalbėtojas galės perkelti savo nuomonei paremti. Jeigu auditorija neremia prielaidos, kuria grindžiamas teiginys (argumentacija), kalbėtojas negaus auditorijos pritarimo.

Pasinaudokime minėtu pavyzdžiu: „Sokratas yra doras vyras, nes jis yra išmintingas“. Šis teiginys yra grindžiamas prielaida, kad išmintis yra vertybė. Jeigu išminties vertybe nelaikome, tai ir Sokrato laikyti doru ar iškilium neturime pagrindo.

Jeigu aš teigiu, kad „Mes turime siekti laisvės“, mano pamatinė nuostata yra, kad laisvė bus mums visiems naudinga, nes ji yra būtina. Šioji savo ruožtu remiasi prielaida, kad laisvė yra pamatinė vertybė, nors aš to galiu eksplicitiškai ir nepasakyti. Mano tolesnis svarstymas bus įtikinamas, tik jeigu mano auditorija remia pagrindinę prielaidą – t. y. sutinka, kad laisvė yra pamatinė vertybė.

Jeigu kalbėtojas grindžia savo teiginį ginčytina prielaida, jis arba praras dalį auditorijos (kuri nepritaris prielaidai), arba turės pirma įtikinti auditoriją, kad jo prielaida yra teisinga.

Kalbėtojas turės paisyti ir prielaidos bei argumentų relevantiškumo: prielaida gali tiesiog nepagrįsti konkretaus teiginio arba prielaida, grindžianti teiginį, gali būti tinkama, bet kalbėtojo parinkti argumentai gali jos neparemti.

Pasitelkime literatūrinį pavyzdį, kurį pateikia Robertas ir Susana Cockcroftai (žr. Cockcroft, Cockcroft 2005, 119). Hamletas kaltina motiną neištikimybe. Motina, užuot susimąščiusi apie savo elgesį, laiko sūnaus elgesį nelojalium (jai) ir nesvarsto jo žodžių teisingumo – t. y. perkelia problemą nuo savo elgesio prie jo; ji klausia, ar sūnus sveiko proto. Hamletas, priešingai – grąžina ją prie pirminio klausimo (kuris grindžiamas motinos lojalumo tėvui problema), ar ji yra lojali tėvui, tai yra gręžia kalbą prie motinos elgesio. Šiuo atveju kalbame apie prielaidą (lojalumas), grindžiančią elgesio klausimą (teiginį – motina elgiasi nelojaliai), ir jos priešpriešinę prielaidą (sveiką protą), taip pat grindžiančią elgesio klausimą (priešpriešinį teiginį – sūnus elgiasi nelojaliai, vadinasi, išsikraustė iš proto). Hamleto ir motinos prielaidos vieno kitam atrodo nerelevantiškos (paprastai tariant, Hamletas sako, kad reikia kalbėti apie motinos lojalumą tėvui, o motina sako, kad reikia kalbėti apie Hamleto lojalumą motinai).

Galima būtų išskirti kelias būdingąsias prielaidų klaidas.

Prielaidų klaidos

- **Dviprasmiškos interpretacijos prielaida.** Prielaida, remianti teiginį ar svarstymą, yra abejotina, neįtikinama, ją galima įvairiai, priešingai interpretuoti. Pavyzdžiui, aš sakau: *šitas elgesys reiškia, kad kaltinamasis kaltas*; advokatas sako – *priešingai, šitas elgesys reiškia, kad kaltinamasis nekaltas*. Teiginys ir svarstymas, grindžiamas abejotina prielaida, neparemia kalbėtojo pozicijos.
- **Nerelevantiška prielaida.** Prielaida, jog apie tai reikia, svarbu kalbėti, neįtikina, kad tai iš tiesų svarbu. Kodėl tokiu atveju reikia kalbėti apie tai, o ne apie ką kita? *Ar jūs tikrai kalbate apie tai, apie ką reikia?* Visa argumentacija netenka svorio, jeigu kalbėtojas iškelia nerelevantišką problemą arba nemoka parodyti priežastingumo – kodėl tokioje situacijoje reikia kalbėti būtent apie tai.

- **Ginčytina prielaida** (nesvari, neįrodyta). Pirminė prielaida, kuria grindžiamas svarstymas, nėra remiama auditorijos. Pavyzdžiui, kalbėtojas teigia „*visi sutinkame, kad tas reiškia tą, todėl...*“ – o kas, jeigu aš nesutinku? Jeigu auditorija neremia pirminės prielaidos, grindžiančios tolesnį svarstymą, svarstymas netenka svorio.

Jeigu prielaida yra remiama auditorijos, tikėtina, kad auditorija dalį savo paramos perkels tolesniam svarstymui, ir kalbėtojui bus lengviau įtikinti auditoriją, jog jo argumentacija yra teisinga. Tiesa, kalbėtojas gali parinkti netinkamus argumentus.

Dažniausia **argumentų klaida** – *svarstymo neremiantys argumentai*. Tai tokie argumentai, tarp kurių ir teiginio auditorija nemato tiesioginio ryšio. **Nerelevantiški argumentai**, kaip matyti iš pirmiau pateikto pavyzdžio, yra tie, kurie iš esmės remia kita pamatine prielaida grindžiamą svarstymą.

Dar esama įvairiausių prieštarigai vertinamų vadinamųjų emocinių argumentų (t. y. tokių argumentų, kurie yra susiję su patosu). Vienas, ko gero, prieštarigiausių yra argumentas *ad hominem*. Argumentu *ad hominem* (arba *ad personam*) yra vadinamas toks argumentas, kuris dažniausiai pasitelkiamas atremiant priešininko argumentus ir ginčija ne kalbėtojo mintį ar teiginį, o nutaikomas prieš patį kalbėtoją. Tarkime, užuot kritikavęs mintį ir rodęs kalbėtojo argumentų klaidingumą, oponentas ima svarstyti kalbėtojo moralinį įvaizdį ar išvaizdą, ar panašiai. Argumentas *ad hominem* yra nukreiptas prieš patį žmogų. Toks argumentas laikomas nerelevantiško argumento porūšiu. Bet argumentas *ad hominem* ne visada laikytinas klaida. Kartais šis argumentas tinkamas ir net dažnai pasitelkiamas (pvz., teisme) norint parodyti kalbėtojo teiginių ir sprendimų patikimumą: kitaip tariant, jeigu mes nepasitikime kalbėtoju, negalime pasitikėti ir jo teiginiais. Taigi argumentas *ad hominem* yra susijęs ne tik su patosu (nes, neabejotinai, toks argumentas kelia tiek kalbėtojo, tiek auditorijos emocijas), bet ir su kalbėtojo (o sykiu ir oponento) etosu. Argumentas *ad hominem* taip pat gali būti vertinamas kaip atsvara apeliavimui į autoritetą, ir dažnai yra pasitelkiamas norint parodyti autoriteto nepatikimumą.

Esama ir daugiau prieštarigų argumentų. Vienas jų *tiesioginis emocinis auditorijos puolimas*, dažnai taip pat nerelevantiškas, atsijęs nuo pokalbio temos (pvz., tiesioginis kreipimasis į auditoriją pakeltu emocingu tonu *O jeigu jūsų vaikas žūtų?!).*

Kaip matyti, tokie argumentai dažniausiai yra susiję su tiesiogine diskusija, polemika, taigi su kalbėtojo argumentų atrėmimu (daugiau tokių argumentų ir argumentų atrėmimo būdų minima kad ir prof. Koženiauskieneš knygoje, žr. Kože-

niauskienė 2001, 141–147). Dažniausiai tokie argumentai tiesiog stabdo diskusiją, nes jie beveik visada yra digresija, nukrypimas. Be to, jie keičia emocinį nusiteikimą – o labai ryški emocija taip pat gali paprasčiausiai nutraukti svarstymą.

Šie ambivalentiški argumentai rodo, kad manipuliuodami argumentais, galime manipuluoti ir auditorijos nuomone apie kalbėtoją bei jos jausmais. Per didelį emocinį įtraukimą reikalaujama ne diskusijos, o kumščio, veiksmo, o emocinį transą pasiekusią minią galima lengviau nukreipti atlikti veiksmą nesusimąstant, nesvarstant. Galbūt dėl to emocija ir šaltas protas retorikoje iki šiol taip aršiai konkuruoja.

Kita vertus, matyti, kad tai, kas retorikoje yra „klaidinga“, iš tiesų yra tiesiog neįtikima. Tad bet koks retorinis samprotavimas visada bus susijęs su konkrečia komunikacine situacija, kurioje jis plėtosis.

◇ Kelios pastabos apie retorinio samprotavimo vertimą

Vertimas, ar veikiau poreikis versti, klausytis vertimo ir būti verčiamam, žinoma, viską komplikuoja (ir kaip matysime iš kito skyrelio, iš esmės keičia komunikacinę situaciją).

Sakytinė kalba numano gyvą kalbinę situaciją – nuolatos kintančią, priklausančią nuo komunikacijos dalyvių, laiko, kalbos tėkmės, diskusijos plėtojimosi, auditorijos ir kalbėtojo tarpusavio supratimo. Kokioje padėtyje atsiduria vertėjas tokiame „sakytinės kalbos pasaulyje“? Ar pats vertėjo buvimas nekomplikuoja situacijos dar labiau? Sakytinė kalba suponuoja nutylėjimus, implicitiškumą, numanymą, netobulą sintaksę, nuorodas, kalbos trūkčiojimą... Ji taip pat suponuoja komunikacijos greitį, pagavą, mokėjimą išgirsti ir atsakyti, replikas, intonacijas, toną, gestus, pauzes... Ar šioje tarpusavio pasitikėjimo ir įsiklausymo atmosferoje (pasitikėjimo tuo, kad būsiu išgirstas, kad išgirdau tai, kas buvo man skirta) vertėjas yra pagalbininkas, ar trikdys, neleidžiantis man komunikuoti tiesiogiai, be tarpininko (žinoma, toks trikdys yra ne pats vertėjas, o būtinybė turėti vertimą, klausytis *per* vertimą, bet vertėjas tampa šios būtinybės įkūnijimu)? Situacijoje, kurioje kiekvienas gestas, antakio kilstelėjimas, kiekviena pauzė yra svarbi... – kaip išversti pauzę? Ar pakartoti gestą? Ar ignoruoti antakio kilstelėjimą, žvilgsnį, mirktelėjimą? Ar jį irgi versti? Kaip? Kuo?

Sakytinė kalba, sakinys, pranešimas, kaip ir atitinkamai vertimas žodžiu, yra eigos amatas. Tai reiškia, kad ir viena, ir kita yra susiję su laiko tėkme, eiga, momentu ir jau ne sykį minėtu bei dar minėsimu *kairos*. Dažnai sprendimas, ką ir kaip sakyti, yra priimamas *čia* ir *dabar*, akimoku, spontaniškai – tokį sprendimą priima kalbėtojas, tokį sprendimą priima vertėjas. Vertime šis sakytinės kalbos spontaniškumas pakeliamas kvadratu. Tad ir paklaidos galimybė užauga kvadratu – vertėjas gali pakartoti kalbėtojo klaidą ir rizikuoja padaryti savą. Būtent šia logika remdamosi vertimo tarnybos pabrėžia, kad vertimas žodžiu yra tik pagalbinis, reikalingas tik gyvai situacijai, tik *čia* ir *dabar* komunikacijai vykti.

Europos Parlamento puslapyje, kuriame galima pasiklaudyti visų per Parlamento sesijas sakomų kalbų ir jų vertimo žodžiu, yra įrašas: „Atsakomybės apribojimas: Vertimas žodžiu negali būti laikomas autentiška posėdžio stenograma“. Kitaip tariant, norėdami pacituoti šaltinį, turėtumėte remtis vertimu raštu.

Bet ar šie apsidraudimai palengvina vertėjo sprendimą, priimamą *čia* ir *dabar*, gyvoje situacijoje, turintį padėti komunikacijai vykti, pagelbėti kalbėtojui ir klausytojui? Kitaip tariant, ar vertėjas nuo to jaučia palengvėjimą? Juk visi šie apsidraudimai skirti antriniam vertimo vartotojams, tokiems kaip šios knygos autorė, kuri rašydama nori pasitikrinti, kaip koks nors pranešimas buvo verčiamas, ar žurnalistams, kurie nori perteikti pranešimą kitoje medijoje. Bet gyvoje situacijoje vertėjas yra garantas, kad komunikacija vyks, ir jis puikiai jaučia šią atsakomybę (jeigu pamirštų, jam tuojau pat ji būtų priminta).

Maža to, kaip minėta šio skyriaus pradžioje, bet kokia platforma, bet kokia viešoji erdvė yra agonistinio pobūdžio. Kokia vieta šiose varžybose skiriama vertėjui? Vertėjas visada šiek tiek pristabdo varžybų eigą, nes įsteigia terpę, tarpą, įterpia „pakartotą“ kalbą. Bet ar vertėjas neprimalšina ir varžybų aistros? Ar per vertėją pasiekusi kalba išlaiko tą pačią kovos dvasią?

Graikų demokratijos viešoji erdvė buvo apžvelgiama, pamatuojama. Kova joje buvo aiški. Buvo aiškūs šios kovos adresatai. Nepaisant to, graikai jautė, kad ši erdvė negali garantuoti „dvių sielų pokalbio“, t. y. negali užtikrinti, kad tai, kas sakoma, pasieks tą, kuriam sakoma. O bet kuri viešoji erdvė, kurioje reikia vertimo, yra pagal apibrėžimą platesnė, įvairialypiškesnė, tad ir susikalbėjimo galimybė joje yra mažesnė, ar veikiau – kelianti daugiau reikalavimų, sudėtingesnių užduočių. Dažnai šiandienė viešoji erdvė yra pasaulinė, ar bent jau regioninė. O dar dažnai ji yra ir lokali, ir pasaulinė, ir regioninė sykiu (t. y. viena kalba skiriama ir konkrečiai mažai

auditorijai, pvz., kokių nors reikalų Komisijai, bet sykiu joje yra elementų, skirtų ir tam tikrai didesnei auditorijai, pvz., visiems britams, o apskritai tos kalbos gali klausytis visas pasaulis, pvz., tie, kuriems aktualu, kas kalbama Europos Parlamente, ar pan.). Ir tai yra įmanoma dėl pakitusios medijos – bet kuri sakytinė kalba gali būti transliuojama įvairiais kanalais, tad keičiasi pati „erdvės“ samprata. Internetinių technologijų išplėsta viešoji erdvė jau nėra taip lengvai aprėpiama. Ir vertėjo vaidmuo bei vieta joje gali tapti esminė. Kitaip tariant, daugiakultūroje terpėje vyksta kitokios varžybos ir šioje erdvėje pateikiama nuomonė turi pasiekti ne tik kita kalba kalbančią, bet ir kitoje kultūroje, pagal kitas taisykles ir su kitomis vertybėmis gyvenančią „sielą“.

Ypač svarbus vertėjo vaidmuo tampa politinėje komunikacijoje. Čia vertėjas dažnai šiandien yra ne tik tarpininkas, bet ir apsidraudimo įrankis, neįvykusios komunikacijos pasiteisinimas. Neretai dėl įvykusios politinės klaidos ar neįvykusio susitarimo kaltinamas vertimas: šitaip politinė klaida nurašoma vertimo klaidai.

Vienas garsiausių tokių atvejų buvo 2008 m. Rusijos ir Gruzijos karinio konflikto metu Prancūzijos, kaip Europos Sąjungos Tarybai pirmininkaujančios šalies, kuri tarpininkavo taikos derybose, pasiūlyta sutartis dėl ugnies nutraukimo Pietų Osetijoje ir Abchazijoje, sudariusi sąlygas Rusijai palikti vadinamąsias „buferines“, arba „saugumo“, zonas ir delsti išvesti iš regiono karines pajėgas. Smarkiai kritikuota sutartis galiausiai buvo apginta teisinantis prastu vieno prielinksnio vertimu, neva leidusiu Rusijai interpretuoti sutarties tekstą kaip skatinantį parūpinti saugumą Pietų Osetijai ir Abchazijai paliekant regione Rusijos kariuomenės padalinius, kai esą iš tiesų Europa norėjo matyti saugumą regione be Rusijos karinių pajėgų jame. Galiausiai viskas buvo suvesta į du supainiotus prielinksnius prancūzų ir atitinkamai rusų bei anglų kalbomis, rodančius, kad veiksmas skiriamas kam ar vyksta kame, – kitaip tariant, šalys neva nesupratusias, ar kalbama apie saugumą regionui ar regione. Teisindamasis Prancūzijos užsienio reikalų ministras Bernardas Kouchneris pareiškė, kad „kaip visada kaltas vertimas“. Pasiteisinimas nelabai įtikinamas (dėl jo dvejojta viešai daugelyje straipsnių), bet politiškai labai parankus.

Taigi politinėse varžybose vertėjas dažnai atsiduria tarp toreadoro ir buliaus ir galiausiai neišsisuka dūrio. Kita vertus, šiandienė globali politinė komunikacija yra neišsivaizduojama be vertėjo. Tam tikra prasme politinėje komunikacijoje vertėjas įgauna atskirą politinio vertėjo vaidmenį, mat versdamas jis turi iš tiesų elgtis kaip politikas, parinkti atitinkamą kalbinę raišką (registrą, toną, t. t.) ir suprasti jos

pasekmes. Šitaip vertėjas tam tikra prasme prisideda prie politiko įvaizdžio kūrimo, kartais jį net šiek tiek keisdamas (kilstelėdamas politiko registrą, išleisdamas iš jo kalbos keiksmažodžius, struktūruodamas jo kalbą).

Šie vertimo aspektai dažnai paliečiami vertimo teoretikų ir aptariami neminint pačios retorikos. Šioje knygelėje ir aš nepretenduoju pateikti išsamaus jų aptarimo. Kai kurie jų šiek tiek išskleidžiami toliau, kalbant konkrečiai apie vertėjo vietą komunikacinėje situacijoje, – juos aptardama iš karto siūlau ir praktinius patarimus. O šiame skyrelyje norėčiau tik trumpai stabtelėti prie kelių šiame skyriuje aptariamų retorinio samprotavimo principų sąsajos su vertimu.

Kaip matyti, retorinis įtikinamumas yra kuriamas daugeliu priemonių ir yra sudėtingas procesas. Retorinio samprotavimo kontekste į ką turėtų atkreipti dėmesį būsimo vertėjas, kokių dalykų jis neturėtų pražiūrėti?

Visų pirma, reikėtų atkreipti dėmesį į minėtus tris įtikinimo būdus – etosą, patosą ir logosą. Kuriant įtikinamą argumentaciją, kaip mėginau parodyti ir kaip teigė šimtmečius retorikos specialistai, yra svarbūs visi šie trys būdai. Vadinasi, visi trys aspektai turėtų likti vertime.

Tad ir aptariant retorinių tekstų vertimą reikia turėti galvoje visus tris įtikinimo būdus ir nepamiršti, kad retorika yra argumentavimo konstravimas, o ne vien žodinė (stilistinė) raiška. Dažnai vertimo teoretikai aptardami „retorinių tekstų“ vertimą susitelkia prie žodinės raiškos, vadovaudamiesi ta retorikos samprata, pagal kurią retorika veik tapatinama su stilistika. Bet ir jie pastebi ir pažymi, kad ir ypatingos raiškos vartojimas, ir pasirinkimas, ką ir kaip versti, priklauso nuo komunikacinės situacijos, jos dalyvių, pranešimo tikslo – t. y. nuo konteksto (plg., pvz., Eugene'o A. Nidos teksto retorinių elementų vertimo problemų aptarimą specialiai tam skirtame jo knygos *Kontekstai vertime* skyrelyje, Nida 2001, 78–87). Ir vis dėlto jie labiau siai koncentruojasi į elokuciją. Kartais, priešingai, kai kurie etoso ir patoso elementai vertimo teorijoje yra vadinami ekstralingvistiniais pranešimo elementais. Bet, kaip matyti, etosas ir patosas dažnai kuriami kalbinėmis priemonėmis (pvz., nuomone apie kalbėtoją susidarome iš jo kalbos registro ar pan.). Taigi šie kalbiniai elementai, kurie padeda kurti etosą ar patosą, turėtų taip pat būti perteikiami vertime.

Bet kaip išversti etosą ar patosą? Ar juos būtina versti, kad jie liktų kalboje, pasiekiančioje adresatą? Ar įmanoma perteikti etosą ir patosą? Kiek įmanoma juos perteikti? Kokių laipsniu juos reikėtų perteikti?

Nida, kalbėdamas apie tai, kiek reikia, galima ir įmanoma išversti retorines priemones – kurios iš esmės daugmaž sutampa su patosu, emocijų raiška, mat tos priemonės, kurias jis aptaria, yra pasitelkiamos tada, kai kalbama apie išskirtinius,

taigi emocinį krūvį turinčius dalykus, – pažymi, kad, kiek ir kaip tokias priemones vertėjas vers, priklausys nuo to, ar originalo teksto (kalbos) adresatas turės tą patį kontekstą kaip ir vertimo adresatas. Ką tai reiškia, kai kalbame apie emocijas? Ar galima išversti emociją adekvačiai? Emocija yra susijusi su aptariamu dalyku (vieni jų kels daugiau emocijų, kiti mažiau) ir su kalbėtojo santykiu su tuo dalyku. Be to, kalbėtojas sieks auditorijos emocijų. Tad norėdamas adekvačiai išversti emociją vertėjas turės išmanyti kultūrinę auditorijos sudėtį ir tos kultūros ar kultūrų emocijų raiškos ypatumus. Kitaip net lygiai taip pat perteikta emocija neturės adekvataus poveikio. Nida pabrėžia, kad nėra vieno recepto, tinkančio visiems atvejams. Kiekvienu paskiru atveju vertėjas turės spręsti pats, kiek ir kaip tokias priemones versti. Bet Nida šias pastabas taiko išimtinai žodinei (leksinei) raiškai. Kaip matėme, emocija reiškia ir garsine bei vaizdine plotme. Ar šiose plotmėse vertėjas turi perteikti tiek pat emocijos, kiek į savo kalbą įdėjo kalbėtojas? Iš dalies Nidos atsakymas tinka ir šiuo atveju. Išmanydami auditorijų skirtumus, kultūrinį vertimo auditorijos kontekstą ir emocijų raiškos ypatumus jos kultūroje, galėtume, kaip vertėjai, parinkti (daugmaž) adekvačią emocinę raišką...

Bet šis klausimas yra truputėlį sudėtingesnis. Vertėjo vaidmuo niekada iki galo nesutampa su kalbėtojo vaidmeniu. Kitaip tariant, vertėjas nėra kalbėtojas, nors būtent jo klausosi auditorija. Komunikacinėje situacijoje vertėjo ir kalbėtojo komunikaciniai vaidmenys yra iš esmės skirtingi. Vertėjas nėra kalbos etoso autorius ir auditorija tai žino. Taigi vertėjas turi pasirinkti tarp to, kad kalbėtojas įdėjo į kalbą emociją, kuri svarbi kalbos įtikinamumui, tad ją būtina perteikti, ir to, kad ši emocija nėra vertėjo, tad jis negali jos perteikti kaip savos. Panašu, kad emocijos nuosavybė matyti daug labiau nei leksikos. Kitaip tariant, žodinių pranešimo lygmenį atsieti nuo kalbėtojo lengviau nei emociją. Tai ką gi daryti vertėjui? Ignoruoti emocinį lygmenį (šitaip nuskurdinant pranešimą ir iš esmės sumažinant jo įtikinamumą) ar pamėgdžioti kalbėtojo emociją?

Vienais pirmųjų mano dėstymo metų viena mano studentė susirūpinusi pasakojo, kaip italas pranešėjas skundėsi jo pranešimo vertimu į lietuvių kalbą. Jis sakė įdėjęs tiek daug emocijų į savo kalbą ir perteikęs jas intonacijomis ir gestais, kurių vertime į lietuvių kalbą visai neliko.

Kitas pavyzdys nusako priešingą situaciją. Davidas Bellos savo knygoje Ar jūs aisy žuvis? atpasakoja sceną iš filmo Ispangliška (Spanglish, 2004), kurioje meksikietė moteris, dirbanti tarnaitė turtingoje amerikiečių šeimoje ir nemokanti anglų

kalbos, norėdama išlieti susikaupusias emocijas ir išsakyti, ką mananti, savo šeimininkams, pasikviečia į pagalbą dešimtmetę dukterį. Mergaitė puikiai moka anglų kalbą ir imasi „vertėjos“ vaidmens, nors ir nežino, kaip iš tiesų turėtų elgtis vertėja. Ji persako visus mamos žodžius angliškai, bet sykiu, kalbėdama puikia anglų kalba, ji kartoja visus mamos gestus ir mėgdžioja mamos intonacijas: trypia koja, mosikuoja rankomis, kelia balsą ir keičia kalbos toną visiškai kaip jos mama. Situacija atrodo komiška.

Nidos patarimo sunku laikytis dar dėl vienos priežasties. Tai, kas puikiai tinka rašytiniams tekstams, kartais sunkiai įgyvendinama verčiant žodžiu. Kai vertėjas verčia į savo gimtąją kalbą ir numano (net išmano) savo bendrakalbių kultūrinį emocinį santykį su tam tikrais dalykais, tokį sprendimą spontaniškai atlikti yra kiek lengviau nei verčiant į užsienio kalbą, bet šis sprendimas vis tiek bus nelengvas uždavinys. Žinoma, su Nida galima sutikti dėl to, kad vieno atsakymo nėra. Vertėjas žodžiu turės atsižvelgti į visus šiuos veiksnius: kalbinę situaciją, komunikacinę situaciją, savo vaidmenį, kultūrinį kontekstą, kontekstų nesutapimą ir patį pranešimą (su visomis įtikinimo priemonėmis, panaudotomis jam kurti). Bet intuityviai vertėjas žino, kad, ko gero, saugiausias būdas – rinktis vidurį. Perteikti emocijų mažiau, nei buvo originaliame pranešime – ir šis emocijų nuostolis bus reiškiamas būtent garsi-nėje ir vaizdinėje pranešimo (kalbos) plotmėje.

Svarbiausia, kad vertėjo emocija neprieštarautų pranešimo (kalbos) ir kalbėtojo emocijai. Taigi vertėjas negali pridėti savų emocijų – nei tų, kurias jis jaučia kalbos temos ar kalbėtojo pozicijos atžvilgiu, nei tų, kurios jam kyla savo darbo atžvilgiu. Paprastai tariant, jeigu vertėjas nesutinka su kalbėtoju, jaučia stiprias emocijas dėl kokio nors aptariamo dalyko, jaučiasi nejaukiai kalbėdamas kokia nors tema, padaro klaidą versdamas ar nežino, kaip ką nors išversti, – tai niekaip neturi atsispindėti jo intonacijose, gestuose ar veido išraiškose (nė neminint pačios žodinės raiškos). Jeigu vertėjui išsprūsta jo emocija, tikėtina, kad auditorijai gali kilti emocinis ir prasminis disonansas – ji nežinos, į kurią (kalbėtojo ar vertėjo) emociją reaguoti.

Pamenu vieną pačių nejaukiausių mano patirtų vertimo klausymosi išgyvenimų: neprofesionali vertėja, pakviesta patalkinti ir išversti režisieriaus, pasakojančio apie spektaklio kontekstus, pokalbį su žiūrovais, versdama gyvus pasakojimus apie režisieriaus šalyje įvykdytą genocidą, iš susijaudinimo, streso ir patirties bei išmanymo stokos nuolatos krizeno. Tai kūrė tokį emocinį disonansą, kad nei auditorija galėjo ramiai klausytis, nei režisierius tęsti savo kalbą.

Ne mažiau problemų vertėjui kels ir etosas. Vertėjui neabejotinai būtų pravartu išmanyti, kokiomis priemonėmis etosas kuriamas. Keisdamas žodinę raišką (žodinės plotmės elementus), vertėjas gali pakeisti ir kalbėtojo įvaizdį. Čia verta paminėti porą dalykų. Niekas neapsaugotas nuo klaidos, bet vertėjo klaida gali brangiai atsieiti kalbėtojui – visų pirma todėl, kad leis sudvejoti jo patikimumu. O patikimumas yra vienas tų etoso bruožų, kuris beveik visada kuriamas kalba ir kalboje. Kitaip tariant, bet koks kalbėtojas visų pirma stengiasi atrodyti patikimas. Šiuo atveju net ne labai svarbu, kokia tai bus klaida. Blogiausias būtų faktinės ir loginės klaidos, – jeigu klausytojai neturi progos perklausti kalbėtojo, ką jis tiksliai turėjo omenyje, ir ar tikrai pasakė tai, ką klausytojai išgirdo vertime, ši dvejonė norom nenorom priskiriama kalbėtojui. Mes, kaip vertimo klausytojai, iki galo nežinome, kas iš tiesų buvo pasakyta originale. Maža to, klausytojai gali net nesudvejoti, kad kokia nors klaida buvo paties kalbėtojo, o ne vertėjo. Net toks vertėjo kalbos bruožas kaip nesklandūs sakiniai gali sukelti nepasitikėjimą kalbėtoju. Jeigu klausytojas negirdi jungčių (loginių, sintaksinių), jis gali manyti, kad tokių jungčių trūko ir originalo pranešime. Jeigu vertėjas nežino kokio nors termino ar sąvokos atitikmens ir išverčia neteisingai, jis tiesiog suklaidina klausytoją, kuris mano, kad kalbama apie tai, kas minima vertime. Visa tai atsiliepia kalbėtojo įvaizdžiui. Na ir galiausiai iš to, kokį dalyko vertinimą girdime vertime, sprendžiame, kaip dalyką vertina kalbėtojas. Taigi jeigu vertinimas neperteikiamas vertime ar perteikiamas neteisingai, klausytojas susiformuoja visiškai kitokią nuomonę ir apie patį kalbėtoją, ir apie jo pranešimą.

Tačiau kalbėtojo įvaizdį, jo kalbos etosą, gali keisti ne tik klaida, bet ir tai, kas iš tiesų yra laikoma vertimo kokybės ženklu. Versdamas vertėjas sustruktūruoja sakytinę kalbą: t. y. jeigu kalbėtojas gali sau leisti sakytinėje kalboje palikti visus jai būdingus „trūkumus“ (nebaigtus sakinius, šnekamąją sintaksę, buitinę intonaciją, iki galo nesustruktūruotą mintį ir kt.), vertėjas turėtų kilstelėti ir visada kilsteli kalbėtojo kalbos lygį – kitaip vertėjas tiesiog negalėtų versti (na ir tie vertime išlaikyti trūkumai atitinkamai būtų priskiriami vertimui, o ne originalui). Taigi vertėjas siek tiek keičia kalbėtojo „kalbinį veidą“: sudėtingą kalbą truputį supaprastina, o prastą – patobulina. Be to, vertėjas negali sau leisti versti žemu registru. Taigi kilstelėdamas registrą jis taip pat pakeičia kalbėtojo etosą.

Esama dar vieno labai svarbaus momento, kuris matyti iš ką tik aptartų problemų: vertėjas versdamas kuria ir savo, kaip vertėjo (ir tam tikra prasme kaip kalbėtojo), įvaizdį. Šis įvaizdis nevisiškai sutampa su tuo, kas vadinama kalbėtojo etosu (kalbėtojo etosas sudėtingesnis, jis reiškia ir kalbos, pranešimo etosą), bet turi ir

bendrų bruožų. Paprastai tariant, vertėjas kuria savo profesionalų įvaizdį. Klausytojai sprendžia, ar vertėjas yra patikimas, profesionalus, patyręs, ar jo malonu klausytis, ar į jį malonu žiūrėti. Ir sykiu pagal tai jie sprendžia, kiek jie gali pasitikėti vertimu, kiek gali investuoti savęs (įsitraukti emociškai ir intelektualiai) į pranešimą, kurį girdi verčiamą. Kitaip tariant, vertėjo įvaizdis iš dalies nulemia, ar klausytojai apskritai leis patraukiami, įtikinami ir sudominami girdimos kalbos.

Atrodytų „paprasciausia“, mažiausiai klausimų verčiant kelianti dalis yra logosas. Vertimo teorijoje paprastai vadovaujamosi taisykle – svarbiausia išversti pranešimą (pagrindinę informaciją) (t. y. visa tai, kas priklauso etosui ir patosui, kiek nurašoma kaip detalės). Bėda ta, kad logosas nėra atskiriamas nuo etoso ir patoso – jie veikia sykiu. Bet su logosu argumentuojamajame diskurse yra susijęs dar vienas vertėjams kylantis sunkumas.

Trumpai grįžkime prie ypatingos retorinės dedukcijos ir indukcijos. Ir vienos, ir kitos aptarimas rodo, kad vienas pagrindinių jų bruožų yra tai, kad ir entimemoje, ir pavyzdyje pasakoma ne viskas. Entimemoje gali būti praleista viena ar net abi prielaidos, pavyzdyje nepasakoma išvada. Ir vienu, ir kitu atveju tai, kas nepasakoma, yra labai aiškiai numanoma – būtent todėl retorikoje tai ir nėra sakoma (auditorija ir taip supranta, kas turima omenyje, eksplikacija būtų perteklinė). Ir šiuo atveju turimos galvoje net ne kokios nors specialių leksinės ar vadinamosios retorinės nutylėjimo priemonės (tokios kaip užuomina, nutylėjimas, elipsė, implikacija ar kas kita). Retorinis samprotavimas yra tiesiog iš esmės toks, kuriame pasakoma ne viskas, – tai jo skiriamasis bruožas (tuo jis skiriasi nuo dialektinio samprotavimo). Žinoma, ir pati kalba visada lieka šiek tiek dviprasmiška, nes terminą, sąvoką, žodį dažnai galima interpretuoti įvairiai. Ir šis kalbinis bruožas retorikai yra labai svarbus (Perelmanas kalbinį ambivalentiškumą laiko viena esminių argumentuojamojo diskurso ypatybių, žr. Perelman 2008, x ir toliau). Pastarasis bruožas, ko gero, labiausiai susijęs su elokucija ir su ta „retorine kalba“, kuri minima vertimo teorijose. Bet retorikos specialistai žino, kad ši kalbinė ypatybė sunkiai atsiejama nuo argumentuojamojo diskurso struktūros, argumentavimo būdo – t. y. argumentuojamąjį diskursą ir sudaro tai, kas nepasakoma tiesiogiai.

Kokį uždavinį tai kelia vertėjui? Kaip išversti tai, kas nepasakyta? Visų pirma, žinoma, vertėjas turi tai atpažinti. Jeigu vertėjas, bent teoriškai, galėtų būti pranešimo auditorijos dalis (t. y. galėtų būti tarp tų, kuriems šis pranešimas skiriamas), šis uždavinys nėra toks sudėtingas (vertėjas, kaip ir likusi auditorija, supras, kas norėta pasakyti, spontaniškai). O toliau? Ar galima tikėtis, kad vertėjas akimoku atras

tinkamą būdą, kuriuo perteiktas retorinis pranešimas nepraras savo retorinės prigimties? Ar visais atvejais tai įmanoma? Nemažai vertimo teoretikų (tarp jų būtų galima paminėti, pvz., eksplikaciją vertime žodžiu, ypač sinchroniniame vertime, tyrinėjančią Ewa'ą Gumul, žr. Gumul 2010) daro prielaidą, kad versdamas vertėjas žodžiu yra linkęs labiau eksplikuoti – kitaip tariant, tai, kas tekste originalo kalba pasakoma implicitiškai, vertimo tekste yra eksplikuojama (ar *labiau eksplikuojama*). Ką tai reikštų argumentuojamajam diskursui? Ar tai reiškia, kad išverstas retorinis samprotavimas yra visada šiek tiek mažiau retorinis?

Iš dalies Nidos pastaba dėl kontekstų nesutapimo aktuali ir šiuo atveju. Vertimo teksto auditorija nebūtinai numanys tuos pačius dalykus, kuriuos numano originalo teksto auditorija. Tad ir šiuo atveju reikės kaskart spręsti iš naujo, kiek ir ką eksplikuoti.

Eugene'as A. Nida mini dar vieną, labai svarbų veiksnių, beveik neišvengiamai numanomą ir vis dėlto mano nutylėtą, – vertėjo sugebėjimus. Ar, kiek ir kaip bus verčiamas retorinis pranešimas, priklauso nuo to, ką sugeba vertėjas. Akivaizdu, ar ne? Ar vis dėlto ne? Kitaip sakant, belieka atsakyti, ką turi sugebėti vertėjas, kad galėtų nuspręsti, ar, kiek ir kaip versti retorinį pranešimą...

* * *

Tolesni skaitiniai

Jeigu susidomėjote šiame skyriuje minimais retorikos formavimosi kontekstais, jiems skirtos literatūros tikrai nestokosite. Kai kas buvo pasiūlyta praėjusio skyriaus tolesnių skaitinių skiltyje. Neabejotinai, tam, kad suprastume, kokia yra retorikos mokslo prigimtis, naudinga pasidomėti antikinės Graikijos istorija. Bet galima domėtis ir tuo, kokie yra šių kontekstų ir jų tarpusavio sąsajų atgarsiai šiandienėje filosofijoje, viešajame diskurse ir panašiai. Apie demokratijos, politikos, pedagogikos ir retorikos sąsajas galite daugiau perskaityti Algio Mickūno knygoje *Demokratija šiandien. Straipsniai ir esė* (2007), kurioje analizuojama ne tiek istorinė šių reiškinių kilmė, kiek jų sambūvis šiandien.

Konkrečiai apie moters vietą graikų demokratijoje daugiau medžiagos rasite straipsniuose, kuriais naudotasi rašant šią knygą (juose taip pat pateikiama įdomių antikinės Graikijos buities ir gyvenamosios detalų): Marilyn A. Katz *Daughters of Demeter* (Katz 1998), Leslie Kurke *Inventing the Hetaira: Sex, Politics, and Discursive Conflict in Archaic Greece* (Kurke 1997).

Aptariant retorinį samprotavimą, be abejo, neapsieita be Aristotelio *Retorikos* (Aristotle 2007, 269–275). Šioje knygoje spausdinama ir Aristotelio ištrauka iš *Topikos*, pristatanti dialektikos mokslą (*ibid.*, 263–266), dvi Isokrato kalbos ištraukos, Lisijo kalba, *Retorika Aleksandriui*, kurioje kai kurie *Retorikoje* dėstomi dalykai aptariami kiek kitaip, konkrečiau, gal tam tikra prasme net pedagogiškiau, ir kurioje pateikiama daugiau pavyzdžių nei Aristotelio *Retorikoje*, bei kita.

Ruošiant šią knygą taip pat naudotasi angliškuoju W. A. Pickardo-Cambridge'o Aristotelio *Topikos* vertimu, kurį galite rasti *Internetiniame klasikos archyvo* portale (*The Internet Classics Archive*) (Aristotle *Topics*).

Lietuvių kalba yra išleisti keli minėti Aristotelio veikalai: *Poetika* (Aristotelis 1959) ir į *Rinktinis raštus* įėjusios *Kategorijos* (Aristotelis 1990).

Pristatant Chaïmo Perelmano retorikos sampratą naudotasi jo veikalas *L'Empire rhétorique: rhétorique et argumentation* vertimu į anglų kalbą (*The Realm of Rhetoric*, žr. Perelman 2008) ir jame spausdinamu profesoriaus Carrollo C. Arnoldo išanginiu straipsniu (Arnold 2008).

Kadangi šiame skyriuje neretai minima ir profesorės Koženiauskienės studija *Retorika: iškalbos stilistika*, kurioje iš dalies pateikiamas net kiek kitoks retorikos pristatymas, būtų pagalba pasigilinti į kai kuriuos šios knygos skyrius (pvz., žr. VIII ir IX skyrius, Koženiauskienė 2001, 101–179).

Etosui ir patosui daug vietos skiriama minėtoje Roberto ir Susanos Cockcroftų studijoje (žr. Cockcroft, Cockcroft 2005, 1–2 skyrius). Jeigu jus sudomino mene ir literatūroje įamžinta graikų herojų emocijų raiška, vis dar aktualiai ir patraukliai turėtų skambėti Lessingo *Laokoono* analizė, kurią galima rasti Vosyliaus Sezemano sudarytoje rinktinėje *Ties grožio vertybėmis* (Lessingas 1991).

Paskutiniame skyrelyje minimą Eugene'o A. Nidos „retorinio teksto“ vertimo problemų aptarimą rasite jo knygoje *Contexts in Translating* (Nida 2001, 78–87, skyrius 5.3 „Rhetorical Features of a Text“). Šiek tiek išsamiau apie kultūrinius argumentuotąjo diskurso ir su jais susijusius vertimo ypatumus skaitykite Basilo Hatimo ir Iano Masono studijoje *The Translator as Communicator* (1997, pvz., 8 skyrius, 125–142). Jau minėtoje Schäffner ir Bassnett sudarytoje rinktinėje *Political Discourse, Media and Translation* vieną skyrių Ewa Gumul skiria politinio diskurso eksplikavimui vertime (Ewa Gumul „Explicitating Political Discourse“, žr. Schäffner, Bassnett 2010, 94–116).

RETORIKA IR KOMUNIKACIJA.

DISKURSO TIPAI

- Kuriuo keliu galėčiau iš čia išeiti?
- Na, nelygu kur tu norėtum nueiti? – atsakė Katinas.
- Oi, kad man nesvarbu kur... – tarė Alisa.
- Tada nesvarbu, kuriuo keliu eisi... – atsiliepė Katinas.

Lewis Carroll *Alisa stebuklų šalyje*

Be abejo, reikšmė reiškia daug daugiau nei tiesiog žodžių reikšmę...

David Bellos *Ar jūsus ausy žuvis?*

Apie komunikaciją buvo jau nemažai kalbėta kituose skyriuose. Šiame pristatomas kalbinis įvykis ir komunikacinė situacija, aptariami jos dalyviai, tikslai ir trikdžiai. Pravartu atkreipti dėmesį į komunikacijos tikslus. Ruošiant viešąją kalbą nepaprastai svarbu apsibrėžti bendrąją (intenciją) ir konkretų tikslą. Taip pat svarbios ir kitos komunikacijos sąlygos: erdvė ir laikas. Kalbant apie komunikacijos dalyvius, aptariami jų vaidmenys ir elgsenų modeliai, tarp jų užsimezgantis kontaktas. Paskutiniame skyrelyje šiek tiek paliečiama ir vertimo komunikacinė situacija.

Apie retorinį samprotavimą neįmanoma kalbėti nepaliekiant komunikacijos pačia plačiausia prasme, o sykiu ir labai konkrečių aplinkybių, kuriomis ji vyksta. Aptardami retorinį samprotavimą, o sykiu ir jo vertimo ypatumus, niekaip negalime apsieiti be įdėmaus žvilgsnio į komunikacinę situaciją, kurioje apskritai kyla tokio samprotavimo poreikis. Kodėl mums prireikia ką nors kuo nors įtikinti? Kada? Ko-

kioje situacijoje? Ką mes norėsime įtikinti? Kokiomis sąlygomis tai darysime? Kokie turėsime atrodyti savo pašnekovui? Tik atsakę į šiuos klausimus ir galėsime nuspręsti, *kaip* mes galėsime ką nors kuo nors įtikinti.

Labai apibendrintai galėtume sakyti, kad aptardami komunikacinę situaciją mes kalbame apie tai, kaip apskritai vyksta komunikacija (t. y. apie komunikacijos schemas, dalyvius, komunikacinės situacijos *pačia bendriausia prasme* sudedamąsias dalis); apie komunikacinę situaciją, nulemtą tam tikro diskurso tipo ir mūsų kalbos tikslų; ir apie labai konkrečią komunikacinę (o dar tiksliau *kalbinę*) situaciją, kurioje atsiduriame kalbėdami konkrečia tema konkrečiai auditorijai.

Kai šiandien aptariame komunikacinę situaciją, naudojames visu moderniųjų komunikacinių mokslų terminijos arsenalu. Bet retorika yra iš esmės susijusi su komunikacija nuo pat pradžių – retorinis diskursas būtų neįmanomas, jeigu būtų nepaisoma komunikacinės situacijos. Žinoma, plečiantis ir kintant mūsų bendravimo erdvei, darosi sudėtingesnė ir mūsų komunikacija: kurdami ją turime paisyti daugiau veiksnių, atsižvelgti į daugiau aplinkybių. Kita vertus, darosi įmantresni ir jos analizės įrankiai, leidžiantys mums pamatyti, kad tai, kas iš pažiūros atrodo paprasta, visada yra daug sudėtingesnis procesas.

Kalbinis įvykis ir komunikacinė situacija

Retorika pačia bendriausia prasme visų pirma leidžia kalbėti apie žmogaus *kalbines elgsenas* – mūsų kalbinį elgesį tam tikrose situacijose. Geram oratoriui (lygiai kaip ir įdėmiam klausytojui) svarbu perprasti įvairias kalbines elgsenas, mokėti analizuoti kalbinę (ir plačiau komunikacinę) situaciją, tinkamai įvertinti kalbinį įvykį ir kito komunikaciją bei išmokti padaryti savą komunikaciją paveikesnę. Šie tikslai sieja retoriką su *komunikacijos mokslu* ir *lingvistine pragmatika*. Lingvistinei pragmatikai rūpi, kaip žmogus vartoja kalbą siekdamas padaryti tam tikrą poveikį, kaip elgiasi šnekėdamas, kokią kalbinę elgseną renkasi tam tikrose situacijose. Jos objektas yra kalbėjimo aktas, diskursas, tam tikras kalbinis įvykis ir kalbinė situacija (t. y. konkrečios komunikacinės situacijos kalbinė raiška). Komunikacijos moksluose komunikacinė situacija suprantama kiek plačiau – ji peržengia vien kalbinės raiškos ribas. Retorikos kontekste daugiausia turima omenyje kalbinė komunikacija

(o, pvz., ne vaizdinė ar muzikinė ir pan.), t. y. tam tikras kalbinis įvykis, kalbėjimo aktas, vykstantis tam tikromis aplinkybėmis ir paremiamas įvairių nekalbinių priemonių.

Taigi retorikos kontekste pagrindinis komunikacijos vienetas yra kalbinis įvykis. **Kalbinis įvykis** – tai tam tikra baigtinė, ribas, struktūrą ir formą turinti kalbinė visuma. Tai galėtų būti pokalbis parduotuvėje, gatvėje, paskaita, konferencija ir panašiai.

Kalbinį įvykį sudaro:

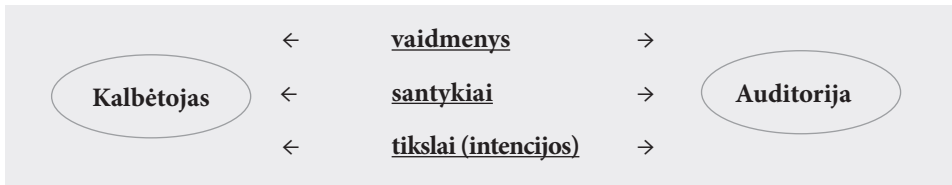
- paralingvistinėmis priemonėmis papildytas kalbinis pranešimas – diskursas;
- komunikacinė (bendravimo) situacija ir jos dalyviai.

Apie kalbinį pranešimą nemažai kalbėjau aptardama retorinį samprotavimą praėjusiame skyriuje. Jam priskiriamas kalbos logosas, etosas ir patosas. Ne sykį jau buvo matyti ir komunikacinės situacijos svarba. Bet kokį kalbinį pranešimą reikėtų analizuoti ir aptarti komunikacinės situacijos kontekste. Komunikacinė situacija sudaro sąlygas interpretuoti ir suprasti pranešimą. Net jeigu mes turime tik patį pranešimą (pvz., rašytinį tekstą), iš jo galime suprasti, kam jis yra skiriamas, kas ir koks turėtų būti jo gavėjas, koks pranešimo tikslas ir kita. Visa tai ir yra nuorodos į komunikacinę situaciją.

◇ Komunikacinė (kalbinė) situacija. Komunikacijos schemos

Labai bendrai kalbant, bet kokią komunikacinę situaciją sudaro:

- komunikacijos dalyviai (kalbėtojas ir auditorija);
- dalyvių santykiai ir vaidmenys;
- komunikacijos sąlygos;
- komunikacijos tikslai.

Kitaip tariant, komunikacinės grandinės galuose yra kalbėtojas ir klausytojas, jie turi kokį nors vaidmenį (pvz., pačia bendriausia prasme „kalbėtojo“ ir „klausytojo“), tarp jų yra kokie nors santykiai, komunikacija vyksta su koku nors tikslu ir tam tikromis sąlygomis.

Elementarią komunikacinę schemą galime rasti aptartą dar antikiniuose tekstuose. Aristotelis skyrė tris komunikacijos sudėtinės dalis: kalbėtojas kokia nors tema kalba klausytojui.

Kalbėtojas → tema → klausytojas

(Aristotelis)

Dialogo atveju įgyvendinta ši schema atrodė gana paprastai: ji reiškė dviejų pokalbį kokia nors tema – vienas kalbėtojas ką nors sako vienam klausytojui. Žinoma, dialoge kalbėtojas su klausytoju galėjo apsikeisti vaidmenimis: klausytojas galėjo tapti kalbėtoju, o kalbėtojas klausytoju. Bet jeigu žvilgtretume į Sokrato dialektinį pokalbį Platono dialoguose, pamatytume, kad dialektinėje pedagogikoje, dialektiniame dialoginiame modelyje toks apsikeitimas vaidmenimis buvo labai formalus.

Pavyzdžiui, Faidre Sokrato per pokalbį prie tiesos vedamas Faidras atlieka tik tą vaidmenį, kuris jam yra skiriamas paties Sokrato, – leidžiasi vedamas. Faidras beveik niekada netampa tikruoju kalbėtoju. Nedidelis jų apsikeitimas vaidmenimis nutinka tik pačioje dialogo pradžioje, kai Faidras pasiūlo pokalbio temą (bet net tą jis padaro iš tiesų pakartodamas Lisijo kalbą, taigi jis nėra net tikrasis temos ir pozicijos autorius). Toliau šia tema svarsto Sokratas. Visos Faidro replikos tik patvirtina, kad jis iš tiesų Sokrato klausosi ir girdi jį – t. y. yra geras klausytojas ir stropus mokinys.

Iš šio pavyzdžio matyti, kad dialektiniame pokalbyje kalbėtojas ir klausytojas turi ir konkretesnius vaidmenis – mokytojo ir mokinio, vedlio ir keliautojo.

Situacija yra sudėtingesnė viešojo diskurso atveju. Viešajame diskurse yra vienas kalbėtojas, bet daug klausytojų. Koks yra konkretus kalbėtojo ir klausytojo vaidmuo, o sykiu ir koks tarp jų yra santykis, šiuo atveju priklausys nuo pranešimo tikslo, o pranešimo tikslas yra susijęs su diskurso tipu, su tuo, kokia konkrečiai yra sakoma kalba. Kalbėtojo vaidmuo taip pat priklauso ir nuo jo pasirinktos kalbinės elgsenos. Nors Aristotelis nepasiūlo jokių sudėtingesnių schemų, visus šiuos sunkumus jis mato ir aptaria savo veikaluose, nors ne visada juos tiesiogiai įvardija. Aristotelis pateikia vieną pirmųjų diskurso tipologijų, suskirstydamas viešąjį diskursą pagal pranešimo tikslą ir funkciją (žiūrėkite toliau). Jis iškelia ir etoso aspektą, o etosas jam yra tiesiogiai susijęs su kalbėtojo kalbine elgsena. Taigi iš pažiūros paprasta Aristotelio pasiūlyta komunikacijos schema yra gerokai sudėtingesnė net jo paties veikaluose. Aristotelio *Retorikoje* iškeliamas ir komunikacinės situacijos sąlygų klausimas. Viena bendriausių tokios komunikacijos sąlygų yra viešoji erdvė. Konkretesnės sąlygos nusakomos konkrečios erdvės, kurioje yra sakoma kalba, o šioji yra susijusi su diskurso tipais: kitaip tariant, su tuo, ar kalba sakoma asamblėjoje, ar teisme, ar per laidotuves pagerbiant garsų pilietį ir panašiai. Aristotelis pabrėžia ir kalbėjimo momentą, laiką, *kairos*.

XX amžiuje lingvistai, struktūralistai, o vėliau ir komunikacijos mokslų atstovai Aristotelio schemą gerokai komplikuoja. Komunikacija jau atrodo kiek sudėtingesnis procesas. 1960 m. savo straipsnyje *Lingvistika ir poetika* Romanas Jakobsonas pateikia išplėstą kalbinio įvykio schemą (Jakobson 1975, 198):

	Kontekstas	
Adresantas	<u>Pranešimas</u>	Adresatas
	Kontaktas	
	Kodas	
		(Roman Jakobson)

Pasak Jakobsono, adresantas siunčia pranešimą adresatui, bet tam, kad pranešimas pasiektų tikslą, adresanto kontekstas ir kodas turi sutapti su adresato kontekstu ir kodu ir tarp adresanto ir adresato turi įvykti kontaktas, t. y. jie turi komunikuoti tam tikru kanalu ir tarp jų turi užsimegzti psichologinis ryšys. Jakobsonui kontekstas yra kalbinis dalykas (jis nekalba apie erdvės ar laiko konteks-

tų sutapimą, panašu, kad erdvė ir laikas, anot Jakobsono, turėtų būti priskiriami *kontaktui*, ar veikiau kanalui, kuriuo vyksta kontaktas) – Jakobsono *kontekstas* maždaug atitiktų pranešimo temą (tai, apie ką adresantas ir adresatas gali kalbėti). *Adresantas* yra tas, kuris skiria pranešimą, *adresatas* – tas, kuriam pranešimas skiriamas. *Kontaktas* yra fizinis – t. y. galimybė realiai bendrauti – ir psichologinis – t. y. užsimezgęs ir komunikacijos metu palaikomas ryšys. *Kodas* – tai kalba, kuria kalba adresantas ir adresatas (taip pat ir siaurąja prasme – jų „ideolektas“, stilius, registras, socialinis kalbos lygmuo, kalbos abstrakcijos lygmuo ir t. t.). Kodas yra tarsi reikšmės kalbinis rūbas – tam, kad pašnekovai suprastų, apie ką kalbasi, jie turi gebėti iššifruoti kalbinį kodą. Na ir galiausiai yra *pranešimas*, kuris savo ruožtu gali rodyti, kad komunikacijoje yra labiau iškeliamas vienas iš komunikacijos elementų, įskaitant ir patį pranešimą. Jakobsonas teigia, kad bet kokioje komunikacijoje vienas iš šių elementų yra labiau pabrėžiamas ir, atitinkamai, pabrėžtas kalbos aspektas lemia kalbos funkciją. Kalbos funkcija yra susijusi su pranešimo tikslu ir pobūdžiu. Taigi Jakobsonas išskiria šešias kalbos funkcijas ir pabrėžia, kad jos rodo tik vieno iš komunikacijos elementų dominavimą, iškėlimą kalboje ir nereiškia, kad kitų kalbinio įvykio elementų nelieka. Viena iš šių funkcijų kalboje gali dominuoti, bet ji neeliminuoja kitų.

Kalbos funkcijos (pagal Jakobsoną):

- komunikacinė (referencinė);
- apeliacinė;
- poetinė;
- ekspresinė (emotyvinė);
- fatinė;
- metakalbinė.

Komunikacinė (referencinė, arba kognityvinė, denotacinė) funkcija yra tokia, kai kalba orientuojama į kontekstą, t. y. svarbu perteikti informaciją, svarbiausia – apie ką kalbama.

Ekspresinė (emotyvinė) funkcija rodo, kad kalba orientuojama į adresantą, t. y. kalba atspindi kalbančiojo santykį su tuo, apie ką jis kalba. Šiuo atveju svarbiausias yra pats kalbėtojas, jo emocijos. Emotyviniam kalbos lygmeniui priskiria-

mi ir kalbėtojo tarties ypatumai, kalbėsena (pvz., Žemaitės apsakymo personažo Petro Kurmelio nuolatos kartojami pertarai ir pertaru tapusi frazė „Taigi. Skalsu kalbos.“).

Apeliacinė funkcija rodo, kad orientuojamasi į adresatą, į jį tiesiogiai kreipiamasi, jam duodami nurodymai, paliepimai ir pan. (pvz., jai priklausytų kreipiniai ir kt.).

Fatinė kalbos funkcija yra orientuota į kontaktą. Fatinių pranešimų tikslas – įsteigti, pratęsti, nutraukti komunikaciją, patraukti adresato dėmesį, įsitikinti, kad jis klausosi (pvz., pasitikslinimas telefonu „Alio, girdite?“ ar antrinimas klausantis „Ar ne?“). Tam, kad patikrintumėme kontaktą, galime apsikeisti ritualinėmis formomis (pvz., pasisveikinę paklausiamo „Kaip sekasi?“ ir atitinkamai atsakome „Niek“ ar pan. – iš esmės pašnekovai retai tikisi išsamaus atsakymo į šį klausimą) arba trumpais dialogais (pvz., „Na, gerai.“ – „Na, gerai.“ – „Na, gerai, tada aš taip ir padarysiu.“ – „Tai gerai, taip ir padarykime.“), – jų tikslas palaikyti komunikaciją, parodyti, jog ji vyksta.

Metakalbinė funkcija yra orientuota į kodą. Ji dominuoja kalboje, kai mums prireikia patikrinti, ar mes naudojames tuo pačiu kodu, ar „šnekame ta pačia kalba“, ar suprantame, kas sakoma (pvz., „O ką tu tiksliai turi galvoje, sakydamas, kad Kaunas yra lietuviškesnis miestas? Tu turi omenyje architektūrą ar gyventojų sudėtį? Ar kalbą, kuria jame kalbama?“).

Poetinė kalbos funkcija dominuoja, kai kalba yra orientuojama į patį pranešimą, t. y. tada, kai svarbiausia yra, kaip jis skamba (kalbos ritmas, rimas, sąskambiai, sklandumas, kalbos ekonomijos dėsniai ir pan.).

Jakobsono schema ir išskirtomis kalbos funkcijomis yra labai dažnai naudojama aptariant komunikaciją, nors šiandien jo schema yra jau labai laisvai interpretuojama. Praėjus daugiau nei pusšimčiui metų po Jakobsono straipsnio publikacijos, komunikacija atrodo dar gerokai sudėtingesnis procesas.

Visų pirma pažymėtina, kad konteksto terminas šiandien vartojamas ne visai Jakobsono siūlyta reikšme. Kai šiandien kalbame apie pranešimo *kontekstą*, turime galvoje tam tikrą kalbėtojų ir klausytojų bendrą erdvėlaikį. Taigi kontekstas gali būti kultūrinis, socialinis, istorinis, laikinis ir taip toliau.

Įsivaizduokime, kad kalbėdama auditorijai noriu paminėti kokias nors sovietinės buities, kurią labai gyvai prisimenu, detales. Jeigu mano auditoriją sudarys klausytojai, gimę po 1990 m., jie tikrai negalės šios buities prisiminti. Tai nereiškia,

kad jie neturės jokių žinių apie ją. Bet jų žinios nuo mūsų gali skirtis, be to, aš, kaip kalbėtoja, negalėsiu sau leisti, pvz., padaryti užuominos į kokią nors detalę, o turėsiu apie ją kalbėti eksplikuotai.

Arba įsivaizduokime, kad turime rašytinį tekstą, straipsnį kokiam nors dienraštyje, parašytą prieš metus ir apeliuojantį į kokius nors „ką tik įvykusius“ įvykius. Jeigu aš norėsiu jį pacituoti, panaudoti, išversti ar kaip kitaip įtraukti į savo šiandienį diskursą, jau negalėsiu kalbėti apie „ką tik“ įvykusius įvykius, nes mano ir straipsnio laiko kontekstai nesutaps.

Arba, tarkime, mes norime kokio nors produkto reklamą, sukurtą Šiaurės Europos šalims, panaudoti arabų šalyse... Tokią reklamą reikėtų perkurti (lokalizuoti) arba bent jau kruopščiai patikrinti, nes erdvinis pranešimo ir jo gavėjo kontekstas akivaizdžiai nesutaps (o sykiu gali nesutapti ir daugelis kitų kontekstų).

Taip pat svarbu, kad kontekstas yra labai susijęs su *kanalu*, kuriuo transliuojamas pranešimas (mes turime dalytis tuo pačiu kanalu, ta pačia *medija*). Kontekstas dažnai suprantamas ir kaip bendra *erdvė* (o tai visiškai skiriasi nuo to, ką turėjo omenyje Jakobsonas). Be to, kontekstas labai susijęs su kodu: socialinis, istorinis, kultūrinis kontekstas gali nulemti mano *kodą*. Taigi šiandien turime gerokai platesnę konteksto sampratą.

Be abejo, *kodo* klausimą labai komplikuoja daugiakultūrė daugiakalbė terpė. Kai daugiakalbė komunikacija vyksta daugiakultūroje terpėje, negalime griežtai kalbėti apie vieną kodą, nes kalbėtojo ir klausytojo kalba skiriasi. Bet jeigu klausomės vertimo, negalime ir teigti, kad šios kalbos neįmanoma dekoduoti. Kitaip tariant, komunikacijoje, kuri vyksta per vertimą, yra naudojamos dviem kodais. Kita vertus, jeigu kalbame apie kodą siauresne prasme, kaip apie tam tikras kalbos ypatybes (stilių, registrą, abstrakcijos lygmenį, žodyną, terminiją ir t. t.), daugiakultūroje terpėje bus neišvengta nuostolių, nes pati kodavimo ir dekodavimo procedūra bus daug sudėtingesnė ir komunikacijos dalyvių kodai, pakodžiai ir pan. vis tiek šiek tiek skirsis.

Atitinkamai daugiakultūroje terpėje yra daug sunkiau patikrinti *kontaktą*. Naujosios medijos ir internetinės technologijos šį uždavinį padaro dar sudėtingesnį. Tiesa, jos taip pat leidžia naudotis sakytine kalba tais atvejais, kuriais seniau komunikacija būtų galėjusi vykti tik raštu, ir kai kurios šių komunikacijos priemonių leidžia net pasitikrinti kontaktą (tarkime, vaizdo tiltai ar vaizdo skambučiai ir pan.).

Šiandien kelia problemų net *adresanto* ir *adresato* samprata. Žinoma, jau Aristotelio laikais kalbėtojas nebūtinai sutapo su realiuoju kalbos autoriumi. Neįgudu-siems kalbėtojams kalbas rašydavo logografai. Bet kalbėdami kalbėtojai atstovauda-vo sau – t. y. reikšdavo savo poziciją ar bent jau tą poziciją, kurią klausytojai turėjo priskirti kalbėtojui. Mūsų laikais logografus pakeitė viešųjų ryšių specialistai, tekstų kūrėjai, patarėjai ir pan., pvz., visuotinai žinoma, kad politikams kalbas rašo jų pa-tarėjai ar viešųjų ryšių specialistai. Bet kartais kalbėtojas yra tarpininkas – jis ats-tovauja partijai ar grupei, jų interesams, gali net atstovauti vienam asmeniui, pvz., valstybės vadovo atstovas spaudai. Kas šiuo atveju yra adresantas? Ar adresantas (tas, kuris skiria, kuria pranešimą) sutampa su kalbėtoju? Ar adresantas sutampa su tikruoju pranešimo autoriumi (pvz., jeigu pranešimas yra parašytas patarėjo ar logografo)? Yra tokių žanrų, kurie šį klausimą dar labiau komplikuoja, pvz., užsako-masis straipsnis.

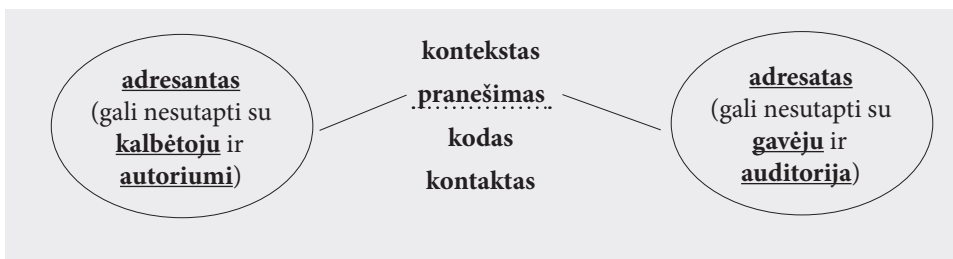
Masinės komunikacijos laikais atsiranda ir *adresato* problema. Tiesa, praneši-mo adresatas kėlė problemų jau Aristoteliui. Formali demokratinės Graikijos vie-šo diskurso auditorija buvo daugmaž aiški: ją formavo ir ribojo viešosios erdvės, visuomenės raiškos erdvės, visuomeniniai institutai. Daugelis jų turėjo fizinę for-mą, pvz., areopagas. Kai kurie šių institutų neturėjo tokios nustatytos vietos, bet jie taip pat buvo siejami su erdve, kurią sukurdavo, įsteigdavo įvykis, pvz., vadinamieji simpoziumai, arba kitaip tariant, puotos, per kurias vykdavo ir kalbų varžybos. Bet Aristoteliui, kaip ir kitiems retoriams, kėlė problemą tai, kad viešojo diskurso adre-satas buvo nevienalytis. Visų kokioje nors viešojoje erdvėje sakomų kalbų auditoriją sudarė skirtingi žmonės. Būtent todėl klasikai ieškojo ir mokė kuo universalesnių įtikinimo priemonių.

Ir vis dėlto, palyginti su šiandienėmis auditorijomis, Aristotelio auditorija turėjo aiškesnes ribas, buvo daug labiau prognozuojama. Graikų demokratijoje viešoji erdvė reiškė angažavimąsi, įsitraukimą į polio reikalus. Ji buvo susijusi su viešuoju interesu, su siekiu kurti geresnį polio gyvenimą. Tai, kas joje buvo vieša, buvo susiję su visais polio gyventojais. Šiandien viešuma laikoma viskas, ką skiriame nuo savo privataus gyvenimo ir namų zonos. Bet ne kiekvienam mūsų viešoji erdvė reiškia visuomeninį interesą. Be to, graikų viešoji erdvė buvo gana vienalytė. Šiandien viešoji erdvė yra skilusi į daugybę įvairiausių vietų, kurios jai priklauso, bet neimplikuoja visuotinio visuomenės intereso: kitaip tariant, jeigu kalbu per kokį nors šachmatų draugijos va-karą, aš kalbu viešai (ne privačiai), bet ši kalba nėra susijusi su visos visuomenės (pvz., Lietuvos) interesais.

Graikų viešosios erdvės specifika lėmė tai, kad joje beveik nebuvo atsitiktinių adresatų: demokratinėje Graikijoje valstybės valdyme galėjo dalyvauti tik piliečiai, tad, pavyzdžiui, būtų sunku įsivaizduoti į asamblėją netyčia užsukusi užsieniečių ar kokį prašalaitį. Bet kuri kalba, skirta piliečiams, ir pasiekdavo piliečius.

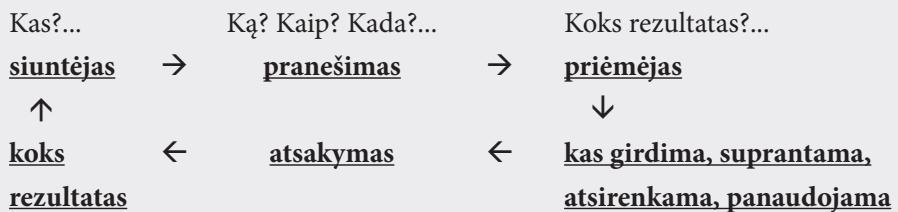
Šiandien *adresatas* (tas, kuriam skiriamas pranešimas) dažnai nesutampa su realiu pranešimo gavėju. Kokiomis nors masinės komunikacijos priemonėmis transliuojamas pranešimas turi daug didesnę ir įvairesnę negu pranešimo adresato numatytą auditoriją. Realioji auditorija gali visiškai nesutapti su adresatu.

Ši adresanto ir adresato problema daug labiau komplikuoja visą kalbinį įvykį.

Dar sudėtingiau komunikacija vyksta tada, kai esama vadinamojo grįžtamojo ryšio, t. y. kai kalbėtojas gauna klausytojo atsaką.

Grįžtamojo ryšio komunikacijos schema

Siuntėjas, arba adresantas, siunčia savo pranešimą auditorijai, kuri:

- gali ne viską išgirsti – dėl kokių nors išorinių ar vidinių trukdžių, pvz.: užiančios technikos ar radiatorių, už lango kalančių ir gręžiančių darbininkų, gatvės triukšmo, sklindančio pro atvirą langą, besišnibždančių kaimynų, suskambėjusio kieno nors mobiliojo telefono, neįjungto kal-

- bėtojo mikrofono arba, tarkime, išsiblaškyimo, susimąstymo apie kitus, šalutinius dalykus, namie paliktą įjungtą lygintuvą ar bilietą namo, kurių reikės eiti pirkti, arba net ir dėl susimąstymo pranešimo tema);
- b) gali ne viską suprasti – dėl to, kad nevisiškai sutaps kodas ar kontekstas, ar bus tiesiog neaiškus pats pranešimas, ar dėl to, kad dalies jo neišgirdo;
  - c) atsirinks, ko klausytis ir kas jai svarbu, – tarkime, atkreips dėmesį tik į tą dalį, kuri jai aktuali ar su kuria sutiks, ar priešingai – kuriai prieštarau;
  - d) nuspręs panaudoti tik dalį to, ką atsirinko iš pranešimo, atsakydama kalbėtojui, pvz., tik paprieštaraus kokiai nors minčiai.

Ši schema rodo, kad gaudami atsakymą, galime pasitikrinti, kaip pranešimas suprantamas abiejuose komunikacinės grandinės galuose. Siuntėjas, gavęs priėmėjo atsakymą, pasitikrina, kaip skiriasi tai, kas sakoma, arba tai, kas norima pasakyti, nuo to, kas pasakoma, t. y. kiek informacijos priėmėjas iš teisų gauna ir supranta. Iš dalies tai turėtų reikšti kalbėtojo uždavinio palengvinimą: galėdami pasitikrinti, kaip mus girdi ir ką supranta mūsų auditorija, galime patikslinti savo pranešimą, pasinaudoti dar viena galimybe įtikinti auditoriją. Bet ši schema demonstruoja, ir kaip apsiverčia komunikacinė situacija, kai esama galimybės atsakyti. Tokiu atveju klausytojas tampa kalbėtoju (keičiasi jo vaidmuo), o kalbėtojas klausytoju, kuris savo ruožtu taip pat gali ne viską išgirsti ar suprasti, atsirinkti tik dalį informacijos ir galiausiai panaudoti tik dalį atrinktosios.

Aptariant šią schemą dažnai prisimenama Mehrabiano taisyklė, kuri būtent grįžtamojo ryšio kontekste dažnai klaidingai interpretuojama ir universalizuojama. Dažniausiai komunikacijos specialistai tenori atkreipti dėmesį į tai, kad tam, kaip mes klausomės pranešimo ir kokiais būdais pranešimas pasiekia klausytoją, yra svarbios trys kalbinio pranešimo plotmės: žodinė plotmė, garsinė plotmė ir vaizdinė plotmė. Kalbėtojas informaciją transliuoja ne vien žodžiais, bet ir kūno kalba – laikysena, gestais, veido išraiškomis, žvilgsniu. Tai pat labai svarbios yra kalbėtojo balso ypatybės: stiprumas, artikuliavimas, intonacija, kalbėjimo greitis, pauzės, netgi tylą. Kita vertus, žodinėje plotmėje informacija taip pat perteikiama skirtingais lygmenimis: sakiniais, žodynu (turtingu arba skurdžiu), leksika, gramatiniais laikais ir kitomis priemonėmis. Bėda ta, kad šiandienėje komunikacijoje daug daugiau dėmesio yra skiriama vaizdinei informacijai. Ir, kaip minėjau, pa-

tinka mums tai ar ne, klausytojų dėmesį pranešimui dažnai nulemia su pranešimu nesusiję veiksniai.

Maža to, prieš tai, kai pasiekia adresatą, informacija perleidžiama per skirtingus *filtrus*. Informacija gali pasiekti adresatą iškreipta dėl įvairių priežasčių:

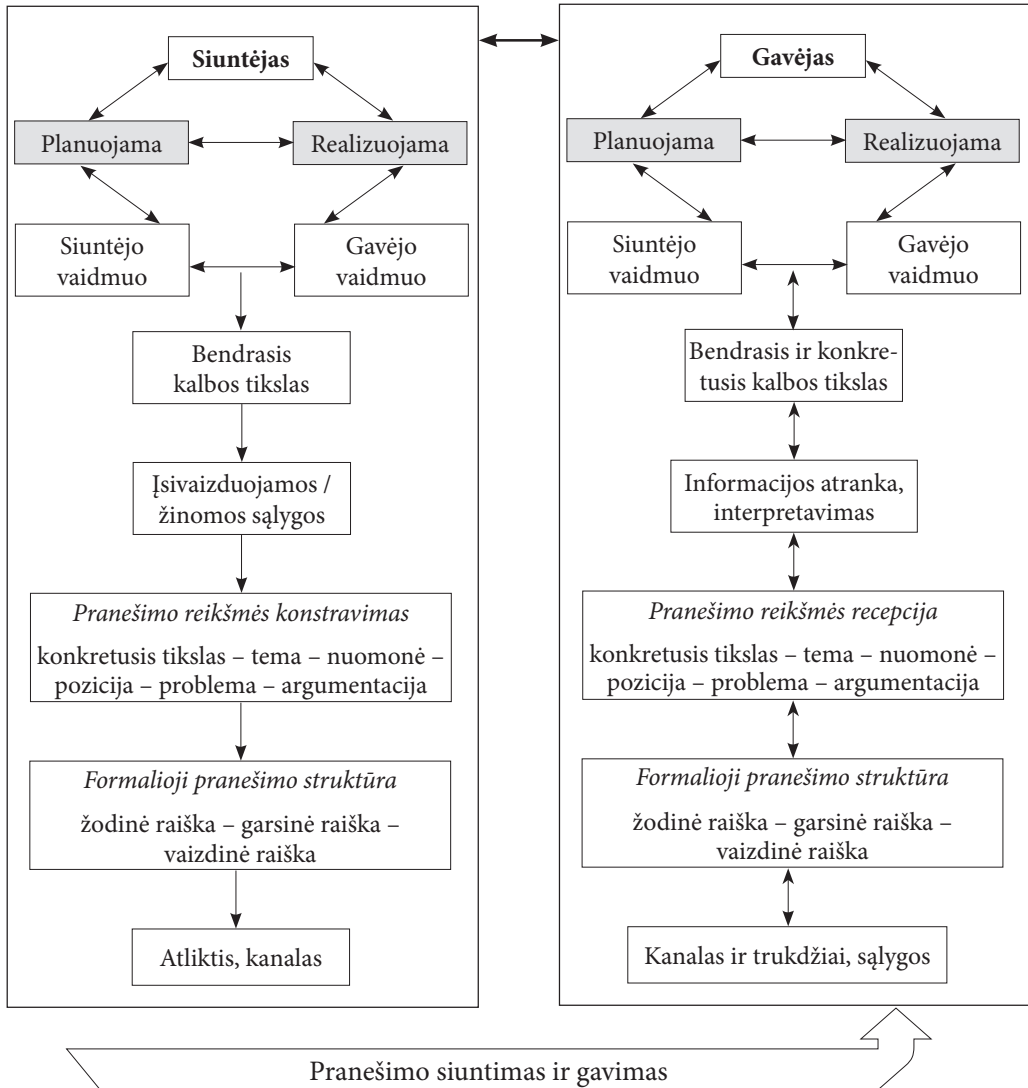
- siuntėjo sugebėjimų, pvz., neįgudęs kalbėtojas nemokės tinkamai pateikti savo kalbos;
- skirtingomis kalbinio pranešimo plotmėmis transliuojamos skirtingos informacijos, pvz., kai kalbama apie rimtus dalykus, bet šypsomasi;
- per didelio atstumo, t. y. nesutampančios komunikacinės situacijos erdvės;
- informaciją slopinančių triukšmų ir prasto girdimumo – išorinių trikdžių;
- gavėjo užimtumo – vidinių trikdžių ir šalutinės veiklos, pvz., vienu metu klausantis pranešimo atliekamų kelių darbų;
- gavėją pasiekiančios perteklinės informacijos – per daug informacijos sunikins atrankos procesą, ją bus sunku įsidėmėti, dideli informacijos srantai vargins, neleis gilintis, kokybiškai klausytis ir pan.;
- skirtingos interpretacijos – dėl skirtingų kontekstų ar paprasčiausiai kalbos ypatumų;
- selektyvaus klausymosi – kai atsirenkama tik tai, kas norima ar naudinga girdėti, ar tai, kas įdomu, aktualu ir panašiai.

Komunikacijos mokslų specialistai apeliuoja į apklausas bei tyrimus, iš kurių matyti, kad įsimenama tik apie 20 proc. siunčiamos informacijos.

Pateiktose schemose iš tiesų paliečiami šiek tiek skirtingi aspektai. Kad susidarytume aiškesnę komunikacinės situacijos vaizdą, turėtume sukloti šias schemas vieną ant kitos.

Taip pat turime turėti galvoje, jog tai, kaip kalbėtojas projektuoja savo pranešimą, nebūtinai sutampa su tuo, kaip jam pasiseka savo projektą įkūnyti ir įgyvendinti. Ir adresantas, ir adresatas turi savų lūkesčių: jie įsivaizduoja, koks yra komunikacijos tikslas, kokiomis sąlygomis yra kalbama, kokiame kontekste, kokie jų vaidmenys, kokie kitų komunikacijos dalyvių vaidmenys, kaip jiems pasiseka perteikti ir priimti pranešimą, ir taip toliau. Ir šie jų lūkesčiai vėliau realioje komunikacinėje situacijoje pateisinami arba ne.

Kalbinė komunikacinė situacija (diskurso kontekstas ir dalyvių santykis)

◇ Komunikacijos erdvė ir laikas

Komunikacija vyksta tam tikromis aplinkybėmis ir yra ribojama tam tikrų sąlygų. Tam, kad komunikacija vyktų sklandžiai, būtina bent iš dalies numatyti šias aplinkybes. Kalbėdami numanome, kur kalbame, kada, kam, kokiam tikslui. Iš dalies šios sąlygos lemia net tai, apie ką apskritai kalbame. Žinodami šias sąlygas sprendžiame, ir kaip turėtume kalbėti.

Vieni pirmųjų dalykų, kuriuos išsiaiškiname ruošdamiesi kalbėti (ar rašyti) yra erdvės ir laiko kontekstas, arba paprasčiau tariant, mūsų komunikacijos erdvė ir laikas. Pavyzdžiui, iš karto pasiteiraujame, kur ir kada kalbėsime, t. y. išsiaiškiname fizinę vietą ir laiką. Šios sąlygos gali visiškai sutapti su komerciniu užsakymu – tar-kime, kur ir kada bus spausdinamas straipsnis. Bet komunikacijos erdvė ir laikas reiškia ir kai ką daugiau.

Fizinė komunikacijos **erdvė**, t. y. vieta, kurioje vykdavo komunikacija, ilgainiui keitė pačios komunikacijos modelius. Nuo erdvės struktūros ir pobūdžio priklaus-o, kaip mes bendraujame. Bendravimą keičia erdvės dydis – vienaip bendraujame didelėje erdvėje, kitaip mažoje. Komunikacija priklauso ir nuo konkrečios bendra-vimo vietos. Kur mes kalbame – teisme, asamblėjoje, licėjuje, šermenyse, puotoje?.. Šiuo atveju vieta yra susijusi su auditorija, tos vietos struktūra, reikšme, simboline verte, funkcija ir kita. Paprastai tokios vietos yra susijusios su įvairiais ritualais, tam tikru elgesio kodeksu, kurio reikalaujama jose laikytis. Konkreti vieta nulems, ką ir kaip galėsime joje sakyti. Bet pačios šios „vietos“ taip pat metams bėgant keitėsi, nes keitėsi pastatų konstrukcija, vietos vidinė erdvė ir struktūra, o pakitusi erdvė lėmė ir kitokią elgseną.

Teismas ar teatras demokratinėje V a. pr. Kr. Graikijoje atrodė kitaip, nei šian-dien atrodo teismo rūmai Britanijoje ar teatras Lietuvoje. Šiandienė teismo ar par-lamento salė Lietuvoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose taip pat skiriasi. Šių erdvių struktūra yra neatsiejamai susijusi su jose vykstančiais procesais. Kintant erdvinei teismo patalpų struktūrai, keitėsi ir pats teisminis procesas. Kintant teatro patal-poms, keitėsi spektaklio sudėtis.

Erdvę gali kurti pastatų konstrukcija ar ritualinis veiksmas. Erdvė gali būti sutartinė, simbolinė. Erdvės suskirstymas nulemia ir rodo tam tikrą komunika-cijos dalyvių hierarchiją ar jos nebuvimą. Įvairiais istoriniais periodais daugelyje

kultūrų vieta, kuri buvo skiriama komunikacijos dalyviui, reiškė jo vietą visuomenėje, vaidmenį komunikacijoje, funkciją ir taip toliau. Dažnai ši vieta būdavo griežtai ribojama ir už jos nepaisymą būdavo baudžiama. Erdvės suskirstymas ir šiandien rodo bei sąlygoja komunikacijos dalyvių **santykius**, kartais net nesąmoningai ar nevalingai nulemdamas komunikacijos pobūdį ir atitinkamai emocinį jos dalyvių nusiteikimą.

Įsivaizduokime kelias skirtingas sales: vienoje nėra jokios scenos ar pakyls, kitoje yra scena, vienoje klausytojai sėdi eilėmis vieni už kitų, o kalbėtojas stovi priešais ir kalba iš tribūnos, o kitoje visi sėdi ratu prie apskrito stalo... Toks erdvės suskirstymas lems skirtingus bendravimo modelius. Auditorijoje, kurioje dalyviai sėdi vieni kitiems už nugarų, bus sunku užmegzti dialogą tarp dalyvių. Apskritasis stalas dažniausiai rodo, kad dalyvius vienus su kitais sieja lygybės santykis.

Vienas senųjų hierarchinių praktikų atspindžių šiandienėje kultūroje yra vadinamosios VIP zonos. Pats VIP zonos išskyrimas rodo, kad dalyviai skirstomi į reikšmingesnius (dėl turto, pareigų ar įtakos) ir mažiau reikšmingus. Reikšmės laipsnis šiandienėje ekonominėje komercinėje tikrovėje rodo dalyvio vertę. Toks erdvės skirstymas kartais kertasi su oficialiai deklaruojama dalyvių lygybe ir rodo tikrąją dalyvių hierarchiją.

Erdvės suskirstymas ir kalbėtojo bei auditorijos vieta joje ir šiandien yra politikos, diplomacijos, protokolo klausimas, o platesne prasme – metodo ir santykio klausimas.

Taigi ruošdami pranešimą turėtume (nebūtinai toliau pateikiama tvarka) atsižvelgti į:

- erdvės dydį (didelė ar maža patalpa, daug ar mažai joje žmonių);
- erdvės suskirstymą, struktūrą (kaip atrodo patalpa, ar yra pakyla, tribūna, scena, kaip sėdi klausytojai, kur joje yra durys ir langai, bei kitas savybes);
- akustines vietas ypatybes (tai labai svarbu tam, kokį vaidmenį turės rinktis kalbėtojas, kokių balsu, garsumu, tembru ir pan. turės kalbėti);
- kalbėtojo vietos matomumą (ar kalbėtojas matyti auditorijai, ar jis stovi viename lygyje su klausytojais, ar ant pakyls ir pan.);
- vietos pobūdį, patalpų paskirtį, funkciją, simbolinę reikšmę, su tuo susijusias reikalaujamas elgsenas, vietai būdingus ritualus.

***

Užduotis žodžiu (darbas grupėje)

Raskite įvairių šalių parlamento patalpų nuotraukų. Palyginkite šias patalpas. Kaip jose sėdi nariai, kokia vieta skiriama kalbėtojui? Ką šios nuotraukos sako apie šalies politinę santvarką, parlamento funkcijas ir panašiai. Raskite skirtingas teatro patalpų nuotraukas. Koks iš jų matyti aktorių ir žiūrovų santykis? Kokia tikėtina šių patalpų akustika?

***

Šios vietos ypatybės lems kalbėtojo kalbinę elgseną, pasirinktą vaidmenį, jo kuriamą etosą ir patosą, jo kalbinio pranešimo garsinę ir vaizdinę plotmę. Jis rinksis, koku balsu, kokiomis intonacijomis kalbėti, kur ir kaip nukreipti balsą, garsiai kalbėti ar tyliai, stovint ar sėdint, vaikščioti, gestikuliuoti ar nejudėti, koku tonu ir kokia kalba kalbėti, koku stiliumi, koku registru ir galiausiai (ar veikiau pirmiausia), kaip minėjau, ką iš viso sakyti.

Sykiu, atsižvelgdamas į savo kalbos etosą, patosą ir logosą, kalbėtojas pats kurs tam tikrą erdvę. Jis rinksis stoti prie („už“) tribūnos, stovėti šalia ant pakyls, ar nesirinkti tribūnos, o gal kalbėti iš vietos ar sėdėti. Kalbėdamas nuo pakyls, kalbėtojas įgaus daugiau reikšmingumo, svarbos, stovėdamas tame pačiame lygyje kaip klausytojai – atrodys savas, prisėsdamas ant stalo krašto – kurs neformalios aplinkos įspūdį. Sėdėdamas jausis komfortiškiau, bet nematys visos auditorijos, stovėdamas galės garsiau kalbėti, bet turės kreipti dėmesį į tai, kaip atrodo, o atrodys reikšmingesnis. Patalpose su bloga akustika teks kalbėti garsiau, aiškiau artikuliuoti ir kreipti balsą virš klausytojų galvų ir panašiai.

Bet erdvė reiškia ne vien fizinę, apčiuopiamą erdvę ir jos sudėtį. Tiksliau ji gali būti sunkiai pamatuojama. Kai kalbame apie erdvinio konteksto sutapimą, turime galvoje ne tik, kad kalbėtojas ir klausytojas turi būti vienoje patalpoje (nors turint galvoje šiandienės technologijas, šis reikalavimas jau nėra pats svarbiausias), ir ne tik tai, kad kalbėtojo anticipuojama erdvė turi sutapti su realia erdve, kurioje jis kalba: t. y. jeigu jis eina kalbėti į klasę savo studentams, jis neturėtų atsidurti televizijos viktorinoje. Erdvinis kontekstas gali reikšti ir priklausymą platesnei – geografinei, geopolitinei, istorinei, kalbinei, kultūrinei erdvei. Tarkime, kalbame Lietuvos gyventojams, visos Europos gyventojams ar viso pasaulio gyventojams? O gal kalbame posovietinės erdvės gyventojams? Jeigu kalbėtojas ruoš kalbą posovietinės erdvės gyventojams, o sakys ją JAV, kalbėtojo ir jo klausytojų erdvinis kontekstas nesutaps.

Šiuo atveju būtina paminėti ir pranešimo **kanalą**. Pranešimo kanalą taip pat galima įsivaizduoti erdviškai (pats terminas leidžia susikurti tokį kanalo įvaizdį). Kanalas reiškia, kokioje terpėje ir kokiomis priemonėmis yra transliuojamas pranešimas. Kanalą renkamės jau tada, kai sprendžiame, pranešimas bus sakytinis, ar rašytinis. Sakytinė ir rašytinė kalba – tai skirtingos terpės, jos numato skirtingas kalbines priemones. Jeigu pranešimas ruošiamas ar pateikiamas kaip sakytinis, o paskui yra spausdinamas kaip rašytinis (nieko nekeičiant), jo numatomas ir realusis transliavimo kanalai nesutampa. Pats pranešimas atsiduria kitoje erdvėje, nei planuota.

Atitinkamai sakytinis ir rašytinis pranešimai taip pat gali būti transliuojami įvairiais konkrečiais kanalais. Sakytinis pranešimas gali būti sakomas gyvai auditorijoje, aikštėje ar pan., bet gali būti transliuojamas per radiją, televiziją, internetą, gali būti tiesiogiai transliuojamas, ar gali būti įkeliamas jo garso ar vaizdo įrašas (taigi jis gali būti siunčiamas tik garsiniu kanalu, o gali būti siunčiamas garsiniu-vaizdiniu kanalu). Šis pranešimas gali būti pasakytas telefonu, o paskui transliuojamas vienu iš minėtų kanalų. Ir galiausiai jis gali būti siunčiamas keliais skirtingais kanalais iš karto: būti sakomas tiesiogiai, gyvai, filmuojamas, transliuojamas per radiją ir televiziją, paskui įkeliamas jo vaizdo įrašas, o tiesiogiai sakomo jo gali klausytis per vaizdo tiltą auditorija, esanti kitoje fizinėje erdvėje. Visi šie kanalai numato skirtingą auditoriją (skirtingą jos dydį ir sudėtį), iš dalies kai kurie jų net neleidžia prognozuoti auditorijos. Tokiu atveju visada pasitaikys dalis auditorijos, kuri nėra tikrasis šio pranešimo adresatas. Be to, pats pranešimas ir jo atlikimas gali netikti visiems kanalams sykiu (tikti tik vienam jų) arba kalbėtojas gali būti nepasiruošęs tam, kad vienam kanalui (vienokio pobūdžio, pvz., tik garsiniam) skirtas pranešimas būtų transliuojamas kitu kanalu (pvz., vaizdiniu-garsiniu).

Viena keisčiausių šios knygos autorės patirčių buvo jos kalbos radijo įrašas. Prieš keletą metų Latvijos radijui dirbusi mano draugė paprašė manęs pareikšti savo nuomonę apie moterų ir vyrų lygias galimybes Lietuvoje. Kai tai dariau, kambaryje, mano draugės bute viename iš Vilniaus rajonų, buvo tik mano draugė ir man atkištas mikrofonas. Bet kalbėdama žinojau, kad mano realioji auditorija ir erdvė nesutampa su ta auditorija, kuriai bus skirtas pranešimas, ir su ta erdve, kurioje jis skambės. Kitą dieną jį transliavo su vertimu į anglų kalbą Latvijos radijas ir jo klausėsi Latvijos gyventojai. Atotrūkis tarp situacijų buvo toks svaiginantis, kad pranešimo gavėjo buvo beveik neįmanoma įsivaizduoti. Dar keisčiau, ko gero, jaučiausi, tik kai ta pati draugė ėmė klausinėti mūsų, savo draugų, nuomonės telefonu, net neįspėjusi, jog tai vėliau bus transliuojama per radiją.

Tiesiogiai, „gyvai“ kalbantis žmogus visada atrodo kitaip nei televizijos ekrane. Kamera nepaprastai pabrėžia mūsų judesius ir mimikas. Reikalavimai kalbėjimui tiesiogiai auditorijai ir kalbėjimui priešais kamerą iš esmės skiriasi: charizmatiškas kalbėtojas yra guvus, išraiškus, jo mimikos, intonacijos ir judesiai būna ryškūs – tai ir traukia klausytojus. O kamera, priešingai, „mėgsta“ kuo santūresnę kalbėtoją – kuo mažiau judame, tuo geriau atrodome nufilmuoti. Tad jeigu kalbėtojas kalba tiesiogiai auditorijai ir sykiu yra filmuojamas, vienoje iš medijų jis atrodys ne taip gerai, kaip kitoje.

Įdomu buvo stebėti pokytį, kai prieš keletą metų LRT ėmė transliuoti radijo transliacijas per televiziją. Per tiesioginę transliaciją gyvai šnekėję, sąmojingi, išraiškūs radijo žurnalistai nepaprastai sutriko priešais kamerą: radijo žurnalistai, pagal savo darbo pobūdį, buvo pratę „slėptis už mikrofono“ – jie turėjo skambėti gerai, bet buvo visai nesvarbu, kaip jie atrodo. Todėl jie buvo visiškai nepasiruošę pridėti savo pranešimams dar ir vaizdinį kanalą.

Panašiai gali skirtis ir rašytinio teksto perteikimo kanalai. Pranešimas gali būti ruošiamas spausdintiniam leidiniui, o vėliau įkeliamas į internetinę erdvę ar iš internetinės žinutės tapti knygos dalimi. Skirtingais kanalais siunčiami pranešimai lems ir pranešimo ilgį, struktūrą, kitas jo ypatybes. Iš dalies pranešimo transliavimo erdvė, komunikacijos erdvinis kontekstas ir ypač kanalas, kuriuo bus siunčiamas pranešimas, bus susijęs ir su pranešimo *žanru*, o sykiu, savo ruožtu, lems pranešimo stilių.

Tam tikra prasme bet koks kalbėjimas bet kokiai auditorijai sustruktūroja erdvę, nes įsteigia tarp kalbėtojo ir klausytojo **santykį**, o sykiu ir terpę, kurioje kalbėtojas kreipiasi į klausytoją. Šioje terpėje kalbėtojas yra *priešais* klausytoją – net jeigu realiai kalbėtojas yra klausytojui už nugaros, jis kreipdamasis keičia erdvę paversdamas šį santykį priešpriešiniu (priversdamas klausytoją pajusti, kad yra steigiamas dialogo santykis). Taigi kalbėtojas visada turi tam tikrą specifinę vietą, kuri leidžia jam *steigti* pokalbį. Ši vieta yra susijusi su *leidimu* ir *galia* kalbėti. Kitaip tariant, kalbėtojas turi gauti kalbėtojo vaidmenį ir unikalią kalbėtojo vietą tam, kad galėtų prabilti. Jeigu tokia galia ir vieta jam nesuteikiama arba jis jos neišsikovoja kalbėdamas, kalbėtojo niekas neklauso, jis neturi savo auditorijos ir komunikacija nevyksta ar bent jau nepasiekia tikslo. Tokią vietą ir galią kalbėtojas gali prarasti ir kalbėdamas – jeigu jo etosas neįtikina klausytojo, jeigu jis nepateisina jam suteiktos privilegijos.

Kaip matyti iš retorikos istorijos, dažnai, nors ne visada, ši vieta ir galia reiškė ir kalbėtojo įsipareigojimą bei atsakomybę. Šiandien naujosios komunikacinės priemonės ir pranešimų transliavimo kanalai labai smarkiai pakeitė viešąją erdvę ir sykiu jos sampratą. Galime sakyti, kad šiandien kalbėdami apie viešąją komunikaciją mes turime omenyje:

- a) bet kokią viešai vykstančią komunikaciją (taigi viešojo erdvė reiškia iš esmės visą galimą neprivačią erdvę);
- b) viešąją erdvę, kuri siejama su viešuoju interesu (nors šis interesas yra daug platesnis nei buvo Antikos graikų – jis apima didesnę erdvę nei polio).

Kalbėtojo atsakomybę (ar jos stoką) numato abi šios sampratos, bet kalbėtojo įsipareigojimas yra siejamas tik su antrąja. Pirmoji samprata numato, kad viešojoje erdvėje mes tiesiog dalyvaujame (net nebūtinai savo noru). Antroji – kad viešąją erdvę kuriame joje reikšdamiesi. Su pastarąja samprata siejamos viešosios kalbos (kurios iš dalies suprastinos plačiau nei graikų laikais, nes platesnis yra viešasis interesas, bet iš dalies – siauriau, mat šiandien ne visos graikų išskirtos epideiktinės ir teisinės kalbos apskritai atspindėtų viešąjį interesą). O su pirmąja samprata yra susijęs viešasis kalbėjimas kaip bet koks kalbėjimas viešumoje ir bet kokia viešai prieinama kalbinė raiška.

Ruošdamiesi sakyti pranešimą turime paisyti šių su erdve susijusių veiksnių:

- išsiaiškinti (ar įvertinti vietoje), kokioje vietoje bus sakomas pranešimas (kokios paskirties tai vieta), su kokiais ritualais ir kokiomis elgsenomis ji siejama;
- išsiaiškinti (ar įvertinti vietoje), kokio dydžio numatoma auditorija (nes ji taip pats steigs kalbėjimo erdvę);
- išsiaiškinti (ar įvertinti vietoje) patalpų, erdvės, vietos dydį, parinkti atitinkamą raišką;
- išsiaiškinti vidinę patalpų struktūrą, kalbėtojo matomumą, pasirinkti poziciją ir laikyseną (ir atitinkamai vaidmenis);
- išsiaiškinti (ar įvertinti vietoje) patalpų akustiką;

- paisyti geografinio, geopolitinio ir pan. erdvinio konteksto;
- išsiaiškinti, koku kanalu ar kanalais bus siunčiamas pranešimas;
- įsteigti erdvinį ryšį, kontaktą su klausytojais.

Ypatingą vietą retorikoje turi komunikacijos **laikas**. Buitinis laikas mums reiškia kalendorinį laiką ir paros metą. Žinoma, komunikacijai ir jie yra svarbūs. Visų pirma, svarbu, kad sutaptų laikinis kalbėtojo ir klausytojo kontekstas (pvz., kad prieš dešimt metų pasakyta kalba nebūtų transliuojama kaip šiandienė). Paros metas yra labai svarbus psichologinis komunikacijos veiksnys (kalbėtojai ir klausytojai gali net nevienodai reaguoti į pranešimą skirtingu paros metu).

Dažniausiai vakare sakomą kalbą sunkiau suprasti, nes klausytojai jau būna pavargę. Todėl kalba turėtų būti gyvesnė, smagesnė, ekspresyvesnė, sakoma garsiau, aiškiau, gyvomis intonacijomis. Kitaip jos gali tiesiog neišgirsti.

Laiko kontekstas taip pat numano bendrą laiką ir bendrą patirtį: tarkime, galime pusę dienos kartu klausytis pranešimų per konferenciją – šitaip tarp auditorijos ir kalbėtojo įsteigiamas bendras patirties kontekstas. Laiko kontekstas gali reikšti ir istorinį laiką, tarkime, ar kalbėtojas ir klausytojas turi bendrą istoriją ir ar jų istorinė patirtis yra tokia pati (pvz., koks yra kalbėtojo ir klausytojų šalies nepriklausomybės trukmės laikotarpis – šimtmečiai ar dešimtmečiai).

Tačiau retorikoje itin svarbus yra būtent *kalbėjimo momentas*, kalbėjimo laikas. Pirma, su kuo jį siejame, yra pranešimo *trukmė*, ilgis. Skirtinga trukmė lems skirtingą pranešimo struktūrą. Istoriskai viešųjų pranešimų, viešosios komunikacijos trukmė kito, kaip kad kito ir viešosios erdvės. Kintanti procesų trukmė keitė ir pačius procesus bei institucijas.

Antikinėje demokratinėje Graikijoje teismuose kaltintojas (ieškovas) ir atsakovas (dažniausiai pats kaltinamasis, kartais jį ginti savo noru pasišovęs pilietis – jokių kitų profesionalių gynėjų nebuvo) kalbėdavo pakaitomis, kiekvienas tardavo po kalbą, kuri buvo sakoma tol, kol vandens laikrodis parodydavo, kad baigėsi jų laikas. Svarstant viešąsias, su valstybės interesais susijusias bylas kiekviena šalis gaudavo po 3 valandas (plg. romėnų sakytas kalbas, pvz., pirmą viešą Cicerono kalbą Už Sekstą Roscijų iš Amerijos, Ciceronas 1997, – įsivaizduokite, kiek truktų ją pasakyti realiuoju laiku, o juk ji buvo sakoma). Svarstant privačiąsias

bylas šis laikas būdavo gerokai trumpesnis – kai kurios bylos buvo išsprendžiamos per trumpiau nei valandą. Jokia byla netrukdavo ilgiau nei dieną. Teisėjai visai neturėjo laiko svarstymams. Jie nusprendavo klausydami. Tačiau įsivaizduokite, kokia turėdavusi būti kalba, kad išlaikytų dėmesį tris valandas? Ir priešingai, kaip struktūruotai, taupiai reikėdavę išsakyti savo poziciją per 15–20 minučių. Auditorija, žinoma, klausėsi kalbėdamasi, triukšmavo, šūkčiojo, kaltino melu ir panašiai.

VI a. pr. Kr. antikinėje Graikijoje labai išpopuliarėjo teatro varžybos. Spektakliai vienas po kito būdavo rodomi visą dieną, todėl į juos buvo išsiruošiama kaip į iškylą: atsinešama pagalvėlių, maisto. Tikėtina, jog juos žiūrėdama publika užkandžiavo, šnekučiuodavosi. Iš esmės jie atitiko šiandienę televiziją ar muzikinius festivalius.

Vienokia turės būti trijų valandų trukmės kalba (kai kuriose šalyse inauguracinės kalbos universitetuose trunka net 5 valandas), kitaip reikės struktūruoti 15 minučių pranešimą. Skirtingo ilgio pranešimai reikalaus skirtingo auditorijos dėmesio ir įsitraukimo.

Psichologai pastebi, kad žmogus įdėmiai, sutelkęs visą dėmesį klausytis sakytinės kalbos gali 15–20 minučių. Paskui jo dėmesys ima silpti, todėl sakant ilgą pranešimą reikia daryti šioias tokias poilsio pauzes: pajuokauti, įterpti kokią pastabą, praktinę užduotį ar panašiai. Tiesa, įgudęs, pvz., akademinis, klausytojas gali sutelkti dėmesį ilgiau. Bet net universitetuose yra rekomenduojama daryti trumpas pertraukas, jeigu paskaita trunka ilgiau nei pusantros astronominės valandos, ir tokios pertraukos turėtų būti dažnesnės, pvz., 5 min. pertrauka kas 60 minučių. Jeigu yra skaitomas rašytinis pranešimas, dėmesį sutelkti seksis daug sunkiau ir trumpiau.

Gera viešoji kalba turėtų trukti nuo 5 iki 10 minučių! Mokslinio pranešimo per konferenciją reglamentas yra 15–20 minučių. Bet kalbos trukmė gali varijuoti nuo 2 min. iki 5 valandų, nelygu, koks kalbos žanras ir paskirtis.

Kai retorikoje kalbama apie laiko momentą, kalbos trukmę, *kairos*, turimą omenyje kalbos *eiga*, galėtume sakyti, „tiesioginė transliacija“. *Kairos* buvo suprantamas kaip „laikas dabar veikti“ ir kartu kaip paties kalbėjimo laikas. Sakoma kalba plėtojasi ir rutuliojasi *dabar*. Būtent kalbėjimo momentu kalbėtojas galutinai pasi-

renka, ką ir kaip jis sako. Kalbėjimo momentu kalbėtojas steigia ryšį su klausytoju ir tą ryšį palaiko visą kalbos trukmę. *Kairos* leidžia kalbėtojui išreikšti ir apginti savo nuomonę. Su šiuo momentu yra susijusi kalbėtojo vaizdinė ir garsinė raiška.

Kairos yra laiko momentas, kuris tiesiogiai sieja kalbėtoją su klausytoju. Kalbėdamas pranešėjas gali keisti savo raišką, net argumentus, o kartais – atsiliepdamas į auditorijos poziciją – net ir savo poziciją. Kalbėtojas renkasi: kada kalbėti, o kada tylėti; kada skatinti, o kada sulaikyti; kada kalbėti pakylėtai, o kada paprastai; kada žadinti emocijas, o kada remtis logika. Kalbėtojas gali ir turi naudotis galimybe kalbėjimo momentu keisti, derinti, modifikuoti savo pranešimą. *Kairos* steigia auditorijos prielankumą. Kartu *kairos* steigia ir auditorijos vaidmenį. Kalbėtojas parenka momentą, kai klausytojas turi apsispręsti, nuspręsti, įvertinti ar veikti. Ir kad parodytų klausytojams, jog atėjo laikas veikti, kalbėtojas turi atpažinti ir parinkti tą momentą pats.

Kairos yra vyksmas, pati kalba yra vyksmas. Retorinis laikas yra įvykio laikas. Ir kartais retorinė kalba pasiekia *perlokucinį* poveikį – sujaudina, paveikia auditoriją ir paskatina ją veikti. Bet *kairos* sykiu lemia ir rezultato nenumatomumą. Tik pasibaigus kalbėjimo momentui kalbėtojas iš tiesų gali įvertinti, ar jo kalba pasiekė tikslą.

Ruošdamiesi sakyti pranešimą turime paisyti šių su laiku susijusių veiksnių:

- išsiaiškinti, kuriuo kalendoriniu metu (dieną) bus sakoma kalba (ir suplanuoti kalbos ruošimą);
- išsiaiškinti, kuriuo paros metu bus sakoma kalba (ir parinkti atitinkamą raišką);
- atsižvelgti į istorinį kontekstą (atitinkamai parinkti kalbos turinį ir raišką);
- paisyti kalbos trukmės (atitinkamai parinkti medžiagą, sustruktūruoti kalbą);
- maždaug numatyti, kada kaip veikti auditoriją (kur bus kalbos kulminacija, kada kreipsimės į auditoriją, kada kokios jos reakcijos tikėsime);
- keisti savo pranešimą atsižvelgiant į kalbos vyksmą realiuoju kalbėjimo momentu (paisyti auditorijos ir t. t.);
- įvertinti, ar pranešimas pasiekė tikslą, pasibaigus komunikacijos momentui.

◇ Komunikacijos dalyviai: vaidmenys ir elgsenos

Komunikacijos aplinkybės ir sąlygos lemia ir komunikacijos dalyvius. Bet sykiu komunikacijos dalyviai kuria komunikacijos sąlygas. Komunikacijos erdvę ir laiką ne visada lengva atskirti nuo kalbėtojo ir auditorijos. Auditorija kuria erdvę, erdvė lemia auditoriją. Kalbinio įvykio erdvę steigia ir pats kalbėtojas. Kalbėtojas yra sąlygojamas tam tikrų pranešimo trukmės rėmų, bet sykiu kalbėdamas jis kuria retorinį laiką, bendrą jam ir auditorijai. Retorinio vyksmo erdvę ir laiką, užmegzdami kontaktą, sukuria kalbėtojas ir klausytojas. Šiame retoriniame vyksme kiekvienas jų turi savo vaidmenį. O jų vaidmuo yra susijęs su jų elgsena – formalus vaidmuo numato tam tikrą elgseną, bet sykiu elgiantis vienaip ar kitaip ir sukuriamas tam tikras kalbėtojo (ir auditorijos) vaidmuo.

Aptariant kalbėtojo vaidmenį pravartu prisiminti viską, kas buvo sakoma apie etosą. Kalbėtojo vaidmuo ir jo elgsenos yra susijusios ir su patosu – jausmų raiška, jausminiu įsitraukimu.

Pačia bendriausia prasme **kalbėtojas** (o klasikiniuose tekstuose **oratorius**) jau yra tam tikras vaidmuo. Kalbėtojas ir klausytojas du patys bendriausi komunikacinės situacijos vaidmenys. Bet kiekvienas kalbėtojas pasirenka kalboje ir konkretesnę vaidmenį. Kalbėtojo vaidmuo yra susijęs su jo kalbos tikslu ir kalbinio įvykio sąlygomis. Iš dalies kalbėtojo vaidmenį sąlygoja ir jo pasirinkta tema bei pozicija. Kalbėtojo vaidmuo rodo jo santykį su auditorija, tema, pozicija, jo vertybes ir jo emocinį įsitraukimą. Tai kalbėtojo individualumo raiška.

Kalbėtojas vaidmenį pasirenka, suplanuoja, ir sykiu konstruoja bei palaiko kalbėjimo momentu. Kitame komunikacinės grandinės gale klausytojas interpretuoja kalbėtojo vaidmenį, priima ir vertina jo individualumo raišką – t. y. vyksta vaidmens recepcija.

Rinkdamasis vaidmenį kalbėtojas pasirenka, kiek jis bus individualus – t. y. kiek atskleis savo nuostatas, vertybes, pažiūras, kaip aiškiai išreikš savo poziciją, kokiu būdu ją rodys, ar bus individualus, išskirtinis, ar stengsis labiau tapatintis su kokia nors grupe, paklus normoms, reikalavimams, kiek jausmų rodys ir taip toliau. Šis pasirinkimas išsidėsto skalėje tarp individualizmo ir unitarizmo, jausmingumo ir nejautos. Pasirinkęs savo poziciją šioje skalėje, kalbėtojas derina prie jos kalbėjimo stilių, kalbėseną, laikyseną, intonacijas ir kita. Jis sprendžia, kaip elgsis kalbėdamas: ginsis, gins kitus, puls, bus karingas, aršus, ryžtingas, tykus, malonus, ramus,

švelnus; iškels save ar bus savas, nuoširdus ir paprastas ar išsiskiriantis ir pranašus, kūrybiškas ir laisvas ar formalus ir paklusnus, metodiškas ar spontaniškas. Kalbėtojo kalba rodys jo santykį su auditorija: kalbėtojas save išskirs iš auditorijos ir jai priešpriešins, ar tapatinsis su ja.

Vaidmuo turi derėti su kalbine situacija, ir jo raiška turi būti atitinkama. Kalbėtojo elgsena neturi kelti disonansų. Vaidmuo turi būti vienodai reiškiamas visose trijose kalbinio pranešimo plotmėse – žodine raiška, garsine raiška ir vaizdine raiška. Taigi pranešimo turinys ir kalbėtojo teiginiai neturėtų prieštarauti jo intonacijoms bei gestams.

Pasirinkęs vaidmenį, kalbėtojas turi jo laikytis ir nekaitaloti vidury kalbos. Jei gu kalbėtojas šokinėja nuo vieno vaidmens prie kito, jo kalba gali būti neįtikinama ir auditorija nežinos, kaip jai elgtis, kokia turi būti jos reakcija, ko iš jos tikimasi. Tiesa, kartais kalbėjimo momentas rodo, kad vaidmenį ar jo raišką reikia kiek pakeisti, priderinti prie situacijos, sustiprinti ar susilpninti. Bet vis dėlto vaidmens keitimas – labai rizikingas žingsnis, keliantis nepasitikėjimą kalbėtoju.

Vienas senesnių pavyzdžių iš Lietuvos realijų, rodantis, kaip pavojinga kalbėtoju keisti vaidmenis, – buvusio tuomečio premjero Algirdo Brazausko „Atsakymas į Lietuvos piliečių klausimus apie Draugystės viešbučio privatizavimą“. Atsakymą premjeras pateikė per televiziją. Tai buvo pranešimas, kuriam buvo skirtas specialus transliacijos laikas. Visų pirma apskritai nebuvo aišku, kokio žanro yra šis pranešimas, – ar tai atsakymai į klausimus, ar savarankiška, atskira kalba. Viena vertus, nebuvo nei klausimų, nei atsakymų. Kita vertus, nebuvo vientisos kalbos. Šnekėdamas premjeras pakeitė bent keletą vaidmenų: jis gynėsi, aiškinosi, sakė, kad tai buvusi provokacija, puolė, kalbėjo kaip viešas asmuo (kuris visada yra „priešais žmones“), kalbėjo kaip privatus asmuo (kuris turi savo privačių interesų), siekė sukelti gailėtį ir kartu siekė parodyti, kad yra stiprus ir atsakingas vadovas. Galiausiai toks viešas premjero pasirodymas buvo sukritikuotas net tų žmonių, kurie iki tol buvo premjerą rėmę.

Panašiai nutiko buvusiam Tarptautinio valiutų fondo vadovui Dominique'ui Strauss-Kahnui. Pakviestas į televiziją pasiaiškinti dėl savo elgesio ir kilusio priekabiavimo skandalo, jis neteisingai apkaltintos aukos vaidmenį ėmė keisti į atgailaujančio netyčinio nusikaltėlio, kuriam būdingos visos žmogiškosios silpnybės, vaidmenį, gerokai tuo sutrikdęs laidos žiūrovus. Prieš tai stiprus, valdingas ir labai pasitikintis savimi, dabar jis pasirodė ekrane kaip švelnus, tykus, ramus ir nuolankus pašnekovas. Tai bylojo jo tonas ir net išvaizda. Bet buvusio vaidmens konteks-

tas dar buvo per arti, kad nebūtų kilę jokio prieštaravimo. Kita vertus, jam sunkiai sekėsi išlaikyti vienalytį vaidmenį per visą transliaciją.

Šiandienėje spaudoje dėl politinio vaidmens keitimo ar nepastovumo bei nestabilumo smarkiai kritikuojami ir Tony Blairas bei Barackas Obama. Jų vaidmuo per jų karjerą ir vadovavimo metus ilgainiui kito. Politinis vaidmuo yra siejamas su vertybėmis, kurioms yra atstovaujama ir kurios yra steigiamos viešojoje erdvėje. Tad politinio vaidmens keitimas gali reikšti elektorato nepasitikėjimą ir kurti nepatikimo politiko vaidmenį.

Įvairiais laikais kalbėtojo elgsenai buvo keliami įvairūs reikalavimai. Šie reikalavimai nėra vienareikšmiai ir santykis su jais taip pat gali skirtis skirtingose situacijose. Kaip matėme, net tokie, atrodytų, universalūs reikalavimai kaip sakyti tiesą ir kalbėti tai, kuo tiki, nebuvo visais laikais vienodai svarbūs.

Svarbu nepamiršti, kad mes klausomės ne kalbos, o kalbėtojo. „Kalbėk, kad galėčiau tave pažinti“, – sakė Sokratas. Apibendrinami įvairias rekomendacijas bei pastebėjimus, galėtume atkreipti šiuolaikinio oratoriaus dėmesį į šias, auditorijos dėmesį patraukti padėsiančias savybes (o sykiu ir į jų pranašumus bei trūkumus):

- Patrauklumas, charizmatiškumas;
- Artistiškumas, kūrybiškumas;
- Pasitikėjimas savimi ir tikėjimas tuo, kas sakoma;
- Draugiškumas;
- Nuoširdumas;
- Objektyvumas, nešališkumas;
- Susidomėjimas.

Patrauklumas. Atsakyti į klausimą, kaip tapti charizmatiška asmenybe, labai sunku. Bet įdomiu ir patraukliu pašnekovu tapti galima. Svarbiausia, būti savimi ir nesistengti nieko pamėgdžioti. Reikėtų pamėginti surasti savo kalbėsenos bei laikysenos stilių. Bet svarbiausia turėti savo nuomonę ir pamėginti rasti savo nišą – savitą požiūrį į kalbamą dalyką, individualią poziciją. Pamėginkite atsakyti į klausimą, kuo jūsų santykis su svarstomu dalyku skiriasi nuo kitų. Svarbiausia – būti natūraliam, t. y. neprieštarauti sau pačiam. Reikėtų išnaudoti savo gerąsias savybes (jeigu esate karingos prigimties – kalbėkite aršiau, jeigu tylus ir ramus – švelniau).

Patrauklumą lemia kalbėtojo individualumas. Bet tam tikrose aplinkose patrauklus gali atrodyti tas kalbėtojas, kuris atitinka visus reikalavimus, elgiasi griežtai pagal taisykles, paklusta etiketui, protokolui, žodžiu, yra pavyzdinis tarnautojas. Pernelyg daug individualumo raiškos gali būti suprasta kaip taisyklių nepaisymas, nustatytų ribų laužymas, ekstravangancija, per didelis dėmesys sau.

Patrauklumas dažnai klaidingai siejamas tik su išoriniu kalbėtojo įvaizdžiu, išpuoselėta išvaizda. Išvaizda, be abejo, taip pat traukia, bet labai patraukli išvaizda gali kai kam atrodyti veikiau kliūtis nei pranašumas. Kai kurios profesijos vizualinį patrauklumą mėgina riboti griežtais aprangos kodo reikalavimais. Su patrauklumu kartais siejami ir kai kurie stereotipai: pavyzdžiui, nusistatymas, kad gražios išvaizdos žmogus negali būti protingas ar kad neišvaizdžios, neryškios išvaizdos žmogus negali būti ryški asmenybė, ir panašiai.

Pavyzdžiui, kai kurie tėvai mano, kad patraukli mokytoja blaškys jų vaikų dėmesį. Graži moteris apskritai istorijoje dažnai susidurdavo su tuo, kad būdavo nuvertinama kaip profesionalė: pvz., XIX a. impresionizmo dailininkė Berthe Morisot buvo dažnai tapoma jos kolegų, bet nebuvo vertinama kaip dailininkė, nes buvo tiesiog per graži.

Išvaizdos ryškumą ir patrauklumą galima riboti labai įvairiai. Vienas paprasčiausių būdų – uniforma. Bet kokia uniforma smarkiai sumažina išskirtinumo raišką ir niveliuoja individualumą. Uniformą primena ir aprangos kodai.

Kai kuriose profesijose ar situacijose vaidmens hierarchija lemia, kad vienas kalbėtojas negali būti labiau krintantis į akis nei kitas kalbėtojas. Tarkime, nuosekliu būdu verčiantis vertėjas tur i rasti pusiausvyrą tarp „patrauklaus, geros kloties ir sėkmingos karjeros“ vertėjo įvaizdžio, kurį turi transliuoti klausytojams, ir reikalavimo nekristi į akis. Jis negali patraukti daug dėmesio – todėl jam rekomenduojama nesirengti ir nesidažyti ryškiai ar margai, nesipuošti blizgiais stambiais papuošalais. Versdamas aukščiausiu lygiu, jis turės laikytis diplomatinio protokolo aprangos kodo.

Daugelis patrauklumo apribojimų – kaip ir apskritai individualumo ribojimas – yra kultūrinis, kontekstinis dalykas. Nemažai jų atkeliavo iš senų laikų. Vienose šalyse ribos apsitrynė ir neatrodo reikšmingos, kitose šalyse jos tebėra puoselėjamos.

Užduotis žodžiu (darbas grupėje)

Palyginkite skirtingų šalių televizijos kanalų žinių vedėjų išvaizdą ir bendravimo ypatybes. Ką jų elgsena sako apie socialines normas?

***

Kūrybiškumas, artistiškas. Ši savybė yra iš dalies susijusi su pirmąja. Artistiškas nuo seno siejamas su kalbos, pranešimo atlikimu. Nors Aristotelis su apgailestavimu pastebi, kad balso savybės ir atlikimas tampa auditorijai vis svarbesni, nei jis, nei kiti klasikai neskatina retorikos būti aktoriumi, ir nemano, kad artistiškas yra esminė kalbėtojo savybė.

Artistiškas gali reikšti kūrybiškumą, individualumą, patrauklumą. Bet jis gali erzinti, kai reikia aiškaus, tvarkingo, metodiško požiūrio. Artistiškas rodo pastangą bendrauti su auditorija, palaikyti kontaktą. Tie, kurie skatina kalbėtojo artistiškas, yra linkę manyti, kad viešasis kalbėjimas – tai tam tikras žaidimas, spektaklis, turintis savas taisykles, kurių reikia laikytis. Žaidybinis nusiteikimas gali padėti teigiamai nuteikti auditoriją. Auditorija neturėtų matyti, kad kalbėti, dėstyti mintis sunku. Priešingai, ji turi manyti, kad kalbėtojui kalbėti – vienas malonumas. Mat žmonės yra empatiški ir užsikrečia vieni kitų nuotaikomis. Patikėjusi jumis, auditorija gali įsitraukti į žaidimą. Be to, suvaidinti vaidmenį visada yra lengviau nei tapti drąsiam, garsiam, ryžtingam ir panašiai. Kitaip tariant, artistiškas santykis su vaidmeniu ir visa kalbine situacija gali padėti kalbėtojui nugalėti stresą ar baimę.

Bet artistiškas gali būti perdėtas, erzinamas, nepagrįstas, ne vietoje rodomas, gali nuteikti auditoriją nerimtai ir ji atitinkamai žvelgs į sakomą kalbą. Tad mėginant pažvelgti į kalbą kūrybiškai nereikėtų persistengti. Reikėtų nepersūdyti ir kūrybiškai dailinant pranešimo tekstą: parinkę labai dailią raišką, esame linkę mokyti tekstą atmintinai – mums būna gaila atsisakyti gražaus palyginimo, sąskambio, dailaus sakinio. Atmintinai išmoktas tekstas skamba nenatūraliai. Be to, gailėdami atsisakyti sklandžių frazių esame linkę perkrauti tekstą. Maža to, kalbėdami kokį nors išpuoselėtą pasąžą galime užmiršti – tada mūsų kalba pabirs. Tai pat vaidinant svarbu nepamiršti, kad nereikėtų mėginti suvaidinti kito kalbėtojo: geriausias pavyzdys pamėgdžioti – jūs patys.

Ir kalbėtojo patrauklumas, ir kūrybiškumas priklauso nuo to, kokią pusiausvyrą jis randa tarp individualumo raiškos ir pritapimo prie visų. Siekdamas paveikti

didele auditoriją (kurios labai gerai nepažįsta) ir jai patikti, kalbėtojas turėtų ieškoti vidurio tarp dviejų tendencijų:

- individualizavimo
- ir
- siekio būti kaip visi.

Kitaip tariant, mus žavi tie, kurie šiek tiek išsiskiria iš mūsų, bet ne tiek, kad negalėtume su jais nors šiek tiek tapatintis (tai žinojo dar graikai ir vadovavosi šia taisykle kurdami savo tragedijų herojus). Savo ruožtu individualumas taip pat reikalauja drąsos, ir bent iš dalies atitinkamų sąlygų, leidžiančių jį reikšti.

Kuo žemesnės yra pareigos, rangas ar vieta darbinėje hierarchijoje, tuo mažiau sąlygų reikšti individualumą. Politikas visada turės daugiau laisvės reikštis nei protokolo atstovas, o kalbėtojas – nei vertėjas.

Yra nesutariama dėl to, ar daugiau galimybių rodyti savo individualumą turi jaunas, pradedantis dirbti darbuotojas, ar vyresnis įgudęs.

Nors yra sakoma, kad pradėti dirbti reikia klusniai prisiderinant prie taisyklių ir reikalavimų, kartą pasirinktą elgseną būna sunku keisti.

Esu girdėjusi istoriją apie tai, kaip mergina buvo nepriimta dirbti aukle, nes buvo įsivėrusi į nosį auskarą. Atėjusi darbintis pas kitą žmogų, girdėjusį apie pirmą jos mėginimą, auskarą buvo jau išsivėrusi. Darbą ji gavo, bet tik dėl to, kad antrasis darbdavys suprato, jog darbo ji labai norėjusi, tačiau darbdavys pažymėjo ir tai, kad ji nebuvo stipraus charakterio ir savo individualumo negynė.

Keisti įvaizdį sunku ir priešinga kryptimi. Pratę matyti taisyklėms paklūstantį darbuotoją, kolegos gali nesuprasti staigaus pokyčio ir jo tinkamai neįvertinti.

Tad jeigu profesija ir taisyklės nedraudžia, savo individualumo nereikėtų atsisakyti – bet reikėtų mokytis jį parodyti kaip pranašumą, o ne paprastą nepaklusnumą. O tam reikia drąsos ir pasitikėjimo savimi.

Pasitikėjimas savimi ir tikėjimas tuo, kas sakoma. Retorikos istorija rodo, kad ne visais laikais oratoriaus tikėjimas tuo, ką jis sako, buvo laikomas gero oratoriaus ypatybe. Vienais laikais šis reikalavimas buvo laikomas būtinu, kitais – priešingai, buvo manoma, kad yra svarbesnių tikslų, kurie pateisina sakomą melą. Bet visais

laikais auditorija turėjo tikėti tuo, jog oratorius žino, ką sako, ir sako tiesą. O šitai pasiekti visada lengviau sakant savą, autentišką mintį, rodant savą poziciją – t. y. iš tiesų tikint tuo, kas sakoma. Žinoma, garsūs oratoriai – ir Machiavelli tik vienas jų – sugebėdavo ir apgauti auditoriją. Vienas iš būdų – pasitelkti artistišumą, t. y. suvaidinti vaidmenį žmogaus, tikinčio tuo, ką sako. Ir svarbiausia – pasitikėti savimi.

Geras oratorius suvokia, jog stovėdamas priešais auditoriją jis užima išskirtinę poziciją, jog jam yra suteikta galia kalbėti. Eidami kalbėti auditorijai, jūs turite visų pirma patikėti, kad turite teisę kalbėti. Jeigu jūs savimi nepasitikėsite, auditorija jūsų neklausys. Taigi turite taip pasitikėti savimi, kad šiuo jausmu užkrėstumėte auditoriją. Vienas pagrindinių reikalavimų geram kalbėtojui – išmanyti dalyką, kurio tema yra kalbama, būti pasiruošusiam (arba, vėlgi, apsimesti pasiruošusiam).

Draugiškumo reikalavimas galiojo ne visais laikais ir ne visose situacijose. Šis reikalavimas ypač pabrėžiamas šiuolaikinio viešojo kalbėjimo kursuose. Tačiau retorikos teoretikai pastebi, kad, ko gero, šitaip šiandienis retorinis diskursas praranda klasikinei kalbai būdingą aštrumą ir drąsą oponuoti.

Kalbėtojo draugiškumas yra itin svarbus bruožas neutraliose komunikacinėse situacijose ir daugiakultūroje terpėje. Draugiškas kalbėtojas lengviau palenkia auditoriją. Draugiškumas gali būti auditorijos suprasimas kaip pasitikėjimas savimi, įgūdis kalbėti viešai. Sykiu auditorija užsikrečia prielankumu kalbėtojui. O tokiose situacijose, kai bet koks neprielankumas ar kritiškumas gali būti palaikytas išankstiniu nusistatymu, draugiškumas tarsi rodo auditorijai, jog kalbėtojas neturi jokių išankstinių nuostatų, nesivadovauja stereotipais. Ir vis dėlto, jeigu svarstomas dalykas yra prieštaringas, net tokiose situacijose draugiškumas gali būti laikomas nenuoširdžiu, o kartais pernelyg globėjišku.

Vis dėlto vieną dalyką svarbu pabrėžti – draugiškumas dažnai siejamas su kalbėtojo nekonfliktiškumu, o šis bruožas, savo ruožtu, siejamas su geru dalyko išmanymu ir objektyvumu, nes eliminuoja kraštutines emocijas. Visas šis derinys yra apgavęs ne vieną kritišką klausytoją.

Tiesa, draugiškas nusiteikimas auditorijos atžvilgiu gali padėti kalbėtojui „prisijaukinti“ auditoriją, t. y. apsiprasti pačiam su ja, padaryti ją savęs, nekeliančią baimės – draugišką, o ne priešišką. Draugiškas nusiteikimas – atitinkamo atsako garantija. Norėdami gauti tokį atsaką, pasistenkite rasti nors vieną imponuojantį auditorijos bruožą, net jeigu klausytojai jums nemalonūs ar nepatinka. Kalbėdami auditorijai, pagalvokite, kad joje tikriausiai yra ir jums malonių žmonių, jūsų draugų. Jeigu auditorija visiškai nepažįstama, atminkite, kad joje veikiausiai esama

ir įdomių, protingų klausytojų. Nelaikykite auditorijos anonimiška. Ir svarbiausia, niekada jos nenuvertinkite (ir jokiū būdu nesuniekindite atvirai savo kalba).

Nuoširdumas. Pažymima, kad kalbėtojo nenuoširdumą ir „nesąžiningumą“ auditorija pastebi daug greičiau nei jo baimę ar jaudulį. Nuoširdžiai tikėdamas tuo, ką sako, kalbėtojas lengviau įtikins auditoriją savo nuoširdumu ir sąžiningumu. Net jeigu jums nepavyktų pakeisti oponento nuomonės, jis tikrai įvertins jūsų nuoširdumą ir išklausys jūsų poziciją. Žinoma, kaip minėta, šis reikalavimas skirtingais istoriniais laikotarpiais buvo vertinamas nevienareikšmiškai. Bet nepamirškime, kad nenuoširdų oratorių išduoda jo mimika, intonacijos, gestai ir netgi teiginių nepagrįstumas. Be to, viešai pristatoma kalbėtojo pozicija turi būti aiški jam pačiam, kalbėtojas turi būti išstudijavęs svarstomą klausimą ir stengtis „nepritempti“ faktų prie savo pozicijos. Kitaip tariant, kalbėtojas turėtų vengti šališkumo ir nepilnos indukcijos paklaidos. Įgudusi auditorija tikrai išgirs sąmoningai šališkai išdėliotus faktus.

Objektyvumas yra sąlygiškas reikalavimas. Jis dažnai minimas, bet retai aptariama, kas iš tiesų turima galvoje. Jokio absoliutaus objektyvumo pasiekti mes negalime. Visiškas objektyvumas būtų susijęs su būtinybe, o retorika, kaip ne sykį kartota, turi reikalo su svarstytais dalykais – t. y. nebūtinaisiais, paskirais, individualiais, tad su subjektyviais. Kai kalbama apie objektyvumą, veikia turimas omenyje išsamumas – tyrimo, pasiruošimo, argumentų ir kontrargumentų analizės ir panašiai. Objektyvumas yra susijęs su kalbėtojo nuoširdumu. Geras kalbėtojas neignoruos priešingų, prieštaraujančių požiūrių ir pozicijų.

Tad ruošdamiesi raskite savo santykį su jomis, pasitikrinkite savo pozicijos teismą. Turėkite omenyje galimus prieštaravimus ir įtraukite juos į savo kalbą. Neneikite ir nesumenkindite priešingos pozicijos. Jūsų neigiamą nuostatą auditorija priims kaip neigiamą nusiteikimą jos atžvilgiu. Nemanykite, kad jūs vienintelis išmanote dalyką, ir pernelyg neįsismaginkite bei nepamirškite auditorijos, – mat klausytojai gali pamanyti, kad jums jų paprasčiausiai nereikia.

Susidomėjimas. Prasčiausias kalbėtojas yra abejingas kalbėtojas. Toks kalbėtojas yra neįdomus nei auditorijai, nei veikiausiai sau pačiam. Tačiau dažnai kalbos nešališkumas, ar objektyvumas, yra siejamas su neemocingumu. Bet kalba be emocijų skamba nuobodžiai. Susidomėjimo rodymas reiškia, kad kalbėtojas vis dėlto turi ieškoti pusiausvyros tarp emocijų rodymo ir nerodymo, o sykiu tarp individualios pozicijos išryškavimo ir pastangų likti objektyviam. Kalba, kuri neatspindės kalbėtojo susidomėjimo, neturės jokių intonacinių prasminių akcentų ir stokos loginių kirčių. Tokia kalba skambės monotoniškai, joje nebus dinamikos ir jos bus sunku klausytis.

Tad kalbėtojas turėtų rodyti savo susidomėjimą kalbos tema, dalyku. Kartais kalbėtojai gali net padėti atvira pastaba apie tai, kuo jam asmeniškai yra įdomi jo pasirinkta kalba, kodėl jis iš viso susidomėjo šia tema ir taip toliau. Stenkitės kalbėti apie tai, kas jums patiems įdomu. O jeigu nepavyksta, kaip galėdami venkite kalbėti apie tai, kas jums visiškai neįdomu. Jeigu vis dėlto tenka kalbėti apie visiškai jūsų nedominančius dalykus, pamėginkite pažiūrėti į juos kaip nors kitaip, iš kitos perspektyvos, rasti juose kokį nors „deimančiuką“, ką nors įdomaus. Aktualizuokite kalbamą dalyką, parodykite jo ryšį su kitais, auditorijai rūpimais klausimais, susiekite su pažįstamais dalykais.

Jeigu kalbėtojas kalbės gyvai, užsidegęs, panašiu jausmu užsikrės ir auditorija. Auditorija lengviau patikės, kad ši tema kalbėtojai rūpi, kad ja iš viso svarbu kalbėti. Kartais net nerelevantiška, bet su susidomėjimu sakoma kalba gali sudominti ir patraukti ir klausytojus. Ir priešingai, nuobodžiai sakoma, net gerai parašyta kalba nieko nesudomins. Ir vis dėlto net labai didelis susidomėjimas ne visada gelbsti. Reikia pripažinti, kad tai, kas įdomu kalbėtojai, dar nebūtinai bus įdomu auditorijai. Ruošiant kalbą pravartu patyrinėti galimus auditorijos lūkesčius, o kalbant stengtis užmegzti kontaktą su auditorija, palaikyti jos dėmesį.

Kaip matyti, visi šie reikalavimai kalbėtojai nėra vienareikšmiški ir gali būti skirtingai vertinami. Jie yra susiję tarpusavyje ir sykiu, kiek jie bus taikomi, priklauso nuo konkrečios komunikacinės situacijos. Kiek kalbėtojas atitinka šiuos reikalavimus, yra susiję su jo individualumo raiška. Be to, visi šie kalbėtojo bruožai yra susiję su **emocijų raiška**. Lygiai kaip kalbėtojas renkasi, ar jis nori išsiskirti, ar tapatintis su kitais, jis renkasi, ar jis nori būti emocionalus kalbėtojas, ar santūrus.

Vakarų kultūroje kalbos neemocionalumas dažnai yra *a priori* siejamas su racionalumu (apie tai yra minėta pirmesnio skyriaus skyrelyje „Įtikinimo būdai: logosas, patosas, etosas...“, žr. p. 90–96 ir kitur), todėl ilgai buvo laikomas pageidautinu kalbos bruožu. Ginče, polemikoje, diskusijoje ir kitur emocijų nerodantis pašnekovas buvo laikomas labai gerai pasiruošusiu, nesutrikdomu, pasitikinčiu savimi. Tad labai dažnai buvo pamirštama ir tai, kad tikrai dėl ko nors nuoširdžiai susirūpinęs kalbėtojas negali likti emociškai neutralus, ir tai, kad racionalumas gali slėpti nenuoširdumą, ir tai, kad realioje (t. y. nuoširdžioje) situacijoje emocijos vis tiek pratrūktų. Ši tendencija dominavo gana ilgai, nepaisant kartkartėmis pasigirdusių prieštaravimų ir teiginių, kad nebelikę tikros gyvos diskusijos, realios opozicijos ar panašiai. Tiesa, panašu, kad ši tendencija pamažu ima nykti ir į emocijų raišką ir vėl imama žiūrėti kiek palankiau.

2008 m. JAV prezidento rinkimų kampanijoje netikėtai iškilusių, į viceprezidentus pretenduojančią Sarah'ą Palin pirmą kartą kalbinęs BBC radijo komentatorius nepaprastai žavėjosi jos gebėjimu netrikdomai „atsakyti“ į jo klausimus. Tokį jos emocinį nesutrikdomumą įgudęs, kritiškas BBC radijo žurnalistas interpretavo kaip tvirtą kandidatės pasiruošimą, nors iš tiesų ji nepateikė nė vieno turiningo atsakymo. Ilgainiui tokia jos taktika tapo akivaizdi ir ją imta vertinti kitaip.

Vienu įspūdingiausių su emocijų raiška susijusių paskutinių metų įvykiu politiniame gyvenime tapo viešas Estijos prezidento Toomaso Hendriko Ilveso ir The New York Times apžvalgininko Paulo Krugmano ginčas Twitter socialiniame tinkle. Šis ginčas patraukė tiek daug dėmesio, kad galiausiai įkvėpė sukurti jo pagrindu mini operą *Nostra Culpa* (lot. Mūsų kaltė, libreto autorius Scott Daniel, kompozitorius Eugene Birman). Prezidento ir apžvalgininko ginčas užsimezgė po to, kai Krugmanas neigiamai atsiliepė apie Estijos ekonominio suvaržymo priemones, kurių šalis ėmėsi kovodama su recesija. Krugmanas neįvertino to, kad estai nepaprastai didžiavosi savo laimėjimais, ir prikišo estams posovietinę mąstyseną (įvaizdis, kurio Estija mėgino atsikratyti įvairiomis priemonėmis jau per 20 metų). Krugmano komentaras sukėlė diplomatiniam pasaulyje visiškai neprognozuotą aršią Estijos prezidento reakciją. Prezidentas neslėpė savo emocijų komentuodamas apžvalgininko poziciją.

Šis viešas vaidas sukėlė politinius ginčus tarp socialdemokratų ir konservatorių, tiksliau tarp žmonių, prijauciančių vieniems ar kitiems, ir buvo traktuojamas kaip dešiniųjų ir kairiųjų kova, nors pati tema veikiau suponavo kovą tarp „neišprususių Rytų europiečių“ ir „iškilų išmaniųjų vakariečių“. Nesiveliant į svarstymus, kas buvo teišus – žurnalistas ar prezidentas, įdomūs yra keli dalykai: šis ginčas peržengė diplomatinės kalbos reikalavimus – buvo emociingas, nemandagus, daugeliu atveju šiuurkštus. Daugiausia tonu, bet ir pavartota leksika. Bet netikėtai jo vertinimas buvo teigiamas – užuot smerkęs prezidentą už politinės diplomatijos normų nesilaikymą, pasaulis jį palaikė. Žinoma, visų pirma palaikė demokratų priešininkai. Bet ne tik jie. Ir įdomu, kad daugelis palaikė būtent prezidento leksinę raišką. Krugmano komentaras buvo įvertintas kaip neįautrus – apžvalgininkas neėmė domėn, kad estai jautėsi išdidūs ėmėsi tokių veiksmų, kad jie iš tiesų vykde savo politiką nepaisydami jokių patarimų iš „Vakarų“, savarankiškai, ir jiems neblogai sekėsi tuometiniame kontekste. Jie didžiavosi savo sprendimais – bent jau tokia yra operos autorių interpretacija – ir toks komentaras užgavo jų tautinius jausmus. Ar tikrai tokia pozicija reprezentuoja visus estus, sunku pasakyti. Bet įdomu, kad emociingas, šiuurkštus komentaras buvo pateisintas. Kaip pažymėjo BBC radijo komentatoriai, ūmi, jausminga prezidento reakcija parodė, kad prezidentas taip pat yra žmogus ir jam rūpi jo tauta ir paliesta tema.

Kartais kalbėtojo vaidmeniui yra priskiriamas papildomas atributas, vaidmuo susiejamas su kokia nors kita kalbėtojo misija, uždaviniu ar veikla. Šitaip kartais skiriami kalbėtojas-diplomatas, kalbėtojas-pedagogas, kalbėtojas-švietėjas, kalbėtojas-aktorius, kalbėtojas-filosofas, kalbėtojas-literatas ir kiti vaidmenys. Tai nereiškia, kad kalbėtojas iš tiesų pagal profesiją yra diplomatas, pedagogas, filosofas, rašytojas ar aktorius. Tai reiškia, kad kalbėdamas kalbėtojas elgiasi kaip diplomatas, pedagogas, švietėjas, aktorius, filosofas, rašytojas, kad jo kalba turi atitinkamų bruožų – joje akivaizdžiai vengiama konflikto, esama moralo, jos tikslas šviesti auditoriją, jos kalba literatūriška, atlikimas artistiškas ar panašiai (daugiau apie panašius kalbėtojo vaidmenis rasite Koženiauskienės knygoje, žr. Koženiauskienė 2001, 27–40). „Retorinis vaidmuo“ – tai retorinė kaukė: provokautojo, radikalo, korektoriaus, velnio advokato, mediatoriaus, moderatoriaus, naivuolio, įkyruolio ir taip toliau. Ši kaukė yra susijusi su atitinkama kalbine elgsena, kalbos ir elgesio tam tikroje kalbinėje situacijoje ypatybėmis.

Kalbėtojo vaidmuo yra susijęs su **auditorijos vaidmeniu**. Auditorija, kaip ir kalbėtojas, iš anksto numato savo vaidmenį. Bet auditorijos vaidmuo daug labiau kinta kalbos momentu nei kalbėtojo.

Kitaip tariant, ruošdamiesi klausytis pranešimo klausytojai numano, kad jų pats bendriausias vaidmuo – *klausytojas*. Bet jie taip pat numano, ir koks galėtų būti jų konkretesnis vaidmuo – šis savo ruožtu priklauso nuo to, koks yra kalbos bendrasis tikslas (žr. toliau). Labai bendrai kalbant, auditorija bent kiek numano, ar ji turės tiesiog klausytis pranešimo, ar turės dalyvauti diskusijoje, ar turės ką nors nuspręsti ir vadovautis kalba norėdama veikti. Toliau, klausydamosi konkretaus pranešimo, auditorija pasitikrina ir nustato, koks yra jos konkretus uždavinys. Ką tiksliai ji turi daryti (pvz., eiti rašyti peticijos, rūšiuoti šiuokšles, daugiau kalbėti apie ksenofobiją ar panašiai). Taigi auditorija taip pat turi bendrąjį ir konkretųjį vaidmenį. Nuo šio vaidmens priklauso auditorijos aktyvumas.

Auditorija yra sukuriama kalbos. Ruošdamas kalbą oratorius visada numato numanomą auditoriją, bet niekada nežino, kokia ji bus iš tiesų. Auditorija tampa tie, kurie kalbos klauso ir ją girdi, – taigi auditorija gali būti daug didesnė, nei numatyta, ir į ją gali patekti visai kitų, nei tikėtasi, grupių atstovai.

Kartais kalba skiriama kelioms auditorijoms iš sykiu: konkrečiai tiesiogiai besiklausančiai kalbos, bendresnei, kuri skaitys kalbą vėliau, ir, pvz., tolimai ar svetimai auditorijai, kuriai, tarkime, pranešimu netiesiogiai gali būti siunčiama grėsmė, įspėjimas ar panašiai. Šis auditorijos amorfiškumas – gana modernus auditorijos bruožas. Kuo techniškai plačiau galima paskleisti žinią, tuo sunkiau apibrėžti au-

ditoriją. Be to, kuo daugiau funkcijų atlieka pranešimas, tuo daugiau potencialių auditorijos grupių jis gali turėti.

Grįžkime prie kartą jau minėto pavyzdžio: koks nors politikas Europos Parlamente sako kalbą. Europos Parlamento nariai priklauso komitetams, tad dažniausiai jų kalbos yra susijusios su konkrečiais klausimais, svarstomais viename ar kitame komitete. Taigi jų pranešimas susijęs su komiteto veikla ir skirtas komiteto nariams, kitiems kolegoms, kurie turi būti informuoti apie komiteto veiklą, ir platesnei auditorijai, kuriai rūpi ar turėtų rūpėti šis klausimas. Platesnė auditorija taip pat gali būti nevienalytė: tai gali būti tiesiog visi Parlamento nariai, gali būti politiko tėvynainiai, kurie itin suinteresuoti jo veikla ir tuo, kaip jis atstovauja jų tautiniams interesams, jo partijos nariai ar visa Europos Sąjungos bendrija, visi piliečiai, kuriuos vienaip ar kitaip paveiks svarstomas klausimas. Taigi pranešimo auditorija bus nevienalytė, maža to, kiekviena iš jos dalių, kuriai bus skirta vis kita pranešimo funkcija, turės savų lūkesčių.

Pabrėžtina, kad šiandieniai politikai gali daug prarasti nepaisydami visos galimos auditorijos įvairovės: jeigu šnekėdami jie pasirenka tam tikrą vieną grupę, kita auditorijos dalis yra nuteikiama priešiška ar abejingai, jeigu kalbama labai abstrakčiai, tarsi apie viską ir visiems, auditorijai susidaro įspūdis, kad pranešimas nėra skirtas konkrečiai jai, realus tokios kalbos efektas toks, jog atrodo, kad kalbama auditorijai, užuot kalbėjus su auditorija. Jeigu politikas norėtų atsako ar diskusijos, tokia kalba jų neinspiruotų.

Kita vertus, labai svarbu, kad auditorija, veikiama kalbos, keičiasi. Keičiasi jos vaidmuo, nusiteikimas, santykis su kalbėtoju. Auditorija gauna tam tikrą informaciją, susikuria įspūdis apie kalbėtoją, susiformuoja savo tikslą, yra įtraukiama į tam tikrą emocinį atsaką ir galiausiai gauna uždavinį.

Kalbėtojo ir auditorijos santykis taip pat yra steigiamas pačios kalbos. Šį santykį galima numatyti, bet neįmanoma tvirtai prognozuoti. Daugumą prognozuojamas jis būna tik tais atvejais, kai tikrai pažįstame visą savo auditoriją ir žinome jos nuomonę kalbamo dalyko atžvilgiu.

Auditorijos pažinimas yra didžiulis pranašumas. Pažindami auditoriją, žinome jos lūkesčius, galime lengviau parinkti tinkamą raišką, o sykiu ir jaučiame mažiau streso, mažiau baimės. Žinoma, kartais labai gerai pažįstama auditorija gali, priešingai, kelti daugiau baimės: gali būti, kad kolegoms profesionalams bijosime kalbėti labiau nei menkai pažįstamai masei. Anoniminė auditorija kelia grėsmę, bet sykiu ji neturi

konkretaus veido, todėl mes tarsi jaučiame menkesnę atsakomybę jai kalbėdami. Pažįstama, sava, profesionali, darbinė auditorija įpareigoja – kalbėdami jai turime pateisinti jos lūkesčius, apginti savo statusą, įrodyti savo pranašumą ar panašiai.

Vis dėlto yra labai rekomenduojama stengtis pažinti savo būsimą auditoriją. Jeigu pažįstate savo oponentą, paisykite jo charakterio. Išsiaiškinę, kokia yra auditorija, stenkitės parinkti tinkamą kalbėseną, stilių, žodyną, toną, registrą, intonacijas, pavyzdžius ir kita.

Gerbkite savo auditoriją ir rodykite jai dėmesį. Palaikykite kontaktą. Stenkitės kreiptis į auditoriją.

Kontaktą su auditorija galima palaikyti:

- tiesiogine *žodine raiška* (kreipiniais, klausimais ar pan.);
- *gestais* (nukreiptais į auditoriją, patraukiančiais jos dėmesį, visa laikyvena, pasisukimu į auditoriją);
- *intonacija* (taip pat tonu, balso moduliavimu);
- *žvilgsniu* (akių kontaktu). Jeigu jūs nežiūrite pašnekovui į akis – nuo jo atsiribojate, pašnekovui gali atrodyti, kad ant jo pykstate, jam nepritariate ar jo negerbiate. Panašiai reaguoja ir didesnė auditorija.

Kontakto palaikymas žodinėje plotmėje aktyvuoja minėtas *apeliacinę* ir *fatinę* kalbos funkcijas. Kai kurios kontakto palaikymo kalbinių priemonių kalboje gali skambėti kaip *pertarai* ir būti skirtingai vertinami. Ir sykiu pertarai labai dažnai atlieka būtent šią funkciją. Vieni tokių dažniau girdimų *fatinę* funkciją turinčių pertarų būtų įterpiami žodeliai *žinai, ar ne?, ane?, matai, aišku* (atitinkamai angliškai *you know, you see*). Jie pasakomi skirtingose kalbos vietose, skirtinga intonacija. Dažniausiai jie vartojami tiesioginiame dialoge su pašnekovu, bet gali būti įtraukti ir į kalbą siekiant parodyti auditorijai, kad kalbėtojas laukia jos pritarimo, patvirtinimo (pvz., *Mes visi klausomės žinių, ar ne?*). Kai kurie apeliacinę funkciją atliekantys *kreipiniai* skatina auditoriją tiesiogiai reaguoti (pvz., *Pakelkite ranką, kas niekada nevartojote jokio alkoholio*), kiti apeliuoja veikiau į vidinį veiksma, atsaką, patvirtinimą, kuris neišsakomas balsu (pvz., klausiamąja intonacija pasakoma frazė *Nežinau, ar jūs tikite meile iš pirmo žvilgsnio?..*). Kai kurios šių retorinių formų yra nevienareikšmiškai vertinamos, pavyzdžiui, psichologai pastebi, kad jos stumia klausytoją į dvi-prasmišką padėtį: jo yra klausama, bet jo atsakymo nėra klausomasi (plg., pvz., ką apie kai kuriuos pridūrinius savo knygelėje sako Paulas W. Schenkas, Schenk 2002).

Paulas W. Schenkas aptardamas psichologinį tokių pridūrinių ir pertarų aspektą visai nemini nei lingvistikos, nei fatinės ar apeliacinės kalbos funkcijos, bet jo analizė rodo kai kuriuos neigiamus tokių kalbos priemonių aspektus ir atskleidžia tokių priemonių prieštarumą. Pavyzdžiui, jis sako, kad visos frazės, kurios baigiamos klausimaisiais pridūriniais ar ne?, gerai?, would you?, okay? ir pan., leidžia pašnekovui atsakyti Ne. Ir jeigu jo NE nepaisoma, kalbėtojas praranda klausytojo pasitikėjimą, nes pastarajam neaišku, kam jo klausiama, jeigu jo atsakymas nesvarbus.

Kalbėtojo laikysena, stovėseną, gestai nuo pat pradžių nustato tam tikrą santykį su auditorija. Kalbėtojas rinkdamasis, stovės jis ar sėdės, kur stovės – tame pačiame lygyje ar ant pakylės, prie tribūnos ar šalia, – rodo savo santykį su auditorija, išskiria save iš jos ar su ja tapatinasi, kokio auditorijos santykio ir vaidmens nori. Žinoma, kalbėtojo kūno poziciją lemia ir pati erdvė: kalbėtojas turi būti matomas (tai vienas svarbiausių reikalavimų kalbėtojui), girdimas, todėl kartais kalbėtojas stojasi net toje situacijoje, kurioje labiau norėtų sėdėti (t. y. būtų kūręs laisvą atmosferą). Stodamasis kalbėtojas visada truputėlį iškelia save virš auditorijos, rodo savo vaidmens išskirtinumą. Kuo aukščiau stojatės, tuo labiau save išskiriate. Kita vertus, aiški kalbėtojo vieta (tarkime, ant scenos, prie tribūnos) labai aiškiai struktūruoja komunikacinės situacijos erdvę ir iš dalies palengvina klausytojo vaidmenį: klausytojas aiškiai supranta, kas kalba, kada, kokia dabar yra pačios auditorijos funkcija ir panašiai. Bet net stovėdamas prie tribūnos kalbėtojas gali rodyti savo norą bendrauti su auditorija, pavyzdžiui, persisverdama per tribūną, kad būtų arčiau klausytojų. Stovėdamas ar sėdėdamas kalbėtojas taip pat rodo dėmesį auditorijai pasisukdamas į ją (kartais net gero garso sąskaita – pvz., jeigu sukantis į gausios auditorijos kraštus yra nosisukama nuo mikrofono).

Kai kurios iš pozų ir gestų rodo ne tik kalbėtojo santykį su konkrečia auditorija, bet ir jo bendras nuostatas, santykį su pokalbiu ar komunikacine situacija apskritai.

Vienas mano kolega britas visada kalbėdamas studentams prisėdavo ant stalo krašto, net jeigu tai būdavo paskaita, ne seminaras. Šitai jis siekė parodyti, kad paskaitos gali būti laisvos formos, kad studentai gali atsipalaiduoti, klausyti, diskutuoti. Sykiu, kurdamas tokią atmosferą, jis rodė, kad savęs hierarchiškai iš jų neišskiria – yra toks pats, kaip jie, gali sėdėti ant stalo, žiūrėti į situaciją žaidybiškai ir panašiai.

Viena svarbiausių priemonių, rodančių mūsų santykį su auditorija, mūsų bal-
sas: tonas, intonacijos, net tembras ir garsas. Paprastai pastebima, kad žemas tem-

bras auditorijos yra labiau mėgstamas nei aukštas. Per tylią kalbą auditorija tiesiog negirdės. Per garsi kalba gali erzinti klausą (ypač jeigu kalbama į mikrofoną ir garsas sklinda su trukdžiais ar papildomais garsais). Kalbėtojas parenka tinkamą kalbos toną. Bet toną, balso moduliācijas ne visada lengva kontroliuoti. Sakoma, kad žmogus turi kelis balsus: pvz., mūsų darbinis balsas dažniausiai skirsis nuo mūsų buitinio balso – su artimaisiais kalbėsime ne taip aiškiai ir artikuliuotai, todėl kis net mūsų tembras, be to, mes iš tiesų kitaip moduliuosime balsą, o kalbėdami darbinėje aplinkoje turėtume stengtis kalbėti skambesniu, vadinamuoju „pastatytu“ (terminas gerai žinomas dainininkams ir aktoriams), „apvaliu“, sukauptu balsu, aiškiai kreipiamu į klausytojus. Bet kartais toks „darbinis“ balsas gali skambėti rūščiai, griežtai, net piktai, nors kalbėtojas ir neturės intencijų rodyti tokį santykį su auditorija. Balsas taip pat skamba rūščiau, jeigu kalbama labai susikaupus, įsigilinus į dalyką, reiškiant savo tvirtą nuomonę. Balsas, valingai ar nevalingai, rodo ir kalbėtojo emocijas.

Kalbėtojo balsas ir intonacijos turėtų vesti auditoriją – rodyti kalbos dinamiką, perėjimus, ruošti klausytoją. Iš kalbėtojo intonacijų klausytojas gali nuspėti, kas toliau bus sakoma (pvz., kylanti intonacija ar pauzė po teiginio gali rodyti, kad bus pateikta išimtis ar prieštaravimas, prasidedantis *bet, tačiau*, angl. *however* ir pan.), – ši savybė itin svarbi, kai klausytis reikia aktyviai (pvz., kai kalba verčiama ir kalbėtojo klausosi vertėjas).

Svarbu, kad kalbėtojo intonacijos gali rodyti ir kalbėtojo santykį su kalbamu dalyku bei emocijas jo atžvilgiu, bet gali rodyti ir jo emocijas auditorijos atžvilgiu. Emocijas kalbamo dalyko atžvilgiu mes apgalvojame ruošdami kalbą, o štai emocijas auditorijos atžvilgiu kartais yra sunku prognozuoti ir kontroliuoti. Gal būtent todėl neemocinga kalbėsena kartais laikoma palankumo ženklu (nors tai nebūtinai yra teisinga tokios kalbėsenos interpretacija).

Vienas svarbiausių kalbėtojo santykio su klausytoju palaikymo būdu yra akių kontaktas. Akių kontaktas taip pat yra labai prieštarinai vertinamas. Jis gali reikšti komunikacijos siekį, bet tam tikrose situacijose skvarbus žvilgsnis gali trikdyti, blaškyti, gali būti interpretuojamas kaip nepasitikėjimo ar net grėsmės ženklas. Akių kontaktas gali trikdyti ir kalbėtoją, ir klausytoją. Bet kai nėra jokio akių kontakto, auditorija nejaučia kalbėtojo santykio su ja – kai į mus nežiūrima, mes nemanome, kad kas nors yra sakoma mums ar kad sakoma tai, kas iš tiesų manoma, turima galvoje. Kitaip tariant, akių kontakto stoka interpretuojama kaip kontakto apskritai stoka, o sykiu leidžia sudvejoti gaunamu turiniu. Kai kalbėtojas į mus nežiūri, manome, arba kad jis mumis visai nesidomi (t. y. kalba skirta ne mums), arba kad mūsų nemėgsta, arba kad sako netiesą (meluoja, slepia faktus, pats netiki tuo, ką sako, ir t. t.).

Bet tiesioginis akių kontaktas blaško tiek kalbėtoją, tiek klausytoją. Kalbėtojas mato auditoriją – jos reakcijas, jos nedėmesingumą. Jis per daug gerai mato auditoriją, todėl jis negali kreipti savo „vidinio žvilgsnio“ į savo kalbą – jį ima blaškyti aplinka. Aplinka trikdo, kelia nerimą, juoką ir kita. Sykiu klausytojui labai sunku susikaupti ir klausytis pranešimo turinio, kai jis žiūri į kalbėtoją, o ypač kai siekia akių kontakto. Mat regos kanalu klausytoją taip pat pasiekia šalutinė informacija (pvz., kalbėtojo akių spalva ar pan.), nesusijusi su pranešimo turiniu. Regos kanalas yra labai stiprus reikšmės transliuotojas, tad jeigu tai, kas regima, neparemia kalbėtojo kalbos, klausytojo dėmesys nukrypsta nuo kalbos prie kitų dalykų (pvz., kai klausytojo gestai yra nesusiję su kalbos turiniu, o, tarkime, atkartoja rašytinio teksto struktūrą, rodo, puslapio formatą ar pan., arba kai jų yra per daug, jie per platūs ir kita). Vis dėlto ir auditorija turi palaikyti kontaktą su klausytoju, padėti jam, parodyti, kad kontaktas yra užsimezgęs (o kai kuriose profesijose, pvz., verčiant, ar kai kuriose situacijose, pvz., tiesioginio dialogo atveju, tai tiesiog būtina komunikacijos sąlyga). Be to, žvilgsnio kryptis dažnai sutampa su mūsų balso kryptimi – kur žiūrime, ten ir kalbame: jeigu žiūrime į stalą, kalbame stalui, jeigu spoksme į lubas, balsas eina į lubas.

Kaipgi žiūrėti, kad mūsų žvilgsnis neblaškytų nei mūsų, nei pašnekovo? Paradoksalu, bet iš tiesų niekas tiksliai nemato, kur tiksliai mes žiūrime. Žvilgsnio židinių nustatyti labai sunku. Dažnai mums atrodo, kad kas nors į mus žiūri, nors iš tiesų žiūri į kaimyną kairėje, dešinėje, žmogų už mūsų, katę priešais mus, ar apskritai žvelgia į savo sielos gelmes ir aplinka iš viso nesidomi. Kitaip tariant, norėdami įsteigti „akių kontaktą“ teturime žvelgti maždaug mūsų pašnekovo kryptimi. Kad auditorija mūsų neblaškytų, o kartu manytų, kad jūs į ją žiūrite, kreipkite žvilgsnį:

- a) jeigu auditorija nedidelė arba yra tame pačiame lygmenyje kaip ir jūs, –pašnekovui pro kairę ausį, virš peties;
- b) jeigu auditorija didelė, o jūs stovite ant pakylės, – į paskutinėje eilėje sėdinčio žiūrovo kaktą arba paskutiniam klausytojui virš galvos, tada likusiems atrodys, jog žiūrite į visus;
- c) jeigu bendraujate kamerinėje aplinkoje, galite judėti visu korpusu, mėginkite aprėpti žvilgsniu visą auditoriją, t. y. kartkartėmis pasukite galvą, pasisukite visu korpusu.

Tiesa, kartais mes specialiai ieškome auditorijoje pritariančio, dėmesingo žvilgsnio. Konkretus žvilgsnis mums reiškia konkretų pašnekovą: dėmesingai besi-

klausantį, susidomėjusį, pritariančią, draugišką. Konkrečiam pašnekovui kalbėti lengviau, nes tada mes turime aiškią auditoriją. Todėl kartais minioje randame vieną žvilgsnį, vieną žmogų ir kalbame jam. Iš dalies šitaip kalbėtojas nuskriaudžia auditoriją, bet kartais taip jis išgelbsti savo kalbą.

Jeigu jums yra sunku kalbėti viešumoje, stenkitės pasakoti kalbą vienam, konkrečiam pašnekovui – tai nebloga pradžia. Išmokę tai daryti, paverskite tokiu pašnekovu visą savo auditoriją.

Svarbu nepamiršti, kad tos pačios priemonės skirtingose situacijose turės skirtingą reikšmę – vienu atveju jos steigs kontaktą, rodys kalbėtojo prielankumą, kitu, priešingai, rodys neigiamą kalbėtojo santykį su auditorija ar ką kita. Bet jeigu kalbėdami prarandame klausytojų dėmesį, visada galime pasitelkti šias priemones į pagalbą: pakelti balsą, kalbėti šiek tiek garsiau, pakelti ranką šitaip patraukdami klausytojų dėmesį, pažvelgti tiesiai į klausytojus, kreiptis į juos tiesiogiai ar panašiai.

Nepamirškime, kad bet kokios kalbos prigimtis dialoginė. Ruošdamasis kalbėti kalbėtojas turėtų mėginti numatyti savo auditorijos reakciją, galimus prieštaravimus ir užbėgti jiems už akių – įtraukti juos į savo kalbą ir paneigti juos. Labiausiai kalbėtoją diskredituoja dalyko neišmanymas – nekalbėkite to, ko neišmanote. Jeigu norite pelnyti klausytojų dėmesį ir prielankumą, kalbėkite apie aktualius klausytojams dalykus.

Ruošiantis kalbėtojui labai pravartu apgalvoti savo santykio su auditorija strategiją: ar kalbėtojas bus labiau linkęs save išskirti iš auditorijos (pvz., vartos skirtį aš–jūs), ar parodyti, kad yra toks pats kaip ir klausytojai (sakys mes).

Pavyzdžiui, kalbate apie reklamos poveikį. Galite rinktis, ar a) parodysite, kad ir patys paklausę reklamos prisipirkote nekokių produktų, b) parodysite, kad daug žmonių prisižiūrėję reklamos prisiperka prastų produktų, nors jiems, kaip ir jums, turėtų būti aišku, kad gerieji yra visai kiti. Pirmuoju atveju sukelsite auditorijos simpatiją, nes parodysite, kad taip pat esate linkę klysti; antruoju atveju išskirsite save iš kitų ir parodysite savo pranašumą.

Bet kuri auditorija gali būti nusiteikusi *palankiai, neutraliai* ir *priešiška*. Orientuodamiesi į auditorijos nusiteikimą turėtumėte atitinkamai išdėlioti ir savo argumentus.

Argumentų pagal svarumą išdėstymo schemas:

- a) ○ ○ ○ ○ – priešišškai nusiteikusi auditorija
- b) ○ ○ ○ ○ – neutraliai arba palankiai nusiteikusi auditorija
- c) ○ ○ ○ ○ – neutraliai arba palankiai nusiteikusi auditorija

Taigi jeigu auditorija yra nusiteikusi priešišškai, rekomenduojama pradėti nuo silpniausio argumento ir eiti prie svariausio, – jeigu pradėsite nuo stipriausio, auditorija palaipsniui praras dėmesį, o jūsų kalba įtikinamumą. Jeigu auditorija nusiteikusi neutraliai arba palankiai, galite rinktis, nuo kurio argumento pradėti.

* * *

Užduotis žodžiu (darbas grupėje)

Peržiūrėkite ir pakomentuokite Hitlerio sakytą 1936-ųjų olimpiados atidarymo kalbą. Naudokitės Leni Riefenstahl filmu *Olimpiada* (I dalis, 1936 m.). Aptarkite skirtingus šios atidarymo kalbos lygmenis: a) kokia yra Hitlerio kūno kalba, gestai, mimika (žiūrėkite įrašą be garso); b) kokios yra jo balso ypatybės, intonacijos; c) aptarkite patį kalbos tekstą, koku būdu į jį integruojama propaganda.

* * *

Užduotis žodžiu (darbas grupėje)

Palyginkite (remdamiesi kino medžiaga), kaip elgiasi prezidentas Johnas F. Kennedy, Martinas Lutheris Kingas ir Fidelis Castro (pavyzdžiui, galite pasinaudoti dokumentiniu filmu *Garsiausi XX a. nusikaltimai*, 1 dalis) bei Hitleris savo karjeros pradžioje ir pasiekęs apogėjų (žr. dokumentinį filmą *Garsiausi XX a. nusikaltimai*, 3 dalis).

Kokius vaidmenis kiekvienas jų pasirenka? Kokia jiems būdinga elgsena? Kokiomis priemonėmis reiškiami jų vaidmenys ir santykis su auditorija?

Aptarkite, kaip atrodo ir elgiasi priešais auditoriją šiandieniai skirtingų šalių politikai, įskaitant Lietuvos politikus. Kokie yra jų kalbos ypatumai? Kokius jų bruožus būtų galima laikyti jų individualumo raiška?

Diskurso tipai ir kalbos tikslas

Kalbiniame įvykyje kalbinis pranešimas su komunikacine situacija siejamas kalbinio pranešimo tikslo. Kalbinio pranešimo tikslas – tai sakomos kalbos ar parašyto pranešimo paskirtis, funkcija. Šis tikslas lemia, ir koks bus pats kalbinis pranešimas, ir kokia komunikacinė situacija bus steigiamą. Iš tiesų tikslas ir steigia komunikacinę situaciją. Kam mes kalbame? Ko savo kalba siekiame? Kam rašome? Kas bus mūsų skaitytojas? Ko iš kalbos ar teksto tikimės? Atsakę į šiuos klausimus atitinkamai konstruojame savo pranešimą. Į šiuos klausimus mėginame atsakyti ir tada, kai priklausome auditorijai. Kam mes ko nors klausomės? Ką su tuo turėsime daryti? Koks yra mūsų, kaip klausytojų, uždavinys?

Diskurso funkcija lemia kitas diskurso ypatybes. Pagal funkciją skiriami įvairūs diskurso tipai, o smulkiau – žanrai. Atitinkamai žinodami, kokio tipo yra diskursas, žinome, kokius tikslus jis kelia ir kokius uždavinius kalbėtoji ir klausytoji formuluoja.

◇ Argumentuojamojo diskurso tipai

Diskurso tipologijų yra įvairių. Viena seniausių žinomų tipologijų pateikiama Aristotelio *Retorikoje*. Aristoteliui, žinoma, rūpėjo argumentuojamojo diskurso rūšys. Pagal tris pagrindinius komunikacijos aspektus Aristotelis išskyrė tris argumentuojamojo diskurso tipus, arba viešai sakomos kalbos rūšis (kurios iš tiesų sutapo su retoriniais žanrais). Kiekviena kalbos rūšis apibūdinama pagal *auditorijos funkciją ir uždavinį* (Aristotle 2007, 47) bei *santykį su laiku*: ar auditorija turi, ar neturi teisti, t. y. turi imtis tam tikrų priemonių, jeigu yra įtikinta ką nors daryti (aktyvi), ar turi tiktai stebėti, klausytis (pasyvi) (*ibid.*, 48), ar auditorija sprendžia apie praeities, ar apie ateities įvykius.

Trys kalbos rūšys:

- **teisinė kalba** – auditorija sprendžia apie praeities įvykius;
- **politinė (svarstomoji, viešoji) kalba** – auditorija sprendžia apie ateities įvykius;

- **epideiktinė (proginė, parodomoji) kalba** – auditorija yra stebėtoja, neturi imtis jokių sprendimų, todėl ji yra susijusi tik su dabartimi.

Pirmaisiais dviem atvejais (kai sakoma teisinė ir politinė svarstomoji kalba) auditorija vaidina sprendėjo vaidmenį. Kai sakoma teisinė kalba, auditorija sprendžia apie praeities įvykius, jos uždavinys – apkaltinti arba apginti (auditorija vaidina kaltintojo arba gynėjo vaidmenį lygiai kaip ir kalbėtojas). O kai sakoma viešoji svarstomoji (politinė) kalba – auditorija sprendžia apie galimus ateities įvykius, o kalbėtojo vaidmuo – arba skatinti, arba atkalbinėti imtis kokių nors veiksmų. Trečiuoju atveju auditorija yra veikiau žiūrovė nei teisėja. Epideiktinės kalbos buvo sakomos tam tikromis progomis (pvz., per laidotuves, iškovojus pergalę ir pan.). Auditorija šiuo atveju giria aptariamą asmenį ar dalyką (pvz., mitologinę figūrą) arba, rečiau, juos smerkia. Nors epideiktinėje kalboje kalbama apie praeities įvykius, ji labiau susijusi su dabartimi, nes siekia žiūrovų širdyse atgaivinti patirtus įspūdžius. Bet epideiktinės kalbos kartais primena mums apie praeities įvykius ir sykiu leidžia įsivaizduoti ateitį.

Kiekvienas šių kalbų tipų turi savo specifinį tikslą:

- teisinė kalba sprendžia, kas teisinga ir kas neteisinga;
- politinė kalba sprendžia, kas naudinga ar žalinga visam poliui;
- epideiktinė kalba giria ar peikia jos objektą.

Aristotelis kalbos tikslą siejo su pranešimo tema.

	<i>Vaidmuo</i>	<i>Kalbos rūšis</i>	<i>Tema</i>	
	→ Tiesiog žiūrovas	← Epideiktinė kalba ←	Tikslas – ← <i>gėris ir blogis</i>	
Klausytojas →	→ Teisėjas	← Teisinė kalba ←	Tikslas – ← <i>teisingumas ir neteisingumas</i>	← Kalbėtojas
	→ Politikas	← Politinė kalba ←	Tikslas – ← <i>nauda ir nuostolis</i>	

Aristotelio schema turėjo didelę reikšmę tolesnei retorikos mokslo raidai, bet vis dėlto neišsėmė retorinės raiškos įvairovės. Toks diskurso skirstymas Antikoje ir domėjimasis būtent šiomis kalbų rūšimis buvo nulemtas to meto tikrovės, galimybės reikštis viešojoje erdvėje ir šios raiškos formų, bet sykiu ir asmeninių retorių, retorikos teoretikų prioritetų ir interesų.

Viešai kalbama buvo tam tikromis specifinėmis progomis: teisme, asamblėjoje, kai kuriose kitose erdvėse, pavyzdžiui, per laidotuves. Šios erdvės lėmė ir ribojo raiškos galimybes. Kaip minėjau, dėl susidariusių naujų sąlygų demokratinėje Graikijoje pirmoji ima vystytis teisinė retorika. Teismai tampa pirmąją viešąja erdve, kurioje bet kuris pilietis gali kalbėti. Maža to, piliečiai pirmiausia ir yra susidomėję galimybe kalbėti teisme – t. y. galimybe atsikovoti savo turtą. Jie ima mokytis teisinės retorikos ir jos ima mokytis retorikai sofistai. Pirmieji retorikos vadovėliai taip pat yra skirti teisinei retorikai. Taisyklės ir kalbų modeliai, pateikiami retorių, taip pat yra teisinės retorikos dalis.

Aristotelis skundžiasi, kad sofistams, ankstyviesiems retoriams, rūpi tik teisinė retorika ir jos dalys, ir jie nesidomi svarstomąja viešąja politine kalba, kuri, anot Aristotelio, yra daug subtilesnis, įdomesnis žanras (Aristotle 2007, 10). Teisminės kalbos, anot jo, labiau remiamos faktais, bet ir jos siekia paveikti auditoriją. Viešojoje politinėje kalboje, sakomoje asamblėjoje, esama daugiau bendro intereso, – visi ieško poliui geriausio sprendimo, tad sprendžiami klausytojams aktualūs dalykai. Kitaip tariant, viešosios svarstomosios kalbos yra susijusios su liaudies interesu. Pasak Aristotelio, viešųjų svarstomųjų kalbų auditorija palanki ir kalbėtojui reikia tik įrodyti, kad jo pozicija teisinga. O sakant teisminę kalbą auditorija nusiteikusi priešiška ir kalbėtojo uždavinys – nuteikti ją palankiai. Be to, klausytojams aptariamais dalykais yra svetimi. Tad oratorius turi įdėti daugiau pastangų.

Aristotelis daugiausia dėmesio skiria viešajai svarstomajai, arba politinei, kalbai. Jo retoriką apskritai sąlygoja tos formos, kurias jis žinojo, girdėjo ir matė, su kuriomis susidurdavo. Būdamas užsienietis, jis negalėjo pats dalyvauti viešojoje Atėnų erdvėje, bet, spėjama, vis dėlto neprastai ją išmanė.

Mažiausiai dėmesio Aristotelis skiria epideiktinei kalbai (gal dėl to, kad mato labai mažai progų, kuriomis tokios kalbos galėtų būti sakomos). Epideiktinių kalbų retoriką Aristotelis mato kaip gana ribotą. Per laidotuves greitai suminėdavo velionio nuopelnus, papasakodavo jo gyvenimą, todėl epideiktinės kalbos buvo siejamos su gyrimu ar peikimu. Kitų epideiktinio diskurso funkcijų Aristotelis neįžvelgė ar veikiau jas ignoravo (Kennedy 2007, 20–22). Bet kiti to meto retorikos praktikai ir

teoretikai (Periklis, Isokratas) matė ir kitų epideiktinės kalbos funkcijų, pvz., kultūrinių vertybių ugdymo, puoselėjimo, tvirtinimo. Tačiau, kaip pažymi Kennedy, Aristotelis nevertina epideiktinio diskurso kaip galinčio perteikti moralines vertybes (priešingai nei Isokratas, kuriam Aristotelis save tam tikra prasme priešino, žr. *ibid.*, 22). Panašus buvo jo santykis su poezija ir drama, ir šis santykis yra perkeltas epideiktiniam žanrui.

Epideiktinė kalba yra ištis problemiškiausia: dažniausiai ja laikoma bet kuri kalba, kuri nėra teisinė ar politinė. Be to, tiek politinėje, tiek teisinėje kalboje naudojamosi vadinamosiomis epideiktinėmis priemonėmis. Vėliau kai kurie Antikos retorikai priskyrė jai ir poeziją bei dramą. Nuo Renesanso laikų kartais epideiktinis diskursas apima ir kitus menus – dailę, skulptūrą, muziką. Aristoteliiui tai visų pirma mitologinės figūros aptarimas ar laidotuvių kalba – šiose kalbose pagyra sutvirtina, pakoreguoja ar pakeičia auditorijos įsitikinimus apie kokį nors asmenį, jo reputaciją, ar viešąsias vertybes. Vis dėlto iš Aristotelio darbų matyti, kad tai, ką jis priskiria epideiktinei kalbai, jis sieja ir plačiau su kalbėtojo (ar aptariamo asmens) moralinio įvaizdžio kūrimu. Kitaip tariant, kokių nors savybių iškėlimas ir pagyrimas (arba papeikimas) gali būti ir kitų žanrų kalbų dalis. Epideiktinė kalbos dalis gali būti reikšminga teisinėje kalboje kuriant ginamojo įvaizdį, mat auditorija ginamojo gali nepažinti ar ginamasis gali būti neaiškios reputacijos (Kennedy siūlo žvilgtterėti į tai, kaip teigiamas etosas yra kuriamas Lisijo, Demosteno ar kitų logografų kalbose, rašytose jų klientams, Aristotle 2007, 75, taip pat žr. knygos prieduose pateikiamas kalbas). Sykiu, kai epideiktinėje kalboje imama kalbėti apie patarimus dėl ateities, ji tampa svarstomąja politine.

Antikoje kalbos skirstomos atsižvelgiant į *klausytojų vaidmenį*, o vėlesnėje retorikoje pateikiami ir kiti kalbų skirstymai pagal kalbos funkciją bei tikslą, nelygu, *ko siekia kalbėtojas* – paveikti klausytojų emocijas, protą ar valią.

- **Informacinės kalbos** – veikia protą.
- **Apeliacinės kalbos** – veikia valią.
- **Emocinės kalbos** – veikia jausmus.

Tad ir diskurso rūšys skiriamos ne pagal klausytojo uždavinį, o pagal *kalbėtojo siekį* bei *kalbos tikslą* (smulčiau žr. Koženiauskiene 2001, 56–80). Be šių minėtų, esama ir daug smulkesnių, kitaip vadinamų ar apibūdinamų diskurso tipologijų (plg.

šnekos akto tipologijas pragmatikoje, pvz., pagal komunikacijos tikslą Austino skirtas performatyvų rūšis ar Searle'o šnekos aktų tipologiją, žr. Ryvitytė 2011, 59–60). Bet stambiau ar smulkiau, nuo Antikos laikų kalbos skirstomos pagal funkciją, t. y. pagal tikslą: auditorijos tikslą, kalbėtojo keliamą bendrą tikslą, kalbos tikslą (jungiantį kalbėtojo ir klausytojo vaidmenis) ar apskritai komunikacijos tikslą.

◇ Bendrasis ir konkretusis kalbos tikslas

Ruošiant, kuriant, formuluojant ir sakant kalbą svarbu žinoti, koks yra kalbos tikslas. Ruošdami kalbą visų pirma turime nuspręsti, ko ja apskritai sieksime, t. y. nustatyti **bendrajį mūsų kalbos tikslą** (kartais dar vadinamą *kalbos intencija*):

- norime ką nors išaiškinti, apie ką nors informuoti;
- norime ką nors įtikinti;
- norime papasakoti, kas nutiko;
- norime nupasakoti, kaip kas nors atrodo ar panašiai.

Šitaip nustatome, koks bus bendrasis mūsų kalbos tikslas:

- pranešti;
- įtikinti;
- papasakoti;
- pagirti, papeikti.

Kaip minėjau, pagal bendrąją kalbos intenciją gali būti skirstoma ir visa kalbinė veikla bei pateikiama bendresnė diskurso tipologija. Toliau lentelėje matyti tik viena iš galimų diskurso tipologijų pagal bendrajį kalbos tikslą.

TIKSLAS, INTENCIJA (kalbos tikslas)	KALBĖJIMO AKTO TIPAS (kalbinės veiklos tipas)	VIEŠAI SAKOMOS KALBOS TIPAS (viešojo diskurso tipas)
Pranešti, informuoti	Pranešimas, informacija	Informuojamoji
Išsakyti, apginti savo nuomonę	Persvajija (įtikinimas / įtaiga)	Argumentuojamoji (apeliacinės kalbos)
Paskatinti veikti	Paskatinimas	Agituojamoji
Apsvarstyti su partneriu problemą, kartu rasti sprendimą / tiesą	Prasmės / tiesos paieškos	Euristinė
Parodyti, kaip vertinamas: <i>gėris, blogis, grožis, moralus ar amoralus elgesys ir kt.</i>	Vertinimas (pagyrimas / papeikimas)	Epideiktinė
Suteikti estetinį malonumą	Žaidybiniai kalbėjimo aktai (pvz., tostai ir kt.)	Hedonistinė, diatribinė
Išreikšti, sukelti emocijas, pateikti savo pasaulėjautą	Emotyvinė kalba	Poetinė, meninė

Nors šis skirstymas yra kiek smulkesnis ir jame minimi ir nauji diskurso tipai (pvz., hedonistinis, poetinis diskursas), kurie yra atskirti nuo epideiktinio ir išskelti kaip atskiri, jie taip pat skiriami kiek dirbtinai. Iš tiesų kalba gali turėti kelias funkcijas (pvz., ji gali būti argumentuojamoji, nes kalbėtojas norės įtikinti savo pozicijos teisumu, ir sykiu informuojamoji, nes jo kalboje bus pateikiama svarbios informacijos, kurios pagrindu klausytojai galės formuoti savo nuomonę, ir kartu teikti malonumą, būti puikios raiškos). Bendrajam kalbos tikslui nustatyti svarbu, kuri šių funkcijų dominuos ir kiek (bei kurių) kitų funkcijų iš viso bus kalboje.

Kalbos tikslą iš dalies padeda nustatyti ir vadinamieji funkciniai stiliai, taip pat apibrėžiami pagal diskurso funkciją (kalbos tikslą) bei kitus būdinguosius diskurso ypatumus ir sykiu rodantys, kokia kalbos funkcija (t. y. paskirtis ir tikslas) dominuoja (tiesa, šiandien funkcinių stilių ir žanrų ribos jau nebėra tokios aiškios, be to, turime dar registro sąvoką, iš dalies sutampančią su funkcinių stilių apibrėžtimi, tad diskurso tipologizavimas tampa labai sudėtingas).

Funkciniai stiliai

- *Meninis* – dominuoja poetinė ir emocinė funkcija, tikslas – suteikti malonumą, sukelti emocijas; būdinga ornamentuota kalba ir t. t.;
- *Administracinis, kanceliarinis (teisinis ir t. t.)* – dominuoja informuojamoji ir apeliacinė funkcija, tikslas – nurodyti, reguliuoti, nustatyti normas, paveikti valią, apginti, pasmerkti; būdinga sausa kalba, terminologija ir t. t.;
- *Publicistinis* – dominuoja informuojamoji, agitujamoji, apeliacinė ir kartais emocinė funkcija, tikslas – pateikti savo nuomonę apie aktualius dalykus, įtikinti, paveikti skaitytoją; vartojama šiek tiek tropų, atspindima autoriaus nuomonė, kalba emocinga, bet aiški ir t. t.;
- *Mokslinis* – dominuoja informuojamoji funkcija, tikslas – pateikti, pranešti tam tikrą ilgalaikę informaciją (bet taip pat ir pateikti poziciją); kalbai būdingas sausumas, aiškumas, hermetiškumas, ribotumas, daug terminologijos, mokslinio žargono ir t. t.;
- *Buitinis* – dominuoja fatinė, emocinė, informuojamoji ir kartais netgi agitujamoji funkcija, tikslas – apsikeisti minimalia informacija, išreikšti savo santykį su kalbamu dalyku, t. y. susikalbėti; būdinga šnekamoji kalba, neužbaigti sakiniai, žargonas, tarmybės, slengas, emocinė leksika ir kita.

Taigi, matyti, kad visi šie skirstymai pagal funkcijas ir net pačių funkcijų skyrimas sutampa tik iš dalies.

Kalbant apie stilių, svarbu nepainioti funkcinio stiliaus su individualiuoju stiliumi. Individualusis stilius – tiesioginė kalbėtojo individualumo raiška. Retorikoje individualusis stilius – tai savitas kalbos parengimo ir sakymo būdas, maniera reikšti mintis, kompozicinės struktūros, stilistinių raiškos priemonių pasirinkimas ir jų išdėstymas bei siejimas, bendravimas su klausytojais, individuali intonacija ir gestai, individualus įvaizdis, kuris turi būti darnus, neprieštaringas, padėti kalbėtojui pateikti savo poziciją.

Stilių įvairovę lemia kūrėjų individualybė. Bet individualų stilių renkamės atsižvelgdami į kalbos žanrą, funkcinius ir žanrinius reikalavimus.

Taigi ruošdami kalbą visų pirma nustatome jos bendrąją intenciją (sakykime, ji bus argumentuojamoji-informuojamoji, vadinasi, ne šiaip bandysite paveikti klausytojus, bet ir pateiksite jiems šiek tiek tokios informacijos). Toliau labai svarbu

nustatyti **konkretų kalbos tikslą**. Konkretusis kalbos tikslas yra neatsiejamas nuo kalbos temos, kalbėtojo pozicijos ir jo konkretaus lūkesčio, kaip turėtų reaguoti auditorija. Kitaip tariant, jis susijęs su pačia tema, kalbėtoju ir klausytojais.

Ruošdami kalbą būtinai turite nuspręsti, ką konkrečiai norite pasakyti, ko konkrečiai siekiate. Konkretus tikslas – tai jūsų kalbos kelias. Jeigu nenuspręsite, kur tiksliai norite patekti, nebus jokio skirtumo, kuriuo keliu eiti. Kokį kelią pasirinksite, priklauso nuo to, koks yra jūsų galutinis tikslas. Tai reiškia, kad konstruodami kalbą argumentavimo būdą ir kalbos struktūrą taip pat rinksitės atsižvelgdami į konkretų kalbos tikslą.

Pavyzdžiui, jūsų bendroji tema – „Žiniasklaida ir visuomenė“. Jūs nusprendėte kalbėti apie spaudos laisvę. Jūsų konkretus tikslas galėtų būti įtikinti auditoriją, a) kad Lietuvoje ši sąvoka suprantama klaidingai, b) kad Lietuvoje nėra spaudos laisvės. Taigi jūsų kalbos konkretus tikslas turėtų būti arba a), arba b), bet neturėtų būti ir a), ir b), ir dar kas nors.

Pasirinkite tikslą ir judėkite jo link. Kalboje turėtų būti dinamikos, judėjimo kulminacijos link, tada kalba neskambės monotoniškai ir sudomins klausytojus bei išlaikys jų dėmesį iki galo. Konkretusis kalbos tikslas turėtų tapti visos kalbos ašimi. Jį turėtume justi per visą kalbą ir jis turėtų būti aiškus auditorijai, nes pagal jį auditorija nustato savo vaidmenį. Tikslas gali nulemti kalbos struktūrą, bet sykiu kalbos struktūra lemia, sukuria ir judėjimą tikslo link (tarkime, turėtų būti viena aiški kalbos pabaiga, o ne dešimt, ir pan.). Judėti tikslo link padeda net frazės struktūra (trumpesnės, lengvesnės, gerai įsimenamos frazės iš klausos lengviau suvokiamos), kalbos atlikimas ir kai kurios elokucinės priemonės.

Svarbiausia nepamiršti, kam apskritai kalbame. Mūsų kalba turėtų atsakyti į mūsų iškeltą klausimą, kitaip tariant, labai aiškiai pati rodyti, ką reikėtų pasiekti konkretų jos tikslą.

***

Užduotis raštu (kūrybinė)

Pasirinkite situaciją (pvz., 1 c)) ir parašykite pastraipą, kuri atspindėtų komunikacinę situaciją bei atitiktų tokios situacijos tikslus. Per seminarą išklauskite kolegų pastraipas ir iš jų atspėkite, kokia buvo pasirinkta situacija. Apibūdinkite, koks yra „kalbėtojas“, koks yra jo vaidmuo.

Parašykite pastraipą:

1. *Situacija*: Jūs esate kokius nors įrenginius ar įrangą gaminanti įmonė (pasirinkite patys veiklos profilį), atidarote savo naują pastatą mažame miestelyje. *Kontekstas*: pirmiaute vietoje buvo šiukšlynas, dabar sutvarkyta aplinka, naujas, gražus pastatas. *Užduotis*: pasakyti sveikinimą, atidarymo kalbą susirinkusiai auditorijai. *Auditorija*:

- a) verslo partneriai (daug kas padėjo steigiantis) ir personalas;
- b) personalas ir vartotojai – vietovės gyventojai;
- c) miestelio valdžia ir mažmenininkai.

2. *Situacija*: Jūs pradodate savo verslą (arba keičiate jo profilį), imatės leisti savo katalogą. Turite parašyti savo (katalogo) pristatymą:

- a) internetinis katalogas, internetinio katalogo pristatymas (gali būti siunčiamas ir kitais kanalais – spauda, televizija);
- b) naujas madų katalogas, pristatymas spaudoje ir internetu;
- c) pristatote pakeistą prekinį ženklą (*kontekstas*: senesnis ženklas jau pažįstamas vartotojams), pristatymas spaudoje, internetu, per televiziją ir radiją.

3. *Situacija*: Jūs pradodate tarptautinę konferenciją. *Užduotis*: tarti pradžios žodį. Konferencijos pobūdis (reikėtų orientuotis į diskurso specifiką ir auditoriją):

- a) mokslinė, skirta globalizacijos klausimams;
- b) pranešėjai ir auditorija – politikai, žiniasklaidos atstovai; skirta spaudos laisvės klausimams;
- c) skirta kultūriniam mainams, kultūriniam turizmui;
- d) skirta medicinos, medicinos etikos klausimams; auditorija – daktarai, bioetikai, mokslininkai.

Tai turėtų būti trumputė pastraipa. Arba tik įžanga, arba glaustas tekstas. Lavinama orientacija į kontekstą (kontekstas turi būti numanomas), į auditoriją, bendrą situaciją ar būsimą informacijos recepciją, t. y. paisoma kanalo, kuriuo bus transliuojama informacija.

◇ Vertėjo vieta komunikacinėje situacijoje

Žinoma, vertimas visą situaciją padaro gerokai sudėtingesnę. Apie vertėjo vietą komunikacinėje situacijoje ir komunikacinę vertimo situaciją galima kalbėti ilgai. Šiame skyrelyje paminėsiu tik kelis aspektus.

Visų pirma vertimas kiekvieną kalbinį įvykį paverčia dviejų kalbų įvykiu, tarpkalbiniu tarpkultūriniu susitikimu. Tai keičia susitikimo laiką, erdvę, prideda daly-

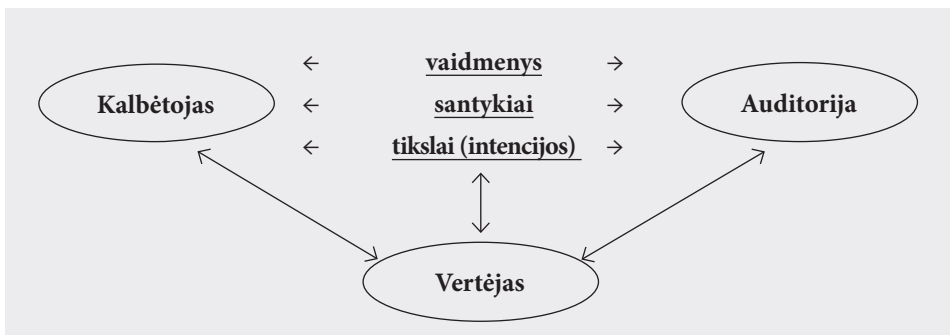
vių (bent vieną – vertėją, kurio bendrasis vaidmuo nesutampa nei su kalbėtoju, nei su klausytojo vaidmenimis), komplikuoja kodą, kanalą, kontaktą ir bent iš dalies šiek tiek keičia patį pranešimą.

Komunikacinė vertimo situacija gali būti numatoma iš anksto (pvz., kai vyksta konferencija, Europos Parlamento sesija, verčiama knyga ar pan.), o gali būti susikūrusi spontaniškai (pvz., užsukus į renginį netikėtam svečiui, gatvėje ko nors paklausus užsieniečiui ir pan.). Be šių dviejų atvejų, esama dar ir iš dalies prognozuojamų situacijų (pvz., visi atvejai, kai prireikia versti bendruomenei policijoje, medicinos įstaigoje ar kitur – t. y. galima tik bendrai numatyti, kad kada nors tokio vertimo gali prireikti, bet jo neįmanoma suplanuoti tiksliai).

Tam, kad būtų paprasčiau trumpai aptarti, kaip atrodo komunikacinė vertimo situacija, pasinaudokime Jakobsono schema (žr. taip pat p. 154).

Komunikacijos schema papildoma dar vienu dalyviu.

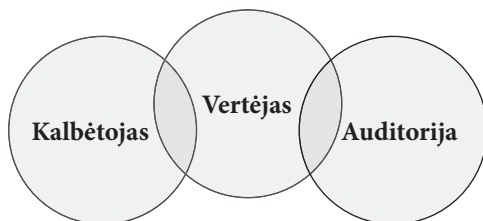

Vertėjas keičia *auditoriją* – pačia bendriausia prasme jis taip pat yra pranešimo klausytojas, nors vertėjas nėra pranešimo *adresatas*. Keisdamas auditoriją vertėjas turi išlaikyti tą patį pranešimo adresatą (t. y. versdamas jo nepakeisti).

Komunikacinėje situacijoje vertėjas atstoja *kalbėtoją* – kitaip tariant, klausytojams, auditorijai, jis yra kalbėtojas, nors nėra pranešimo *adresantas*, ir sykiu jis neištumia iš komunikacijos kalbėtojo-adresanto. Taigi vertimo situacijoje yra du

kalbėtojai, kurie turi skirtingus *vaidmenis*. Vertėjo vaidmuo iš dalies sutampa su auditorijos ir kalbėtojo vaidmenimis, bet sykiu nesutampa nė su vienu jų.

Vertėjas turi savo unikalų vaidmenį. Dažniausiai vertėjas tapatinamas su *tarpininku*, *pagalbininku*, bet komunikacinėje situacijoje vertėjas gali būti ir *trikdis*, *delsa*.

Mat sakytinėje situacijoje vertėjas visų pirma įsteigia *erdvinį tarpą* tarp kalbėtojo ir auditorijos, įterpia dar vieną nedidelę erdvę. Sykiu toks intarpas pabrėžia tarp kalbėtojo ir klausytojo esantį atstumą (fizinį, vaidmenų, kalbinį ir pan.). Savo ruožtu vertėjas komunikacijoje turi savo konkrečią *vietą*: ši vieta rodo vertėjo vaidmenį ir sykiu steigia komunikacijos taisykles – vertėjas rodo, kad komunikacija vyks per jį. Dažniausiai fizinė vertėjo vieta yra šalia kalbėtojo (tada vertėjas stengsis atsistoti kalbėtojo kairėje pusėje, imituodamas komunikacijos kryptį), bet jis gali sėdėti prie stalo kartu su kitais dalyviais ir versti ne vienam, o keliems kalbėtojams (pokalbio, dialogo, diskusijos atveju), ar apskirtai versti „per“ kokią nors techniką ir būti nematomas ar matomas tik iš dalies (pvz., versdamas sinchronu vertėjas sėdės vertimo kabinoje, kurios kalbėtojas gali net nematyti).

Žodžiu verčiantis vertėjas, be abejo, keičia ir komunikacijos *laiką*. Keičiasi komunikacijos *trukmė* (labiausiai justu nuosekliojo vertimo atveju, bet ir verčiant sinchronu atsiranda tam tikra *delsa*). Ir sykiu keičiasi *retorinis laikas* – kalba įgauna kitą *kairos*: pats kalbėtojas iš dalies jau nebegali kontroliuoti savo pranešimo kalbėjimo momentu, nes pranešimas (ar retorinė kalba) perteikiamas per tarpininką. Bet vertėjas, kaip kalbėtojas, kalba savu *kalbėjimo laiku*, steigia vertimo laiką, ir tuo metu elgiasi kaip kalbėtojas (gali keisti kalbėjimo stilių, derintis prie situacijos, šiek tiek koreguoti tai, ką buvo pasakęs, ar pan.). Žinoma, jo kalbėjimo laiko kokybė yra kitokia nei kalbėtojo. Vertėjas kalbėdamas negali steigti kalbos turinio (jis negali savavališkai nuspręsti, kad reikėtų ką nors įterpti, papildyti, nukrypti nuo temos ar pan.). Bet klausytojui, kuris klausosi vertimo, kalbos turinys yra steigiamas vis dėlto vertėjo kalbėjimo momentu (nes jis girdi tik vertėjo perteikiamą turinį).

Vertėjas turi akivaizdų *dekoduotojo* vaidmenį. Iš esmės tai, kad vertėjas vieną kodą perkoduoja į kitą, ir leidžia atpažinti vertimo situaciją. Bet savo ruožtu vertėjas

turi parinkti tinkamą vertimo kalbą (registrą, stilių ir pan.) – taigi dekodavęs kalbėtojo pranešimą, jis iš naujo jį koduoja klausytojui, siekdamas parinkti kuo adekvautesnį pagal poveikį *kodą*.

Vertėjas taip pat pats tampa tam tikru kanalu, tiksliau, *kanalo* priemone. Mat pranešimas siunčiamas *per* vertimą, t. y. *per* vertėją. Vertimas šiuo atveju yra perteikimo terpė ir priemonė.

Na, ir akivaizdu, kad vertėjas komplikuoja kalbėtojo ir klausytojo kontaktą. Kalbėtojas negali steigti tiesiogiai kontakto su klausytoju žodinėje kalbinio pranešimo plotmėje dėl nesutampančių kalbėtojo ir klausytojo kodų. Šią funkciją jis deleguoja vertėjui – tiksliau, steigia kontaktą per vertimą. Bet kontaktas yra steigiamas sykiu ir kitose dviejose kalbinio pranešimo plotmėse – garsinėje ir vaizdinėje. Tačiau klausytoją ši informacija pasiekia ne tuo pačiu metu kaip žodinėje plotmėje kuriamas kontaktas. Todėl ją sunku atpažinti, sutapatinti su žodinės plotmės informacija ir dalis šių kalbėtojo pastangų užmegzti ryšį su auditorija yra prarandama. Be to, kontaktas mezgamas ir tarp kalbėtojo ir vertėjo bei tarp vertėjo ir auditorijos.

Visais šiais atvejais vertėjas taip pat renkasi individualumo ir emocijų raiškos laipsnį (be abejo, jį daug labiau riboja jo vaidmuo komunikacijoje, profesijos reikalavimai ir kita). Jis renkasi kalbinę elgseną (šiuo atveju jis turi orientuotis į draugišką ir neutralią auditoriją ir atitinkamai elgtis, pvz., būti draugiškas, dėmesingas, susidomėjęs ir pan.).

Čia daugiausia kalbu apie vertimą žodžiu, vertimas raštu keltų savų komunikacinių problemų, bet jų šioje knygoje neaptarinėsiu. Tiesą sakant, kad vertimas komplikuoja komunikacinę situaciją, yra akivaizdu be jokių schemų bet kuriam, nors kartą dalyvavusiam tokioje situacijoje. Vertimo komunikacinė situacija reikalauja kitokios *auditorijos* – pasiruošusios kitaip klausytis, ilgiau, sudėtingiau, su delsa ir trikdžiais, pratusios prie daugiakultūrės terpės, suvokiančios, kad kodas reiškia ne vien kalbą, bet ir kultūrą, ir kad kalbėtojo ir klausytojo *kontekstai* tokioje situacijoje niekada iki galo nesutampa. Ji taip pat reikalauja kalbėtojo ir klausytojo, kurie yra pasiruošę patirti *komunikacijos nuostolių* ir tęsti komunikaciją nepaisant jų. Žinoma, šie nuostoliai yra neišvengiamai susiję ir su pačiu *pranešimu*: tam yra skiriama labai daug vietos vertimo teorijose, vertimo pedagogai ir praktikai deda daugybę pastangų siekdami kuo labiau išvengti tokių nuostolių, ir vis dėlto ir vieni, ir kiti kalba apie vertimo neištikimybę, išdavystę, neįmanomumą, neekvivalentiškumą ir taip toliau... Šie nuostoliai labiau matyti, kai turime galvoje kalbos etosą ir patosą, kai svarstome apie komunikacines kalbos funkcijas, mat verčiant labiausiai susitel-

kiama į kontekstinę (Jakobsono prasme, t. y. denotacinę) kalbos funkciją – vertimas, kaip bet koks komunikacinis aktas, pabrėžia savą dominuojančią kalbos funkciją.

Kaip minėjau, vertimui yra alternatyvų (ir apie tai nemažai savo knygoje rašo Bellos, žr. Bellos 2012, 7–21). Bet nepanašu, kad Vakarų kultūra rinktųsi šias alternatyvas, bent ne artimiausiu metu. O kol renkamės vertimą, turime paisyti ir sudėtingos komunikacinės vertimo situacijos, žaisti kitus komunikacinius žaidimus.

***

Tolesni skaitiniai

Apie komunikacinę situaciją daug kalbama komunikacijos moksluose ir lingvistinėje pragmatikoje. Šiame skyriuje paminėti tik keli komunikacijos aspektai ir trumpai aptarti svarbiausi jos elementai. Tiems, kurie domisi komunikacija, pravartu pastudijuoti specialiąją literatūrą. Šiokių tokių nuorodų, kur toliau galėtumėte ieškoti, rasite Žyginto Pečiulio knygoje *Efektyvi komunikacija* (2004) ir Birutės Ryvitytės knygelėje *Lingvistinės pragmatikos įvadas* (2011) bei Laurence'o R. Horno ir Gregory Wardo sudarytoje *The Handbook of Pragmatics* (2006). Taip pat pastebėsite, kad vartojama nevienalytė terminija (pvz., vienur vartojamas terminas *kalbėjimo aktas*, kitur *kalbos aktas*, o dar kituose šaltiniuose *šnekos aktas* – šioje knygoje daugiausia vartojamas *kalbėjimo akto* terminas), – pačios terminijos pasirinkimas yra taip pat įdomi tema.

Šiame skyriuje minimas Romano Jakobsono straipsnis buvo spausdintas 1960 m. išėjusioje rinktinėje *Style in Language*, ed. Th. A. Sebeol. Cambridge, Massachusetts Institute of Technology. Čia remtasi jo rusišku vertimu iš rinktinės *Strukturalizm „za“ i „protiv“* (1975). Apie komunikacinę situaciją retorikos mokslo kontekste nemažai kalbama ir minėtoje Cockcroftų knygoje (Cockcroft, Cockcroft 2005, 28–40).

Apie retorinės kalbos funkcijas, bendrąjį ir konkretų tikslą, be minėtų veikalų, rasite medžiagos ir Paulio L. Sopero knygoje *Basic Public Speaking* (1956, New York: Oxford University Press), rašant šią knygą naudotasi jos rusišku vertimu (Soper 1992, 42–69). Ten pat yra aptariama ir oratoriaus išvaizda (*ibid.*, 145–157). Įvairiems protokolo reikalavimams, normoms ir dėsniams yra skirta nemažai veikalų. Lietuvių kalba turime Armino Lydekos knygą *Protokolo pagrindai kiekvienam siekiančiam...* (2000). Apie diplomatinės institucijas, jų tvarką ir funkcijas taip pat rašoma Ralpho George'o Felthamo knygoje *Diplomatic Handbook* (1998). Esu pastebėjusi, kad šios temos būna įdomios ir būsimiems vertėjams, ir kalbėtojams.

Teisinei retorikai yra skirta profesorės Koženiausienės knyga *Juridinė retorika* (2005). Įdomų straipsnį apie tai, kaip keitėsi teismų erdvė, rasite Edwardso ir Reido knygoje *Oratory in Action* (2004, 11–33), ten pat yra ir straipsnis, skirtas *kairos* IV a. graikų retorikoje.

RETORINĖ TECHNIKA: KALBĖTOJO ĮGŪDŽIAI

Tu nieko negali nustebinti nuovokumu. Tiek to! Tačiau yra daugybė kitų dalykų, apie kuriuos negali pasakyti, kad nesi jais apdovanotas.

Markas Aurelijus *Sau pačiam*

Vertėjai žodžiu, kas iš jūsų garantuoja, kad akimoju pacituotumėte *Tėve mūsų* užsienio kalba?

andrewleightranslator.wordpress.com

Žodis Popiežiaus kalbą vertusiam BBC vertėjui

žodžiu apginti,

2013 m. kovo 14 d.

Dažnai vertimo ir retorikos paskaitas pradėdame nuo įvairių metodinių pastabų. Į šį skyrelį sudėjau daugelį jų, o sykiu ir įvairius pratimus, patarimus ir užduotis, kurios turėtų padėti būsimiems kalbėtojams bei vertėjams lavinti būtinuosius kalbinius įgūdžius.

Kiekvienas oratorius, kiekvienas siekiantis kalbėti viešai turi ilgai ir kruopščiai dirbti, kad išugdytų įgūdį laisvai ir taisyklingai kalbėti, dėstyti ir reikšti savo mintis, ginti savo nuomonę, klausytis pašnekovo, kontroliuoti savo judesius, balsą, laikyseną ir be baimės žengti „į tribūną“. Tam būtinos ilgos ir kruopščios pratybos, kasdienis, įkyrus, varginantis darbas. Mes visi išsiugdome įgūdį kalbėti, bet kiekvienas išdrįšęs prabilti viešai turi išsiugdyti ypatingą, viešojo kalbėjimo įgūdį. Bet kokia viešuma mus įpareigoja kalbėti kitaip nei privati erdvė. Ir šis įpareigojimas kelia mums papildomų sunkumų.

Ypatingos kalbinės atsakomybės profesijos – tokios kaip politiko, teisininko ar vertėjo – iš dalies reikalauja tų pačių, visiems kalbėtojams būtinų įgūdžių, bet kelia ir papildomų reikalavimų kalbėtojo kalbai, elgsenai, raiškai. Šie ypatingi reikalavimai yra nulemti profesijos ritualų, ypatumų, etikos, etiketo ir kitų veiksnių. Mūsų įgūdžių plėtojimosi diachronijoje jie yra antriniai, vėlesni, papildomi ir nepaneigia visiems kalbėtojams keliamų bendrų reikalavimų.

Kiekvienas kalbėtojas turi pradėti nuo mažyčių žingsnelių, pačių paprasčiausių kalbos lavinimo pratimų (kartais pats nė nesuvokdamas, kad jau mokosi kalbėti ar mokosi kalbėti viešai). Kalba turi skirtingus lygmenis – fonetinį, morfologinį, sintaksinį, semantinį, – tad ir lavinti ją reikia skirtingais lygmenimis. Mes mokomės kalbėti, mokomės kalbėti taisyklingai, mokomės kalbėti įtaigiai, mokomės klausytis ir girdėti, ką ir kaip sakome, ir tobuliname, tobuliname savo kalbą. Ir visa tai darome *kalbėdami*.

Tiesa, daugeliui kalbos lygmenų lavinti parankesni yra rašymo pratimai. Parašytame tekste geriau matyti daromos klaidos, bent jau esame labiau įgudę pastebėti savo kalbas rašto darbe.

Tačiau būtina išmokti savo klaidas girdėti. Kad išsitaistytumėte tarties klaidas, išmoktumėte spontaniškai parinkti taisyklingas logines jungtis ir įsitikintumėte, jog nedarote kalbos kultūros klaidų ar kalbos riktų ir neužpildote pauzių pertekliniais garsais, visų pirma turite atkreipti dėmesį į savo kalbą.

Bet kuris kalbos profesionalas vartoja kalbą sąmoningai, tuo jis skiriasi nuo kasdienio buitinio kalbos vartotojo. Profesionalaus kalbėtojo ausis yra jautri, jis gyvena tirštame, prasmingame kalbiniame pasaulyje ir vartoja kalbą atsakingai.

Galiausiai, kad galėtumėte kalbėti auditorijai, turite įveikti kai kurias kliūtis, kylančias kiekvienam pradedančiam ir net įgudusiam kalbėtojui: „kalbėjimo baimę“, stresą, panikos priepuolius ir kitus komunikacinius trikdžius.

Mokytis to galite savarankiškai ar grupėje, namuose ar per seminarus. Bet beveik neišvengiamai, kartą pradėję, mokysitės to nuolatos.

Sklandus kalbėjimas – sklandus vertimas

Vertėjas žodžiu (o šiame skyriuje daugiausia kalbėsime būtent apie vertėjus, verčiančius žodžiu) visų pirma yra kalbėtojas. Tad pirmiausia jam būtini bendriau si kalbėjimo įgūdžiai. Šie įgūdžiai yra bendri bet kuriam kalbėtojui (drįstančiam

kalbėti viešai), taigi ir vertėjui, nors komunikacinėje situacijoje vertėjo ir kalbėtojo vaidmenys skiriasi. Tam tikrų įgūdžių vertėjui reikia net labiau nei bet kuriam kitam kalbėtojui. Bet neturėdamas pagrindinių įgūdžių, vertėjas iš viso negalės atlikti savo darbo. Vertėjas žodžiu, visai kaip geras oratorius, visų pirma turi būti *pratęs kalbėti*. Įprotis siejamas su įgūdžiu ir dažniu. Įprotis kalbėti iš tiesų reiškia gebėjimą kalbėti spontaniškai, ir spontaniškai kalbant nedaryti klaidų, rišliai, sklandžiai ir raiškiai dėstyti savo mintis. Lietuviai sakytų – *kalbėti kaip iš rašto*. Ką gi jie turi galvoje? Žinoma, ne kalbėtoją, kuris, užuot kalbėjęs, skaito ar sako atmintinai rašytinį tekstą. Tokiu atveju kalbėtojas mums neatrodytų geras – jo būtų sunku klausytis, nes jo kalba būtų pritaikyta kitai medijai, kitam kanalui, kitai terpei.

Ir visai nesvarbu, kad dažnai lietuvių kalbėtojai tai pamiršta ir klaidingai mano turį skaityti savo kalbas ar pranešimus – nuo jų įsitikinimų, jog kalbėti kaip iš rašto reiškia skaityti, klausytojui nė kiek ne lengviau.

Kalbėti kaip iš rašto reiškia kalbėti sklandžiai – taip, tarsi būta laiko pasiruošti, viską apgalvoti, apskaičiuoti, kalbėti be trikdžių, nepaisant išorinių trukdžių. Kai kalbame kaip iš rašto, mūsų kalba liejasi, teka... Kitaip tariant, esame retorikai, oratoriai, žodžio meistrai, kalbos amatininkai, politikai ir pavyzdinės kalbos mokytojai.

Pagal pačią *retorikos* sąvokos etimologiją – tai būtina viešojo kalbėtojo ypatybė. Kalbos sklandumas apima kalbos makro- ir mikrolygmenį: argumentaciją, minčių išdėstymą ir sakinį, pastraipą.

Klausydamiesi kalbėtojo per vertėją, dalį kalbėtojui keliamų reikalavimų perkeliame vertėjui – tai iš jo mes tikimės sklandžios kalbos. Tam, kad vertimas būtų sklandus, vertėjui prireiks papildomų įgūdžių, bet jis niekaip neapeis kalbėtojui keliamų reikalavimų. Kitaip tariant, jo kalba taip pat turi būti sklandi. Sklandi – vadinasi, aiški, skaidri, struktūruota, rišli, raiški. Atrodytų, argumentavimas ir svarstymas (kalbos tema, problema ir kalbėtojo pozicija) nuo vertėjo nepriklauso – vertėjas tik „atkartoja“ šio kalbos lygmens elementus vertimo kalba, nepridedamas savos argumentacijos, vertinimo, pozicijos ar panašiai. Bet tam, kad sklandžiai atkartotų kieno nors argumentaciją, vertėjas turi visų pirma ją atpažinti (suprasti) ir gebėti ją sklandžiai perteikti, pateikti „kaip savą“ (žinoma, perkeltine prasme). Tam jis turi būti įgudęs, t. y. įpratęs, argumentuoti, dėstyti *savą* poziciją, vertinimą, nuomonę.

Todėl toliau šiame skyriuje aptardama kalbėtojui būtinus įgūdžius visų pirma turėsiu galvoje vertėją, numanydama, kad jam yra būtini bendrieji kalbėjimo įgū-

džiai ir jo darbo specifika reikalauja papildomo dėmesio kai kuriems aspektams. Sykiu kartais darysiu skirtį tarp kalbėtojo ir vertėjo, kad matytųsi, kuo jiedu skiriasi komunikacinėje situacijoje. Bet visi čia pateikiami pratimai, patarimai ir užduotys yra svarbūs ir kalbėtojui, ir vertėjui. Pateikiant juos vadovaujamesi principu, kad nepabuvęs kalbėtoju – netapsi geru vertėju, jau vien dėl to, kad turi įgusti (įprasti) kalbėti, prisijaukinti klausytojus ir viešumą. Tad pirma – kelios bendros pastabos...

◇ Niekas negimsta kalbėdamas

Nors visi retorikos ir apskritai kalbos teoretikai tvirtina tą patį – kad jau gimtame apdovanoti kalbos dovana, – iš tiesų kalbėti mokomės beveik visą savo gyvenimą. Šito esame ilgai mokomi tėvų, vėliau mokytojų mokyklose, dėstytojų aukštosiose, šito mokomės patys. Bet mokantis kalbėti nemažiau svarbus yra ir mūsų gebėjimas klausytis bei girdėti. Pirmaisiais savo gyvenimo metais kalbėti mokomės mėgdžiodami, išklaudydami į aplinkinių kalbą. Panašiai vėliau mokomės ir užsienio kalbų – stengiamės išmolti girdėti ir suprasti svetimą kalbą. Klausydami kitų, mokomės kelti savo kalbos lygį. Tačiau klausytis mūsų beveik niekas nemoko. Geras kalbėtojas (o sykiu ir vertėjas) turi iškelti sau uždavinį: mokytis klausytis ir girdėti bei nuolatos kelti savo kalbos lygį, tobulinti kalbinę raišką.

Tai nėra lengvas uždavinys. Pirma, mes labai priprantame kalbėti *taip, kaip kalbasi*. Kalba tampa mūsų antrąja prigimtimi ir mes pamirštame, kad ji reikalauja pastangų. Bet ji vis tiek reikalauja pastangų. Kitaip tariant, esame linkę užmiršti, kad skirtinga situacija ir skirtinga terpė reikalauja skirtingos kalbos. Visiškai natūralu, kad buityje kalbame kiek kitaip: kalbėjimas yra varginantis darbas, mes turime galvoti, ką ir kaip sakome, juda mūsų veido raumenys, dirba balso stygos... Turime įdėti daug pastangų. Todėl kai esame pavargę, esame linkę atsipalaiduoti, ir labai dažnai pirma „atpalaiduojame“ kalbą: nesistengiame aiškiai artikuliuoti, nekontroliuojame balso ir intonacijų, net nemėginame parinkti tinkamesnio žodyno ir dažnai nė neturime baigti sakinių. Buities pokalbiai turi kitą kontekstą – aiškų, pažįstamą, naminių, tokių, kurį galima nurodyti ranka. Jie grąžina mūsų kalbą į vaikišką lygį.

Įsivaizduokime elementarų pokalbį darbo dienos pvakare, kai grįžtate namo nuvargę ir norite savo artimiesiems (mamai, broliui, vyrui, žmonai ar vaikui) ką nors pasakyti ar ko nors jų pasiteirauti. Dažnai pokalbis skambės taip:

- O tu šita..?
- Aha.
- Nu ir kaip?
- Nu nieko. Paduok man tą..
- Ką?
- Nu va tą...
- A... Nu tai va... Nuėjau, pasakiau... Šitą?

Pažįstama? Turtingu šio pokalbio žodyno nepavadinsi. Šitą pokalbį būtų galima tęsti, ir galbūt kuriuo nors metu jame atsirastų daugiau žodyno, bet akivaizdu, jog žodyno lygis, pagal pačią situaciją, nė neturi būti aukštas. Kita vertus, pašnekovams labai aiškus kontekstas, referencijos, nuorodos: jie žino, apie ką jie kalbasi. Be to, jie kalba net dviem temomis sykiu: viena yra kažkokio įvykio pasakojimas (apie rezultatus to, ką vienas jų padarė), o kita plaukia iš buitinės situacijos, kurioje yra prašoma ką nors paduoti, atnešti, padaryti (apeliacinė). Šitą pokalbį dar papildo atitinkamos intonacijos, balsių tartis (tarkime, trumpųjų pailginimas ar nosinių žodžio gale trumpinimas). Dažniausiai tai bus nelabai aiškiai artikuliuojama kalba. Gali būti, kad pašnekovai kalbės valgydami, tada dar prisidės trukdžių. Dalies kalbos pašnekovai negirdės, bet vis tiek galės suprasti iš konteksto, o nesupratę galės perklausti.

Tokios situacijos yra visiškai natūralios. Jose mes nekontroliuojame savo kalbos. Arba labai menkai ją kontroliuojame. Problema ta, kad lygiai kaip mūsų raumenys ilgai nedarę kokio nors darbo atsipalaiduoja ir atpranta jį daryti, atpranta ir mūsų „kalba“ – balsas, veido raumenys... Mes atprantame stengtis.

Įgudęs kalbėtojas yra pratęs keisti kalbos lygmenis (vienaip kalbėti namuose, kitaip scenoje), bet net ir jam pasitaiko kalbos lygmenų interferencijos, t. y. po ilgų atostogų grįžus į sceną reikia įdėti daugiau pastangų, kad neišsprūstų naminės intonacijos, žodelyčiai, kuriuos vartojame buityje, reikia šiek tiek daugiau pastangų įdėti ruošiantis kalbai.

Bet tokia interferencija yra ypač pavojinga, jeigu mes dar tik mokomės kalbėti (taip, kaip reikia kalbėti scenoje). Tam, kad įgustume, įprastume kalbėti kaip profesionalai, turime „neštis savo darbinę kalbą namo“. Kitaip tariant, negalime sau leisti atsipalaiduoti ir buityje kalbėti kitaip, nei kalbame dirbdami. Turime **nuolatos stengtis**. Deja, tai yra našta ne tik pačiam kalbėtojui, bet ir klausytojui – buityje mes ir klausomės kitaip. Darbinės balso moduliacijos namiškius gali erzinti. Taigi profesionalus kalbėtojo darbas reikalauja nuolatinės jo artimųjų aukos – bent jau kol mokomės, atsipalaiduoti negalime.

Be to, kad lavindami kalbą visą laiką turime kalbėti šiek tiek **aukštesniu lygiu**, turime ir **nuolatos mokytis**: kreipti dėmesį į tai, kas kaip sakoma, kokios yra kolokacijos (įprasti žodžių junginiai), koks yra aukštesnio kalbos lygmens žodynas. Turime nuolatos domėtis įvairiausiomis sritimis, skaityti literatūrą įvairiausiomis temomis. Ir skaitydami ar klausydamiesi stengtis įsidėmėti. O paskui būtinai turime tai pavartoti: geriausia yra susirasti tokį pašnekovą, kuris jus įpareigotų kalbėti aiškiai, taisyklingai ir turtinga kalba – aukštesnės pozicijos, aukštesnio rango, kokių nors įtakingų, susižavėjimą keliančių pareigų (pvz., diplomata, politiką, ekspertą). Taip pat labai patartina tiesiog **diskutuoti** įvairiomis temomis su draugais ir kolegomis – šitaip pratinsitės formuluoti mintį aiškiai, taisyklingai.

Nenuvertinkite teorijos. Kalba lavinama sykiu su mąstymu. Kadangi mūsų mąstymas plėtojasi dviem kryptimis, juda nuo konkretybės prie abstrakcijos, nuo bendrybių prie paskirybių ir atvirkščiai, atitinkamai turime lavinti šiais lygmenimis savo kalbą – konkretybės ir abstrakcijos raišką. Kalbėti konkrečiai mokomės **pasakodami**. O tam, kad lavintume savo gebėjimą abstrahuoti, mums reikia **teorijos**. Stenkitės ne tik skaityti teorinius darbus, bet juos aptarti, pristatyti, diskutuoti juose keliamais klausimais, gvildinti juose analizuojamas problemas. Tai lavins kalbos abstrakčiąją raišką ir sykiu gebėjimą apibendrinti, svarstyti abstraktesniame lygmenyje.

◇ „Negirdėjau, ką pats sakiau“ ir „Aš negalėjau taip pasakyti“

Mokydamiesi kalbėti turime mokytis ir klausyti, o sykiu ir girdėti – tai jau šiek tiek palietėme. Kalbėti mus moko nuo vaikystės, o kiek mus moko klausytis? Išskyrus griežtus tėvų ir mokytojų pabarimus „Ar girdėjai, ką pasakiau?“, į kuriuos iš tiesų neturime atsakyti, o privalome vykdyti prieš tai duotą komandą, aktyvaus, įdėmaus klausymosi pamokų gauname nedaug.

Dar mažiau esame pratę klausytis savęs, o kartu ir girdėti, ką sakome. Dažniausiai net nekreipiame dėmesio į tai, kaip kalbame, kol negauname kokio nors patarimo, mūsų kas nors neištaiso ar ko nors neperklausia. O perklausti, dažnai net nesame tikri, kad *taip* pasakėme. Žinoma, visai tikėtina, kaip *taip* ir nepasakėme – matėme, kad komunikacija yra sudėtingas procesas, gali būti, kad mus blogai išgirdo, blogai suprato ar blogai suinterpretavo. Bet tam, kad apgintume save ir savo kalbą, turime būti įsitikinę, kad girdėjome, ką sakėme.

Savęs galime negirdėti dėl kelių priežasčių:

- savęs nė nesiklausome,
- nesame pratę kreipti dėmesį į tai, kaip kalbame,
- nesame įgudę save girdėti,
- esame labai susijaudinę,
- kalbėdami galvojame apie ką kita (mus blaško pašaliniai trikdžiai, galvoje vystome kokią nors su kalba nesusijusią mintį ar galvojame, ką toliau sakyti).

Dažniausiai savęs nė nesiklausome, nes nematome jokios būtinybės tai daryti. Tokia būtinybė tampa akivaizdi, kai turime kalbėti viešai. Kalbėtojas negali sau leisti negirdėti, ką pasakė. Vertėjas – juo labiau. Didelės kalbinės atsakomybės profesijų žmonės turi itin daug dėmesio kreipti į tai, kaip jie kalba.

Bet jeigu savęs nesiklausome, neįgundame save girdėti. Pirma, mokomės klausyti ir girdėti kitus. Klaidas taip pat pirma pastebime kitų kalboje. Išgirdę, įsiklausę į tai, kaip kalba kiti, imame pamažu girdėti ir save pačius. Kartais tam reikia kitų. Kiti, kaip ir mes, lengviau girdi mus nei save. Jie pirmieji išgirsta ir mūsų klaidas. Jie pirmieji atkreipia mūsų dėmesį į tai, ką sakome, ir kaip tai sakome. Dažnai iš pradžių tai net kelia mums nuostabą – *ar tikrai mes galėjome taip pasakyti?, iš tiesų mums būdingas toks kalbinis bruožas?, tikrai vartojame tokį pertarą!*

Kai galų gale patikime, kad darome klaidų, skambame vienaip, o ne kitaip, imame patys girdėti savo klaidas. Kai mokydami imame save girdėti, mūsų kalba ima strigti, nes pernelyg stengiamės ją kontroliuoti. Pirma dažniausiai labai norime taisyti. Bet turime išmokti ne tik girdėti savo klaidas, bet ir jas sau atleisti – tai, kad save girdime, neturi mums kliudyti toliau kalbėti. Klaidas turime įsidėmėti ir daugiau jų nekartoti. Jeigu pavyksta, galime tuojau pat toliau kalbėdami pavartoti taisyklingą formą, kad mūsų klausytojas nesudvejetų mūsų kalbine kompetencija. Kalba ima strigti ir dėl to, kad labai susitelkiame prie to, *kaip pasakyti*. Labai stengiamės save išreikšti tinkamai. Ir nepastebime, kad kalbėtoju mūsų sunku klausytis. Tokiu atveju kalboje dažniausiai atsiranda labai daug pauzių, trūkčiojimų, nenatūralių, netinkamų intonacijų (nes mūsų sakomas tekstas nesutampa su mūsų mintimi – mes galvojame, ką sakysime toliau, todėl intonacija neatspindi to, ką realiai sakome). Kalbėjimas ir klausymasis turi tapti tokiu įpročiu, kad kalbėdami jau neturėtume specialiai telktis į tai, *kaip* kalbame, ir galėtume visas pastangas skirti tam, *ką* sakome.

Kai esame stresinėse situacijose, labai jaudinamės, negirdime, ką sakome. Pats kalbėjimas iš mūsų reikalauja tiek pastangų, kad savęs klausymuisi jau nebelieka garo. Jeigu nesame pratę kalbėti viešai ir esame išstumiami į sceną, stresas blokuoja dalį mūsų funkcijų – mes iš tiesų negirdime, ką sakome. Tam, kad stresinėje situacijoje save girdėtume, turime mokytis dorotis su stresu.

◇ Kritika visada sunki

Gebėjimas ir mokymasis savęs klausytis ir kalbėti, o ypač kalbėti viešai, yra visada susijęs su kritika. Mes iš tiesų mokomės klysdami, taigi ne tik patys girdėdami, bet ir išklaUSDami kitų pastabas apie mūsų klaidas. Mus taiso tėvai, draugai, mokytojai. Galiausiai, kai pasiekiamo tokį lygį, kai mūsų taisyti jau negali (nes esame profesionalai, turime laipsnį, profesiją, rangą, statusą), mus ima tiesiog kritikuoti. Vertėjo profesija veikiausiai viena pačių neparankiausių šiuo atžvilgiu, nes vertėją visi dar ilgai moko, ir sykiu kritikuoja.

Mes sakome, kad iš kritikos mokomės, kad kritika padeda gerinti dalykus ir tobulėti pačiam. Bet kritika yra visada sunki. Tiesa ta, kad kritika ir kritikos baimė kelia stresą. Nedaugelis žmonių moka jos „neimti į širdį“ – paprastai tai reiškia tiesiog nekreipti į ją dėmesio. Bet jeigu iš jos turime mokytis, negalime nekreipti į ją dėmesio. Egzistuoja *konstruktyvios kritikos* sąvoka. Bet *konstruktyvi kritika* – sąvoka, galiojanti kritikui. Jos esmė ta, kad kritikuodami turime ne paprasčiausiai nuneigti ką nors, o siūlyti alternatyvą. Tačiau kritikuojamajam kritika vis tiek visada bus *dekonstruktyvi* – ji visų pirma reikš, kad kažką padarėme blogai.

Viešajame diskurse kritikos neįmanoma išvengti. Kritika pačia plačiausia prasme susijusi su antilogosu – priešinga nuomone, kontrargumentu, priešpriešine pozicija. Tai reiškia, kad bet kokia vieša kalba iš esmės yra kritikuotina, nes jai gali būti priešpriešinama kita pozicija, kitoks santykis ir taip toliau. Galima būtų sakyti, kad svarbu atskirti kalbą nuo kalbėtojo (ar poziciją nuo kalbėtojo). Bet tai nėra taip paprasta. Kaip buvo aptarta pirmiau, logosas yra susijęs su etosu. Ir etosas šiandien suprantamas ne vien kaip kalbai priklausanti pozicija ir kalboje atsispindinčios kalbėtojo elgsenos (Aristotelio samprata), bet ir kaip užkalbinis kalbėtojo įvaizdis, moralinė laikysena ir panašiai. Kitaip tariant, kritikuodami kalbą, mes neišvengiamai kritikuojame kalbėtoją. Be to, tokia kalba turėtų būti visiškai neemocionali – taigi kalbėtojas neturėtų būti į ją įsitraukęs.

Vis dėlto kiekvienas viešas diskursas vyksta tam tikroje komunikacinėje situacijoje, taigi turi savas ribas, taisykles, nustato konkrečius dalyvių vaidmenis. Ir šitų vaidmenų, taisyklių bei kitko nereikėtų universalizuoti – kitaip tariant, vaidmuo dar nesako visko apie kalbėtoją. Vaidmens kritika netapati kalbėtojo kritikai (būtent todėl argumentai *ad hominem* yra laikomi argumentavimo klaida). Taigi viešasis diskursas negali apsieiti be kritikos, bet jo kritika neturėtų būti priimama asmeniškai (t. y. universalizuojama kaip kalbėtojo asmens vertinimas) – uždavinys nelengvas, bet tai būtina sąlyga bet kokiai viešajai komunikacijai vykti.

Ką tai reiškia vertėjui? Kaip minėjau, vertėjas yra visą laiką viešosios kritikos taikinyje. Su tuo reikia susitaikyti. Vertėjas turi įgusti ne tik kalbėti ir girdėti, bet ir klausytis kritikos. Iš dalies klausytojų pastabos iš tiesų padeda save tinkamai įvertinti, pagerinti savo darbą ir ieškoti parankesnių raiškos formų. Bet kritika nėra universali, ji taip pat yra kieno nors pozicija. Stengdamiesi kelti savo darbo kokybę, mes vis tiek turėsime patys įvertinti, ką padarėme gerai, o ką blogai.

Žinoma, mokymosi procesas ir reali darbinė situacija skiriasi. Mokydamiesi turime taip pat paisyti kai kurių žaidimo taisyklių. Bet mokydamiesi visada galime sau leisti daugiau klysti – kad išmėgintume įvairius būdus ir rastume sau tinkamiausius. Klausydamiesi vieni kitų, komentuodami vieni kitų darbą, turėtume nepamiršti, kad turime vertinti viską – ir tai, kas nelabai gerai sekėsi, ir tai, kas iš tiesų pavyko. Nepamirškime skaičiuoti ir savo sėkmes, ne vien nesėkmes.

◇ Kad niekas neprasprūstų pro akis

Vertėjas turi domėtis viskuo. Ką gi tai reiškia? Iš tiesų tai nėra taip įspūdinga, kaip iš pirmo žvilgsnio atrodo. Taip, vertėjas tam tikra prasme turi būti barokinė asmenybė. Bet dažnai, priešingai nei kalbėtojas, vertėjas neturi laiko gilintis į vieną sritį. Kartais, žinoma, vertėjai pasirenka tam tikrą specializavimosi sritį (dažniau tai vertėjo raštu darbo pobūdis), tai padeda jiems giliau ir išsamiau išstudijuoti temas, žodyną, kitas atitinkamo diskurso priemones. Žodžiu verčiantis vertėjas dažniau gauna versti įvairiomis temomis. Be to, verčiamoje kalboje gali pasitaikyti palyginimų, aliuzijų, asociacijų ir viso kito, susijusio su kokia nors kita, ne tiesiogine verčiamo pranešimo tema.

Taigi sakome, kad vertėjas turi domėtis viskuo. Iš tiesų tai reiškia įkyrų, nuobodų kasdienį darbą. Vertėjas turi sekti žinias (net jeigu žinių srautą laiko-

me prasminiu triukšmu), skaityti naujienas (dviem kalbomis mažiausiai), lyginti žodyną, raišką, pozicijas, sekti terminų kaitą, naujausias ekspertų, specialistų ir kalbininkų nuomones apie tam tikrus terminus ir kitus kalbos vienetus, skaityti kalbininkų straipsnius, kad turėtų šiokią tokią bendrą nuovoką susidūręs su jam nauju kalbiniu reiškiniu (pvz., turėdamas išversti naujadarą ar adaptuoti nežinomą vietovardį), jis turi žinoti, kokios yra nuostatos dėl terminų vartojimo ir kas laikytina politiškai korektiška kalba. Jis turi akylai stebėti kiekvieną pokytį, kad nepražiūrėtų ko nors svarbaus, susijusio su jo darbu, ar gal netyčia paminėsimo kokiame nors pranešime.

Ir nepamirškime, kad jis nuolatos turi domėtis pačiomis įvairiausiomis temomis: nuo bendrojo pobūdžio žinių iki specialiųjų techninių terminų, grožinės literatūros, kultūros realijų, televizijos šou ir dar galybe kitų dalykų... Nes koks nors kalbėtojas, kokioje nors kalboje, tiesiogiai ar tik užuominomis, gali palyginti dabartinę politinę situaciją su Dante'ės *Pragaru*, Ukrainos atvejį su paskutiniojo XX a. dešimtmečio Balkanų karų pradžia, o visuomenės sandarą su bitininkyste...

◇ Bendrosios žinios ir visa tai, ko jūs nesitikėjote žinoti

Iš vertėjo reikalaujama bendrųjų žinių. Bendrųjų žinių sąvoką sunku apibrėžti – tai, kas buvo visuotinai žinoma prieš dvidešimt metų, šiandien arba mažai rūpi, arba yra nugulę mūsų žinojimo periferijoje. Be to, turime naujas technologijas: jeigu reikėtų ką nors sužinoti, tuojau pat jas pasitelktume. Naujų technologijų teikiama informacija skiriasi tuo, kad ji nėra aprobuota – dažnai jos nėra patikrinę ir patvirtinę specialistai. Bet specialisto svarba remiasi autoriteto svarba. Panašu, kad prieš pusę amžiaus autoritetai buvo gerokai svarbesni nei šiandien. Be to, buvo aiškesnė visuomenės struktūra, leidžianti mums atpažinti autoritetą (pagal pareigas, rangą ar amžių). Taigi šiandien informacijos yra labai daug ir ji yra paties bendriausio pobūdžio: nuo labai bendros iki labai konkrečios, dažnai be jokios sąsajos tarp vienos ir kitos. Norėdami susiformuoti tam tikrą bendrųjų žinių bagažą turime atlikti analizę ir atranką patys.

O iš tiesų dažnai, kai kalbama apie bendrąsias žinias, turimi galvoje tam tikri humanitariniai pagrindai: bendro pobūdžio istorijos, kultūros, visuomenės sandaros žinios, ir šiek tiek bendro orientavimosi ekonomikoje bei politikoje. Nenuos-

tabu, kad visuomenėse, kuriose humanitariniai mokslai nelabai vertinami, bendrosios žinios menksta. Bendrųjų žinių sąvoka grindžiama situacija, kurioje humanitariniai mokslai yra išsilavinimo pagrindas.

Geram oratoriui, lygiai kaip ir geram vertėjui, bendrosios žinios iš tiesų yra būtinybė. Bet koks šių žinių trūkumas menkins jo įvaizdį, taigi ir pasitikėjimą tuo, kas sakoma. Maža to, jeigu vertėjas ketina versti aukštu lygiu (tarkime, dirbti konferencijų vertėju), bendrosios žinios taps jo specialiosiomis žiniomis, nes tokiu lygiu iš esmės bus gvildenamos tos problemos ir bus gilinamasi į tas temas, kurios priklauso vadinamosioms bendrosioms žinioms, bet kai kalbama bendrai, užkabinamos tik paviršutiniškai.

Tad iš esmės, tiek viešosios erdvės kalbėtojas, tiek vertėjas į bendrąsias žinias turi žvelgti kaip į specialiąsias – t. y. domėtis atitinkamais dalykais, į juos gilintis ir specialiai mokytis jų specifikos (pvz., istorijos, politikos, kultūros ir pan.).

Na, ir žinoma, bet koks vertėjas mokosi ruoštis specialiosiomis temomis. Visų sričių išmanyti, be abejo, neįmanoma, todėl vertėjai išmoka ruoštis specialiai tam tikram vertimo įvykiui, atsižvelgdami į numatomą pranešimo ar pranešimų temą, jų kontekstą ir kita. Tam jie turi gauti išsamią informaciją apie numatomą vertimo situaciją ir kalbinį įvykį. Kuo konkretnė informacija, tuo geriau jie gali pasiruošti. Tada vertėjas ima gilintis į temą: ruošia žodynėlius, aiškinasi dalykų tarpusavio ryšius, veiklos būdus ir taip toliau. Viso šito jis mokosi pasitelkdamas sąlygiškai trumpalaikę atmintį (iš tiesų ši atmintis nėra tokia trumpa kaip ta, kurią pasitelkiame realiai versdami ir įsidėmėdami tik tam tikrą kalbos segmentą) – kitaip tariant, vertėjas netampa tikroju tos srities specialistu, tik trumpam perima specialisto vaidmenį (tiek, kiek jam prireiks tokio vaidmens verčiant).

Bet kad ir kaip ruoštumėtės, to gali nepakakti. Galutinai pasiruošti yra tiesiog neįmanoma. Realusis kalbinis įvykis niekada iki galo neprognozuojamas: jame jūs gali tykoti įvairiausi netikėtumai – vienos iš evangelijų citata, *bukasnukis ilgauodegis grenadierius* ar *greitaeigė savivikšrė pabūklų dėžė*.

◇ Atsargiai – vertinimas!

Jeigu ką tik skyrelio pavadinimą perskaitėte „Atsargiai – vertimas!“, nesistebėkite. Taip nutiko ne vien dėl to, kad šioje knygoje kalbama apie vertimą. *Vertimas* ir *vertinimas* turi daugiau panašumų. Kalbėdami apie bet kokius įvykius, mes pa-

teikiame savą jų interpretaciją, tam tikra prasme „išverčiame“ juos į savą matymą, kalbą, sampratą. Pateikdami savą interpretaciją, pridėdame vertinimą. Tai turėtume atminti ir skaitydami bei klausydamiesi kitų tekstų.

Bet kuriame tekste informacija gali būti pateikiama trimis lygmenimis.

Trys informacijos lygmenys:

- loginis (faktinis) lygmuo,
- vertinamasis lygmuo,
- emocinis lygmuo.

Loginis lygmuo atpažįstamas lengviausiai. Dažniausiai turima omenyje vadinamoji „faktinė“ informacija, įvykių eiga, dalykų tarpusavio ryšiai ir panašiai. O štai vertinamąjį ir emocinį kalbos lygmenį pastebėti daug sunkiau. Nors faktinė informacija beveik niekada nepateikiama be kokio nors vertinimo.

Vertinimas rodo kalbėtojo santykį su aptariamu dalyku. Vertinimas taip pat gali priklausyti ne kalbėtojui, o kam nors kitam.

Pavyzdžiui, per radiją pranešėjas sako, kad politikai yra tvirtai įsitikinę, jog Lietuva sparčiai vaduojasi iš krizės. Tvirtai įsitikinę ir sparčiai vaduojasi yra paties politikų vertinimas, nes radijo pranešėjas tik perteikia netiesiogine kalba politikų kalbą. Bet jeigu laidos komentatorius pridėtų Na, atrodo, kad politikai tvirtai įsitikinę..., bet..., – na, atrodytų ir bet rodytų jau paties komentatoriaus vertinimą.

Vertinimą gali rodyti leksiniai vienetai (patys šie vienetai turi vertinamąją reikšmę), pvz., *geriau, blogiau, menkas, silpnas*. Vertinimas gali būti reiškiamas tiesiogiai: *aš manau, kad..., man nepatinka..., jis yra per mažas, jo negalima laikyti tinkamu* ir taip toliau.

Panašiai gali būti reiškiamą emocija. Emociškai spalvinga gali būti leksika: *lekia, siaučia, dejuoja* ir kita. Emocija gali būti tiesiogiai deklaruojama: *aš jaučiuosi nejaukiai..., man liūdna nuo to, kad..., mane pralinksmino šitas posakis...* ir taip toliau.

Bet vertinamoji ir emocinė informacija gali būti perteikiama ir netiesiogiai, pvz., publicistiniame tekste parenkant tam tikras metaforas ar epitetus, tik šiek tiek vertinimą ar jausmus parodant intonacija, pridėdant tam tikrą jungtuką, skrybės ženklą, grafinę raišką ar kitaip. Metaforos, epitetai, kitos stiliaus figūros ir netgi fak-

tų išdėstymas ir, žinoma, intonaciniai akcentai gali atspindėti teksto autoriaus vertinamąją poziciją bei emocijų nusiteikimą aptariamo dalyko atžvilgiu.

Vertinimas yra beveik kiekviename tekste. Grynieji loginiai (faktiniai) tekstai yra instrukcijos, bet net ir jose gali pasitaikyti vertinimo (*blogai, gerai, nepatartina, nepageidaujama* ir t. t.) ar net emocijos („*Šaldytuvo jokiū būdu nemaudyti vonioje!*“)

Visiems kitiems tekstams yra būdingas vertinimas. Kiek mažiau tekstuose reiškiamos emocijos. Bet net mokslinio, akademinio stiliaus tekstuose gali pasitaikyti emocijų raiškos (pvz., atradimo džiaugsmo, plg. Algirdo Juliaus Greimo pateikiamą Georges'o Dumézilio teksto analizę *Apie atsitikimus vadinamuosiuose humanitariniuose moksluose*, Greimas 1996).

Būsimasis kalbėtojas ir vertėjas turi mokytis įžvelgti visus tris informacijos lygmenis. Svarbu vertinimą atpažinti. Ruošiant savo kalbą ir renkant medžiagą reikia mokėti atskirti vertinimą nuo faktinio lygmens, t. y. nepateikti kieno nors interpretacijos kaip fakto. Parankiausias būdas tai padaryti – palyginti kelis šaltinius.

Verčiant žodžiu vertinimą svarbu ne tik atpažinti, bet ir išlaikyti vertime – neiškraipyti, tinkamai perteikti, leisti klausytojui jį pajusti. Sunkiausia tai padaryti, kai vertinimas reiškiamas netiesiogiai – tokį vertinimą sunku ne tik atpažinti, bet ir atitinkamai perteikti.

* * *

Užduotis (žodžiu)

„Atsiverskite“ *15min.lt* (žr. www.15min.lt) ir atlikite greitą antraščių analizę. Kas jose priklauso loginiam (faktiniam) lygmeniui? Kas atspindi vertinimą? Ar yra emocijų raiškos?

◇ „Siena“ ar „tvora?“

Kartais vertinimą rodo net sąvokų ar terminų parinkimas. Toks vertinimas gali atspindėti daugiau nei šiaip asmeninę poziciją kalbamo objekto atžvilgiu. Tiksliau, ši pozicija savo ruožtu gali atspindėti vertybes, nuostatas, politinį kontekstą, rodyti atstovavimą tam tikrai grupei, interesams, įsitikinimams. Dažnai toks leksiniame lygmenyje atspindimas vertinimas kelia vadinamojo politinio korektiškumo klausimą. O sykiu ir beveik visada vertimo klausimą. Mat daugelis iš pažiūros nekalbų geografinių ir kitokių terminų atskleidžia ilgametę istoriją ir rodo perimtą kalbinę

tradiciją. Kitaip tariant, tai, kad šiandien *Lamanšą* vadiname *Lamanšu*, o ne *Angliškuoju sąsiauriu* retorine prasme nėra toks nekaltas dalykas.

Kai kurie tokių pavadinimų taip giliai išsisknija kalbinėje tradicijoje, kad keisti juos būtų nelengva ir toks keitimas visada būtų daug labiau politiškai žymėtas nei tolesnis termino vartojimas (pvz., jeigu šiandien imtume keisti *Lamanšą* į *Angliškąjį sąsiaurį*, turėtume pateikti daug svarių argumentų ir keltume įtampą Lietuvos ir Prancūzijos, o sykiu ir Britanijos santykiuose). Vis dėlto kartais net tokie išgalėję terminai kelia ginčų ir inicijuoja keitimus (plg., pvz., ginčus dėl *Persijos įlankos*, angl. *Persian Gulf*, kurią arabų šalys vadina *Arabų įlanka*, angl. *Arabian Gulf*).

Dažniausiai kelia ginčų ir yra keičiami ne taip išgalėję terminai. Jie gali būti problemiški dėl socialinių, politinių, humanitarinių, etninių, etinių, lygių teisių ar kitokių priežasčių.

Veikiausiai du labiausiai kitę „terminai“ įvairiausiomis kalbomis – invalidas ir negras. Akivaizdu, kad šie žodžiai kėlė ginčų dėl skirtingų priežasčių: pirmasis atspindėjo socialinę diskriminaciją ir atskirtį, antrasis – rasinę. Abiejų terminų neigiama konotacija taip pat buvo nulemta istorinių aplinkybių. Bet abu šie atvejai įdomūs ir tuo, kad kiekvienas pasiūlytas „politiškai korektiškesnis“ terminas būdavo vis nepakankamai politiškai korektiškas. Anglų kalba invalid ilgainiui gavo tokius atitikmenis kaip handicapped, disabled, people with disabilities, people with handicapping conditions, people with special needs ir galiausiai differently capable. Net ne visi jų turi lietuviškus atitikmenis. Paprastai lietuviai renkasi neįgalusis vietoj invalidas, nors, ko gero, lietuvių kalba tarptautinis žodis su ne visų atpažįstama šaknies reikšme turėtų mažiau menkinamosios reikšmės atspalvių nei konstatavimas, kad kas nors yra negalintis, nepajėgus ką nors daryti, – juk galiausiai viena iš priežasčių keisti pirminį terminą ir buvo siekis išvengti kategorizuoti tokių asmenį kaip nepajėgų. Žinoma, tokiu atveju yra orientuojamasi ir į tarptautinę tradiciją – jeigu visose šiuolaikiškose pažangiose šalyse yra atsisakoma termino invalidas kaip istoriškai pasenusio ir nekorektiško, tai ir Lietuvoje jo atsisakoma dėl tų pačių priežasčių.

Tokia motyvacija sietina išimtinai su politiniu sprendimu, ir dažnai nerodo tikrojo santykio. Veikiausiai tai yra visuomenės edukavimas per kalbą, tikintis, kad pakeitus kalbą, keisis ir santykis su reiškiniu. Būtent tai rodo ilgametės pastangos išguiti žodį negro, niger ir panašius. Ir nepaisant to, ar gal veikiausiai būtent dėl to, kad Lietuva turėjo visiškai kitokią istorinį pagrindą, pasirodė nelengva išstumti jį ir iš lietuvių kalbos. Panašu, kad visi siūlymai vis tiek išskeldavo spalvos aspektą,

kol galiausiai renkantis terminą buvo pasirinktas kilmės aspektas ir šiuos asmenis imta vadinti afroamerikiečiais, afroeuropiečiais, afroaustralais ir taip toliau. Kiek griozdiškas ir sunkiai gyjantis darinys turėjo išspręsti visus rasinius ginčus... Bet iš istorijos matome, kad kartais tokie politinio korektiškumo siūlymai ne visada atspindi pačios tautinės, rasinės ar kitokios grupės jausmus – vienas tokių pavyzdžių būtų mėginimas visuotinai vartoti terminą romai šiai etninei grupei pavadinti.

Paprastesnis tokio terminų keitimo atvejis būtų lietuviška realija – termino pašalpa keitimas terminu išmoka.

Labai dažnai už *termino* klausimo slypi daug sudėtingesnis sąvokos klausimas: apie kokį reiškinį apskritai yra kalbama?, kokią sąvoką pavadina terminas? Lietuviams iš visai nesenos istorijos, ir net iš tebevykstančių įvykių, gerai pažįstama problema: ... kas įvyko 1940 m.? – *įstojimas, aneksija ar okupacija*? Pasirinkta sąvoka rodo santykį su reiškiniu ar įvykiu.

Vienas sudėtingiausių šiuo metu sprendžiamų klausimų – Vakarų Kranto apsauginės (taip pat antiteroristinės ir skiriamosios) užtvaros (arba „tvoros“, angl. fence), anot Izraelio, arba rasinės segregacijos ar apartheido sienos, anot palestiniečių ir Izraelio oponentų, pavadinimas. BBC sau šį klausimą išsprendė oficialiai paskelbusi, kad vengdama politinių konotacijų ji vartos „neutralų“ terminą – separation barrier, barrier arba West Bank barrier. Lietuviškas atitikmuo būtų skiriamoji užtvara arba Vakarų Kranto užtvara, nors užtvaros terminas lietuvių kalba jau yra per arti Izraelio vartojamos „tvoros“ termino. Bet lietuviškoje spaudoje pasitaiko įvairiausių pavadinimų, matyt, nedarant aiškios skirties tarp Izraelio ir Palestinos pozicijų, darant ją nesąmoningai arba ne atvirai.

Šiuo atveju problema kyla ir paprastam kalbos vartotojui, ir ypač vertėjui. Mat kalbėdami negalime nepavartoti kokio nors termino, kuris išsyk rodytų ir mūsų sampratą ar interpretaciją, kitaip tariant, poziciją. Bet, kaip minėjau, esama tokių terminų, kurie įsigalėję, ir paisydami kalbos normų mes negalime šių terminų išvengti. Tais atvejais, kai vartojame terminą, susijusį su kokia nors šiandiene realija, turime rinktis jo atitikmenį savo kalba labai sąmoningai. Bet ir tai ne visada pavyksta – dėl konteksto nežinojimo ar dėl kalbos ypatybių, stiliaus reikalavimų ar panašiai. Pavyzdžiui, minėtos *Vakarų Kranto užtvaros* atveju būtų politiškai neutraliau rinktis ne lietuvišką angliško *barrier* atitikmenį *užtvara* (kuris lygiai taip pat

gali būti ir *fence* atitikmuo), bet palikti tarptautinį *barjeras*, aiškiai rodant skirtumą (net jeigu esame labai linkę teikti pirmenybę lietuviškiems atitikmenims). Vertėjui ši problema yra itin opi. Daugeliu atveju jis turi arba labai gerai žinoti įvairius atitikmenis įvairiomis kalbomis (ir sykiu visas su jais susijusias konotacijas ir problemas), arba būti labai gerai apgalvojęs, kokios taktikos imsis, kai susidurs su tokiu dviprasmišku terminu: pvz., jeigu jam teks versti Izraelio gynybos ministro kalbą, kurioje bus pavartotas terminas *security fence*, jam teks versti terminą atitinkamai kaip „apsaugos užtvara“, o jeigu Izraelio gynybos ministro oponentas atitardamas pavartos terminą „skiriamasis barjeras“ – į anglų kalbą jį taip pat reikės išversti *separation barrier*, nepridedant jokio kitokio vertinimo ir suspenduojant bet kokią savą ar kontekstinę ideologiją, ir jokiū būdu neišversti kalbėtojo pasirinkto neutralaus termino bet kokiame, net labai neutralioje aplinkoje, politiškai ir ideologiškai konotuotu. Norėdamas užtikrinti klausytojus tuo, kad terminas autentiškas, t. y. iš tiesų buvo pavartotas kalbėtojo, vertėjas gali rinktis papildomai pakartoti ir originalo kalba pasakytą terminą. Savo ruožtu, raštu verčiantis vertėjas tokiu atveju, neabejotinai, turės remtis šaltiniu. Šaltinį turės nurodyti ir ką nors politiškai problemiško „cituojantis“ kalbėtojas, net jeigu tai nebus tiesioginė citata.

◇ Klaida „ne klaida“

Kalbėtojo klaidų pasitaiko pačių įvairiausių. Kai kurios jų yra „tikrosios“ klaidos, atsitiktinės ar dėsningos, padaromos dėl nežinojimo, nemokėjimo ar panašiai. Kai kurios klaidos „nutinka“ iš jaudulio – tokios klaidos dažniausiai yra arba tikrieji pertarai, pauzių kamšalai (*eee, irrrrrr, taigi, reiškias* ir kt.), arba vadinamieji kalbos riktai. Riktų būna pačių įvairiausių – gramatinių, leksinių, sintaksinių, net tarties. Riktai mums išsprūsta netyčia, nevalingai, dažniausiai tada, kai esame labai pavargę ar labai jų bijome. Iš nuovargio išsprūstantys kalbos riktai gali išduoti mūsų mintis, baimes, net kompleksus (dėl tokios riktų savybės jais labai domisi psichoanalizė). Iš baimės ko nors nepasakyti išsprūstantys riktai kartais viso labo išduoda mūsų nepakankamą pasirošimą, įgūdžių, žinių ar įpročio kalbėti stoka: tarkime, jeigu labai bijome suklysti kalbėdami užsienio kalba ir pavartoti netaisyklingą gramatinę formą, nes paprastai tokią klaidą darome savo kasdienėje kalboje, kalbėdami viešai, tikėtina, tokią klaidą tikrai padarysime, kad ir kaip stengsimės jos išvengti, ir veikiausiai – būtent dėl to, kad labai stengsimės.

Bet esama ir vadinamųjų klaidų „ne klaidų“. Kartais labai sunku nustatyti, ar kalbėtojas paprasčiausiai suklydo, ar pavartojo kokį nors kalbinį vienetą sąmoningai. Kartais kalbėtojas pavartoja tokią klaidą net ne visai sąmoningai – tiesiog ją lemia jo istorinis, kontekstinis išprusimas. Kitaip tariant, kartais kalba mus išduoda – parodo, kad ko nors nežinome, nesuprantame, neatpažįstame ar ko nors nepaisome. Tokie dažniausiai yra konceptualieji anachronizmai ar ne vietoje, nežinant originalo autoriaus ar neišmanant konteksto, pacituojamos kieno nors mintys.

Neretai pasitaikantis pavyzdys, nulemtas rusakalbio konteksto interferencijos, priklausymo vyresniajai kartai ar paprasčiausio nežinojimo, konceptualiojo anachronizmo Pabaltijys pavartojimas šiandieniam tekste, nurodančiame į šiandienį kontekstą. Šis terminas buvo plačiai vartotas Sovietmečiu nurodant tris buvusias tuo metu „Pabaltijo“ respublikas: Estiją, Latviją ir Lietuvą. Šiandien terminas yra nevertotinas, išskyrus tuos atvejus, kai pavartojamas kaip istorizmas.

Atsargiai reikia elgtis ir su tokiomis citatomis kaip „Mokytis, mokytis ir dar kartą mokytis“ ar „Nepakeičiamų žmonių nėra“ – pavartodami jas arba tiesiogine prasme pacituosite Leniną ir Staliną, atitinkamai pritraukdami visą tų frazių kontekstą, arba parodysite savo humanitarinį neišprusimą.

Konteksto neišmanymą ir autorystės neatpažinimą rodo ir tokie posakiai kaip „Svarbiausias iš menų mums yra kinas“ – NEPO laikų Lenino pasiūlytas šūkis, kurį prieš keletą metų radau visiškai rimtai įrašytą kaip pozityvų ir reikšmingą (ir, žinoma, visai „nekonotuotą“) vieno jaunimo žurnalo straipsnio apie įvairiausias meno rūšis ir vykstančius renginius skyrelio antraštelėje.

Kai kurios klaidos iš tiesų gali tapti retorinėmis priemonėmis. Bet net ir tokias priemones kartais yra sunku įvertinti: neretai specialistai ginčijasi, ar pavartota „klaida“ buvo politinė klaida ar retorinė priemonė.

Vienos iš tuometinės JAV valstybės sekretorės Condoleezza'os Rice spaudos konferencijų metu daugybę ginčų ir svarstymų sukėlė žodelis yet, Valstybės sekretorės pridurtas sakinio gale neigiamai atsakant į žurnalisto klausimą, ar JAV yra pasiryžusi pavartoti karinę jėgą regione. Dar ilgai buvo svarstoma, ar tai buvo jos politinis riktas ar sąmoninga retorinė priemonė.

Kartais vadinamoji klaida tampa sąmoningu retoriniu pasirinkimu: pvz., padaroma per ilga pauzė ar pavartojamas pertaras eeee arba koks kitas pertaras kaip

emocijos paleistukas prieš labai svarbią kalbos atkarpą. Kad tokią klaidą atpažintumėme kaip retorinę priemonę, ji turi būti pavartojama taisyklingos sklandžios kalbos fone (kitu atveju ją tiesiog priskirsime elementariai klaidai). Retorinė priemonė yra ir specialiai pasakyta klaida, papildoma kalbėtojo taisymsi, sąmoningu to, kas ką tik buvo pasakyta, neigimu.

Pavyzdžiui, „Lietuvoje liko trys milijonai žmonių, oi ne, atsiprašau, suklydau, – mažiau nei trys milijonai žmonių“. Šiuo atveju „mažiau“ bus ištariama pabrėžtinai, su ypatinga intonacija.

Ką gi kalbėtojui daryti, jeigu jis paprasčiausiai, netyčia, ir visai nesąmoningai suklydo? Jeigu tai nėra faktinė klaida, geriausia iš viso nesitaisyti. Dažniausiai klausytojai nėra tokie dėmesingi. Išsitaisę jūs ne tik per daug dėmesio atkreipsite į tai, kaip kalbate, ir sykiu į kokią nors atsitiktinę kalbos atkarpą, bet veikiausiai ir į pačią klaidą, leisdami auditorijai per daug nukrypti nuo pagrindinės kalbos temos ir uždavinių. Jeigu padarėte faktinę klaidą, teks atsiprašyti auditorijos ir išsitaisyti. Bet kartais klaidą vis dar galima paversti retorine priemone – kaip sakė savo romane *Teatras* W. Somersetas Maughamas, jeigu netyčia padaroma pauzė, ją reikia laikyti, laikyti, kad žiūrovas pamanytų, jog ji ir turėjo čia būti.

Klaidos kelia daug problemų ir vertėjui. Padaręs atsitiktinę kalbos klaidą, vertėjas neturėtų taisyti, tiesiog turėtų tęsti. Bet jis turėtų ištaisyti savo logikos, turinio ar faktinę klaidą. Bet ką daryti vertėjui su kalbėtojo klaidomis? Kaip minėjau, vertėjas neturi pamėgdžioti kalbėtojo kalbos klaidų. Bet jis turėtų netaisyti kalbėtojo padarytų informacijos klaidų. Jeigu vertėjas atpažįsta atsitiktinį kalbos rikštą, gali nieko nelaukęs jį ištaisyti. Problemų kils tuo atveju, jeigu tai nebuvo atsitiktinis rikstas (o buvo retorinė priemonė) arba jeigu kalbėtojas taisydamas savo klaidą pavers ją juoku, įtrauks į tolesnę kalbą ar kaip kitaip. Taigi kartais, ypač spontaniškai, labai sunku atskirti, tai buvo klaida, ar nebuvo...

◇ Olimpinė kalbėtojo ir vertėjo ištvėrmė

Viskas paprasta – ir ruošdamiesi, ir mokydami tapti kalbėtojais ar vertėjais, ir vėliau dirbdami vertėjais ar rengdami savo kalbas, turime turėti nepaprastą ištvėrmę. Ištvėrmės reikalauja mokymosi procesas, ištvėrmės reikalauja darbo pobūdis.

Kalbėtojas ir vertėjas tam tikra prasme turi turėti užsispyrimo: jie turi ruoštis ne-tendencingai, net jeigu turi savo poziciją. Skirtumas tas, kad kalbėtojas savo poziciją vėliau, formuluodamas kalbą, išsakys, o vertėjas turės ją pasilikti sau.

Abiejų veikla reikalauja ne tik psichologinės, bet ir fizinės ištvermės. Profesionalus kalbėtojas turi ilgai stovėti scenoje, kalbėti aiškiai, nepavargstančiu balsu, neleisti nuovargiui atsispindėti intonacijose, kalbos dinamikoje ir santykiyje su auditorija. Bet kokios didelės kalbinės atsakomybės profesijos atstovas žino, kad jis gali rodyti nuovargį daug mažiau nei jo pašnekovas: gydytojas, mokytojas, dėstytojas, gidas turės likti žvalus ir dinamiškas net po ilgos darbo dienos, net kai jo pašnekovai žiovaus ar snūduriuos, net kai jo nuotaikos bus blogos ar jį vargins rūpesčiai.

Ypatingos fizinės ištvermės reikalauja bet koks vertėjo žodžių darbas. Nuosekliu būdu verčiantis vertėjas ilgai stovės scenoje, bus stebimas auditorijos, turės įsitempęs dėmesingai klausytis kalbėtojo, turės aiškiai artikuliuotai dinamiškai versti, o jeigu kalbėtojas užmegs gyvą dialogą su auditorija, vertėjas turės versti jį dviem kryptimis (t. y. sklandžiai pereiti iš vienos kalbos į kitą). Nei jo kūno kalba, nei tarsena neturi atspindėti jokio nuovargio. Sinchronu verčiantis vertėjas turės dar ilgiau išsėdėti kabinoje. Kabinos erdvė yra ribota, tad fiziškai joje išbūti ilgas valandas nėra lengva. Todėl versdami ilgesnę laiko atkarpą vertėjai, dirbantys poromis, daro ir ilgesnes pertraukėles, išeina prasimankštinti. Bet vis dėlto šis sėdėjimas taip pat reikalauja ištvermės. Ribotas yra ir vertėjo judesių spektras – jo gestikuliacijos ir kūno pozicijos keitimo neturėtų girdėti per įjungtą mikrofoną. Sinchronu verčiantis vertėjas turi vienu metu klausytis ir kalbėti – ir vėlgi neparodydamas balsu jokio nuovargio. Jo artikuliacija turi likti aiški ir kalbant greitai, ir kalbant ilgai, ir veikiant stresui.

Fizinę ištvermę reikėtų ugdyti. Ko gero, daugiausia tokios ištvermės yra ugdoma sporte. Bet kalbėtojas ar vertėjas gali rinktis bet kokį jam priimtina ištvermės ugdymo būdą: sportą, jogą, šokius, giedojimą chore, vaidybą scenoje ar tiesiog ilgas pratybas namuose.

◇ Visa tai, ko nenorėjome mokyti mokykloje

Daugelis kalbėtojo ir vertėjo įgūdžiams lavinti tinkamų pratimų yra visai ne nauji – žinome juos dar iš mokyklos laikų. Kitaip tariant, mokykloje mus moko visai neblogų dalykų, tik mes dar to nesuprantame ir neišmokstame jų pritaikyti sau.

Tolesniame skyrelyje pamatysite, kad daug ką jūs jau mokate, – ir nieko nuostabaus! Atminties, laikysenos, balso lavinimo technikos mažai kito pastaruosius kelis tūkstančius metų. Maža to, jūs išmanote nemažai gudrybių, padedančių vaduotis iš streso – kai ką mes atliekame nevalingai, mūsų kūnas ieško geriausios išeities ir pats mums siūlo vadavimosi technikas.

Kai kurių iš šių technikų tinkamai neįvertiname, nes jos mums nebūna išaiškinamos. Mano dėstymo patirtis rodo, kad visiškai veltui yra atmetas puikus būdas lavinti atmintį ir analizę bei mokytis pasakoti – atpasakojimas. Bet sykiu puikiai prisimenu, kad pati niekaip negalėjau suprasti jo taisyklių, kai mokiausi mokykloje.

Taigi nenustebkite toliau pratimuose ir užduotyse radę paminėtus mankštos pratimus, eilėraščių mokymąsi atmintinai, atpasakojimus ar panašias technikas, mūsų gerai žinomas dar nuo vaikystės ir visiškai veltui nevertinamas.

◇ Vienas lauke ne karys

Neretai vertėjo profesija siejama su vienviete. Daugiausia tokiu atveju kalbama apie vertėjus raštu. Bet ir vertėjas žodžiu, kurio darbą dažnai renkasi tie, kurie mėgsta bendrauti ir sieja jį su komunikacija, reikalauja daug darbo vienvietėje – ilgų mokymosi, pasiruošimo, skaitymo, kalbų klausymosi ir žodynėlių sudarymo valandų. Išėjęs į sceną vertėjas taip pat tam tikra prasme lieka vienas – jis vienintelis gali spręsti, ką kaip versti, jis yra vienas atsakingas už kalbos perteikimą, žinoma, jis šiek tiek bendradarbiauja su publika, dar kiek daugiau su kalbėtoju, bet vis dėlto – sprendimai yra vien jo.

Vienas, ruošdamasis kalbai bei kalbėdamas scenoje, yra ir kalbėtojas. Ši didelė atsakomybė ir išskirtinė teisė kalbėti kartais nugramzdina užmarštin vieną pagrindinių viešojo diskurso principų – dialogiškumą. Kalba, originalo kalba ar verčiama, visada yra sakoma kam nors. Tad ruošdamiesi mes taip pat turime pasitelkti pagalbą. Mums reikia klausytojo, komentautojo, priešininko. Bent jau tam, kad pasitikrintume, ar gerai formuluojame mintį, ar tinkamai mus supras.

Vertėjas ruošdamasis turi turėti „vertimo vartotoją“. Todėl daugelis pratimų yra atliekama poromis ar grupėse. Jeigu tokios galimybės neturime, klausytoją imituojame patys: naudojames garso ir vaizdo įrašų technika, klausomės svetimų kalbų ir kita. Kad ir kaip yra naudinga dirbti savarankiškai, vis dėlto niekas neatstoja tikrojo porininko, dialogo dalyvio, klausytojo ar kalbėtojo.

Tad prieš pereidama prie su konkrečiais kalbos įgūdžiais susijusių pratimų, pateikiu čia trumpą savarankiško darbo ar darbo grupėmis metodologinį aprašą. Naudokitės šiais būdais mokydami kalbėti, pasakoti, atpasakoti, kalbėti spontaniškai ir versti.

DARBAS GRUPĖJE

Visus toliau pateikiamus pratimus žodžiu galima atlikti grupėje. Darbas grupėje labai padeda išmokti klausytis savęs ir savo kolegų, o kolegų pastabos leidžia atkreipti dėmesį į daromas klaidas. Tam tereikia vieno kalbėtojo ir aktyvių klausytojų. Jeigu grupė kiek didesnė, ją galima padalyti į dvi dalis, pvz., į „kairiuosius“ ir „dešiniuosius“:

- „kairieji“ klausosi ir žymisi, kokias kalbėtojas daro logines, sakinių struktūros ir teksto komponavimo klaidas;
- „dešinieji“ klausosi ir žymisi, kokias kalbėtojas daro kalbos ir kalbėjimo kultūros, kirčiavimo, gramatinės klaidas (arba, pvz., klausosi turinio).

Kad darbas būtų produktyvus ir jus skatintų, o ne „numuštų ūpą“, nusiteikite, kad išsakoma kritika yra ne jūsų vertinimas, o gairės tolesniam darbui. Juk dirbdami grupėje galite sau tarti, jog pirmą didelį žingsnį jau žengėte – kalbėjote priešais auditoriją.

Darbas grupėje naudingas ir tuo, kad dalyviai keičiasi vaidmenimis. Tie, kurie buvo klausytojais, tampa kalbėtojais, ir atvirkščiai.

Iš pradžių girdėti savo klaidas labai sunku, bet galima išmokti girdėti svetimas. Vien pasikeitę vaidmenimis ir iš kalbėtojų tapę klausytojais, jūs jau mokotės atkreipti dėmesį ne tik į kitų, bet ir į savo pačių daromas klaidas. Kitaip tariant, pamažu savo kritinio dėmesio objektą perkeliate nuo kitų į save.

Klausantis kreiptinas dėmesys į:

- intonaciją (pvz., ar nėra kylančių, vadinamųjų „infantilių“, intonacijų);
- garsumą (pvz., ar girdėti kalbėtojas, jeigu sėdite toli nuo jo ar šonu į jį arba jeigu esama pašalinių garsinių trukdžių);
- tempą (ar ne per greitai, ar ne per lėtai kalbama);
- perteklinius garsus, pertarus (ar kalbėtojas neužpildo pauzių mykimu, tempiamais *aaa...*, *eee...* ir kt. garsais, pailginamais trumpaisiais balsiais – *iiiiir...* ir kt. – ar tęsiamais baigiamaisiais priebalsiais – *...ssss* ir kt. – bei pertarais: *reiškiats, taigi* ir kt.);
- artikuliaciją (ar aiškiai, artikuliuotai ir taisyklingai tariami garsai, pvz., ilgieji (ypač *-ė* ir *-o*) ir trumpieji balsiai, dvibalsiai (ypač *-ie* ir *-uo*), ar ilgai ištariamoms nosinės žodžio gale ir t. t.; ar apskritai aiškiai girdėti, koks žodis yra ištariamasis);

- perteklinius gestus, mimiką;
- logines-sintaksines jungtis;
- leksikos klaidas;
- linksnių klaidas;
- kitas kalbos kultūros klaidas;
- kirčiavimą;
- stiliaus klaidas;
- logikos klaidas.

Susiraskite pašnekovą. Jeigu neturite grupės ar negalite dirbti per seminarus ir ruošiatės savarankiškai, susiraskite pašnekovą. Tai labai geras patarimas ne tik tada, kai mokotės parinkti argumentus, įtikinti ar atlikti kalbą atmintinai, bet ir tada, kai mokotės pasakoti, atpasakoti, artikuliuoti ar intonuoti. Pasitikrinkite ir įsitikinkite, kad pašnekovas jus suprato gerai.

SAVARANKIŠKAS DARBAS

Jeigu norite tobulinti savo sugebėjimus savarankiškai ar neturite galimybės dirbti grupėje, visus pratimus galite atlikti ir namuose patys.

Naudokitės diktofonu. Įrašykite savo kalbą, truputėlį luktelkite ir pabandykite jos paklausti taip, tarsi klausytumėtės svetimo žmogaus. Kreipkite dėmesį į visus tuos pačius dalykus, kaip ir dirbdami grupėje. Tik neišsigąskite, įrašytas balsas mums skamba kitaip nei kitiems, kita vertus, įrašas neatspindi visų mūsų tembro atspalvių. Tad prisiminkite, kad iš tiesų jūsų balsas skamba daug gražiau.

Naudokitės diktofonu ir dirbdami grupėje. Įrašą būtinai išklausykite namuose. Mokykitės dirbti su savo įrašu – taisyti klaidas, įrašyti savarankiškai namuose be klaidų pakartotą kalbą ar pratimą ir kita.

DARBAS NAUDOJANTIS VAIZDO ĮRAŠŲ PRIEMONĖMIS

Tiek dirbdami savarankiškai namuose, tiek dirbdami grupėje galite į pagalbą pasitelkti vaizdo kamerą. Įrašytas vaizdas jums leis pamatyti save iš šalies: kaip judate, kaip stovite, kokia jūsų mimika, ar bendraujate su auditorija, ar nedarote perteklinių gestų, na ir kalbos kultūros klaidų, ar gerai girdėti jūsų kalba, ar jūsų gestai, mimika ir judesiai

neprieštarauja sakomam tekstui. Neišsigąskite, jeigu pirma žiūrėdami į save iš šalies patirsite lengvą šoką. Pamažu priprasite matyti save ekrane ir jausitės drąsiau. Kita vertus, prisiminkite, jog pagrindinis kalbėtojo uždavinys – darbas su auditorija, o darbas su kamera – jau šiek tiek kitas aspektas (iš tiesų tam esama kitų specialių pratimų bei patarimų). Tiesiogiai su auditorija bendraujantis kalbėtojas auditorijos priimamas kitaip nei žmogus „iš ekrano“. Tikrai charizmatiškos asmenybės realiame gyvenime atrodo geriau nei televizijos ekrane. Be to, niekas nėra jums toks kritiškas, kaip jūs patys.

Kalbėtojo įgūdžiai. Pratimai, patarimai, užduotys

Viešai kalbančiam žmogui neabejotinai tenka daug didesnė kalbinė atsakomybė. Tad daug griežtesni reikalavimai keliami ir jo kalbėsenai. Iš viešai kalbančių žmonių mokomės kalbėti ir mes patys – ir ne tik tais atvejais, kai mokomės užsienio kalbos. Viešųjų kalbėtojų padarytos klaidos daug greičiau krinta į akis (tarkime, Prezidento Adamkaus kalbai būdingas pertaro *reiškias* vartojimas tapo skiriamuoju jo kalbėsenos ženklui ir parodijavimo objektu), o kartais jos palaikomos norma ir ilgam prigyja mūsų kasdienėje kalboje (kalbininkai kaip vieną tokių premjero Vagnoriaus į vartoseną paleistų klaidų įvardija žodžio *idėja* netaisyklingą kirčiavimą – norma yra *idėja*, o ne *idėjà*). Oratoriaus klaidos klausytojams kliūva ir atitraukia jų dėmesį nuo pranešimo turinio, tad itin kliūdo kalbėtojui būti teisingai suprastam ar net tiesiog išgirstam.

Kai kuriuos kalbinius trikdžius galime išmokti pašalinti. Bet visų pirma turime išsiaiškinti, su kuo yra susiję kai kurie mūsų kaip kalbėtojų patiriami sunkumai, ir išmokti pamatinių bet kuriam kalbėtojui būtinų įgūdžių, leidžiančių mums klausytis, girdėti, kalbėti ir tinkamai argumentuoti, tad sykiu ir būti išgirstiems bei suprastiems.

◇ Įdėmus klausymasis. Įdėmus skaitymas

Retorikos mokymas atsirado ypatingoje sakytinės kultūros ir įdėmaus klausymosi atmosferoje. Antikos graikų įgūdis klausytis buvo gerai išlavintas. Šiandien gerokai labiau pasikliaujame rašytine kultūra. Be to, šiandien girdime nepaprastai

daug garsinio triukšmo – mus supa žmonių, automobilių, technikos garsai. Mes gauname ir nepaprastai daug informacinių srautų: vienu metu klausomės muzikos (tarkime, dainų, kuriose taip pat skamba žodžiai), rašome ar skaitome, žiūrime televiziją ir dar su kuo nors bendraujame telefonu. Toks mūsų multifunkcionalumas lemia tai, kad klausomės neįdėmiai.

Gebėjimą klausytis pabrėžia kaip būtiną reikalavimą ir retorikos dėstytojai (pvz., būtinybę mokytis klausyti iškelia Nauckūnaitė 2001), ir vertimo pedagogai (būtent su įdėmiuoju klausymu susijęs mokymasis suprasti, kas sakoma, kuriuo pradedama Rodericko Joneso mokymo priemonė konferencijų vertėjams, žr. Jones 2002, 12–14, ja nemažai naudotasi ir rašant šį skirsnį).

Mes ko nors neišgirstame todėl, kad:

- nesiklausome;
- klausomės paviršutiniškai, neįdėmiai;
- klausomės su išankstine nuostata.

Tad klausymasis gali būti:

- selektyvus, nes neįdėmus;
- selektyvus, nes klausomės su išankstine nuostata (ideologinis);
- įdėmus.

Tarkime, per radiją yra transliuojama naujiena.

Nors, atrodo, vyriausybė gana įtakingamai pristatė naujausius pasiūlymus, kaip išgelbėti mūsų šalies ekonomiką, iš tiesų verslo situacija vis dar yra prasta, o vartotojų perkamoji galia lieka abejotina.

Jeigu šią žinutę išklausėme per radiją važiuodami autobusu ar automobiliu, ko gero, būsime išgirde tik dalį informacijos, pvz., kad verslo situacija prasta. Taip pat gali būti, kad praleisime pro ausis vertinimą ir išgirsime tik tai, kad yra naujų pasiūlymų ar panašiai.

Informacijos lygmenys:

- loginis (faktinis) lygmuo;
- vertinamasis lygmuo;
- emocinis lygmuo.

Selektyviai klausomės dėl dviejų priežasčių:

- dėl to, kad mums nerūpi, kas sakoma... (nedėmesingas klausymasis);
- dėl to, kad rūpi tik tam tikri dalykai... (ideologinis klausymasis).

Ideologinis klausymas yra toks, kai klausomasi su tam tikra išankstine nuostata ir sąmoningai atliekama reikiamos informacijos atranka. Taip kartais klausosi žurnalistai ir politikai.

Koks gi iš tiesų buvo šis pranešimas?

◇ Vyriausybė pasitiki savo jėgomis siūlydama programą, kaip išgelbėti ekonomiką	◇ Bet (kaip rodo naujausios apklausos)
◇ Vyriausybė pasiūlė naujas priemones, padėsiančias išgelbėti ekonomiką	<ul style="list-style-type: none"> • verslo situacija tebėra prasta... • ir vartotojų perkamoji galia menka...

Selektyviai besiklausantis politikas pabrėš tą informaciją, kuri jam yra naudinga, ir nutylės tą, kuri jam neparanki. Maža to, jis gali pasinaudoti tokia naujiena kaip pretekstu pateikti daugiau jam parankios informacijos. Tarkime, atliepdamas žurnalisto klausimui, jis gali pateikti tokį atsaką:

... kaip jūs pastebėjote, Vyriausybė pateikė naujus pasiūlymus, ir tai – tik dalis visos mūsų programos. Vyriausybė daug dirba ieškodama išeičių, tiesą sakant, Vyriausybė dirba už visą tautą...

Taigi politikas išrinko ir pabrėš tik tą dalį informacijos, kuri yra susijusi su naujais pasiūlymais, ir ignoro juos regimą nepakankamumą.

Bet vertėjas negalės klausytis selektyviai – jis turi išgirsti viską, t. y. informaciją, transliuojamą visais trimis lygmenimis.

Pagrindinė informacija	Vertinimas (santykis, nuomonė)
<ul style="list-style-type: none"> ◇ Vyriausybė pristatė naujausias priemones, kurios turėtų pagerinti ekonominę situaciją ◇ Šios priemonės nepakeitė verslo situacijos ir vartotojų perkamosios galios 	<ul style="list-style-type: none"> ◇ Vyriausybė pasitiki: „<i>įtikinamai pristatė</i>“ ◇ Pasitikėjimas nėra tvirtas, pranešimas neįkvėpė pasitikėjimo: „<i>gana įtikinamai</i>“ („<i>gana</i>“ rodo ir regimybę, ir pačios vyriausybės šiokią tokį netvirtumą, ir skeptišką kalbėtojo vertinimą, nuotolių) ◇ Žinutės autorius nesutapatina savo pozicijos su Vyriausybės pozicija: „<i>nors</i>“, „<i>atrodo</i>“, „<i>iš tiesų</i>“ (regimybė, skeptiškas kalbėtojo vertinimas, nuotolis)

Kaip interpretuoti pranešimą ir koks yra vertinimas, klausytojui taip pat padės suprasti:

- kontekstas (kada sakomas pranešimas, kokioje situacijoje ir t. t.);
- kalbėtojo balso tonas, intonacijos, kirčiai, loginiai kirčiai, pauzės ir t. t.;
- kalbėtojo laikysena, gestai, veido išraiška ir t. t.;
- kiti veiksniai...

Kaip matyti iš pirmesniame skyriuje pateiktos grįžtamojo ryšio komunikacijos schemas (žr. šios knygos p. 159), net paprastas klausytojas klausydamasis pranešimo atlieka atranką. Dar sudėtingiau pranešimo klausosi vertėjas. Vertimo situacijoje klausymasis įsiterpia tarp kitų vertėjo veiklų: vertėjas sykiu atlieka daugiau veiksmų.

KLAUSYMASIS VERTIME

- ◆ Įdėmus klausymasis:
  - ◇ faktai,
  - ◇ loginė seka, vertinimas,
  - ◇ emocijos, raiška;
- ◆ Idėjų, informacijos analizė;
- ◆ Atranka;
- ◆ Perteikimas:
  - ◇ struktūra,
  - ◇ argumentavimo logika,
  - ◇ spontaniškas kalba.

Vertėjas įdėmiai klausosi faktų, jų loginės sekos ir vertinimo, ir sykiu pranešimo raiškos, perteikiamos emocijos. Jis ne tik klausosi žodinio pranešimo, bet ir balsu perteikiamų akcentų. Be to, vertėjas stebi kalbėtojo kūno kalbą. Tuo pačiu metu vertėjas atlieka idėjų ir informacijos analizę, atskirdamas jas, atrinkdamas ir sustruktūruodamas. Na, o pateikdamas vertimą, jis pateikia struktūruotą pranešimą, stengdamasis kuo tiksliau perteikti argumentavimo logiką. Perteikiant ją vertėjui labai praverčia jo spontaninės kalbos įgūdžiai, mat visa realioji pranešimo raiška vertime yra perteikiama spontaniškai (t. y. vertėjas nepasižymi viso pranešimo raštu). Perteikiant pranešimą svarbu perteikti visą informaciją (ir vertinamąją bei emocinę), bet padaryti tai galima įvairiomis priemonėmis.

Vienas iš galimų minėtos radijo naujienos (vertimo) variantų galėtų skambėti taip:

Regis, Vyriausybė tiki tuo, kad naujausios jos pasiūlytos priemonės padės išgelbėti ekonomiką. Bet iš tiesų verslo situacija nepagerėjo ir vartotojų perkamoji galia netapo didesnė...

Taigi įdėmus klausymasis turi tapti kasdieniu įgūdžiu, nes, be klausymosi, vertėjui tuo pačiu metu reikės atlikti dar daug kitų darbų.

***

Klausymosi užduotis (darbas per pratybas)

Išklausykite radijo žinių. Pakartokite išgirstą informaciją. Išskirkite, kas, kur, kada įvyko, kas buvo įvykio dalyviai. Kokia pagrindinė pranešimo informacija? Palyginkite, kurias naujienas įsidėmėjote geriau, kurias blogiau. Apsvarstykite kodėl.

Pastaba. Galite klausytis bet kurių tos ar praėjusios dienos žinių. Tam galite naudotis žinių įrašu arba LRT interneto svetainės archyvu (www.lrt.lt).

***

Klausymosi užduotis (savarankiškas darbas ir darbas grupėje)

Pasirinkite iš kalbų duomenų bazių ar kitų šaltinių apie 10 min. kalbą. Išklausykite ją namuose (klausytis galima tiek kartų, kiek reikia). Užrašykite kalbos planą, pagal kurį galėtumėte atpasakoti kalbą per pratybas.

Aptarkite kalbos dalis ir ypatumus per pratybas. Atpasakokite kalbą (taip, tarsi jūs būtumėte jos autorius kalbėtojas).

Pastaba. Jeigu turite prieigą, galite naudotis SCIC kalbų baze (*SCIC Speech Repository*). Anglų kalba kalbų rasite adresu <<http://www.speechpool.net/lt/>>. Taip pat kalbas dažnai skelbia savo svetainėse aukščiausi valstybių vadovai ir kiti politikai. Galite naudotis ir vaizdo įrašais iš *YouTube* ar kitų svetainių.

***

Panašios pastabos taikytinos ir skaitymui. Ko gero, svarbiausia skaitant atskirti skirtingus informacijos lygmenis. Skaitydami turėtumėte išsyt atlikti ir teksto analizę. Stenkitės atskirti:

- faktus,
- loginius ryšius,
- vertinimą (kalbėtojo ir kitų),
- emociją (atkreipkite dėmesį į jos raišką).

Atsakykite į klausimus:

- kokia pranešimo tema,
- koks yra kalbėtojas,
- koks pranešimo (bendrasis ir konkretus) tikslas,
- kokia yra komunikacinė situacija (kas, ką, kam, kada, kokiomis aplinkybėmis praneša),
- koks pranešimo žanras,
- kokia yra kalbėtojo pozicija,
- kokios yra kitos teksto ypatybės.

Atkreipkite dėmesį į logines jungtis ir raišką. Daugelis loginių jungčių klaidų iš tiesų yra logikos klaidos. Skaitydami kreipkite dėmesį į loginę teksto sandarą, perėjimus, struktūrą, vientisumą ir rišlumą.

Tikrajai retorinei analizei to nepakaktų – reikėtų turėti omenyje visas logoso, etoso ir patoso raiškos priemonės. Bet trumpa teksto analizė leistų nepažiūrėti vertinimo, atskirti tendencingą kalbėseną, suprasti pranešimo funkciją ir akcentus. Be to, nepamirškime, kad skaitydami tekstus mokomės ir dalykinės ar kitokios kalbos skiriamųjų ypatumų, turtiname savo raiškos priemonių arsenalą.

***

Skaitymo užduoties (savarankiškas darbas ir darbas grupėje)

I dalis. Raskite kokia nors viena tema skirtinguose šaltiniuose (įskaitant ir skirtingas medijas) skelbiamus straipsnius. Pavyzdžiui, kas rašoma apie aukštojo mokslo padėtį Vilniaus universiteto svetainėje, pagrindiniuose dienraščiuose ir kultūrinėje spaudoje? Palyginkite pozicijas, aptarkite, iš kokių priemonių jos matyti. Kuo skiriasi raiškos priemonės?

II dalis. Pasirinkite bet kokio žanro publicistinį ar administracinį tekstą ir aptarkite komunikacinę situaciją (naudokitės medžiaga pateikiama šios knygos skyriuose „Retorinis samprotavimas: kontekstai ir principai“, p. 85–113, ir „Retorika ir komunikacija. Diskurso tipai“). Apie ką kalbama šiame tekste ir koks yra pagrindinis teiginys, t. y. kokia yra loginė informacija? Kaip šita loginė informacija išdėstyta? Pagalvokite, kaip kitaip būtų galima pateikti ar apibūdinti vienus ar kitus faktus, t. y. išskirkite vertinamąjį ir emocinį informacijos lygmenis. Atlikite teksto kritinę analizę (įvertinkite jo vidinę logiką, jungtis ir kalbos kultūrą, nurodykite klaidas, pamėginkite jas ištaisyti). Atsakykite į klausimus: Koks yra šito teksto stilius? Koks yra šito teksto tikslas? Ar tikėtina, kad šis tekstas pasieks savo tikslą?

III dalis. Pasirinkite kokio nors politikos kalbą ir atlikite jos komunikacinės situacijos analizę. Aptarkite kalbą naudodamiesi medžiaga, pateikta skyrelyje „Įtikinimo būdai: logosas, patosas, etosas...“.

Pastaba. Aukščiausių šalies vadovų kalbos dažnai yra pateikiamos jų tinklalapiuose.

◇ Taisyklingas kvėpavimas, tinkama laikysena ir gestai

Kalbą apie taisyklingą kalbėseną turime pradėti nuo tinkamos laikysenos ir taisyklingo kvėpavimo. Daugelį mūsų klaidų lemia skirtingi veiksniai. Mūsų gebėjimą kalbėti auditorijai taip, kad nestrigtume, taisyklingai ir aiškiai tartume, sumažintume streso poveikį ir galiausiai būtume išgirsti, riboja mūsų gebėjimas taisyklingai

kvėpuoti ir pasirinkta laikysena. Šie du veiksniai tarpusavyje yra susiję. Užbėgdama už akių iš karto tariau, kad abu šie veiksniai yra susiję ir su stresu bei streso valdymu.

Viena svarbiausių gerai *pasakytos* kalbos sąlygų – taisyklingas **kvėpavimas**. Daugelis iš mūsų kvėpuojame netaisyklingai. Specialistai pastebi, kad vaikystėje visi kvėpuojame diafragma – liaudiškai tariant, įkvėpiant ir iškvėpiant kilnojasi mūsų pilvas. Vėliau išmokstame kvėpuoti „krūtine“ – t. y. mūsų kvėpavimas tampa paviršutiniškas. Toks kvėpavimas ypač būdingas moterims – ilga korsetų ir suvaržytos diafragmos istorija lėmė tai, kad jos išmoko kvėpuoti paviršutiniškai. Toks kvėpavimas laikomas „patogesniu“ kasdiniame gyvenime, leidžia mums greitai išvėdinti plaučius ir gerina kraujotaką, bet visiškai netinka, kai reikia kalbėti viešai, dainuoti ar net paprasčiausiai garsiai skaityti tekstą. Tad būsimam kalbėtojui reikia iš naujo mokytis kvėpuoti diafragma.

Mat balso tūris tiesiogiai priklauso nuo įkvepiamo oro tūrio – kitaip tariant, kiek įkvepiame oro, tiek jo paskui turime kalbėdami. Kai mūsų oro atsargos baigiasi, darome pauzę, kad jas papildytume. Kuo mažiau oro įkvepiame, tuo dažniau darome pauzes ir tuo trumpesnės mūsų nuoseklaus kalbėjimo (be pauzių) atkarpos. Jeigu įkvepiame oro tik iki krūtinės ląstos, tik tiek jo ir teturime. Jeigu įkvėpę oru užpildome visą diafragmą, turime atitinkamai bent dvigubai daugiau oro.

Taigi kvėpuoti reikia „į pilvą“. Iš tiesų jeigu mes paprasčiausiai pūsime pilvą, tai dar nereikš, kad kvėpuojame diafragma, bet pradėti galima ir nuo to.

Įkvėpti turėtume daug greičiau nei iškvėpti. Taip pat patartina įkvėpti per nosį, o iškvėpti per burną (įkvėpti per nosį gali būti sunku žmonėms, kurių nosies pertvara buvo pažeista ar dėl kitų fiziologinių jos ypatybių). Šitaip kvėpuodami įkvėpiame daugiau oro ir jo užtenka ilgesniam laikui. Be to, toks kvėpavimas tylesnis, negirdėti iškvėpiamo oro šniokštimo. Iškvėpti turėtume kuo tolygiau.

Sveikiausia būtų iškvėpti visą orą iki galo ir įkvėpti iš naujo. Bet kalbėdami išmokstame nepastebimai papildyti oro atsargas įkvėpdami papildomo oro – tai padeda mūsų kalbos skambesį daryti sklandesnį, bet gerokai kenkia sveikatai. Atlikdami kvėpavimo pratimus (mokydamiesi ar naudodami juos gydymo tikslams – mat kvėpavimo pratimai labai padeda susirgus kvėpavimo takų ligomis ar sutrikus virškinimo traktui), turėtume mokytis ne tik taisyklingai įkvėpti, bet ir iki galo iškvėpti.

Sutrikęs kvėpavimas ne tik lemia tai, kad sutrumpėja mūsų vienu sykiu sakoma frazė, bet ir tampa streso veiksniu (apie tai skaitykite kiek toliau).

Taisyklingas kvėpavimas labai priklauso nuo taisyklingos **laikysenos**. Choris-tai ir dainininkai žino, kad dainuoti stovint daug lengviau nei sėdint. Stovėdami

neužspaudžiamame diafragmos. Jeigu galite rinktis stovėti ar sėdėti kalbant, turėkite galvoje:

- didelėje auditorijoje geriau kalbėti stovint: jūsų kalba bus geriau girdėti ir galėsite išnaudoti visą kūną, t. y. paremti savo žodinę raišką judesiais, gestais ir t. t.;
- mažoje auditorijoje, ypač pažįstamoje, galima kalbėti sėdint: sėdėdami jaučiamės jaučiau, patogiau, nesueikvojame tiek daug energijos, bet kartu ir esame linkę atsipalaiduoti, taigi ir susmukti; sėdėdami dalyvaujame pokalbiuose, diskusijose, aptarimuose ir svarstymuose, – t. y. tada, kai esame tik vieni iš daugelio kalbėtojų.

Kai renkamės kalbėti *stovėdami*, turime įsidėmėti kelis dalykus. Kalbėtojo stovėseną leidžia jam taisyklingiau kvėpuoti, įkvėpti daugiau oro, tinkamai nukreipti balsą ir palaikyti kontaktą su auditorija. Bet tam jis turi tinkamai stovėti:

- išsitiesęs, nesulinkęs, nesusikūprinęs, nesiramstyti stalo ar tribūnos ir kitų paviršių;
- stovėti remdamasis į žemę abiem kojomis ir vienodai paskirstydamas svorį – nekryžiuoti kojų, nelinguoti, nesvyruoti ir kt.;
- stovėti kuo labiau (pagal galimybes) atsisukęs į auditoriją, atitinkamai kreipti galvą, balsą, žvilgsnį;
- stovėti neįsitempęs;
- padėti sau rankų gestais.

Jokiu būdu nesistenkite stovėti įsitempę lyg styga – būtinai imsite svyruoti ir galiausiai teks keisti poziciją ir stipriau atsiremti viena koja. Paprastai laikysena taisyklinga, kai kojos yra maždaug pečių plotyje, tvirtai remiasi žemės, pečiai atpalaiduoti ir rankos neįsitempusios. Kartais moterims patariama vieną koją šiek tiek atstatyti į priekį, taip tarsi jos būtų pusiau pasukusios korpusą. Bet tai nebūtina sąlyga, beje, istoriškai žymėta. Apskritai vadinamoji taisyklinga laikysena yra lemiamą kultūrinių aplinkybių – skirtingose kultūrose yra įprastos skirtingos stovėsenos ir skirtingi gestai (jų plotis, gausa).

Pavyzdžiui, anglosaksų kultūrose vyrų vertėjų stovėseną yra tokia pati kaip kariškių: jų rankos arba turi būti nuleistos ir ištiestos palei šonus, arba sukryžiuotos

už nugaros laikant alkūnes ištiestas maždaug juosmens plotyje. Tai reiškia, kad beveik nenumanoma, jog bus naudojami gestai. Bet kai kuriose Europos šalyse laikyti rankas už nugaros – nemandagu (neaišku, kas jomis už nugaros yra veikiama).

Kalbėtojo laikysena ir jo gestai taip pat yra ir komunikacijos su auditorija būdas. Kai kurios stovėsenos – pvz., įsiremus rankomis į šonus, pasiremus sienos ar tribūnos, kai esame pavargę, ar sukryžiuvus kojas, kad būtų lengviau laikyti nugarą ištiestą, – mums yra labai patogios, bet auditorijos gali būti interpretuojamos kaip netinkamos. Taigi ar laikysena yra taisyklinga, ar ne, priklauso ne tik nuo to, ar ji padeda mums taisyklingai kvėpuoti, bet ir nuo to, kaip yra interpretuojama auditorijos. Kai kurios laikysenos ypatybės tampa skiriamuoju kalbėtojo bruožu.

Jeigu pasirinkote kalbėti *sėdėdami*, neužspauskite diafragmos:

- išsitieskite, neužspauskite pilvo ir krūtinės;
- į pašnekovą sukiltės visu korpusu, o ne galva, nepersikreipkite ir nesigulkite ant stalo;
- kai sėdite toje pačioje eilėje kaip jūsų klausytojas, sudarykite erdvės balsui skliti, šiek tiek atsitraukite su visa kėde toliau nuo stalo (daugiau apie balsą žr. toliau).

Ko gero, vienas sunkiausių uždavinių – rasti tą tinkamą, neįsitempusią, laisvą ir taisyklingą laikyseną. Mes esame įsitempę dėl kasdienės veiklos. Jeigu daug sėdime, itin sustabarėja mūsų pečių ir kaklo raumenys. Patirdami stresą, kai turime kalbėti viešai, įsitempiame dar labiau. Kai esame pavargę ir įsitempę, kalbėti yra dar sunkiau. Tad tam, kad surastume tinkamą laikyseną, ir apskritai prieš bet kokią kalbinę veiklą, turėtume šiek tiek atsipalaiduoti ir atlikti pratimus, atpalaiduojančius pečius ir kaklą: tiks visi pečių ir rankų sukamieji pratimai, korpuso gręžiojimas, lankstymasis, plaštakų ir pirštų pratimai – jie ne tik padės atsipalaiduoti, bet ir tonizuos, leis pasijusti žvaliesniems, o sykiu atsikratyti įtampos, neigiamų emocijų, neigiamos energijos pertekliaus. Tinkamai laikysenai parinkti pravartus yra šokėjų, aktorių ir jogos specialistų gerai žinomas *Marionetės* pratimas.

Laikysenos pratimas

Marionetė

Jeigu jaučiatės įsitempę, pasijuskite nevaldoma marionete. Atsistokite, išsitieskite, kojas laikykite maždaug pečių plotyje. Pakelkite rankas aukštyn, pakratykite plaštakas, kad rankos tikrai atsipalaiduotų, ir staigiu judesiu, lyg kas būtų paleidęs jūsų virveles, nusvirkite į priekį lenkdamiesi per juosmenį. Rankas ir galvą laikykite laisvai nusvarinę. Rankos turi tabaluoti šonuose tarsi norėdamos paliesti žemę. Tegul rankos ir galva sveria jus žemyn, laisvai pasiūbuokite jomis. Tada pamažu tieskitės, pradėdami nuo juosmens, rankas vis dar laisvai laikydami šonuose. Galva vis dar turėtų likti nusvirusi per kaklo slankstelį, kol galutinai neišsitiesite. Galvą pakeliame paskutinę. Kai galutinai išsitiesiame, stovime taip, kaip turėtume stovėti kalbėdami: atsipalaidavę, bet tvirtai, išsitiesę, bet neįsitempę. Mūsų rankos laisvos, atsipalaidavusios ir pasiruošusios paklusti mūsų valiai, kai mums prireiks kokio nors gesto.

Šis pratimas taip pat leidžia atpalaiduoti raumenis, nuramina ir suteikia energijos. Kaip visus pratimus, jį reikia daryti atsižvelgiant į savo sveikatos būklę.

Kvėpavimo pratimai

Kvėpavimas diafragma

I. Atsistokite, uždėkite ranką ant pilvo ir kvėpkite oro per nosį gilyn, kad jis nusileistų iki pilvo dugno. Jeigu įkvėpėte oro į diafragmą, ranka ant pilvo turėtų kilnotis, o pečiai ir krūtinė ne. Stebėkite savo atspindį veidrodyje. Pirma tiesiog fiziškai mėginkite stumti pilvo raumenimis ranką. Jeigu iš karto nepavyksta, uždėkite kitą ranką ant krūtinės ir stenkitės, kad ji nejudėtų. Stebėkite veidrodyje, kad nesikilnotų pečiai.

II. Pakvėpuokite „pliūpsniais“, kiekvienu kvėptelėjimu stumtelėdami pilvo raumenimis ranką. Kad būtų lengviau, pamėginkite išarti ar išdainuoti skiemenis *ma, me, mi, mo, mū* ar ką nors panašaus. Jeigu vis tiek nepavyksta, pamėginkite įkvėpti oro ne per nosį, o per burną. Arba stovėdami susilenkite, tarsi bandytumėte pasiekti keliais galvą, ir tada pabandykite kvėpti oro „į pilvą“ (tardami skiemenis arba ne). Šitaip lengviau kontroliuosite pilvo raumenis. Atlikite šitą pratimą gulėdami: gulkitės ant kieto paviršiaus, išsitieskite, ant pilvo galite uždėti sunkoką knygą, tada akivaizdžiai jusite, kad įkvėpdami ją pilvu stumiate.

III. Išmokę pajusti savo pilvo raumenis, mėginkite įsitikinti, kad tikrai kvėpuojate visa diafragma, o ne šiaip pučiate pilvą. Uždėkite rankas ant juosmens, delnais į nugarą, o nykščiais į priekį. Kvėpkite oro į diafragmą.

IV. Mokykitės ne tik įkvėpti, bet ir iškvėpti. Uždėkite rankas ant juosmens, kaip aprašyta pirmiau, įkvėpkite oro į diafragmą ir iškvėpkite tardami skiemenis *brach, broch, bruch*. Su paskutiniu skiemeniu stenkitės iškvėpti visą orą iki galo, taip, kad pilvas prisiplotų, tarsi norėtumėte jį pristumti prie stuburo.

Pastaba. Pernelyg nepersistenkite atlikdami šiuos pratimus, nesistenkite jų daryti ilgai. Nepratus taip kvėpuoti, nuo šių pratimų svaigsta galva. Todėl pirma atlikite juos trumpai – 1–2 minutes. Nedarykite kvėpavimo pratimų vos pavalgę ar ilgai nevalgę – jie labai skatina virškinimą.

Lavinkite kvėpavimą skaitydami. Įkvėpkite oro ir lėtai iškvėpdami perskaitykite ilgą sakinį. Mokykitės iškvėpdami daryti pauzes tinkamose vietose. Baigę mintį, iškvėpkite orą ir įkvėpkite jo iš naujo prieš pradėdami naują mintį, – kitaip oro tikrai neužteks.

Su laikysena (pačia įvairiausia prasme), kvėpavimu ir sykiu su stresu bei mūsų emocijų ir pozicijos raiška yra susiję ir mūsų **gestai**. Įvairūs tyrėjai skiria įvairias gestų rūšis, bet visi gestai iš tiesų padeda mums išlaisvinti įtampą, emocijas, nebūti susikausčiusiems, pernelyg įsitempusiems. Taigi pažymėtina, kad gestai yra naudingi ir net būtini. Svarbu, kad jie atitiktų kalbos turinį ir padėtų mums skleisti tinkamą informaciją.

Gestai būna:

- *nevalingieji, nesąmoningieji* – atsirandantys iš įtampos ir nuovargio; jie paprastai trikdo klausytojus, nes nukreipia jų dėmesį į su pranešimo turiniu nesusijusius dalykus;
- *nurodomieji* – tiesiogiai nurodantys daiktą, rodantys kryptį ar panašiai;
- *pamėgdžiojamieji* – gestai (sykiu mimika, balsas, intonacijos), mėgdžijantys kokį nors asmenį, gyvūną ar personažą;
- *ilustruojamieji* – rodantys kokį nors dydį, dydžių skirtumą, formą, judėjimo būdą;
- *išraiškieji* – reiškiantys emociją, santykį su auditorija ar sakoma mintimi.

Nevalingieji, nesąmoningieji gestai atsiranda iš streso ir nuovargio – mes jų nepastebime ir dažnai negalime ar nemokame kontroliuoti. Tokie gestai gali būti ka-

symasis, pakaušio, šono ar net nosies krapštymas, plaukų sukimas ant piršto, įvairių rūbų detalių ar papuošalų lietimasis (pvz., žiedo sukimas ant piršto, karolių sukimas apie pirštą, laikymasis už diržo sagties), veido lietimasis ranka ir akių trynimasis (būdingas labai pavargus), rankų trynimasis ir kiti. Geras kalbėtojas turi mokytis kontroliuoti tokius gestus. Bėda ta, kad dažniausiai tokių gestų atsiranda kalbant viešumoje. Mėginant jų atsikratyti visų pirma reikia juos pastebėti – tam paranku naudotis vaizdo medžiaga, dirbti grupėje ir klausytis kolegų komentarų. Jeigu žinote, kad tokie judesiai jums būdingi, stenkitės viešai kalbėdami rankose laikyti aplanką (lapą su pakietinimu) – kuomet užimkite rankas, padėkite jas ant stalo, jeigu kalbate sėdėdami, kad jos visą laiką būtų matomos.

Apskritai kalbėdami stenkitės nelaikyti rankų po stalu ar už nugaros – kaip minėjau, Europos kultūrose tai laikoma nemandagumo ir blogo tono ženklu. Taip pat venkite rankose laikyti smulkius objektus (pvz., pieštuką) – dažniausiai iš jaudulio imame jais žaisti. Jeigu kalbėsite stovėdami ir rankose norite laikyti užrašus, stenkitės, kad tai nebūtų palaidi popieriaus lapai, prisekite juos prie specialiai tam skirtų pakietintų laikiklių – ploni lapai atrodo padrikai, netvarkingai ir labai išduoda virpančias rankas.

Nurodomieji ir ilustruojamieji gestai turi sutapti su jūsų pranešimu. Nerodykite puslapio kontūrų, jeigu apie juos nekalbate. Kartais nurodomieji gestai gali įgyti ypatingą konotaciją (pvz., tiesiai į viršų iškelta ranka tiesiu delnu visada primins nacistinį pasveikinimą). Nepamirškite, kad dauguma gestų yra kontekstiniai ir kultūriniai – skirtingose kultūrose gestai gali reikšti skirtingus dalykus. Iliustruojamieji gestai gali būti labai parankūs ir išraiškingi, jie taip pat gali prisidėti prie emocijų ir vertinimo raiškos.

Išraiškieji gestai dažniausiai lydi mūsų kalbėseną, rodo santykį su auditorija, atvirumą jai. Pavyzdžiui, tiesdami ranką į auditoriją, rodote, kad siekiate santykio su ja, artumo, išskėsdami rankas nesunkiai parodysite nuostabą ir taip toliau. Tačiau, kai išraiškiųjų gestų yra per daug, jie tampa pertekliniai ir trukdo klausytis pranešimo.

Negestikuliukite be perstojo. Stenkitės, kad jūsų gestai atrodytų natūralūs, nesuvidinti. Jeigu ką nors pamėgdžiojate, nepersistenkite ir pirma įsitinkinkite, kad toks pamėgdžiojimas bus vietoje. Stenkitės, kad jūsų gestai būtų įvairūs. Ir svarbiausia, kad jie tikrai papildytų jūsų pranešimą, o netrukdytų jam.

Gestai yra labai reikalingi ir tam, kad nekauptume per daug įtampos, ir tam, kad bendrautume su auditorija, ir tam, kad papildytume savo pranešimą vaizdine

plotme. Todėl jeigu reikia rinktis, stovėti ar sėdėti, turėkite galvoje, kad sėdėdami galėsite mažiau gestikuliuoti (ir turėsite mažiau raiškos priemonių).

Svarbu gestikuliuojant netrukdyti kitiems – nepažeisti jų asmeninės erdvės, neleisti pašalinių garsų. Jeigu nešatės į sceną aplanką ar lapą, nemosikuokite juo auditorijai prieš nosį. Jeigu kalbate sėdėdami, įsitikinkite, kad judindami plaštakas nebarškinate į stalą žiedais, laikrodžiais ir apyrankėmis. Stenkitės, kad jūsų apranga ir šukuosena būtų tokios, kurios neskatintų jūsų atlikti papildomų gestų: susikelkite plaukus (palaidi plaukai – pagunda juos nuolatos taisyti), nebraukite kirpčių ir sruogų nuo veido kalbėdami (ypač blogai tai atrodo, kai plaukus braukiame įstrižai – tuo metu auditorija visai nemato mūsų veido), pasirinkite tokius rūbus, kurių nereikės nuolatos timpčioti, ir taip toliau.

Nepamirškite, kad gestai – galingas įrankis: jie labai padeda, bet gali ir smarkiai trukdyti. Per daug netinkamų, neadekvačių gestų blaškys žiūrovus. Tas pats pasakytina apie veido mimiką, žvilgsnį ir panašiai. Nesidairykite į lubas ir šonus. Nekalbėkite sau po kojomis ar į stalą. Nekorkite papildomų kliūčių – neužstokite veido lapu, iš kurio skaitote. Jeigu nešatės lapą, tam, kad klausytojai matytų jūsų veidą ir girdėtų jūsų balsą, šiek tiek lapą nuleiskite nuo veido, laikykite jį nuožulniai ir skaitykite taip, kad balsas sklįstų per lapo viršų, tarsi jį aplenkdamas, peršokdamas, – kalbėkite virš lapo.

Europoje ne itin priimta kalbėti vaikštant – tai veikiau amerikietiškoji mada. Ypač nepatartina vaikščioti, jeigu kalbate į mikrofoną (girdėsis dusulys ir kiti pašaliniai garsai, balsas nukryps nuo mikrofono ir sklis netolygiu garsu) ar priešais stacionarią filmavimo kamerą (jūsų tiesiog nebeliks kadre).

Vertėjo gestai visada bus labiau riboti nei kalbėtojo. Vertėjas neturėtų pernelyg skėščioti rankomis – tarkime, jo asmeninė erdvė neturėtų būti daug didesnė už pečių plotį (kalbėtojas gali sau leisti platesnius mostus, bet neturėtų kliudyti šalia stovinčių kaimynų). Jis turėtų itin vengti perteklinių ir nevalingų gestų. Jo gestai turėtų šiek tiek paremti kalbą, bet neturėtų atrodyti kaip kalbėtojo pantomima.

Išskirtinis, ypatingas atvejis yra vertimas gestų kalba. Jis ne tik parodo, kiek daug raiškos ir reikšmės gali perteikti gestas ir mimika, bet ir reiškia savitą kalbą. Gestų kalba gali būti nacionalinė (ta, kuri remiasi kokios nors kalbos gramatine sistema ir žodynu) ir tarptautinė. Tarptautinė gestų kalba naudoja daugiau gestų ir veido išraiškų, jos naudojami gestai yra universalesni, dažniau pasitaikantys įvairiose kalbose. Bet kadangi gestai vis dėlto yra ribojami tam tikro kultūrinio konteksto, tarptautinė gestų kalba nėra visuotinai natūraliai suprantama – jos reikia mokytis.

◇ Streso įveika

Deja, bet viešojo kalbėjimo situacija sukuria papildomų kliūčių – ji kelia įtampą, baimę, stresą. Toli gražu ne kiekvienas kalbėtojas atsistojęs priešais auditoriją jaučiasi pasitikęs savimi. Pradedantieji oratoriai dažnai jaučia nekontroliuojamą baimę kalbėti. Ją tebejaučia net įgudę kalbėtojai, panašiai kaip aktoriai jaučia scenos baimę. Tikroji scenos baimė – tai liga, šiuo atveju kalbame apie natūralų jaudulį ir jo keliamą stresą. Tokia baimės atmaina būdinga ir kalbėtojui – kartais ji vadinama viešojo kalbėjimo baime arba tiesiog „oratoriaus baime“. Panašu, kad šis jausmas neapleido net tokių garsių oratorių kaip Demostenas ir Ciceronas netgi tada, kai jie jau turėjo gana didelę viešojo kalbėjimo patirtį.

Viešojo kalbėjimo baimę lemia psichologinės ir fiziologinės priežastys. Visų pirma, baimę mums kelia pati situacija. Nuo pat vaikystės susiduriame su draudimais kalbėti, tad iš pradžių mums sunku patikėti, jog gavome teisę tarti žodį. Kai tik tai suvokiame, išsigąstame, kad tai turėtų būti ypatingas momentas, tad ir pasakyti būtina turime ką nors labai ypatinga.

O dar mes būkštaujame, kad kalbėdami išsiduosime, pasirodysime kvaili ar ko nors neišmaną. Tokio savęs įvertinimo ypač bijome, nes juo remdamiesi formuojame savo įvaizdį savo pačių ir auditorijos akyse. Bet tiesa tokia, kad kalbėtojas nuolatos rizikuoja būti neįvertintas ar įvertintas neigiamai. Tad jis nuolatos susiduria su grėsme, kylančia jo savigarbai ir savimonei, ir atsiduria streso situacijoje. Stresas aktyvuoja organizmą ir mobilizuoja jėgas, turinčias padėti išvengti grėsmės. Kitaip tariant, stresas mums siunčia signalą, kad esame pasiruošę „bėgti arba kautis“.

Kalbėtojui stresas pavojingas tuo, jog sukelia tam tikras psichofiziologines reakcijas: veikiami mūsų centrinės nervų sistemos antinksčiai gamina adrenaliną, veikiantį raumenų tonusą ir greitinantį medžiagų apykaitą. Todėl kalbėtojui:

- dreba rankos ir kojos, kyla noras į ką nors atsiremti – į tribūną, stalą ar kėdę, kartais į šias atramas tiesiog įsikimbama ar net, į jas pasirėmus, kartu su jomis siūbuojama;
- įsitempia kaklas, žandikaulis, pečiai, todėl užspaudžiamas kvėpavimas ir darosi sunku kalbėti: stringa artikuliacija, mūsų dikcija tampa neaiški, balsas aukštėja ir įsitempia, atsiranda nekontroliuojamų intonacijų;

- išdžiūva burna ir tenka nuolatos ryti seiles;
- sutrinka kvėpavimas ir kalbos ritmas, ne vietoje atsiranda pauzių, žiovulio ar atodūsių;
- atsiranda išsiblaškyimas, pamiršamas tekstas (kartais po visko kalbėtojas apskritai neprisimena, ką kalbėjo), dažniausia užmirštami svarbiausi dalykai, sunku sekti savo kalbėjimą, o juo labiau – auditorijos reakciją;
- atsiranda perteklinių nevalingų gestų.

Kaip įveikti stresą ir baimę? Stresas gali reikšti baimę ir jaudulį – baimė mus paralyžiuoja, jaudulys daro aktyvesnius, tonizuoja. Organizmo gaminamas adrenalinas skatina mus išstumti susikaupusią energiją, t. y. veikti – bėgti arba kautis. Ruošdamiesi kalbėti turite išmokti įveikti baimę, o jaudulį panaudoti kaip aktyvuojantį veiksnį. Jaudindamiesi jaučiamės lyg pakylėti, tad jeigu nukreipsime jaudulį teisinga linkme, jis mums netgi padės realizuoti savo kūrybinį potencialą, parodyti kitiems, ką galime. Kitaip tariant, jeigu labai jaudinamės, turime pulti kautis – drąsiai žengti į sceną, režti pirmus paruoštus sakinius, išleisti garą. Jeigu delsime ir trauksimės, įtampa tik augs.

Taigi jaudintis – naudinga. Naudokimės jauduliu kaip akstinu. Žvelkime į jį teigiamai.

Baimę kalbėti jaučiame ne tik dėl to, jog esame neįgudę kalbėti, bet ir dėl įvairių kitų priežasčių. Galime būti linkę bijoti *dėl individualių bruožų* (pavyzdžiui, jeigu esame nervingi). Dažna baimės priežastis – *nepamatuoti lūkesčiai*. Neverta tikėtis, kad kalba padarys didžiulį įspūdį ar patiks absoliučiai visiems. Jeigu šito tikėtis, būtinai patirsite nusivylimą, manysite, jog esate sutriuškinti, ir kitą kartą ryžtis kalbėti bus dar sunkiau. Paprastai tokią nuostatą lemia *pernelyg dideli reikalavimai sau ir perdėtas savęs sureikšminimas*. Tiesa ta, kad dažnai klausytojai nelinę taip universalizuoti išgirstos kalbos – mes ne taip labai jiems rūpime, o dažniausiai iš viso nerūpime. Tad ir bijoti sugadinti kokį nors įvaizdį neverta. Pradedančiajam kalbėtojui verta šiek tiek nuleisti kartelę – ženkite pamažu ir nereikalaukite iš savęs per daug. Iš klaidų mokykitės ir suklydę pažadėkite sau, kad kitą kartą visiems įrodysite, jog galite kalbėti geriau.

Labai svarbi baimės priežastis – neigiama nuostata: „Man būtinai nepasisėks“. Pakeiskite šią nuostatą teigiama – tikėkitės gero (bet ne fenomenalaus!) rezultato.

- Nusiteikite, kad būtinai padarysite gerą įspūdį.
- Ruošdamiesi, galvokite, kad tiesiog dalysitės savo mintimis ar nuomonėmis ir kitiems įdomu išgirsti, ką jūs manote ir ką turite pasakyti.
- Sugalvokite kokią nors žaidybinę situaciją, kuri jums būtų maloni, ir įsivaizduokite, kad kalbėdami dalyvaujate būtent šioje situacijoje, pavyzdžiui, kad esate pasimatyme, bendraujate su draugais ar kolegomis, ar priešingai – su nepažįstamuoju kavinėje ar bare. Svarbu, kad jums tai būtų teigiamas emocijas, o ne stresą kelianti situacija.
- Nusiteikite, kad parodysite, jog nemažai išmanote ir žinote.
- Tiesiog būkite palankūs auditorijos atžvilgiu, tikėkite, kad auditorija užmegs su jumis ryšį. Mat žmonės empatiškai, t. y. linkę užsikrėsti vieni kitų nuotaikomis, emocinėmis nuostatomis: tad jeigu į auditoriją žvelgsite agresyviai ir priešišškai – auditorija jums atsakys tuo pačiu, jeigu bijosite jos – ji jausis nejaukiai, o jeigu būsite nusiteikę draugiškai ir tikėsitės tokio paties atsako, jeigu jūsų teigiamos emocijos bus nuoširdžios – sulauksite ir nuoširdaus atsako.

Svarbiausia – galvokite **ne** apie tai, **kaip** jūs **atrodote ar kalbate**, o apie tai, **ką** būtent **norite pasakyti pašnekovui**. Pasakokite jam, ir stresas atsitrauks, nes jūs mažiau galvosite apie save ir daugiau apie savo klausytoją.

Žinoma, kalbėdami esame veikiami ir auditorijos reakcijų. Per mažai jos dėmesio ar netinkamos reakcijos taip pat gali kelti didelę įtampą.

Ką daryti, jeigu įtampą kelia tam tikros auditorijos reakcijos?

- Jeigu auditorijoje kyla šurmuly, o kai kurie klausytojai ima žiovauti, pabandykite kalbėti šiek tiek garsiau – gali būti, kad jūsų paprasčiausiai negirdi, tokiais atvejais auditorija praranda dėmesį; padarykite kokį nors gestą – gestas trumpam mobilizuos klausytojų dėmesį ir jūs galėsite juos vėl sudominti.
- Jeigu auditorijoje kyla kalbos – manykite, kad jūsų kalba labai įdomi ar provokuojanti ir klausytojai tiesiog nekantrauja pasidalyti tarpusavyje nuomonėmis. Bet dėl visa pikta kalbėkite šiek tiek garsiau ar aiškiau, kad per šurmulį jus išgirstų likusieji.

Stresą mums kelia ir pats faktas, kad auditorija pamatys, jog jaudinamės. Kitaip tariant, lyg būtų negana, mes jaudinamės dėl to, kad jaudinamės. Bet sociologiniai tyrimai rodo, kad iš tiesų tik mes patys žinome, kaip ir kiek kalbėdami jaudinamės, – iš išorės tai dažnai sunku nustatyti. Taigi klausytojai nemato viso jūsų jaudulio. Venkite perteklinių gestų, nelaiykite rankose nereikalingų smulkių objektų, nesineškite palaidų lapų, kurie išduos rankų drebulį, ir jeigu esate moteris kalbėtoja, stokitės ant šokišios tokios pakulnės (ji leis tvirčiau stovėti ir neleis per daug linguoti) ir vilkitės sijoną, kuris dengtų kelius, kad nesimatytų, kaip šie dreba. Šitaip sumažinsite savo jaudulio pastebimumą.

Be savitaigos, įtaigos ir teigiamo nusiteikimo, esama ir techninių būdų kovoti su stresu. Stresas veikia mūsų kūną, tad ir atsikratyti jo galime padedami savo pačių kūno.

Jeigu labai didelį jaudulį išgyvename prieš eidami kalbėti, galime imtis kelių priemonių, leisiančių mums šiek tiek atsipalaiduoti. Visų pirma – atsipalaidavimo ir kvėpavimo pratimų. Jų yra įvairių, iš tiesų padės bet kurie atpalaiduojamieji mankštos pratimai, relaksacijos pratimai ir viskas, kas nuteikia teigiamai ir padeda mūsų kūnui atkurti pusiausvyrą ir darną.

Atsipalaidavimo pratimai

Relaksacijos pratimas

Jeigu diena buvo sunki, būtinai turite šiek tiek pailsėti. Šiam pratimui užteks 5–7 min. Atsisėskite patogiai ant kėdės, atsiloškite, atsipalaiduokite ir užsimerkite. Keletą kartų giliai įkvėpkite ir iškvėpkite. Sutelkite dėmesį į savo kvėpavimą. Tada stipriai įtempkite kojų pirštus, sukcentruokite į juos savo dėmesį, ir staigiai juos atpalaiduokite. Atpalaidavę turėtumėte jų beveik nebejusti. Paskui tą patį atlikite su blauzdomis, ir taip palaipsniui judėkite iki kaklo ir galvos (galiausiai pajudinkite veido raumenis). Kai atpalaiduosite visą kūną, ramiai pasėdėkite porą minučių. Jeigu atsipalaiduoti pasisekė gerai, atrods, kad įkvėpiamas oras laisvai cirkuliuoja visu jūsų kūnu. O paskui palaipsniui „išeikite“ iš šios būsenos: darykite viską atgaline tvarka. Iš pradžių sutelkite dėmesį į savo galvą, pajudinkite veido raumenis, paskui sutelkite dėmesį į kaklą, įtempkite jo raumenis ir t. t., kol vėl prieisite prie kojų pirštelių. Galiausiai vėl sutelkite dėmesį į kvėpavimą, keletą kartų giliai įkvėpkite ir iškvėpkite, ir atsimerkite. Pasirąžykite ir atsistokite. Tik nepamirškite iš karto iš vietos – nuo šio pratimo trumpam gali šiek tiek apsvaigti galva. Šis pratimas gali net kompensuoti trumpą miegą. Jis padeda užmigti vakare. Be to, Rytuose jis atliekamas kaip įžanga į meditaciją – taigi jis padeda sutelkti mintis ir jūsų kūrybinę energiją.

Pasivaikščiojimas

Jeigu prieš viešą pasirodymą jaudinatės, nesustinkite – nestovėkite, lyg stabo ištikti. Verčiau lėtai ir ramiai pavaikščiokite pirmyn atgal, lygiais, tolydžiais, dideliais žingsniais. Pasivaikščiojimas išlygina mūsų kvėpavimą. Būtent todėl lūkuriuodami esame linkę vaikštinėti pirmyn atgal.

Balso atpalaidavimo pratimas

Prieš kalbant, balsą taip pat reikia atpalaiduoti, išlaisvinti. Atsisėskite tiesiai. Staigiu judesiu lenkite galvą atgal tuo pačiu metu tardami garsą *a*, tarsi išleidami jį į viršų. Šitaip atpalaiduojamos ir išvalomos balso stygos.

Kai kurie nepastebimi pratimai padeda prieš pat einant kalbėti. Vienas geriausių mano išmėgintų triukų – lytėjimu prisijaukinti auditoriją. Lytėdami darome pasaulį savą, pažįstamą, artimą. Dažnai daug streso mums kelia nepažįstami dalykai – žmonės, erdvės. Jeigu pavyksta, susipažinkite su savo būsimais klausytojais, kalbėdami jausitės jaučiau. Eidami į auditoriją nepastebimai palieskite pakeliui pasitaikančius daiktus: kėdės kraštą, stalą, tribūną, sieną. Niekas šitų jūsų triukų nepastebės, o jie išties gali būti labai veiksmingi.

Nepamirškite ir atodūsių.

Atodūšiai

Keli gilūs atodūšiai taip pat gali padėti atsipalaiduoti ir išlyginti kvėpavimą. Leiskite sau padūsauti.

Paskutinis atodūsis

Prieš eidami į sceną ar prie tribūnos nepamirškite paskutinio atodūšio: giliai įkvėpkite ir lėtai iškvėpkite visą orą. Būtinai tai padarykite *prieš* eidami kalbėti – ne pakeliui ir ne atsistoję priešais klausytojus. Jeigu neleisite sau paskutinio atodūšio, jis būtinai išsprūs kalbant.

Kvėpuokite viena šnerve

Tai Tibeto vienuolių pratimas. Jeigu esate labai įsitempę, pakvėpuokite šiek tiek viena šnerve, kitą užspaudę pirštu, o paskui – kita. Šis pratimas ne tik išlygina kvėpavimą ir leidžia atsipalaiduoti, bet ir pašalina stresą, raumenų įtampą ar spazmus. Jį galima atlikti bet kada, net per pertrauką tarp darbų.

Prieš bet kokį viešą kalbėjimą, net prieš paskaitą ar pokalbį šiek tiek ramiai, ne-
skubėdami pakvėpuokite diafragma, kad pajustumėte ir išlygintumėte kvėpavimo
ritmą.

Stresas sutrikdo kvėpavimo ritmą, sutrikus kvėpavimo ritmui kyla balsas, už-
spaudžiama krūtinė, atsiranda staigūs balso tono šuoliai (tai labai aukštas, tai labai že-
mas balsas), greitėja tempas ir trinka kalbos ritmas. Galiausiai galime iš viso užmiršti
kvėpuoti ir mus ištiks panikos priepuolis. Tad svarbiausia taisyklė: kad ir kas būtų...

NEPAMIRŠKITE KVĖPUOTI!

Jeigu kalbėdami pastebėjote minėtus streso požymius, pasistenkite:

- šiek tiek sulėtinti tempą (tik ne per daug),
- pažeminti, galbūt net šiek tiek pritildyti balsą,
- kalbėkite ramiau, melodingiau,
- pamėginkite koja mušti ritmą – vieną žingsnelį įkvėpimui, du iškvėpimui
(žingsnelių skaičius gali skirtis – tai priklauso nuo jūsų kvėpavimo įgū-
džių, priderinkite jų skaičių savam ritmui iš anksto, kad scenoje galėtu-
mėte tai daryti automatiškai),
- padarykite neilgą pauzę, įkvėpkite ir tada tęskite.

Jeigu iš jaudulio perdžiūvo gerklė, atsigerkite vandens, – tik mažais gurkšneliais, kad van-
duo suvilgytų visą burnos ertmę.

Prieš eidami kalbėti neprisivalgykite šokolado ir kitų saldėsių – nuo jų troškina bei kyla
rūgštingumas, o tokiu atveju nuo jaudulio gali net pradėti mausti skrandį.

Svarbiausia ir objektyviausia „oratoriaus baimės“ priežastis – nepakankamas
pasiruošimas ir nekompetentingumas. Bet kokiam viešam kalbėjimui turime ruoš-
tis. Ruošdamiesi atkreipkite dėmesį ir į aptariamam dalykui artimas sritis. Apgalvo-
kite savo pokalbį ar kalbą. Tikėkite tuo, ką sakote. Jeigu jausitės netvirtai, netikėsite
tuo, ką sakote, jumis nepatikės ir auditorija.

◇ Balsas: kryptis, tembras, moduliacijos, garsumas

Balsas yra raumuo. Kaip visus raumenis, jį galima lavinti. Visų pirma, prieš kalbėdami turėtumėme balsą pramankštinti – kaip bet koks kurį laiką neveikus raumuo, balsas sustingsta. Jeigu imsime iš karto neprasimankštinę intensyviai dirbti balsu, galime pakenkti balso stygas. Įvairiausių balso mankštų žino choristai ir dainininkai. Mažų mažiausiai pamėginkite balsu išdainuoti *ma, me, mi, mo, mū*, ar *staccato* (trumpai, kapotai, bet balsiai) ištarti garsų eiles: *aaaaa, ooooo, uuuuu, iiii, eeee*. Atlikite kitus artikuliacijos ir mankštos pratimus (žr. toliau apie artikuliaciją).

Balsą galime ne tik lavinti, bet ir keisti, parinkti sau tinkamiausią – moduliuoti. Paprastai žmogus gali kalbėti keliomis moduliacijomis (sakoma, kad Molière'as galėjo kalbėti net 28 balso moduliacijomis) – šiek tiek aukštesniu ar šiek tiek žemesniu balsu, suteikti savo balsui skirtingų atspalvių. Tiesa, žmogus menkai teišnaudoja savo balso moduliavimo galimybes. Lavinkite balsą, pabandykite tuos pačius žodžius ar sakinius ištarti žemesniu ir aukštesniu balsu, šiurkščiau ir švelniau, ir taip toliau. Iš esmės balso moduliavimo lavinimas – tai skirtingų balsų ir kalbėjimo manierų pamėgdžiojimas.

Kalbėdami viešai renkamės solidesnį, taigi šiek tiek žemesnio tembro, „dengtą“ balsą. Tariame garsus atvira, apvalia burna, išleidžiame juos, netausojame.

Pamėginkite tarti garsus tarsi spjaudami juos, „išmesdami“ priešais, tvirtai, tarsi gaubtu lanku iškeldami balsą ir nuleisdami priešais save. Sakoma, kad geri oratoriai kalbėdami apspjauo ne tik mikrofoną, bet ir pirmųjų eilių klausytojus.

Kad bet kurioje auditorijoje būtumėte išgirsti, nebūtina rėkti. Rėkdami labai įtempiamo balso stygas ir greitai pavargstame bei užkimstame. Be to, įtemptas balsas visada yra aukštesnis ir skamba pikčiau, nemaloniau, – nepamirškite: žemas tembras visada malonesnis ausiai, stenkitės kalbėti žemesniu, gilesniu balsu. Šitaip ne tik pamaloninsite savo klausytojų klausą, bet ir nusiraminsite patys, neleisite savo diafragmai pernelyg įsitempti ir nesukursite papildomo fiziologinio stresoriaus, t. y. netrikdysite kvėpavimo ir nepritrūksite oro.

Labai svarbu tinkamai nukreipti balsą. Ar pastebėjote, kad geri aktoriai scenoje gali šnibždėti, o jūs vis tiek, net sėdėdami pačiame salės gale, girdėsite, ką jie sako? Ir kartu niekada neišgirsite aktoriaus šnypštelėjimo scenoje esančiam kolegai,

užmiršusiam žodžius. Taip yra dėl dviejų priežasčių: dėl teisingai nukreipto balso ir taisyklingos artikuliacijos (žr. toliau).

Kaip nukreipti balsą?

- Kalbėkite pašnekovui, kreipkite savo balsą lyg srautą ar srovę, kuri turi iširemti ne į stalą, grindis ar jūsų kelius, o į jūsų klausytoją, sukurkite vadinamąjį balso koridorių.
- Jeigu klausytojų yra keli ar daug, pasirinkite toliausiai esantį ir kalbėkite taip, tarsi jūsų balsas turėtų iširemti kažkur ties jo ausimi.
- Jeigu stovite ant pakylės ar scenos, kalbėkite taip, kad jūsų balsas sklįstų virš klausytojų galvų.
- Jeigu kalbate vienam pašnekovui, kalbėkite „burna į burną“.
- Sutelkite balsą ir „išstumkite“ iš savęs, kalbėkite vadinamuoju „dengtu“, „apvaliu“ balsu kaip operos dainininkai.

◇ Artikuliacija

Kalbėdami gimtąja kalba mažiau kreipiame dėmesio į taisyklingą artikuliavimą. Itin prastai artikuliuojame žodžius, kai esame pavargę. Bet gerai, aiškiai artikuliuota kalba kompensuoja kalbėjimo garsumą, – kitaip tariant, jeigu artikuliuojate žodžius aiškiai, galite kalbėti tyliau, bet būsite geriau girdimi.

Mokykitės gimtosios kalbos artikuliavimo taip, kaip mokotės užsienio kalbos artikuliavimo. Kiekviena kalba turi savitą artikuliavimo sistemą. Lietuvių kalbos artikuliacija yra gana sudėtinga, nes reikalauja įvairių kalbos padargų darbo. Lietuvių kalboje yra ilgieji ir trumpieji bei priešakiniai ir užpakaliniai balsiai, kurie reikalauja skirtingos tarties ir kuriuos tariant veikia skirtingi kalbos padargai. Taip pat svarbu prisiminti, ypač verčiant iš kitų kalbų, kad lietuvių kalbos priebalsiai yra neaspiruoti.

Jeigu kalbėdami lietuviškai artikuliuojate raiškiai, jums kalbant turi judėti ne vien lūpos, bet ir skruostai, smakras, visa apatinė veido dalis. Lietuviški garsai yra gana „apvalūs“, t. y. juos tariant žandikaulis juda aukštyn, žemyn ir neatkišamas į priekį – jeigu atkišite žandikaulį į priekį, pernelyg įtempsite kalbos padargus ir jūsų kalba skambės nenatūraliai, be to, įtempsite balsą.

Tarkite taisyklingai ilgusius ir trumpuosius balsius: nepamirškite, kad ilgieji balsiai ne šiaip ilgiau ištariami, o yra visiškai kitos kokybės nei trumpieji, – jie yra labiau įtempti. Be to, lietuviškas garsas *o* (lietuviškos kilmės žodžiuose) visada yra ilgas, o dvibalsyje *uo* turėtų būti girdėti abudu garsai. Lietuvių kalba turi ypatingą garsą – visada ilgą, įtemptą *ė* ir labai į jį panašų, bet visiškai kitos kokybės dvibalsį *ie*. Tarkite žodžius iki galo, nenukaškite galūnių. Netgi sakinio gale žodžio galo garsus (taip pat ir nosinius) reikia ištarti artikuluotai.

Neįgudęs kalbėtojas dažnai daro *artikuliavimo klaidų*. Artikuliavimo klaidų būna dvejopų – artikuliacijos stokos ir perdėtos artikuliacijos. Artikuliacijos stoka dažniausiai yra nuovargio padarinys (pavargę esame linkę atpalaiduoti savo kalbos padargus ir neaiškiai artikuluoti), šnektos, žargono ir mados poveikis (pvz., miestiečiai, ypač sostinės gyventojai yra labiau linkę netaisyklingai, nepakankamai artikuluoti). Perdėta artikuliacija dažniausiai atsiranda iš didelės įtampos ar perdėtų pastangų. Jos pasitaiko mokantis ar stengiantis gerai pasirodyti. Perdėta artikuliacija, kaip ir artikuliacijos stoka, yra klaidų šaltinis. Taisyklinga artikuliacija reikalauja pastangų ir įgūdžio kalbėti artikuluotai. Paprastai visos artikuliacijos klaidos – mūsų mėginimas supaprastinti, palengvinti kalbą.

Artikuliacijos klaidos:

- 1) neištarti ilgieji balsiai, neaiškūs dvibalsiai;
- 2) nukandamos galūnės;
- 3) iškraipytas garsas (vietoj trumpojo – ilgasis, vietoj vienos priegaidės – kita);
- 3) neaiški kalba, tyli kalba, neryškios intonacijos, neskiriami žodžiai;
- 4) garsų suplakimas greitai kalbant.

Artikuliacijos klaidos veikia mūsų kalbą.

Artikuliacijos klaidų poveikis kalbai:

- 1) stringa kvėpavimas, didėja stresas;
- 2) netinkamai sudėliojamos pauzės;
- 3) atsiranda atodūsių;
- 4) tenka garsiau kalbėti.

Klaidų taisymas:

- 1) veido mankšta;
- 2) mimikos pratimai;
- 3) liežuvio mankšta;
- 4) mimikos pratimai su garsu (*staccato* tariami *iii, eee, aaa, ooo, uuu* ar *tttt, dddd*, pakaitomis *t* ir *d* garsai);
- 5) poezijos skaitymas garsiai (ilgųjų ir dvibalsių raiškus tarimas);
- 6) darbas priešais veidrodį.

Taisydami savo artikuliaciją, pamėginkite ištarti kiekvieną garsą ir kiekvieną žodį lėtai ir taisyklingai. Stebėkite veidrodyje, kaip juda jūsų kalbos padargai ir veido raumenys. Kalbėdami pasitempkite, susikaupkite. Kalbėkite kitam. Nepamirškite, kad taisyti galima tik atliekant pratimus. Atlikdami pratimus truputėlį paderinkite savo kalbos padargus, raskite patogiausią poziciją. Kalbėdami viešai nesitaisykite. Jeigu padarėte klaidą, stenkitės tą patį žodį ar žodį su tuo pačiu garsu pavartoti kitame sakinyje, kitame kontekste. Jeigu viešai neišeina ištarti kokio nors žodžio ar žodžio junginio, mokykitės jį tarti namie, ramioje aplinkoje, pirma lėtai skiemenuodami, paskui didindami tarimo greitį. Tik kai pasiseks jį ištarti namie, mėginkite jį vėl vartoti viešoje kalboje. Jeigu pradėsite taisyti kalbėdami viešai – būtinai strigsite.

Prieš imdamiesi bet kokio kalbėjimo, apšildykite, pramankštinkite balsą, tada artikuliuoti bus lengviau. Tam tiks visi klaidų taisymo pratimai. Pradėti būtų galima nuo masažo. Masažas padeda atpalaiduoti veido raumenis, „sušildo“ kalbos padargus ir paruošia juos kalbėjimui ar kitokiai balso veiklai. Visų pirma, jis leidžia mums pajusti savo kalbos padargus. Pradėti reikia nuo glostomojo masažo ir kvėpavimo pratimų.

Glostomasis masažas

Glostomasis masažas daromas lėtai ir lengvai, nekalbant. Masažuojami veidas ir kaklas. Pratimus galima kartoti po 4–6 kartus (ar ilgiau, trumpiau), atlikti abiem rankomis, pirštų galais.

I. Veido masažas.

- Pradedama glostyti nuo kaktos vidurio iki ausų (išlyginti kaktą).
- Piešiami „pelėdos akiniai“ (nuo nosies nugarėlės iki ausų, apvedama apie akis).
- Piešiami „ūsai“ (nuo viršutinės lūpos braukiama iki ausų).
- Dažomos lūpos (nuo lūpų vidurio iki jų kraštų).

- Glostoma barzda (plaštakomis nuo smakro vidurio iki ausų ir atgal delnais).
- Liežuviu valomi dantys (sučiaupti lūpas ir liežuvio galiuku energingai spaudžiant dantenas aplaižyti lūpas iš vidaus).

II. Kaklo masažas.

- Glostoma gerklė iš viršaus į apačią.
- „Vyniojamas šalikas“ (glostomas sprandas, braukiama nuo pakaušio iki pažastų).

Kalbos padargų mankšta

Mankštos pratimai aktyvina artikuliaciją, malšina apatinio žandikaulio, kaklo, pakaušio srities raumenų įsitempimą.

- *Skrustuų pratimas*: išpūsti skruostus ir pirštais „susprogdinti“ leidžiant sprogstamąjį garsą.
- *Liežuvio pratimai*: 1) iškišti liežuvį kaip galima labiau į priekį ir pamėginti paliesti juo nosies galiuką; 2) apsilaižyti liežuviu lūpas; 3) pliaukšėti liežuviu.
- *Lūpų, skruostų ir nosies pratimai*: 1) atkišti lūpas į priekį, paskui kuo plačiau nusišypsoti; 2) truputį suraukiant nosį ir lūpas uostyti orą.
- *Žandikaulio pratimai*: 1) nuleisti apatinį žandikaulį ir vėl sučiaupti burną; 2) pastumdėti jį į priekį ir atgal; 3) atsargiai pasukti ratu – atlikdami šiuos pratimus prilaikykite žandikaulį pirštais, maždaug toje vietoje, kur žandikaulis siekia ausų spenelius, darykite pratimus atsargiai, tik kelis kartus.

Naudokitės greitakalbėmis, pasakomis be galo, dainelėmis ir poezija kaip pratybų medžiaga. Stenkitės viską tarti artikuluotai. Pridėkite ir intonaciją, keiskite tempą.

***

Užduotis žodžiu (per pratybas)

Perskaitykite aiškiai artikuluodami priešakinės ir užpakalinės eilės balsius, skirdami trumpusius ir ilguosius balsius.

Marijona myli Joną, nors tu duok jai milijoną. (Kazys Binkis)

***

Raudo ropė raudonšonė.

Rytą Rimas ropę rovė. (Anzelmas Matutis)

***

Užduotis žodžiu

Aiškiai artikuliuodami, taisyklingai tardami visus ilguosius balsius ir dvibalsius, perskaitykite Aido Marčėno eilėrašį *Grižtantis*. Dirbkite grupėje. Pamėginkite keisti balso kryptį, kalbėti per kliūtį (į sieną ar per popieriaus lapą, skaitykite jį stovėdami, sėdėdami, nusisukę nuo auditorijos). Stebėkite, kaip keičiasi garso kokybė.

* * *

Užduotis žodžiu

Aiškiai artikuliuodami, įvairiomis intonacijomis ir įvairiu greičiu perskaitykite Vytauto Mačernio trioletus. Nustatykite, kuriuos garsus jums sunkiausia tarti taisyklingai.

* * *

Užduotis žodžiu (darbas per pratybas)

Žingsniuodami vietoje ir garsiai skanduodami perskaitykite lietuvių liaudies dainą „Tindi rindi riuška“. Skanduodami greitinkite kalbos ir žingsnių tempą, gale bėkite vietoje. Tą patį pakartokite pašnibždomis aiškiai artikuliuodami – taip, kad būtų aiškiai girdėti žodžiai.

◇ Intonacija, loginiai kirčiai ir pauzės

Intonacija būna *gramatinė* ir *loginė*. Kartais atskirai dar skiriama *ekspresinė* intonacija.

Kiekviena kalba (anglų, lietuvių, vokiečių ir kt.) turi savitą gramatinę intonaciją, priklausančią nuo kalbos sintaksės, žodžių tvarkos sakinyje stabilumo ir kitų kalbos ypatybių. Konkreti gramatinė intonacija būdinga teigiamiems ir neigiamiems, šaukiamiesiems ir klausiamiesiems sakiniams.

Lietuvių kalboje gramatinė sakinio intonacija nėra fiksuota (priešingai nei, tarkim, anglų kalboje). Tad apskritai lietuvių kalbos sakinių intonacija yra daug įvairesnė. Vis dėlto negalime kalbėti bet kaip. Įprasta konstatuojamojo tiesioginio sakinio intonacija lietuvių kalba yra *krintamoji*, o klausiamojo – *kylančioji*. Kai jaudinamės, sutrinka mūsų kvėpavimas, plonėja balsas ir intonacija „važiuoja“ aukštyn. Imame kalbėti vadinamąja *infantiliąja* intonacija. Jau pats šios intonacijos pavadinimas

rodo, kad tokiu atveju mūsų kalba ima skambėti nerimtai, vaikiškai ir pamaiviškai. Kartais ji smarkiai trikdo kalbėtoją, nes teiginiai skamba kaip klausimai, kalbėtojo noras pasitikslinti. Kalbėtojas kalba lyg dvejodamas. Jeigu pastebėjote, jog toks intonavimas būdingas ir jums, imkitės šių priemonių:

- stenkitės kiekvieną sakinį ištarti atskirai krintamąja intonacija: įkvėpkite prieš pradėdami sakinį, pradėkite jį aukštesniu balsu ir palaipsniui kalbėdami nuleiskite balsą bei iškvėpkite orą;
- po kiekvieno sakinio darykite pauzę;
- ištarkite sakinį labai tvirtai, lyg įkaldami;
- paskui sakinius pamažu junkite ir pridėkite loginę bei ekspresinę intonaciją.

Jeigu sakinys ilgesnis, /

jums teks padaryti pauzę, /

įkvėpti oro /

ir pabaigti sakinį. //

Kitaip tariant, jūsų intonacija ne tolygiai kris, o leisis laipteliais. Ilgesni sakiniai tariami pakopomis, prieš šalutinį sakinį balsą šiek tiek kilstelime. Balsą kilstelime ir tada, kai toliau turi sekti neiginys, prieštaravimas, papildymas, pavyzdžiai ar panašiai. Šitaip tarsi parodome, kad sakinys dar nebaigtas. Apskritai dažniausiai lietuvių kalba intonacija aiškiai krinta ne vieno sakinio, o visos minties, ilgesnės frazės ar net pastraipos gale.

Kalbėdami junkite sakinius į frazes, pridėkite dinamikos ir *ekspresinės* intonacijos. Ekspresinė intonacija paprastai rodo mūsų jausmus, santykį su kalbamu dalyku, nuostabą, baimę, džiaugsmą, pyktį ar kitas emocijas.

Kalbėdami stenkitės tinkamai parinkti vietą pauzei ir *loginį kirtį*. Loginis kirtis (arba akcentas) yra loginės intonacijos dalis (šiek tiek daugiau atskirai apie loginius emfatinus akcentus kalbama Koženiauskienės knygoje *Retorika: iškalbos stilistika*, žr. Koženiauskienė 2001, 362–365). Kiekviename sakinyje paprastai išskiriame kokį nors vieną žodį. Tai ypač svarbu tokiose kalbose kaip lietuvių ar rusų. Sakytinėje kalboje žodžių tvarka sakinyje paprastai būna laisvesnė, nes galime parodyti loginį akcentą intonacija, tarimu.

Užduotis žodžiu

Išstarkite šiuos sakinius keliais skirtingais būdais pabrėždami vis kitą žodį.

Taigi mes turėjome išvykti vakar.

Šiandien Lietuvos valstybėje tokios tradicijos jau nebelikę.

Kaip keičiasi šių sakinių reikšmė?

***

Kaip ir intonacijų, **pauzių** būna įvairių. Pauzės kartu su frazės ilgiu kuria kalbos ritmą. Kuo dažniau daroma pauzė, tuo trumpesnė frazė. Pauzės yra susijusios su kvėpavimu: tinkamai paskirstytos pauzės padeda taisyklingai kvėpuoti, pritrūkus oro, pauzė daroma netinkamoje vietoje. Pauzė taip pat padaroma prieš emociškai ar logiškai svarbų kalbos momentą.

Regina Koženiauskienė pateikia tokį pauzių skirstymą (Koženiauskienė 2001, 359–362):

- *fiziologinė pauzė* – būtina, kad kalbėtojas įkvėptų oro, pageidautina, kad sutaptų su gramatinėmis ir loginėmis pauzėmis;
- *gramatinė pauzė* – rodo gramatinę frazės struktūrą, sakinio suskirstymą, ji gali būti įvairios trukmės (maždaug atitinka skyrybą – kablelį, dvitaškį, brūkšnį, daugtaškį);
- *loginė pauzė* – skaido tekstą į prasmines dalis, aiškiai skiria, kuriai sakinio ar frazės daliai priklauso žodis, ne vietoje padaryta loginė pauzė keičia mintį (panašiai kaip ne vietoje padėtas kablelis: *Pasigailėti, / negalima bausti.* ar *Pasigailėti negalima, / bausti.*);
- *psichologinė pauzė* – daroma potekstei atskleisti ar klausytojų dėmesiui palaikyti, kontaktui patikrinti ar užmegzti (dažnai gali rodyti nutylėjimą, elipsę, užuominą; kalbos pradžią, kreipimąsi į auditoriją, kalbos pabaigą ar kitką).

Bet pauzė dažnai neįgudusiam kalbėtojui kelia baimę. Mes labai bijome, kad mūsų pauzės išduos, jog nežinome, ką toliau kalbėti. Taip pat jaudinamės, kad pauzės rodo jaudulį. Todėl dažnai, užuot tinkamai jomis pasinaudoję, imame jas kamšyti įvairiais kamšalais, pertarais, skubinti savo kalbą, tempti garsus. Paprastai kamšyti pauzes imame, kai tenka improvizuoti kokia nors tema ir esame dar nenusprendę,

ką toliau sakysime, – bijome padaryti pauzę ir išsiduoti klausytojams, jog nežinome, ką sakyti. Kalbėti „kaip iš rašto“ nėra lengva, bet užpildydami pauzes ne taip sau padedame, kaip kenkiame ir dar labiau išsiduodame. Tokiu atveju pauzių neišvengiame, tik mums dar sunkiau sekasi jas kontroliuoti: patempę garsus ir suskubėję, turime padaryti fiziologinę pauzę ne vietoje. Pertarai ir kamšalai teršia mūsų kalbą. Pertarai labai gajūs – pamažu imame juos vartoti ir mygti net tais atvejais, kai turime ką pasakyti ir išmanome, ką kalbame.

Jeigu pastebėjote, kad į pauzes tarp žodžių ir sakinių įterpiate pertarus ar imate mygti, tempti garsus ir pan., mėginkite kontroliuoti savo kalbą.

Kaip atsikratyti pertarų ir perteklinių garsų?

- Lėtinkite kalbą – kuo lėčiau kalbate, tuo daugiau laiko turite apgalvoti, ką toliau pasakysite.
- Drąsiai darykite pauzes, palikite jas neužpildytas – psichologiškai tai yra labai sunku, nes iš pradžių jūsų kalba atrodo labai kapota, bet nepamirškite, kad pauzė geriau už pertarą.
- Jeigu pavyko išmesti iš savo kalbos pertarus, bet liko daug pauzių – mokykitės jungti dėstomas mintis į frazes ir darykite pauzę tik frazės gale ar įkvėpkite oro prieš pradėdami kalbėti.
- Kalbėkite pasitempę, tarsi jūsų kalbą kas nors vertintų, – visi žinome, kad su draugais, šeima ar tiesiog pavargę bendraujame visiškai kitaip nei universitete ar darbovietėje, būtent iš buitinės, šnekamosios kalbos į mūsų kalbėseną patenka ir įvairios kalbinės šiukšlės. Jeigu mėginsite labiau kontroliuoti savo kasdienę kalbą – kalbėti taisyklingai taps įpročiu.
- Nepamirškite, jog visi pertarai turi ir tiesioginę reikšmę: tarkime, pertaras *reiškias* yra iš viso nevertotinas (*reiškiasi* vartotinas tiktai, kai reiškia savaiminę kieno nors raišką), išvadai daryti vartotinas žodis *vadinas*, jeigu vartojate būtent šį pertarą (*reiškias*), pakeiskite jį žodžiu *vadinas*, ir patys įsitikinsite, jog toli gražu ne visur jo reikia; *taigi* vartotinas taip pat tik tada, kai mes sumuojame, darome išvadą, ir t. t.
- Jeigu minėtos priemonės padėjo, vėl paspartinkite kalbą, – kalbėkite su užsidegimu, įsijautę, mat kuo daugiau turime ką pasakyti ir kuo labiau mums rūpi aptariamas dalykas, tuo mažiau stabčiojame ir mums nereikia pildyti atsiradusių pauzių.

***

Užduotis (darbas grupėje per pratybas)

Pasaka be galo. Ši užduotis gali turėti įvairių tikslų ir lavinti įvairius gebėjimus. Atlikite lavindami tartį, artikuliaciją, intonacijas, ištvėrmę, kalbėjimo greitį, reakcijos greitį, gebėjimą perimti vertimą.

Kartą gyveno senelis ir senelė. /// Jie turėjo dukrelę. Dukrelė išėjo į mišką ir pasiklydo. Miške ji rado trobelę. Toje trobelėje gyveno senelis ir senelė. Jie turėjo dukrelę...

- I. Vienas grupės narys skaito pasaką ir kartoja ją (nuo ///) be perstojo, kol grupės vadovas suploja rankomis. Po suplojimo pasakos skaitymą perima šalia sėdintis narys nuo tos vietos, kurioje sustojo pirmesnis. Perėjimas turėtų būti kuo sklandesnis, kuo natūralesnis.
- II. Atlikite tai skaitydami pasaką pakaitomis greitai, labai greitai, skanduodami, lėtai ir labai lėtai.
- III. Perskaitykite pasaką kiekvienu sakiniu piktindamiesi, stebėdamiesi, klausdami, labai liūdnei, labai džiugiai ir t. t.

***

Užduotis (savarankiškas darbas, pristatymas per pratybas)**Prasminė intonacija, intonacinė interpretacija**

Pasirinkite arba anglišką *The Beatles* dainos *Help I need somebody* tekstą, arba lietuvišką Vytauto Kernagio dainos *Santechniku aš dirbu Ukmergėj* tekstą.

Išmokite skaityti jį bet kokia kita prasmine intonacija – kaip dramą, informacinį pranešimą, modernią pjesę ar televizijos laidą. Pasirinkite kokią norite interpretaciją. Svarbu, kad tekstas neatkartotų dainos ritmikos. Stenkitės, kad iš jūsų intonacijos būtų atpažįstama interpretacija. Atlikite auditorijoje. Aptarkite.

***

Papildoma užduotis (savarankiškas darbas)

Suraskite bet kokios Baracko Obamos kalbos rašytinį variantą ir tos pačios kalbos garso įrašą (naudokitės internetu). Neklausę garso įrašo perskaitykite kalbą ir pažymėkite loginius kirčius. Paskui perskaitykite kalbą su visomis numanomomis intonacijomis, įrašykite save diktofonu. Tada patikrinkite, kokios iš tiesų buvo kalbos intonacijos perklausę originalų įrašą. Palyginkite su savu įrašu.

***

Papildoma užduotis (savarankiškas darbas)

Perskaitykite spausdintinį Martino Lutherio Kingo kalbos *I have a dream* tekstą (ir tekstą, ir garso įrašą nesunkiai rasite internete). Atkreipkite dėmesį į raiškos priemones. Kokiomis retorinėmis priemonėmis naudojasi oratorius? Kokį vaidmenį atlieka pakartojimas?

Pabandykite perskaityti kalbą garsiai. Kokiose vietose darytumėte pauzes ir loginius kirčius?

Išklausykite kalbos garso įrašą ir palyginkite su spausdintiniu tekstu. Kur iš tiesų kalbėtojas daro pauzes ir loginius kirčius? Kaip tai keičia teksto prasmę?

Kokią reikšmę turi Kingo balsas, tembras, intonacijos, jų kaita? Kokį poveikį daro klausytojui?

◇ **Atminties lavinimas**

Bet kuriam kalbėtoju, o ypač vertėjui būtina puiki atmintis. Atmintis nelavinama silpsta, taigi atmintį lavinti reikia nuolat. Trumpoji ir ilgoji atmintis lavinamos skirtingai. Trumposios atminties vertėjui reikia tiesiogiai verčiant – įsimenant, kas buvo kalbėtojo pasakytą. Ilgosios jam reikia kaupiant bendrąsias žinias, mokantis terminų. Ilgosios atminties reikia ir iš anksto ruošiantis versti (skaitant atitinkama tema straipsnius, aiškinantis dalykų tarpusavio santykius, veikimo mechanizmus ir pan.). Tiesa, šios žinios taip pat neišlieka labai ilgai (priešingai nei bendrosios žinios), bet jų reikia ilgesniam periodui nei trumpąja atmintimi įsidėmimo pranešimo.

Trumpąjai atminčiai lavinti parankiausi įvairiausi „atsilikimo“ pratimai. Toliau pateikiami keli vertimo teoretikės ir pedagogės dr. Sylvia'os Kalina'os pasiūlyti, kiek modifikuoti pratimai (labai dėkoju Sylvia'ai Kalina'ai už leidimą juos čia pateikti ir labai vertingas nuorodas).

Trumpalaikės atminties lavinimo pratimai**Užduotis žodžiu (darbas grupėje)**

Grupės vadovas diktuoja įvairias skaičių sekas. Užduotis – pakartoti priešpaskutinę paminėtą skaičių seką.

- I. Pradėti galima nuo triženklių skaičių. Pavyzdžiui: 345, 587, 628, 779, 999 ir t. t. Kai vadovas ištaria 587, grupės narys turi pakartoti 345, atitinkamai, kai vadovas ištaria 628, narys turi tarti 587 ir t. t.

Skaičių sekas galima ilginti, pavyzdžiui, pateikti keturženklės ar penkiaženklės skaičių grupes.

II. Pratimą galima daryti sudėtingesnę keliant uždavinį pakartoti antrą nuo galo skaičių grupę. Pavyzdžiui: 3588, 2246, 8787, 9953, 1245... Vadovui ištarus 8787, grupės narys sako grupę 3588, atitinkamai vadovui ištarus 9953, narys taria 2246 ir t. t.

III. Prie skaičių grupių galima pridėti raidžių grupes (šiam pratimui Sylvia'ą Kalina'ą įkvėpė Lietuvos automobilių numeriai). Pavyzdžiui: *ABB 347, BDC 245, UKR 662, ABC 971*... Atitinkamai grupės narys turi pakartoti priešpaskutinę ar antrą nuo galo raidžių ir skaičių grupę.

Ilgalaikiai atminčiai lavinti geriausia yra mokytis tekstus atmintinai. Šitaip kalbų mokėsi ir Platono dialogų dalyviai (Faidras mokosi Lisijo kalbos atmintinai, o paskui mėgina ją pasakyti kaip savą). Parankiausia pradėti mokytis atmintinai poeziją. Poezija turi ypatingą ritmą, kuris padeda įsidėmėti tekstą ir kurį sykiu būtina išlaikyti.

Jeigu iš tiesų norite save išmėginti, mokykitės atmintinai ilgias poetas. Poemos reikalaus iš jūsų ne tik įsidėmėti tekstą, bet ir suprasti jo jungčių logiką, perėjimus, struktūrą.

Paskui galite pereiti prie prozos tekstų. Nepamirškite, kad atmintinai išmokti tekstai turi skambėti natūraliai, sakomi turi būti ne skaitytinės intonacijos.

Taip pat labai geras būdas lavinti atmintį – mokytis atpasakoti, perpasakoti ir pasakoti savas interpretacijas. Atpasakojimas ir pasakojimas lavina ne vien atmintį, bet ir raišką, spontaninę kalbą (žr. toliau). Padeda išmokti atskirti ir perteikti vertinimą, daryti kalbą gyvesnę, raiškesnę.

Nepamirškite, kad įsidėmėti ir įsiminti yra lengviau tai, ką suprantame. Išsiaiškinkite, kas yra sakoma, kaip kas nors sudaryta, kaip veikia, koks yra principas, kokie akcentai. Atlikite teksto ar medžiagos interpretaciją, tada išmokti atmintinai bus lengviau.

Nuo seno egzistuoja ir įvairios asociacijų (žodinių, mentalinių ir vaizdinių) technikos. Tokios asociacijų technikos buvo naudojamos dar Antikos laikais. Jas dažnai pasitelkiame mokydamiesi užsienio kalbų ar mėgindami įsidėmėti kokį nors naują terminą, kurio reikšmė mums neatpažįstama iš jo etimologijos.

Bet dažnai asociacijų technika yra nepatikima: vienas dalykas susiejamas su kitu dalyku pagal panašumą, antrasis dalykas mums paprastai gerai žinomas, lengvai įsidėmimas, bet dažnai jis nėra konkretus. Todėl įsidėmėję asociaciją, galime

prisiminti tik bendrą įvaizdį, išpūdį ir pamiršti, koks buvo konkretus vienetas, kurį turėjome prisiminti.

Pavyzdžiui, vienoje iš pagal Aghatòs Christie novelės ir romanus sukurtoje Mis Marpl (angl. Miss Marple) serijoje viena iš veikėjų susikuria labai ryškią asociaciją ir užmiršta, su kuo konkrečiai ta asociacija buvo siejama. Ji prisimena, kad turėjo būti kažkas, kas siejosi jai su žuvimis, kažkoks kuopinis žuvų vienetas, bet kai jai reikia prisiminti, ką tiksliai ji turėjo įsidėmėti, į galvą jai ateina daugybė variantų, iš kurių nėra nė vieno tinkamo: a mound of cod („šūsnis menkių“), a heap of had-dock („aibė juodadėmių menkių“), nors iš tiesų turėjo būti a pile of carp („rietuvis karpių“) (žr. *Mis Marpl* 2013, S6 E2).

ATPASAKOJIMAS

Atpasakojimas, kaip vienas kalbos lavinimo būdų, užmirštas visiškai nepelnytai. Mokydamiesi perteikti kitų mintis, mokomės dėstyti savąsias. Be to, tam, kad atpasakotume tekstą, turime jį iš pradžių gerai suprasti, išgilinti jį, dėmesingai jį perskaityti, – taigi ugdomė savo teksto supratimo gebėjimus. Maža to, atpasakodami mokomės performuluoti mintį kitais, savais, žodžiais, – taigi įgauname tam tikro kalbinio lankstumo.

Kaip mokytis atpasakoti?

- Iš pradžių pasirinkite kokį nors nedidelį grožinį tekstą ir atpasakokite jo siužetą. Išsirinkite iš teksto vietas, kurių išraiška yra itin svarbi ir kurias reikėtų atpasakojant pakartoti beveik pažodžiui arba atpasakoti vartojant autoriaus žodžius.
- Atpasakokite kokį nors perskaitytą dalykinį tekstą, pvz., trumpą pranešimą, skelbtą spaudoje.
- Rašykite **santrumpas**. Pasirinkite kokį nors ilgą publicistinį svarstomąjį straipsnį ir padarykite jo santrumpą. Stenkitės perteikti visus tris informacijos lygmenis.

Kai išmoksitė susidoroti su šiomis užduotimis, **sunkinkite** savo **užduotis**. Dirbkite grupėmis.

- Išmokite atpasakoti skaitomą tekstą: a) grožinį; b) trumpą žinutę;
- Perskaitykite auditorijoje ilgą svarstomąjį straipsnį ir padarykite jo santrauką žodžiu;
- Perpasakokite kolegų atpasakotą (namuose skaitytą ir ruoštą atpasakoti) tekstą.

* * *

Užduotis žodžiu (darbas grupėje)

Atpasakojimas I. Namuose parinkite ir paruoškite atpasakoti kokį nors straipsnelį ar pranešimą. Pristatykite pasirinktą straipsnį auditorijoje. Atpasakojimas turėtų trukti 4–5 minutes. Auditorija turėtų ir sekti patį pasakojimą, ir žymėtis klaidas.

- A) Atpasakodami visai ne pridėkite savo vertinimo – pasakokite taip, tarsi jūsų nuomonė sutaptų su autoriaus. (Išmėginkite savo jėgas, pasirinkite tokį straipsnį, kurio autoriaus nuomonė iš tiesų nesutampa su jūsiške.)
- B) Atpasakokite visą straipsnį perteikdami autoriaus vertinimą ir tik pačioje pabaigoje pridurkite savo vertinimą.
- C) Atpasakokite su savu vertinimu, įtraukite jį į visą kalbą.

* * *

Užduotis žodžiu (darbas grupėje)

Atpasakojimas II. Perpasakokite kolegų atpasakotą tekstą. Reikia dviejų kalbėtojų. Kalbėtojas K1 ruošiasi namie. Kalbėtojas K2 atpasakoja improvizuotai, spontaniškai. Auditorija vertina pirmąjį kalbėtoją. Pirmasis kalbėtojas vertina antrąjį – ar teisingai perteiktas turinys – ir save, mat kalbėtojas K2 kalbėtojui K1 rodo, ar pastarasis suprantamai pateikė tekstą. Kalbėtoją K2 vertina ne tik kalbėtojas K1, bet ir auditorija.

◇ Pasakojimas ir spontaninė kalba

Geru kalbėtoju tampama kalbant. Kuo daugiau kalbame – pasakojame, dalijamės savo nuomonėmis, diskutuojame, tuo labiau įgundame tai daryti, išlaviname savo įgūdžius ir kalbėjimo, minties dėstymo bei argumentavimo technikas. Jokios kalbos neįmanoma pasakyti gerai nemokant pasakoti. Bet ne kiekvienas mūsų yra geras pasakotojas. Daugelio kalbų neįmanoma pasakyti neturint spontaninės kalbos įgūdžių (žinoma, galime išmokti rašytinę kalbą atmintinai, bet jeigu kur nors strigsime, be spontaninės kalbos neišsikapstysime).

Spontaninės kalbos įgūdžiai yra nuvertinami. Tai ypač gerai girdėti iš mūsų viešojo diskurso – dažnas Lietuvos politikas moka pasakyti iš anksto paruoštą, parašytą kalbą, bet visiškai kitaip kalba paklaustas ko nors iš netyčių, nelauktai. Ir dažnai pastaroji kalba būna daug prastesnė.

Spontaninės kalbos įgūdžių itin reikia vertėjui. Jis turi mokėti spontaniškai rinkti tinkamą raišką, sujungti kalbos dalis, pateikti kalbą kaip visumą, papasakoti ją. Dažnai tai, kas laikoma kokios nors kalbos žodyno ar kitokios raiškos stoka, iš tiesų yra mūsų negebėjimas parodyti savo kalbinius įgūdžius spontaniškai – jeigu turėtume laiko, rastume tinkamą raišką, pavartotume turtingą žodyną ir taip toliau. Spontaninė kalba itin prastėja, kai patiriame stresą, jaudulį, įtampą. Taigi bet kurioje viešojoje situacijoje kalbėti spontaniškai yra dar sunkiau.

Todėl turime lavinti ir savo gebėjimą pasakoti, ir savo spontaninę raišką. Mokytis pasakoti galite ir bendraudami su savo draugais. Ko reikia, kad draugai nenuobodžiautų jums pasakojant kokį nors nutikimą?

- Neišsiplėskite, pasakokite kuo glausčiau;
- Atsisakykite ilgų įžangų ir begalės detalių;
- Pabrėžkite intrigą;
- Nekalbėkite pussakiniais (geri draugai jus, be abejo, supranta iš pusės žodžio, bet pašalinį pašnekovą toks kalbėjimo stilius erzins);
- Šokinėjimas nuo vieno įvykio dalyvio prie kito (... o aš jam pasakiau..., o tada jis man pasakė..., o tada aš jam pasakiau...) – blogas ženklas: neskaidykite įvykio dalimis, pasakykite esmę;
- Stenkitės, kad jūsų pasakojimas būtų rišlus, sklandus ir dinamiškas;
- Pateikite faktus, įvertinkite juos ir pasakykite, kokias emocijas jie jums kelia.

Kalbėtojiui, viešai sakančiam kalbą, labai svarbu įvykius ir faktus *pasakoti*, – ne šiaip dėstyti, o sukurpti nediduką pasakojimą, su pradžia, viduriu ir pabaiga.

Pavyzdys (iš moksleivių ruošų kalbų)

„(...) Paprasčiausias pavyzdys galėtų būti šiuurpus 2001 m. birželio 5 d. įvykis: prie savo sodybos Jonavos rajone buvo nužudytas Raimondas Naujokas. Baisūs bejėgio žmogaus kadrai buvo publikuojami pirmuose laikraščių puslapiuose, kraupi filmuota medžiaga rodoma daugelyje televizijos laidų. Kiekvienas žurnalistas savaip interpretavo nužudymo versijas. Tai suteikė daug skausmo žuvusiojo artimiesiems, šiuurpino visuomenę. Kam viso to reikėjo? Ar nebūtų pakakę kelių patvirtintais duomenimis pagrįstų straipsnių? (...)“

Užduotis raštu

Pasirinkite mėgstamą patarlę, posakį, garsią, priežodžiu tapusią citatą. Pagrįskite, kodėl, jūsų nuomone, ji yra teisinga. Pamėginkite įtikinti skaitytoją. Rašto darbas turėtų būti maždaug 1 psl. ilgio.

***

Užduotis žodžiu (darbas namuose ir per pratybas)

3 radijo žinutės. Parinkite tris svarbias savaitės naujienas iš bet kokios srities. Paruoškite apie kiekvieną jų trumpą žinutę. Žinutė turėtų būti 3–5 sakinių. Žinutėje turi girdėtis, kas įvyko ir kodėl tai yra svarbu (t. y. faktinė ir vertinamoji informacija). Nepridėkite tokių intarpų kaip „tai svarbu, nes...“. Stenkitės parodyti vertinimą kitomis priemonėmis. Žinutė turi būti tikrai glausta. Per pratybas perskaitykite visas tris žinutes iš eilės, darydami tarp jų intonacinius tarpus (bet nesakykite „pirma žinutė,.. antra žinutė“). Jūsų kolegos turi aiškiai girdėti, kur baigiasi viena ir prasideda kita žinutė.

Auditorija taip pat turi būti aktyvi. Klausydamiesi žinučių klausytojai nieko nesizymi. Kai kalbėtojas baigia visą pranešimą, klausytojai pamėgina atkurti skirtinga tvarka visas tris pasakytas žinutes ir jas pakartoti.

***

Spontantinės kalbos pratimai**BBC radijo pratimas I**

Naudokitės diktofonu. Auditorija užduoda kokį nors improvizuotą klausimą išrinktam kalbėtojiui ir šis turi atsakydamas kalbėti 1 minutę. Pagrindinė užduotis – nesikartoti: nekartoti prasminių žodžių, plėtoti savo nuomonę.

Kalbėtojas kalba nepasiruošęs, spontaniškai. Auditorija vertina jo kalbinę raišką ir žymisi klaidas bei kartotus žodžius. Paskui kartu su kalbėtoju ieško galimų sinonimų bei taisyčių.

Pamažu sunkinkite užduotį: siekite ne tik nesikartoti, bet ir nedaryti klaidų bei nenukrypti nuo temos. Vėliau mėginkite pasakyti visą savo poziciją per 1 minutę – t. y. stenkitės tilpti į 1 minutę, pasakyti nuomonę su pradžia, viduriu ir pabaiga.

Pastaba. Šis pratimas lavina ne tik kalbėtojo įgūdžius spontaniškai kalbėti, bet ir auditorijos įgūdį klausytis. Atlikdamas šį pratimą kalbėtojas trumpam tampa oratoriumi ir turi improvizuoti atlikdamas šį vaidmenį: jis turi kalbėti auditorijai, taigi ir išgyventi oratoriaus jaudulį, pratintis būti vertinamas, kritikuojamas. Taip pat mokomasi turtinti savo kalbą – ieškoma sinonimų, aptariama žodžių vartoseną.

BBC radijo pratimas II

Atlikite tą patį pratimą kuria nors užsienio kalba.

BBC radijo pratimas IIa

Atlikite tą patį pratimą su vertimu. Išsirinkite kalbėtoją ir vertėją. O auditoriją padalykite į dvi dalis: tegu dalis klausosi kalbėtojo, o dalis – vertėjo kalbos.

BBC radijo pratimas III

Iš pradžių užduokite klausimą, tik tada išrinkite kalbėtoją – šitaip klausimo visi klausysis vienodai įdėmiai, nors atsakymas nebus toks spontaniškas kaip pirmuoju atveju.

BBC radijo pratimas su perėmimu

Pratimas atliekamas taip pat kaip pirmuoju atveju, tik vieno atsakymo laikas išdalijamas grupei žmonių. Kiekvienas kalba po 20 sekundžių, po 20 sekundžių jo kalbą perima kitas ir tęsia kalbą nekartodamas to, kas jau buvo pasakyta. Jeigu jis nori pakeisti poziciją, turi rasti būdą pereiti prie tokio keitimo.

Pastaba. Šiuo atveju lavinamas gebėjimas perimti estafetę, argumentuoti, daryti tinkamas jungtis.

Modifikuotas BBC radijo pratimas. „Velnio advokatas“

Šiuo atveju lavinamas įgūdis argumentuoti, ieškoti įvairių argumentų *už* ir *prieš*. Pasirinkite kokią nors temą iš anksto (pvz., abortų legalizavimas). Ruoškitės namuose: surinkite visus šalininkų ir oponentų argumentus. Per pratybas auditorijoje kalbėtojas gauna spontaniškai susakytus visus argumentus *už*. Kitas kalbėtojas – visus argumentus *prieš*. Kalbėti reikia iš karto (kalba įrašoma diktofonu). Jeigu jūsų pozicija nesutampa su paskirtąja, tai neturi atspindėti kalboje.

Pastaba. Šis pratimas leidžia labiau įsigilinti į temą, moko atsižvelgti į oponentų argumentus, ruošiantis rinkti ne tik argumentus, bet ir kontrargumentus. Jis taip pat labai svarbus vertėjams, nes mokomasi nerodyti nepritarimo intonacija (ar kaip kitaip) svetimai pozicijai.

Tolesni skaitiniai

Šiame skyrelyje visai neminiu darbo kabinoje verčiant sinchronu specifikos. Neabejotinai, sinchroninis vertimas reikalauja ypatingų įgūdžių. Darbas kabinoje taip pat sietinas su tam tikra „kabinos etika“. Daugiau apie elgesio sinchronu kabinoje normas skaitykite Manuelio Santiago Ribeiros straipsnelyje *Booth Manners* (galite pasinaudoti šia internetine nuoroda <<http://aiic.net/page/1489/booth-manners/lang/1>>, žiūrėta 2014-03-03). Taip pat apie kabinų etiketą *YouTube* svetainėje pasakoja ilgametis vertėjas žodžiu Matthew Perret (<<https://www.youtube.com/watch?v=vZXz6bTB3JE>>, žiūrėta 2013-01-29).

Darbas su mikrofonu yra šiek tiek aprašomas minėtoje Sopero knygoje (žr. Soper 1992, 325–336). Jo knygoje rasite ir daugiau medžiagos apie balsą, tembrą, intonacijas ir artikuliacijas (*ibid.*, 159–197). Šiek tiek joje kalbama ir apie gestus (*ibid.*, 152–159). Lietuvių kalbos fonetikos pratimų pateikiama knygelėje *Lietuvių kalbos fonetikos pratimai* (Petkevičienė 1998). Anglų tarimui skirta išsami Gimsono knyga *An Introduction to the Pronunciation of English* (Gimson 1991). Ruošiant medžiagą skyreliui apie artikuliaciją, šiek tiek naudotasi Rūtos Budinavičienės pateikta medžiaga (Budinavičienė 2005). Įdomi knyga, skirta išsamiai komunikacinei, įskaitant kultūrinę, gestų analizei, yra Alano Cienki ir Cornelia'os Müller sudaryta rinktinė *Metaphor and Gesture* (Cienki, Müller 2008).

Daugiau Sylvia'os Kalina'os atminties lavinimo pratimų rasite jos straipsnyje *Discourse processing and interpreting strategies — an approach to the teaching of interpreting* (Kalina 1992).

Lietuvių kalba įvairaus pobūdžio tekstų retorinę analizę yra atlikusi Nijolė Keršytė, skaitykite jos straipsnius *Rektorių retorika. VU mokslo metų pradžios kalbos* (Keršytė 2005), *Prancūziškas duelis (prezidento rinkimai Prancūzijoje)* (*idem* 2007) bei *Populistinės retorikos magija* (*idem* 2004).

Klaidai, kaip retorinei priemonei, skiriamas skyrelis Arthuro Quinno knygoje *Figures of Speech: 60 Ways To Turn A Phrase* (Quinn 1995). Apie politinį korektiškumą ir kitus kultūrinius ir kalbinius tabu kalbama knygoje *Forbidden Words* (Allan, Burr ridge 2009). Lietuviškai mandagumo ir kitų kalbos etiketo formų raiškai skiriama Giedrės Čepaitienės knyga *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika* (2007).

Na ir galiausiai tie, kurie nori išmokti kokybiškai kvėpuoti ir atsipalaiduoti, ras gausybę įvairiausių jogos mokyklų, kvėpavimo kursų ir meditacijos centrų.

RETORINĖ TECHNIKA: VIEŠOJI KALBA

Jeigu kas nors įrodys ir įtikins mane, kad manau ar elgiuosi neteisingai, mielai pasikeisiu. Aš juk ieškau tiesos, kuri niekam nepakenkė, atvirkščiai, kenkia sau tas, kuris užsispyręs laikosi savo klaidų ir nežinojimo.

Markas Aurelijus *Sau pačiam*

Kaip ir fantastinė Jameso Camerono kino drama, vertimas grindžiamas dviem prielaidomis. Pirmą – mes visi skirtingi: mes kalbame skirtingomis kalbomis ir mūsų pasaulio suvokimą nepaprastai veikia kalbos, kurias kalbame, ypatumai. Antroji – mes visi vienodi: visi galime jausti tokias pačias jausmus, turėti tokias pačias žinias ir taip pat suvokti įvairiausių dalykus, plačiaja ar siaurąja prasme. Be šių dviejų prielaidų vertimo nebūtų.

Lygiai taip pat, kaip nebūtų ir vadinamojo visuomeninio gyvenimo.

Vertimas – tai dar vienas žmogaus egzistencijos sąlygų pavadinimas.

David Bellos *Ar jūs aisy žuvis?*

Šis skyrius skirtas padėti pasiruošti sakyti viešąją kalbą. Jame pateikiama medžiaga, apimanti įvairius ruošimosi ir atlikties etapus: invenciją, dispoziciją, šiek tiek elokucijos, memoriją ir atlikimą. Šis skyrius neturi stambių poskyrių, tik smulkius skirsnius, nes suprastinas kaip vientisas: daugelis ruošos etapų iš tiesų atliekami vienu metu. Jame pateikiu ir įvairių praktinių patarimų, kurių prikaupiau dėstydamas ar kalbėdamas viešai.

Viešoji kalba retorikos teoretikų apibūdinama dvejopai: kaip bet kokia žodinė (šnekamoji) kalbinė raiška (bet koks viešai sakomas diskursas) arba kaip vienas iš viešojo diskurso žanrų (viešojo svarstomoji, arba politinė, kalba). Viešojo svarstomoji, politinė, kalba yra susijusi su viešąja erdve ir raiška joje. Iš tikrųjų būtent ši raiška ir steigia pačią viešąją erdvę. Taigi viešojo svarstomoji kalba turi būti susijusi su viešuoju interesu. Joje turi būti kalbama aktualia auditorijai, su bendru visuomenės interesu susijusia tema.

Paprastai klasikinėje retorikoje skiriami penki viešosios kalbos kūrimo etapai, sutampantys su penkiomis retorinio kanono dalimis.

◇ Invencija

Invencija labiausiai su mąstymu, samprotavimu susijusi retorinio kanono dalis. Jai daugiausia vietos skiriama ir Aristotelio *Retorikoje*. Dažnai invencija yra aptariama kartu su dispozicija, nes samprotavimo takų pasirinkimas iš dalies sutampa su argumentų pateikimu, išdėliojimu.

Retorikos teoretikai pastebi, kad idėjas galima „dauginti“. Tiksliau, kad jos linkusios daugintis. Kuriant būsimo pranešimo turinį, kitaip tariant, dirbant prie invencijos, pravartu pasitelkti du idėjų dauginimo būdus: vadinamąjį *minčių lietu* (arba angl. *brainstorming*) ir *temų medį*.

Visų pirma pasirinkite apytikslę *temą*. Temą, su ja susijusias sąvokas, pirma reikia išskaidyti ir išplėsti, kad nuo jos būtų galima pereiti prie svarstymų.

Nusibraizykite temų medį – kamienas bus jūsų tema, šakos – visos su šia tema kylančios asociacijos, jos dalys ir kita. Pažiūrėkite, kokios potemės tarpusavyje siejasi. Tada išsigryninkite problematiką ir nukapokite nereikalingas šakas. Skirkite temą nuo problemos.

Prieš tai, kai imsitės bet kokio konkretaus darbo su savo viešąja kalba, turite surasti ir aiškiai suformuluoti *problemą*. Rinkitės tik tikrai *problemines temas*. Problemą lengviau suformuluosite, jeigu įkelsite temą į bendresnį kontekstą – problema dažniausiai kyla iš temos ir konteksto sandūros.

Pavyzdžiui, kalbėsite apie viešąją erdvę. Galimi temos kontekstai bus: Retorika ir viešojo erdvė, Atsakomybė ir viešojo erdvė, Etika ir viešojo erdvė, Demokratija ir viešojo erdvė, Viešojo erdvė ir privati nuosavybė, Žurnalistinė etika ir privatus

verslas, Viešoji erdvė ir privatumo laisvė ir kitos. Iš dalies šiuo atveju jau naudojamės dalies ir visumos *topu*.

Tiek skaidant sąvokas, tiek renkant asociacijas ir brėžiant temų medžio šakas, o vėliau jungiant potemes, reikia bendrų atspirties taškų. Naudokitės topika. Retoriniai topai buvo aptarti skyrelyje „Įtikinimo būdai: logosas, patosas, etosas...“ kalbant apie logosą (žr. p. 105–107). Toliau pateikiami keli galimi su viešąja svarstomąja kalba susiję pavyzdžiai.

Retoriniai topai

- **Apibrėžties, definicijos topas.** Pasirinkę kokią nors temą (sąvoką), išsiaiškinkite ir pasižymėkite jos apibrėžtį (definiciją). Pavyzdžiui, kalbate apie *viešąją erdvę*, pateikite viešosios erdvės apibrėžtį. Apibrėžtis gali būti įtraukta ir į pačią kalbą – ji gali eiti tuoj po įžangos. Tokiu atveju svarbu, kad apibrėžtis būtų aiški, skaidri, ne per siaura ir ne per plati. Necituokite per ilgų, sudėtingų apibrėžčių.
- **Kilmės, etimologijos topas.** Kilmės topas yra susijęs su apibrėžties topu. Išskleiskite sąvokos etimologiją. Parodykite, ką ji reiškia, iš kur yra kilusi. Išplėtokite, kaip ji suprantama šiandien, kokios gali kilti su jos supratimu susijusios problemos. Pavyzdžiui, kalbate apie visuomenės dalyvavimą politiniame gyvenime. Aptarkite, ką reiškia sąvoka *visuomenė*, kada ji imama vartoti Lietuvoje, kokių kitų žodžių šiam reikšimui pavadinti buvo siūlyta (tarpukaryje buvusios dar dvi sąvokos: *dauguomenė* ir *viešuomenė*, pastaroji ir dabar yra sinonimiškai vartotina). Palyginkite lietuviškąją sąvoką su angliškąja *society*. Tada aptarkite *politikos* sąvoką ir taip toliau.
- **Priežasties ir padarinio topas.** Vienas svarbiausių topų retoriniame svarstyme. Parodykite dalykų priežastingumą. Galite vadovautis **laiko principu**: pirma buvo priežastis, po jos – pasekmė. Galite iš karto pateikti **kelias priežastis, lėmusias vieną padarinį**. Arba atvirkščiai: **išvardyti vienos priežasties nulemtus kelis padarinius**. Taip pat galite parodyti **grandininę reakciją**:

priežastis → padarinys → padarinys → padarinys →
 (priežastis) (priežastis) (priežastis) → padarinys

Šis topas labai svarbus svarstymui plėtoti. Paprastai jis sudaro dispozicijos *causa*’ą – svarstomąją priežastinę dalį, priežastingumo demonstravimą. Svarstyme priežastingumo topas dar gali skambėti šitaip: **jeigu..., tai...** (*jeigu turime tokias sąlygas, galime tikėtis tokių padarinių*).

Šis topas gali jungtis su priešybės topu, tada svarstyme jis skambės šitaip: ***jeigu ne..., tai...*** (*jeigu taip nebūtų, tai būtų šitaip*).

Pavyzdžiui, didėjanti emigracija iš Lietuvos ir mažtantis gimstamumas lėmė tai, kad Lietuvos gyventojų skaičius per pastaruosius dešimt metų sumažėjo visu milijonu.

- **Gretybės, palyginimo, analogijos topas.** Palyginkite aptariamą dalyką su analogišku, paremtu ta pačia logika. Pasitelkite analogiją, metaforą. Pavyzdžiui, prof. Arūnas Sverdiolas savo knygoje Lietuvos visuomenės struktūrą lygina su koriu.
- **Priešybės, priešpriešos arba dilemos topas.** „Sugretinkite“ su priešingu dalyku. Pasitelkite antitezę. Pavyzdžiui, kalbant apie viešąją erdvę pats paprasčiausias supriešinimas būtų viešosios ir privačiosios erdvės, o sykiu viešųjų ir privačiųjų interesų. Priešprieša paranki ir aprašymui, ir svarstymui, ir įrodymui.
- **Laipsnio topas.** Nustatykite, kokio masto yra koks nors reiškinys, kiek jis yra paplitęs. Palyginkite kelis reiškinius ar objektus kokybiškai ir kiekybiškai, pvz., ar dabartinė emigracija iš Lietuvos didesnė, ar mažesnė, nei buvo prieš dešimt metų, ar labiau tikėtina, kad ji didės, ar kad mažės ir t. t.
- **Liudijimo, autoriteto topas.** Kad paliudijimas svarbus, visi žinome iš moksliniam darbui keliamų reikalavimų. Savo nuomonę būtinai turite paremti autoritetu, t. y. parodyti, kad ne jūs vienas – o kartu su jumis ir kiti protingi žmonės – šitaip galvojate. Stenkitės, kad cituojamas autorius būtų visuotinis autoritetas (t. y. kad būtų autoritetas ne tik jums, bet ir jūsų auditorijai). Venkite remtis savimi kaip autoritetu, kol nesate tapę garsiais išminčiais, oratoriais, ekspertais, visuomenės ar kultūros veikėjais. Rinkitės tokį liudijimą, kuris pateikia apibendrinamąją prasmę. Venkite „šališkų“ autoritetų: pvz., jeigu kalbate apie politinę situaciją – nesiremkite aktyviuoju politiku (jis neišvengiamai priklausys kuriai nors partijai, todėl atrodysite neobjektyvus), remkitės politikos arba kultūros apžvalgininkais, visuomenės veikėjais, filosofais. Paprastai liudijimas pasirenkamas kalbai pradėti arba pabaigti (bet ne vien). Liudijimas gali būti istorinis (pasiremiamas istoriniu autoritetu – klasikais), taip pat tai gali būti liaudies išmintis, patarle tapęs posakis ar panašiai. Jeigu ką nors cituojate, citata gali būti apytikslė, perteikta tiesiogine menamąja kalba. Bet šaltinį reikėtų pasižymėti tikslų.
- **Giminės ir rūšies topas.** Paimkime laibai bendrą temą – paprasčiausią sąvoką „rožė“. Visų pirma šią sąvoką skaidome į bendrybę ir paskirybę, t. y. į giminę ir rūšį. Rožė yra gėlė (giminė), arba augalas (dar bendresnis apibūdinimas), darželių gėlė (ne laukinė). Rūšinis apibūdinimas bus rožės tipas: erškėtrožė, baltoji ar raudonoji rožė (šioje vietoje jau galėsime žymėtis kylančias asociacijas: ko gero, prisiminsite romaną apie raudonąją ir baltąją rožę arba Raudonosios ir Baltosios rožės karą ir t. t.). Galima judėti nuo bendrybės prie paskirybės (dedukcija) ir atvirkščiai (indukcija).

- **Dalies ir visumos topas.** Bet kokią mintį ar temą reikia apsvarstyti kaip visumos dalį. Tarkim, pasirinkite kokią nors aktualią temą ir įdėkite ją į bendresnį kontekstą.

Pavyzdžiui, kalbėsite apie rinkimų sistemą. Galima palyginti rinkimų sistemą Vokietijoje, Austrijoje ir Lietuvoje; apsvarstyti, kuri parankesnė visuomenės interesams atstovauti, kuri palankesnė korupcijai, paieškoti faktų ir skaičių, suformuluoti savo nuomonę.

Pavyzdžiui, kalbėsite apie teisinę sistemą. Galimos temos: *Teisinė ir policinė valstybė: skirtumai ir panašumai, Teisinės sistemos pranašumai, Lietuvos teisės ir tarptautinės teisės nesuderinamumai* ar pan.

Pavyzdžiui, kalbėsite apie žiniasklaidą arba apie politiką. Galimos temos: *Spaudos ir žodžio laisvė, Žiniasklaida ir visuomenė, Politika ir visuomenė* ir kt.

Pavyzdžiui, norėtumėte kalbėti apie visuomenines, bendruomenines, socialines ar kultūros problemas. Galimos temos: *Kaimo bendruomenės šiandien* (dalis), *Vartotojų bendruomenė ir kultūra* (visuma), ir kitos.

Svarstydami judėkite nuo dalies prie visumos ir atgal. Išskirkite pasikartojančius momentus. Pažymėkite išskirtinius dalykus, kurie jums pasirodys itin svarbūs. Palyginkite, kuo jūsų konkreči tema išsiskiria iš temų visumos, iš bendro konteksto.

Ši dalis susijusi su analize ir sinteze. Analizę galima įtraukti ir į pačią kalbos struktūrą: tai visada labai įdomu.

- **Įvairovės topas.** Susijęs su rūšies ir giminės topu. Galima ne tik išvardyti įvairias kokio nors dalyko rūšis (pvz., meilės ar laimės), bet ir jas įvertinti, klasifikuoti, palyginti.
- **Aplinkybių topas.** Kur? Kaip? Kada? Koku būdu? Kokiomis sąlygomis kas nors vyko? Labai svarbus teisinėje kalboje ir pasakojant bet kokius įvykius.
- **Savybių, ypatybių ir asociacijų topas.** Apibūdinkite aptariamo objekto ypatybes, funkcijas, elgesį, veikimo mechanizmą. Aptarkite, kaip tai funkcionuoja ar nefunkcionuoja, kaip turėtų funkcionuoti ir panašiai. Išskirkite ir pabrėžkite kokią nors vieną išsiskiriančią ypatybę. Apibūdinkite, įvertinkite ją.

Kada kuriuo topu remiamės?

- a) Kai pasakojame, aiškiname, kodėl kas nors nutiko ar kas lėmė vienokius ar kitokius rezultatus, ar lems kokius nors rezultatus ateityje, – remiamės *priežasties ir padarinio topu*;
- b) Kai apibūdiname pranešimo temą, kai sakome, apie ką kalbame, kai bandome apibrėžti, apie ką ginčijamės, – remiamės *apibrėžties topu*;
- c) Kai kalbame apie panašumus, lyginame daiktus ar idėjas, naudojames *panašumo, gretybės topu* ir iš panašių dalykų, tiksliau iš jų panašumo, darome išvadas;

- d) Kai kalbame apie tai, kas kokia nors prasme yra priešinga mūsų nuomonei, kokiais nors minčiais, idėjais, kas nepanašu į kokius nors daiktus, – naudojames *priešybės topu* (gretybė ir priešybė sudaro lyginimą, prie jų priskirtina ir analogija bei dilema);
- e) *Laipsnio*, kiekybinio ar kokybinio lyginimo, *topu* naudojames, kai yra lyginami dalykai (nežinomas su žinomu, dažniausiai lyginami kiekliai, skaičiai); kai remiatės statistika ir apskritai ką nors lyginate, turite jausti, kam tai darote, ką toks palyginimas reiškia, – turite aiškiai sakyti, kas už ką daugiau ar mažiau ir kas iš to;
- f) *Liudijimo topas* pasitelkiamas, kai reikia šalininkų jūsų nuomonei paremti, kai esama liudininkų ir pan.;
- g) Kai kalbate apie tai, kokią vietą užima aptariamas dalykas tarp kitų dalykų (siauriau, plačiau aptariate), naudojates *giminės ir rūšies topu*;
- h) Kai išvardijate visą galimą rūšių spektrą, jas klasifikuojate ir įvertinate, norėdami parodyti, kad jų būna pačių įvairiausių, naudojates *įvairovės topu*;
- i) Kai kalbame apie visumą dalykų ar apie vieną dalyką, ar apie dalyką, kuris yra tik reiškinio ar kito dalyko dalis, naudojames *dalies ir visumos topu*;
- j) Kai aptariame, su kuo dalykas siejamas, kokios yra jo savybės – naudojames *asociacijų, ypatybių, savybių topu*; tai labai naudingas topas ruošiantis kalbėti, bet kartais ne toks parankus kalbant, nes gali lemti digresiją;
- k) Kai mums svarbu, iš kur kilę žodžiai, kuriais aptariame dalyką, kokia to dalyko pavadinimo kilmė, ką tai reiškia, – turėtume pasitelkti *etimologijos, kilmės topą*;
- l) Kai pasakojate kokį nors įvykį, nurodote įvykio aplinkybes, naudojates *aplinkybių topu*.

Topais naudojames apmąstydami savo temą, ruošdamiesi kalbėti. Bet kai kuriuos topus pravartu įtraukti ir į pačią kalbą. Ruošdami temą taip pat turime galvoti apie pavyzdžius, rinkti juos. **Pavyzdžių** galima rinktis: iš *aplinkinio gyvenimo (kasdienybės)*, iš *spaudoje aprašytų aktualijų*, iš *savo patirties*, iš *istorijos* (labai paranku paieškoti pavyzdžių savo šalies istorijoje). Pavyzdžių prireikia tiek lyginant, tiek priešinant. Pavyzdžiai gali būti: a) papasakoti įvykliai, b) faktai, c) skaičiai, statistika.

Kaip dirbti su medžiaga?

Jeigu temą jau pasirinkote, pasistenkite paieškoti kuo daugiau įvairesnės medžiagos. Ieškokite:

- faktinės medžiagos: statistikos, visuomenės apklausų duomenų, įstatymų, kodeksų ir t. t.;
- nuomonių, žinomų žmonių pozicijų;

- spaudoje aprašytų pavyzdžių;
- sekite naujausius įvykius, kad bet kada galėtumėte į juos apeliuoti (naudokitės įvairiais kanalais: radiju, internetu, televizija, spauda).

Išsirinkite svarbiausią medžiagą, kurią galėsite pakomentuoti. Sutrumpinkite kiekvieną svarbų punktą iki kelių trumpų sakinių.

Išrašykite punktus atskirai ant lapo ar į atskirą failą, po kiekvienu parašykite savo komentarą (motyvuokite, kodėl jums ši medžiaga svarbi) ir išplėskite jį savo nuomone, pozicija (pridurkite, ką patys apie tai manote).

Rinkite daugiau medžiagos, negu jums iš tiesų reikės. Vėliau ši medžiaga ir jūsų komentarai sudarys kalbos tankį.

Jeigu medžiagą gerai perpratote, galėsite kalbėti bet kokia pasirinktos temos poteme tik šiek tiek pakreipdami atsirinktą medžiagą.

Kai surinkote medžiagą, apibrėžkite savo preliminarią *poziciją*. Tada imkite rinkti argumentus ir kontrargumentus. Tik surinkę visus galimus (ar jums žinomus) argumentus ir kontrargumentus, galutinai apsispręskite, kokia bus jūsų pozicija.

Atsirinkite iš visos temos tik vieną konkretų aspektą ir suformuluokite *pagrindinį kalbos teiginį*. Nesistenkite aprėpti visko, kalbėkite konkrečiai. Pateikite jūsų svarstymą patvirtinančių *pavyzdžių*. Rinkitės konkretesnius žodžius (ne bendrybes). Ir temą, ir problemą formuluokite konkrečiai.

Palyginkite šiuos pavyzdžius:

A kalbėtojas	B kalbėtojas
Šiandien norėčiau pakalbėti apie ekologiją.	Seniai svarstau, kas turima omeny, kai kalbama apie „ekologinę edukaciją“. Šiandien norėčiau pasidalyti savo mintimis ir su jumis.
Kuo ši tema aktuali?	Ar galėtume sakyti, kad bent jau kuris nors iš mūsų – „ekologiškai išprusęs žmogus“?

A kalbėtojas kada nors taip pat prieis prie „ekologinės edukacijos“, nes tai ir yra jo tema, bet jis jau apėmė pernelyg platų spektrą, nes pradėjo kalbą nuo bendrybės. Veikiausiai jis neįsitels į reglamentą, o klausytojai praras dėmesį.

Būtinai suformuluokite *konkretųjį* savo kalbos tikslą. Ir kryptingai jo siekite. Galite iškelti sau klausimą, į kurį mėginsite atsakyti visa savo kalba. Toks klausimas turi tapti kalbos ašimi.

* * *

Užduotis žodžiu (darbas grupėje, per pratybas)**Improvizuota kalba**

Pasitikrinkite, ar gerai išmanote savo medžiagą.

Pamėginkite kalbėti spontaniškai – ekspromtu. Leiskite kolegoms suformuluoti konkrečią jūsų kalbos potemę (kalbos pavadinimą). Ruoškitės 10–15 min. Naudokitės ta medžiaga, kurią esate paruošęs savo temai (tiksliau, prisiminkite, ką jau esate sužinojęs, pasiruošęs).

Pavyzdžiui, ketinate kalbėti apie euro įvedimą Lietuvoje. Pasakykite kalbą tema: *Lietuvių baimė ir pasyvumas: ar mes laukiame permainų?*

* * *

Kaip minėjau, nepakanka ruošiantis pririnkti argumentų, reikia ir nuspręsti, kokia bus jų seka. Ieškodami tinkamiausio argumentavimo tako visų pirma turime atsigręžti į problemą. Kokia yra problema? Kiek ji mums svarbi ir aktuali? Kiek opi? Kiek aktuali jūsų pozicija jums ir jūsų priešininkams? Ar bus, kas prieštarauja? Ar argumentai yra patikimi, tikėtini? Ruošdamiesi atsakykite į šiuos klausimus. Nepamirškite laikiškumo, relevantiškumo bei aktualumo.

Argumentus galima dėti įvairiai. Kaip kalbėta skyriuje apie retorinį samprotavimą, pačia bendriausia prasme argumentavimo takai gali būti dedukciniai arba indukciniai. Kitaip tariant, arba einame nuo bendrybės prie konkretybės (bendresnį teiginį remiame konkrečiais pavyzdžiais), arba einame nuo konkrečių pavyzdžių prie apibendrinimo (kuris ir yra mūsų teiginys). Smulkiau apie tai žiūrėkite minėtą skyrių, nuo p. 80 ir toliau. Pridėję vertinimą ir jausmus, gautume kiek smulkesnius argumentavimo tipų planelius.

Argumentavimo tipai**1. Faktas → vertinimas → emocija**

Mano kambario plotas 12 kv. m. Mano kambarys per mažas. Jame jaučiuosi nejaukiai.

2. Teiginys → faktas → vertinimas, nuomonė → emocija → siūlymas veikti → galimi padariniai

Lietuvos politikoje yra per mažai moterų. Daugiau nei pusė šalies gyventojų yra moterys. Bet tarp vadovaujančias pareigas einančių politikų moterų yra mažiau nei 15 procentų.

Taigi daugeliui moterų politikoje arba tiesiog nėra atstovaujama, arba jų interesams atstovauja vyrai. Nežinau, ar tikrai vyrai gali tinkamai atstovauti visiems moterų interesams?.. Kartais man atrodo, kad jie negali tinkamai spręsti, ką moteris gali ar turi daryti su savo kūnu, kiek laiko ji turėtų likti namuose po gimdymo, su kokiomis problemomis ir kokia diskriminacija ji susiduria visuomenėje ir kaip to išvengti. Tokia moterų ir vyrų atstovavimo disproporcija lemiamą nuo jaunų dienų. Nors mokyklų klasėse yra taip pat daugiau mergaičių nei berniukų, ir mergaitės yra daug pažangesnės, jos mažiau skatinamos reikšti savo nuomonę. Tad pradėti reikėtų nuo mokyklos. Galbūt tada ilginiui mes užsiaugintume daugiau moterų politikų...

3. Analogija → priešybė → sugretinimas, sintezė

Modelis: *Tai primena... Tai visai nepanašu į...* Paralelės, vertinimas.

Šis argumentavimo tipas siejasi su kalbos išdėstymu pagal schemą: **Tezė** → **antitezė** → **sintezė**

Ką lietuviai teigė apie save XVII a. Kam save priešino. Ką tai apie juos sako (pvz., jautėsi artimesni Vakarams nei Rytams).

Tai tik dalis galimų argumentavimo tipų. Jie veikia rodo, kaip pateikiamas argumentas, nei kaip išdėliojami visi argumentai kalboje. Iš dalies argumentavimo tipai priskirtini invencijai, nes turime juos apgalvoti, rinkdamiesi parankiausią būdą pateikti savo samprotavimą. Bet iš dalies jie yra susiję su dispozicija – kalbos struktūra, jos dalių išdėliojimu.

◇ Dispozicija

Dispozicija yra su kalbos struktūravimu, dėliojimu susijusi kalbos ruošimo dalis. Pačia bendriausia prasme, kalbos schema gali būti taip pat indukcinė arba dedukcinė. Taip pat yra įvairių būdų pateikti kalboje argumentus (kelis jų minėjau, žr. p. 113–140).

Bet kiekviena kalba turės dar ir atskiras dalis. Pats bendriausias elementariausias skirstymas:

- pradžia, įžanga,
- dėstymas,
- išvados, pabaiga.

Žinoma, ruošiant rimtą kalbą tokio plano nepakanka (nors jis vis tiek galioja). Todėl visai kalbai ar tik jos dalims yra siūloma daugiau įvairių planų.

Dėstymo planai

1. Chronologinis. Aplinkybių

Praeitis – dabartis – ateitis

Pirma, antra, trečia...

Pirmiausia... galiausia.

Kas, kur, kada, kaip nutiko?

Šis planas labai parankus pasakojimams. Jį galima pasitelkti ir pasakojamam pavyzdžiui, faktams pateikti. *Pirma, antra...* schema dažnai naudojama pateikiant akademinį pasakojimą. Šis kalbos planas gali būti susijęs ne tik su aplinkybių, bet ir priežasties ir padarinio topu. Jeigu jūsų kalba nėra istorija-sakmė, pagal šį planą nepatartina komponuoti visos kalbos, nes kalbos akcentas, kalbėtojo pozicija atsiduria pačiame gale ir klausytojams pasidaro nuobodu jų laukti. Pačia bendriausia prasme, šis planas yra indukcinis (nuo paskirybių einama prie išvadų, apibendrinimo, nors pagal šį planą gali būti pateikiami tik pavyzdžiai, ar pavyzdys, o išvada piršis savaime).

2. Klasikinis

Tezė – antitezė – sintezė

Tinka pateikti kontraversiškomis temoms, nuomonėms, sprendimams, diskusijai. Pagal šį planą pateikiami visi argumentai *už*, paskui visi argumentai *prieš* ir padaroma išvada (teigiama arba neigiama). Dažniausiai argumentai *prieš* paneigiami arba parodomi kaip nepakankami. Šiuo planu gali būti grindžiamos ir atskiros kalbos dalys (tarkime, kai kalboje pateikiami pakaičiui argumentai *už* ir *prieš*, kiekviena iš šių smulkesnių dalių savo ruožtu grindžiama šituo pačiu planu). Nors šis planas labai gerai atskleidžia svarstymą ir visus argumentus bei kontrargumentus, jis yra sauskas, nes grindžiamas kvaziloginiu svarstymu. Jis gali sužavėti savo logine struktūra ir darna, bet jam gali trūkti pavyzdžių, įtaigumo, emocinio įtikinamumo.

3. Problemos sprendimo

Problema – kontekstinė situacija – sprendimo paieškos – sprendimas

Puikus planas, kai reikia analizuoti konkrečią problemą. Taip pat tinka analizuoti naujus siūlymus, skatina susimąstyti, provokuoja. Paremtas dedukcija. Tad kartais atrodo šiek tiek dirbtinokas ir nuobodokas, nes problema aptariama pačioje pradžioje, paskui

ilustruojama, įkeliama į platesnį kontekstą. Labai dažnai problemos pateikimas jau numano sprendimą, tad iš tiesų visos kalbos pagal tokį planą nebūtų įdomu klausytis.

4. Vadinamasis žurnalistinis

Konkretu – bendra – išplėtimas

Įžanga – ataka (išskirtina, konkretu) – išplėtimas – bendra, visuotina – pabaiga

Tai yra tikrasis indukcinis kalbos planas. Deja, bet šiam planui būdingos visos indukcinės paklaidos, tačiau sykiu jis yra patrauklus žiūrovui ir klausytojui.

Kalba pradedama nuo konkretybės, paskirybės (kokio nors pavienio pavyzdžio) ir einama prie bendresnių dalykų, dėstant yra plečiama tai, kas buvo sakoma pradžioje. Konkretybė įkeliama į bendresnį kontekstą ir galiausiai apibendrinama kaip universalybė, parodoma platesnė perspektyva.

Šiuo planu dažnai grindžiamos televizijos laidos. Geresnių jo įgyvendinimo rezultatų pasitaiko rašytiniuose tekstuose. Deja, bet prasteni jų susiję su sensacijos „kaldinimu“ iš paskiro atsitiktinio atvejo, per plačiu apibendrinimu, dalykų ištraukimu iš konteksto ir kitomis paklaidomis.

5. Vadinamasis šnekamosios (viešosios) kalbos planas (dedukcinis)

Tikslas (klausimas) – propozicija (teiginys, atsakymas) – argumentai – veiksmas (sprendimas, siūlymas)

Įžanga (kalbos objektas) – propozicija (teiginys) – argumentavimas – veiksmas (galimas, siektinas) – pranašumai (pabaiga)

Šis planas yra įprasčiausias ruošiant viešąją kalbą. Jis yra dedukcinis, nes pradedama nuo aiškiai suformuluoto tikslo ir teiginio. Iš esmės pagal jį atsakymai pateikiami jau kalbos pradžioje, ir toliau pozicija tik paremiama argumentais. Šiek tiek gali skirtis jo pradžia ir pabaiga. Bet šis planas gali būti skirstomas į smulkesnes dalis.

Taip pat svarbu pažymėti, kad jokia būdu ne kiekviena viešojo kalba yra grindžiama šiuo planu. Viešųjų kalbų pasaulis daug įvairesnis ir daug mažiau prognozuojamas.

Vieni seniausių žinomų retorinių kalbų planų pateikiami jau pirmuosiuose teisinės retorikos vadovėliuose. Tiesa, šie planai geriausiai ir galiojo būtent teisinėms, teismų kalboms, nes buvo susiję su teisinėmis realijomis: daiktiniais įrodymais, liudininkais ir taip toliau. Tokio teisinės kalbos plano dalys buvo šios (Aristotle 2007, 32–33 ir kitur):

- *Ižanga* (gr. prooemion),
- *Pasakojimas, įvykių dėstymas* (gr. diēgēsis),
- *Irodymai* (gr. pistis),
- *Pabaiga* (gr. epilogos).

Šio skirstymo laikėsi ir politinių kalbų kūrėjai, nors politinėms kalboms jis nebuvo labai parankus, nes jų medžiaga ir tikslai skyrėsi nuo politinės kalbos.

Mokydamiesi įtikinamai samprotauti bei dėstyti savo mintis, retorikos studentai rašydavo įvairias užduotis, retorinio samprotavimo pratybas. Viena tokių populiarių rašto pratybų formų buvo vadinamoji *chrija* (gr. *chreia*). Ji buvo praktikuojama iki pat XX a. kaip argumentavimo technikos lavinimas. Tiesioginė žodžio *chrija* reikšmė – *būtinybė, reikiamybė* (iš gr. *chreiodes*). Paprastai tai būdavo pamokomoji kalba, kokios nors patarlės, sentencijos, skambios minties išplėtojimas ir jos teisingumo pagrindimas: žmogaus veiksmas, mintis, sakinyš, tezė buvo išaiškinama ir įrodoma.

Užduotis būdavo tokia: įrodykite, jeigu teisinga; atmeskite, jeigu melaginga.

Chrija galėjo būti dedukcinė (klasikinė), indukcinė ar laisvoji. Toliau pateikiamas dedukcinės (klasikinės) chrijos (svarstomosios kalbos) planas – jis neblogai iliustruoja, kaip iš tiesų kalboje atrodydavo tam tikros dalys, kaip jos viena kitą paremdavo, pratęsdavo ir papildydavo (naudotasi XIX a. rusų gimnazisto rašyta chrija, pateikta knygoje *Retorikos pagrindai*, žr. Michaljskaja 1996, kalba ir pavyzdžiai yra kiek pakeisti, pritaikyti prie šiuolaikiškesnio stiliaus). Visos tos pačios kalbos dalys (tik nebūtinai tokia tvarka) tebėra naudojamos argumentuojamojoje kalboje ir šiandien (pvz., griežtosios klasikinės chrijos schema paprastai būna paremtas mokslinis straipsnis).

Griežtoji chrija (dedukcinė, analitinė)

Patarlė: „Mokslo šaknys karčios, bet vaisiai saldūs“. Patarlė laikoma teze.

8 dalys

- I. Antpuolis, ataka
- II. Parafrazė
- III. *Causa*, priežastingumas (grynasis svarstymas, priežastis, prielaida ir išvada)
- IV. Priešybė, sugretinimas (*contrarium*)
- V. Gretybė, palyginimas (*simile*)
- VI. Pavyzdys
- VII. Liudijimas (autoriteto patvirtinimas)
- VIII. Pabaiga, išvados

I. **Antpuolis, ataka**

Pagiriamas arba aprašomas tezės autorius arba žmogus, pasakęs ar padaręs ką nors, kas susiję su chrijos tema („pagiriamas autoritetas“).

Pavyzdžiui: Šio posakio, tapusio patarle, autorius – Isokratas, daug triūsęs mokslo bei išsilavinimo labui, šią ištarbę išbandė ir patvirtino savo patirtimi.

II. **Parafrazė** (aprašymas, aprašomoji figūra) arba **ekspozicija** (išdėstymas, aprašymas)

Išdėstoma, aprašoma, kitais žodžiais pasakoma tema.

Pavyzdžiui: Ši Isokrato mintis turi perkeltinę reikšmę. Mąstytojas lygina mokslą su vaismedžiu: šaknys – tai mokymosi pradžia, o vaisiai – gautos žinios ir įvaldytas menas. Taigi siekiantis žinių turi, anot Isokrato, iškęsti triūsio kartelį ir vargus. O visa tai nugalėjęs jis pasieks trokštamą naudą ir įgaus pranašumą.

III. **Causa, priežastingumas** (priežastis, prielaida). *Priežasties ir pasekmės arba prielaidos ir išvados topas*

Topai: *jeigu..., tai...; arba..., arba...*

Prielaidų gali būti kelios. Jos vartojamos tezei-temai pagrįsti.

Pavyzdžiui:

1. *Šaknys, t. y. mokslo pradžia, susijusios su tam tikrais nemalonumais todėl, kad:*

- a) *pradedančiojo mokinio sugebėjimai dar neišlavinti: protas dar lėtas ir nepagavus, atmintis netvirta, o valia per silpna, kad mokinys susikauptų ir išlaikytų dėmesį, kol suvoks ir perpras mokomą dalyką;*
- b) *iš pradžių mokinys susiduria su įvairiausiomis mokslo bei meno smulkmenomis, kurios jam atrodo neįdomios ir dažniausiai praktiškai nepritaikomos. Kad šiuos dalykus suprastų, mokinys turi ilgai ir stropiai atsidėjęs dirbti, dažnai kartoti ir atlikti daug pratimų;*
- c) *mokinys dar nesupranta elementariųjų žinių naudos ir mokosi ne itin stropiai, dėmesingai ir kantriai.*

Perėjimas. *Tas, kuris įveiks šiuos menkus sunkumus, įsitikins, kad*

2. *mokslo vaisiai, t. y. įgautos žinios, teikia malonumą, nes:*

- a) *žinios, įgūdžiai ir išsilavinimas – patys savaime, net jeigu nėra tiesiogiai pritaikomi praktiniame gyvenime, teikia juos turinčiam žmogui didį malonumą: plečią jo akiratį, praturtina pasaulėžiūrą, keičia jo santykį su žmonėmis, valstybe, visuomene;*
- b) *teikia žmogui materialinę naudą ir leidžia įgauti pranašumą visuomenėje bei valstybėje.*

IV. **Priešybė** (*contrarium*). *Priešybės topas*

Jeigu ne, tai...

Jeigu šis teiginys neteisingas, tada...

Pavyzdžiui: *Kas nenori būti varžomas, kas neturi kantrybės įveikti kelyje į tikrąjį žinojimą pasitaikančius neišvengiamus mokymosi sunkumus, tas negali tikėtis gauti ir jokie mokslo, meno bei išsilavinimo teikiamo pranašumo ar naudos.*

V. **Gretybė, palyginimas** (*simile, comparatio*). *Gretybės, analogijos topas*

Patvirtinama tema. Pasitelkiama analogija (pavyzdys iš skirtingos srities, bet paremtas ta pačia logika).

Pavyzdžiui: *Pažvelkime į žemdirbį: kiek kruopštaus darbo ir pastangų jis įdeda, kad surinktų savo derlių. Ir kuo sunkesnis darbas, tuo daugiau džiaugsmo ir pasitenkinimo teikia vaisiai. Kuo rūpestingiau jis ruošia dirvą, tuo didesnis jo derlius. Tokių pačių sąlygų reikia ir mokslo teikiamai naudai gauti.*

VI. **Pavyzdys** (*exemplum*), **pasakojimas**. Faktai, statistika, įvykiai (papasakojami)

Pateikiamas koks nors aktualus, svarbus pavyzdys. Pavyzdys turėtų paremti poziciją. Negriežtoje chrijoje pavyzdį galima pasitelkti ir IV ar V punktui paremti.

Pavyzdžiui: *Istorijoje galėtume rasti daug pavyzdžių, liudijančių, kad stropų, kruopštų darbą vainikuoja ištis vertingi vaisiai. Štai mikčiojantis graikas Demostenas – tik kruopščiu kasdieniu darbu ir užsispyrimu pelnęs garsaus oratoriaus šlovę.*

Visuotinai žinomą pavyzdį galima paremti ir pavyzdžiu iš savos istorijos. Štai kalboje, pateikiamoje kaip pavyzdys XIX a. rusų gimnazistams, toliau minimas Petras Didysis – *pirma pats nuėjęs tą kelią, kuriuo vėliau vedė savo pavaldinius.*

Šiandienėje kalboje dažniausia pasitelkiamas aktualus pavyzdys iš kasdienio gyvenimo (paprastai viešojo). Tai gali būti iš spaudos paimta istorija, faktai, statistika. Papasakota ir pakomentuota, išplėsta sava nuomone.

VII. **Liudijimas** (*testimonium*)

Paremiame savo poziciją koku nors istoriškai svariu autoritetu. Gali būti ir kitojie liudijimai – liaudies išmintis, patarlė, posakis, citata. Autoritetas turėtų būti nešališkas (jeigu jūsų kalba politinė, autoritetas gali būti arba istorinė politinė asmenybė, arba politikos apžvalgininkas, arba filosofas, kultūrologas ir pan.).

Pavyzdžiui: *Tą patį, ką sako Isokratas, tvirtina ir Hesiodas – kelias į gerovę status ir erškėčiais klotas, bet kai pasieki viršūnę, eiti tampa malonu.*

Toliau galėtų būti tiesioginė citata.

VIII. **Pabaiga, išvados** (*conclusio*)

Pabaigoje reikėtų susumuoti tai, kas pasakyta, priminti savo poziciją. Seniau gera pabaiga buvo laikyta pamokomoji išvada arba moralas. Šiandien, priešingai, tokia pabaiga nelaikytina gera, ypač jeigu kalba jaunas žmogus. Pabaiga galėtų provokuoti, skatinti susimąstyti. Tai galėtų būti iššūkis, kartais ir retorinis klausimas (bet tik tais atvejais, jeigu jūs jau pateikėte savo poziciją ir jūsų paties galimas atsakymas jau numanomas iš jūsų pasakytos kalbos).

Šiame chrijos plane yra išskirtas tik vienas perėjimas (trečioje dalyje), bet iš tiesų perėjimai, nors ir ne tokie pastebimi, yra tarp visų dalių. *Perėjimas* yra labai svarbus kalbos elementas.

Kaip minėjau, chrija galėjo būti ne tik dedukcinė, bet ir indukcinė bei laisvoji.

Indukcinę (svarstomąją) chriją paprastai pradėtume ne teiginiu, o konkrečiu pavyzdžiu. Toliau eitų visos kitos dalys ir galiausiai pabaigoje pateiktume savo teiginį – paprastai kaip išvadą. Taigi judėtumėte nuo konkretybės prie bendrybės.

Laisvojoje chrijoje dalys komponuojamos laisva tvarka – tarkime, pavyzdys galėtų būti įterpiamas į svarstomąją dalį (priežastingumo demonstravimą, patį kvaziloginį svarstymą) ar panašiai. Taip pat galima praleisti pavyzdį, liudijimą ir palyginimą, jeigu jūsų svarstymas ilgas ir svarbu išvardyti visus argumentus. Vietoje antpuolio galima pavartoti parafrazę – išplėsti, išaiškinti temą.

Laisvosios svarstomosios kalbos planais paremta viešoji politinė kalba, ko gero, skamba patraukliausiai, įdomiausiai. Bet jos klausantis gali būti sunku sekti mintį, dažniausiai tokios kalbos klausytojas gauna papildomą užduotį – išsilukštenti pagrindinį teiginį, pagrindinę mintį, poziciją pats. Tai nereiškia, kad geroje laisvojo plano kalboje jų neliks, bet jų raiška dažnai nebus tiesioginė. Tokios kalbos eigą taip pat bus sunku prognozuoti.

Laisvojo plano kalbos sunkiausias ir vertėjams. Ir vis dėlto žinodamas, kokios iš viso gali būti viešosios kalbos dalys, vertėjas gali šiek tiek numanyti ir laisvojo plano kalbos eigą.

Svarbu, kad jūsų svarstomoji kalba būtų aiški, aktualia tema, problemiška, relevantiška (tikrai svarbi), rišli, nuosekli (pasirinkus laisvąjį kalbos planą dažniau pasitaiko nedarnių, nerišlių kalbų, šokinėjimo nuo vieno dalyko prie kito). Gera kalba visada yra „auganti“, joje yra slinkties, dinamikos. Gera kalba logiškai nuosekli, neprieštaringa, darni. Ir taisyklinga.

Praktiniai patarimai

Kaip atrodo kai kurie jūsų pasirinkti samprotavimo takai konkrečiame darbe?

Analitika (kvaziloginė demonstracija) – remiamės loginėmis išvadomis (t. y. tiesiogiai rodome svarstymą), tai dedukcinio modelio dalis, susijusi su vadinamuoju loginiu samprotavimu.

Dialektika – remiamės tikėtinomis, galimomis išvadomis (*jeigu yra taip / gali būti taip / tikėtina, kad yra taip.., tai / tada yra / gali būti, tikėtina, kad yra taip...*). Gali būti paremta tiek dialektine dedukcija, tiek dialektine indukcija. Rodome visą išplėtotą silogizmą.

Hipotetinė indukcija: *jeigu bus taip... tada bus taip* (remiوسي prielaida, kad kas nors būna, kai būna; tad jeigu bus taip... bus šitaip).

Dilema: ką rinktis? *Jeigu bus taip, bus taip* (blogai); *jeigu bus šitaip – bus anaip* (blogai). Toliau galima rodyti, koks blogis yra mažesnis, ar pateikti argumentą, paremtą visai kita prielaida, kuri galiotų bet kuriuo atveju.

Atmetimas: *jeigu yra šitaip ir šitaip, negali būti anaip; yra šitaip, vadinasi, nėra anaip.*

Pradžia. Niekada nepradėkite kalbos rašyti nuo įžangos – atlikite šitą darbą pabaigoje. Pradžioje galite pasakyti, kodėl tema mums aktuali. Nepamirškite, kad pradžia – tai užuomina į visą jūsų kalbą, tai jūsų stilius, pozicija, laikysena, retorinis vaidmuo: jeigu paėmėte toną – laikykite jį iki galo (taip pat ir balso toną).

Klausimas. Pradėkite ruošti kalbą nuo klausimo formulavimo. Suformuluokite jį aiškiai. Jis turi „tempti“ visą kalbą, organizuoti ją.

Atsakymas. Propozicija. Pateikite teiginį, atsakantį į jūsų klausimą. Iš visos jūsų kalbos turi būti aišku, kaip jūs pats atsakysite į iškeltą klausimą. Ir atsakykite į jį.

Padalijimas, išdėstymas. Pristatę temą, padalykite, suskirstykite ją dalimis (pagal pasirinktą topiką).

Klasifikacija. Klasifikuodami nepamirškite, kam tai darote, – kad ką nors išskirtumėte, rastumėte dalyko vietą tarp kitų dalykų. Būtinai parodykite savo vertinimą. Nepateikite klasifikacijų dėl klasifikacijų – jos niekam neįdomios.

Darykite prielaidas. Darykite jas atvirai, įtraukite į savo svarstymą klausytojus. Demonstruokite savo loginį mąstymą, protą, įvertinkite situaciją.

Atpažinkite. Rodykite, kas jums ir klausytojams bendra. Klausytojai nelabai mėgsta, kai kalbėtojas save jiems priešina – šitaip visi jūsų klausytojai automatiškai tampa jūsų priešininkais. Atpažinti malonu. Dar maloniau, kai kalbėtojas puikiai apibendrina klausytojams ir kalbėtojui bendrus bruožus.

Digresija. Venkite per didelių digresijų. Jeigu jūsų kalba yra apie eutanaziją, net jeigu kalbate religijos kontekste, nepritraukite dar ir abortų temos – tai bus per tolimesnė digresija. Nepamirškite, net anekdotas, pajuokavimas taip pat yra digresija. Dažnai humoristinis intarpas patraukia per daug dėmesio, ir atitraukia nuo pagrindinės temos – viskas, kas lieka klausytojo galvoje po kalbos, geras juokas.

Skaičiai. Prisiminkite, kad *ketvirtadalis* mums sako daugiau nei *25 proc.* – lyginkite tūrius, plotus ir skaičius su konkrečiais apčiuopiamais, pažįstamais dydžiais. Nepersistenkite ir nepateikite per daug skaičių, – klausytojai vis tiek neišlaikys jų galvoje. Bet nepamirškite, kad net ir šiuo atveju reikia orientuotis į auditoriją, – pvz., akademinę auditoriją gali suerzinti jūsų netikslumas arba buitiškumas. Tad ten, kur reikia tikslų skaičių, sakykite tikslus.

Citatos. Pagalvokite, ar verta tiksliai cituoti. Cituokite tada, kai norite parodyti kieno nors ištaros absurdiškumą. Jeigu norite paliudyti, paremti savo kalbą autoritetu, geriau perteikite citatą menamąja kalba, pacituokite esmę. Rinkitės tokias citatas, kurių nepamiršite ir kurias galėsite pavartoti įvairiose situacijose. Būtinai įvardykite autorių (pasakykite vardą, pavardę, pareigas ar profesiją – jeigu autorius auditorijai gali būti nežinomas, pradėkite nuo jo profesijos ir pareigų, auditorija išgirs, kad tai autoritetas ir įdėmiau klausysis). Pirma įvardykite autorių, tik po to sakykite citatą. Citatą galite pradėti žodžiu „cituojau“, o baigti – „citos pabaiga“. Arba tiesiog išskirti intonacija. Visada žinokite tikslų šaltinį. Įvardykite autorių net tada, kai citata turėtų būti daugelio žinoma – jeigu kas nors auditorijoje bus užmiršęs jos autorių, jo mintys per daug nukryps, jis mėgins prisiminti autorių ir nesiklausys kalbos. Nepalikite citatos vienišos – paaiškinkite ją, išskleiskite, susiekite su savo kalba.

Nevartokite klišių ir retorinių pertarų: tai jau su elokucija susijęs patarimas, bet dažnai tokias klišes pasitelkiame kaip kalbos dalies jungtis ir jos šlykščiai prikimba – *kaip mes visi žinome, nesuklysiu pasakęs* ir panašiai. Auditorijoje visada bus tokių, kurie paprieštaraus, kad žino ne visi, ir kalbėtojas labai net klysta taip sakydamas.

Pabaigoje. Pabaiga gali būti pati įvairiausia. Bet svarbiausia, kad, kaip ir pradžia, ji būtų *viena*. Pasakykite, ką aptartas dalykas reiškia, atverkite perspektyvą (ką tai nulems ateityje ir pan.). Napatartina baigti savo kalbos neišskleista, nepaaiškinta svetima citata – šitaip savo kalbos nuopelnus leidžiame priskirti kitiems. Be to, tokia citata gali būti neaiški, ne visai sutapti su mūsų tema ar pozicija ir taip toliau. Jeigu labai norisi baigti kalbą retoriniu klausimu, įsitikinkite, kad jis išties retorinis – t. y. kad į jį atsakėte ar atsakymas yra tikrai numanomas iš visos jūsų kalbos. Neatverkite gale klausimu naujos temos. Jokiu būdu nemoralizuokite. Ir privenkite šūkių – ypač nerelevantiškų (tokių kaip *Tegyvuvoja Lietuvos moterys!* ar panašių).

Užduotis žodžiu (darbas grupėje, per pratybas)

Improvizuotas ginčas

Pasirinkite kokį nors prieštarinę, ginčus keliantį klausimą, į kurį dalis auditorijos atsakytų *taip*, o dalis – *ne*. Tarkime, jūsų tema: *Ar reikėtų Lietuvoje leisti rašyti dokumentuose ir viešuosiuose užrašuose pavardes ne lietuviškais rašmenimis?*

Pasiskirstykite į 2 grupes:

- a) *už*;
- b) *prieš*.

Dirbdami grupėse ieškokite argumentų:

- a) faktinių (duomenų, statistikos);
- b) istorinių;
- c) politinių;
- d) etninių, emocinių.

Patikrinkite gyvame ginče su priešinga grupe, ar pakankamai įtaigiai formuluojate savo argumentus.

◇ Užomina apie elokuciją

Šioje knygoje daug dėmesio elokucijai neskirsiu – nors tiesą sakant, joje vienaip ar kitaip apie elokuciją buvo kalbama visą laiką.

Elokucijai retorikos istorijoje buvo skiriama labai daug dėmesio – retorika net buvo tapatinama su stilistika. Klasikai į elokuciją žiūrėjo kiek kitaip – kaip minėjau, Aristoteliiui *Retorikoje* ji nebuvo labai įdomi, jis elokuciją labiau siejo su *Poetika*.

Šiandien į elokuciją, ko gero, taip pat reikėtų žvelgti kiek kitaip. Ji sietina su bendrąja kalbine situacija, konkrečiu kalbos įvykiu. O teorine prasme jai aptarti šiandien galime pasitelkti lingvistinę pragmatiką ir kitas teorijas.

Vienas pagrindinių tinkamos elokucijos – kalbos raiškos – reikalavimų yra stiliaus ir kalbos temos bei kalbėtojo pozicijos (jo pasirinkto etoso ir patoso) atitikimas.

Skambi, didinga, griežta, itin išraiškinga, „stipri“ kalba tinka tada, kai kalbama labai opiomis situacijomis, kai kalbėtojas turi labai tvirtą poziciją, kai situacija yra išskirtinė. Kitaip tariant, **stipri kalba – stipriai situacijai ir stipriai asmenybei**. Stipri kalba turi derėti ir su visomis kitomis argumentuojamojo, retorinio diskurso priemonėmis. **Stipri kalba tinka stipriai retorikai**.

Apskritai, kaip pastebi pragmatikos specialistai (Levinsonas ir kiti), bet koks kalbėtojo nukrypimas nuo neutralios kalbos ir sudėtingesnės ar priešingai – skurdesnės kalbos pasirinkimas, rodo, kad kalbėtojas tam turi pragmatinę priežastį. Kokia yra ši priežastis, priklauso nuo konkrečios komunikacinės situacijos, kalbinio konteksto (Horn, Ward 2006, 17). Jeigu tokių sąlygų mūsų kalbėsenai nėra, o mes vis dėlto ją rinksimės, mes suklaidsime klausytojus (ir atitinkamai mūsų kalba taps neįtikinama).

Rinkitės *individualų kalbos stilių*. Neužmirškite, koks yra jūsų individualus kalbos stilius. Derinkite stilių prie temos. Nepamirškite, kad ir stilių, ir toną teks laikyti vienodą per visą kalbą. Nekeiskite stiliaus vidury kalbos.

Atsargiai rinkitės ir raiškos priemonės – atminkite, kalba visų pirma turi būti funkcionali, o ne išdailinta. Stenkitės, kad kalba skambėtų natūraliai, ne dirbtinai, ne kaip rašytinė.

Venkite anachronizmą. Ir gerai apsvarstykite, kiek ir kokio humoro jūsų auditorijai reikės, kokios citatos jai tiks, kokios aluzijos ir nuorodos, kokius kontekstus visomis šitomis priemonėmis pritrauksite ir kokį santykį su auditorija kursite. Rinkitės tas citatas, kurios per daug nesiskirs nuo jūsų pačių stiliaus.

Nepamirškite, kad pirmas jūsų sakiny – tai užuomina į jūsų stilių. Iš tiesų pats pirmiausias jūsų sakiny yra kalbos pavadinimas. Kurkite jį pagal save, rodykite jame savo santykį ir savo individualų stilių. Na, o atsistoję kalbėti auditorijai, nepradėkite žodeliu *Taigi* – tiek to individualaus stiliaus ir teliks.

Rodykite adekvačias emocijas – nesistebėkite įprastais dalykais, per daug ne-
dejuokite dėl ne pernelyg tragiškų dalykų. Jūsų vertinimas (taip pat ir emocinis) turi atitikti turinį.

Ir nevertokite – tikrai, tikrai neverta! – klišių. Net *mano nuomone ir kaip minėjau* 5 minučių kalboje, kurioje tėra jūsų ir niekieno kito nuomonė, ir kurios pradžios mes dar nepamiršome pabaigoje, kad mums būtų priminta, kas buvo minėta, skamba labai neskoningai.

Žinoma, elokucijai priskirtini ir visi sklandaus, glausto, konkretaus, aiškaus, raiškaus ir taisyklingo teksto reikalavimai.

Be abejo, raiškos priemonių yra daug. Jos plačiau ar siauriau aprašytos įvairiose knygose. Bet kaip pastebėjo mano labai mėgstamos knygelės *Kalbos figūros* autorius, retorikos profesorius Arthuras Quinnas, labai dažnai mes pavartojame kokią nors figūrą nė nesuvokdami, kad sukūrėme tokią puikią *zeugmą* ar pavertėme klaidą retorine figūra.

Kad ir kokių raiškos priemonių ieškosite savo kalboms, svarbiausia, būkite ištikimi sau – tai patraukliausia.

* * *

Užduotis (papildoma, žodžiu)

Skaitydami Mykolo Karpavičiaus pamokslą *Pamokslas, [sakytas] Varšuvos JM kun. pijo-rų Kilmingujų kolegijos koplyčioje ten besilavinantiems jaunuoliams pirmą sekmadienį po Trijų Karalių, 1775 metais* (Karpavičius 2003) atkreipkite dėmesį į tai, kokios retorinės ir stilistinės priemonės naudojamos įtaigai išgauti.

Kaip Karpavičius derina savo kaip švietėjo ir pamokslininko vaidmenis? Turėkite galvoje XVIII a. Lietuvos situaciją, kunigų, pasauliečių ir valdžios santykį.

◇ Memorija

Memorija susijusi su kalbos įsiminimu. Yra keli būdai *įsiminti kalbą*. Pirma, galima ją **išmokti atmintinai**. Bet šis būdas ne itin rekomenduotinas – tokia kalba skambės neįtikinamai, nenatūraliai, bus girdėti rašytinės intonacijos, jeigu kokią nors jos dalį užmiršite, sutriksite ir negalėsite toliau kalbėti.

Galima **kalbėti** visiškai **spontaniškai**. Bet dažnai tam vis tiek yra ruošiamasi, bent kiek apsvarstomas kalbos planas, pozicija, pagrindinis teiginys, problema.

Parankiausias būdas mokytis **sakyti iš dalies paruoštą kalbą** – t. y. paruošti jos pradžią, pabaigą ir perėjimus, apgalvoti jos planą, parepetuoti namuose, bet kalbėti gyvai, nesinaudojant užrašais.

Atminkite:

- Kuo daugiau suprantate, tuo daugiau įsimenate.
- Kuo daugiau pats darote, tuo lengviau atgaminiate.

Kaip įsiminti kalbą?

- Išskaidykite kalbą į smulkias pakopas;
- Raskite argumentavimo logiką;
- Nubraižykite, o kalbėdami atgaminkite kalbos struktūrą, naudokitės a) planais, b) raktiniais žodžiais;

- Išsiaiškinkite žodžių etimologiją;
- Mokykitės kalbą dalimis;
- Nepamirškite: kuo daugiau improvizuotai šnekate kasdien, tuo sklandžiau pavyks spontaniškai susieti paskiras kalbos dalis.

Kad būtų lengviau mokytis kalbą, turėkite jos struktūrą galvoje. Pamėginkite ją „pavartalioti“: pradėti sakyti nuo vidurio, nuo galo. Apsispręskite, ką svarbiausia norite pasakyti, tada atmintinai, paprastais žodžiais išvardykite visus jūsų nuomonę remiančius argumentus.

Pamėginkite pasirinkta tema pasikalbėti, padiskutuoti su draugais, pažįstamais, kolegomis – šitaip ne tik išgryninsite savo argumentus, bet ir lengviau juos įsiminsite.

Lavinkite savo atmintį: nepamirškite, kad turėtumėte mokytis atmintinai ne vien paskirus žodžius, bet ir nuoseklius turiningus tekstus, – šitaip išmokstate išlaikyti galvoje teksto struktūrą, mintį, dėstymą.

◇ Akcija

Akcija yra realusis kalbos atlikimas, sakymas tikrai auditorijai. Kad ir kaip esame pasiruošę kalbai, nežinome, kaip mums iš tiesų pasiseks, kol nepamėginame. Ne viename šios knygos skyriuje minėjau, kad mūsų kalbos sėkmė priklauso nuo komunikacinės situacijos, nuo auditorijos, užsimezgdusio kontakto ir, žinoma, nuo mūsų pasiruošimo. Bet labai daug ir nuo mūsų gebėjimo orientuotis situacijoje, keisti savo kalbą realiuoju kalbėjimo momentu.

Todėl geriausia laisvai disponuoti kalba – neskaityti jos. Ir net nesimokyti visos atmintinai. Turėkite ją galvoje ir naudokitės ja kaip medžiaga gyvai diskusijai, pokalbiui su auditorija. Jeigu iš pradžių tai atrodo per sudėtingas uždavinys – verčiau išmokite kalbą atmintinai, bet neskaitykite – turėsite daugiau judėjimo laisvės ir galėsite pasinaudoti skirtingais informacijos perdavimo kanalais, reikšti mintį skirtingomis kalbinio pranešimo plotmėmis (garsine, vaizdine) bei stebėti auditorijos reakciją.

Jeigu vis dėlto nusprendėte neštis ruošinį, galite:

- Neštis visą parašytą kalbą, prieš tai išskyrę, pabraukę svarbiausias vietas, loginius kirčius, akcentus, pauzes;

- Neštis kalbos konspektą;
- Neštis tik trumpų pagrindinių minčių konspektą arba nusibraižytą kalbos planą;
- Neštis tik raktinių žodžių rinkinį ar tik tas citatas, kurias būtinai turite perskaityti ir negalite persakyti savais žodžiais.

Jeigu nešatės kokias nors santrumpas, konspektus ar planą, turėkite priešais akis užsirašę savo pagrindinį tikslą ir pagrindinį teiginį.

Susideliokite plane bendrais žodžiais (tezėmis) surašytą: pvz., pradžią, plėtojimą, pavyzdį nr. 1, pavyzdį nr. 2, prieštaravimą, vertinimą, pabaigą. Nepamirškite pasirašyti perėjimų.

Jeigu tenka kalbėti pusiau ekspromptu, nepamirškite – svarbiausia yra pasirašyti visais sakiniais pradžią, pabaigą ir visus perėjimus!

Planas

Pr.

↓ Perėjimas

Plėtojimas

↓ Perėjimas

Pavyzdys nr. 1

↓ Perėjimas

Pavyzdys nr. 2

↓ Perėjimas

Prieštaravimas ir vertinimas

↓ Perėjimas

Citata. Pabaiga.

Citatas pabraukite, paryškinkite, kad būtų matyti. Pabraukite žodžius, kuriuos tarsite su loginiu kirčiu.

Auditorijoje, jeigu yra galimybė, nepamirškite patikrinti akustikos. Įsitinkite, kad būsite matomas. Pasirinkite, kalbėsite sėdėdami, stovėdami, ant pakylės, iš tribūnos ar stositės šalia. Iš tribūnos kalbėti patartina tik jeigu a) jus iš už jos matyti (venkite būti „kalbanti galva“), b) ji jums yra bent iki juosmens (kitai ji šalia

jūsų atrodys kaip žaislinė, kels šypseną ir bus nepatogi jums patiems). Tribūna turi pranašumą ir trūkumą. Pranašumai: 1) ji šiek tiek slepia mūsų drebančius kelius (bet tik tiems, kurie sėdi tiesiai priešais ją, iš šono tribūna mūsų vaizdo neužstoja); 2) ant jos galima patogiai pasidėti kalbos ruošinį; 3) kai kuriems kalbėtojams ji leidžia įsijausti į oratoriaus vaidmenį; 4) kartais mikrofonas yra padėtas tik ant jos. Trūkumai: 1) tribūna iš tiesų tiek daug vaizdo neužstoja, kiek mes tikimės, ir dalis auditorijos mato mūsų sukryžiuotas kojas, krapštymasi ir kitus papildomus judesius; 2) ji pernelyg vilioja mus atsiremti, užsigulti ją, prigulti ir t. t.; 3) kai kurie mūsų, ypač stipresni ir aukštesni, iš susijaudinimo siūbuodami į ją remiamės taip stipriai, kad imame ją kilnoti; 4) tribūna varžo mūsų rankų gestus, taigi ir mūsų raišką.

Jeigu nenorite kalbėti iš tribūnos, stokitės šalia. Stenkitės, kad šalia būtų mikrofonas ir jūs patektumėte į vaizdo kameros objektyvą.

Perdaug nesiblaškykite po sceną. Ženkite į ją drąsiai, pasiruošę.

Stenkitės palaikyti komunikaciją, kontaktą su auditorija. Galite kalbos pradžioje kreiptis į auditoriją, užmegzti su ja ryšį, pasisveikinti, prisipažinti, kad jaudinatės, pasakyti, kad jums malonu, garbė ar panašiai. Tik nepersistenkite – nesisveikinkite su auditorija, jeigu kalbate jau dvidešimtas, per daug nesiskųskite jauduliu ir pernelyg nepadlaižiaukite. Jeigu kalba daugiau pašnekovų – klausykitės kalbančiųjų prieš jus įdėmiai. Geras kalbėtojas moka užmegzti dialogą tarp kalbų, pranešimų, nuomonių. Pakomentuokite savo kalboje kolegos pranešimą, nuomonę, poziciją. Bet visų šių priemonių imkitės atsižvelgdamas į tai, ar jos jums tinka, ar neblaškys, ar nepakeis numatytos kalbos pradžios, ar jūsų kalba nuo to nenukentės.

Kalbėdami pasistenkite kontroliuoti gestus, mimikas ir intonacijas. Nereaguokite į save, į savo klaidas (tai nepaprastai svarbu – ne tik kalbėtojams, bet ypač vertėjams). Nerodykite nepasitenkinimo, nekantrumo. Nedarykite dviprasmiškai suprastinų gestų – nesunerkite rankų ant krūtinės, neišsiremkite jomis į šonus, negrąžykite jų, neslėpkite už nugaros ar po stalu, nieko nekrapštykite ir nesunerkite jų maldai.

Galvokite apie pranešimą, apie pačią mintį. Nesijaudinkite, jeigu kas nors vyksta ne visai taip, kaip planavote, – juk kalba priklauso ne tik nuo kalbėtojo, bet ir nuo auditorijos.

Kalbėkite dinamiškai, sudėkite loginius prasminius kirčius, emocinius akcentus. Kalbėkite asmeniškai, rodykite susidomėjimą – tikrai jūsų asmeninė, išgyventa pozicija gali sudominti klausytoją.

Labai svarbu išmokti **klausti ir atsakyti**. Būkite ne tik geri kalbėtojai, bet ir gera auditorija. Užduoti tinkamai klausimą – tikras menas. Klausimas turi būti turi-

ningas, prasmingas (pasimokykite tai daryti atlikdami *BBC radijo pratimą*). Klausimas nurodo atsakymo kryptį.

Vienoje iš serijų Mis Marpl, paklausta, ką ji turėjusi išsiaiškinti, atsako, kad to ji neišsiaiškino, nes, matyt, neuždavė tinkamų klausimų (žr. Mis Marpl, 1987, Nimezidė).

Ne ką lengviau yra **atsakyti į klausimus**. Niekada neatsakykite į klausimą vienu žodžiu: „taip“, „ne“, „nežinau“. Atsakymas taip pat turi būti turiningas. Jeigu nežinote, ką atsakyti, atkreipkite dėmesį į patį klausimą – kaip sakiau, dažnai jame slypi atsakymas. Jeigu neišmanote klausiamo dalyko, pamėginkite pasvarstyti arba palyginti su išmanomu. Visą laiką šiek tiek pratęskite, išplėskite savo atsakymą.

Galimos atsakymų pradžios (tai irgi iš dalies klišės, bet sakydami tokią frazę gaunate laiko pagalvoti):

- a) *Labai geras klausimas. Ačiū, kad iškėlėte...*
- b) *Labai įdomu. Pasvarstykime kartu...*
- c) *Tiksliai negalėčiau atsakyti, bet galėtume kartu pasvarstyti ir išspręsti šią problemą...*
- d) *Tokia perspektyva nebuvo pažiūrėjęs (-usi) į aptariamą dalyką, bet tai galėtų būti įdomu... (tuo ir anuo).*
- e) *Ir kitos.*

Atsakydami, nekartokite klausimo – jūs būtinai kartositės, nes dalis turiningųjų žodžių jau yra klausime.

Pasistenkite neatsakinėti į klausimus šitaip: „Šio klausimo nekomentuosiu todėl, kad nenoriu komentuoti“. Šitaip tik nuteiksite prieš save auditoriją.

Vieną stipriausių ir atviriausių atsakymų, demaskuojantį paslėptą kalbančiojo mintį, priekaištą ir norą diskredituoti užuomina nurodant į tam tikrus kontekstus, pateikė 2009 m. Hillary Clinton, gindama moterų teisę planuoti šeimą ir spręsti, ar ir kada joms gimdyti. Spaudoje šis atsakymas pagarsėjo pavadinimu „Neklausk Hillary Clinton apie abortus, jeigu negali pakelti jos atsakymo“... (kol kas dar galima rasti atsakymo įrašą šiuo internetiniu adresu <<http://www.upworthy.com/dont-ask-hillary-clinton-about-abortion-if-you-cant-handle-her-answer?g=2&c=ufb1>>, žiūrėta 2013-01-29).

Nepamirškite, daugiausia, ką galime pelnyti kaip kalbėtojai, – didesnę ar mažesnę auditorijos susidomėjimą ir prielankumą. Jeigu mums tai pasisekė, mūsų kalba jau buvo nebloga.

***

Baigiamoji atsiskaitomoji užduotis (žodžiu)

Pasakykite viešai savarankiškai paruoštą 10–12 min. (informuojamąją) argumentuojamąją viešąją (svarstomąją) kalbą. Atsakykite į klausimus, apginkite savo poziciją.

Aktyviai dalyvaukite auditorijoje, įdėmiai klausykitės kolegų, užduokite klausimus, diskutuokite.

Pastaba. Visa viešųjų kalbų sesija įrašoma vaizdo kamera. Įrašų vėliau galima naudotis. Renginys viešas, tad auditorija gali būti įvairi.

***

Tolesni skaitiniai

Invencijai ir dispozicijai skirta beveik visa Aristotelio *Retorika*. Apie dispozicijos svarbą, kaip minėjau, kalba ir šiuolaikiniai retorikos teoretikai (tarp jų ir šioje knygoje ne kartą minėtas Perelmanas). Praktiniuose retorikos vadovuose invencija ir dispozicija aptariamoms kiek kitaip, dažnai daug paprasčiau. Bet sykiu tokiais vadovais lengviau vadovautis realiai ruošiant kalbą.

Įdomių ir naudingų patarimų, kaip dirbti su medžiaga, kaip apsvarstyti topus, rasite Sopero knygoje (Soper 1992, 69–80, 105–144), ten pat rašoma ir kaip ruošti kalbos ruošinį (žr. *ibid.*, 80–100). Kiek toliau knygoje pateikiami informacinės ir agitacinės kalbos planai (*ibid.*, 197–234, 274–302). Knygos gale aptariama žodinė kalbinė raiška (*ibid.*, 302–323).

Chrijos pavyzdį ir aptarimą rasite Michaljskajos knygoje (Michaljskaja 1996). Kai kurie šioje knygoje naudoti kalbos planai paimti iš Pečiulio knygos (Pečiulis 2004).

Ruošiantis bus naudinga perskaityti ir tai, ką profesorė Koženiauskiene rašo apie įvairias kalbų pradžias (Koženiauskiene 2001, 107–120).

Elokucijai, stiliaus ir retorinėms figūroms, skirti du stambūs profesorės knygos skyriai (*ibid.*, 205–349), taip pat stiliaus kultūrai skirtas skyrius (*ibid.*, 179–205).

Žaviai stiliaus figūras yra aprašęs ir jų vartojimo komunikacinę situaciją aptaręs savo knygelėje *Figures of Speech: 60 Ways To Turn A Phrase* Arthuras Quinnas (1995).

PABAIGOS ŽODIS: KAIP SKAITYTI ŠITĄ KNYGĄ

Nors šita knyga vadinasi *Praktinė retorika*, pirmieji du stambūs jos skyriai veikiau yra retorikos mokslo prielaidų, istorijos ir teorijos pagrindų apžvalga. Iš tiesų teorijos ir praktikos skirtimi nelabai tikiu. Bet į teorinį svarstymą ir istorines gaires žvelgiau iš praktinės perspektyvos... Todėl šioje knygoje į teoriją įsiterpia pavyzdžiai, praktiniai patarimai ir užduotys, o praktinę dalį parankiausia būtų skaityti lygiagrečiai su teorine. Tam knygoje stengiausi palikti nuorodas, pėdsakus, kurie padėtų susieti vieną skyrių su kitu, praktiką su teorija ir atvirkščiai. Pavyzdžiui, skaitydami paskutinį skyrių ir ruošdamiesi viešajai kalbai, nepamirškite atsiversti skyrelį apie etosą, logosą ir patosą, o skaitydami apie retorinį samprotavimą, žvilgčiotkite į komunikacijai skirtą skyrių.

Atrodė logiška pirma pateikti bendrą retorikos sampratos pristatymą, šiek tiek istorijos, paskui teorijos ir tik tada praktinės medžiagos kalbėtojo įgūdžiams lavinti. Bet mūsų įgūdžiai lavėja lėčiau ir ilgiau, nei mes skaitome. Todėl, ko gero, dirbti su šia medžiaga reiktų pradėti nuo praktinio skyriaus „Retorinė technika: kalbėtojo įgūdžiai“. Nuo šio skyriaus pradėdavau dėstyti savo studentams ir aš. Tiesa, mano kurse, kaip ir knygoje, praktika buvo dėstoma lygiagrečiai su teorija.

Šioje knygelėje, kaip ir žadėjau, mėginau susieti kalbėtojo vaidmenį su vertėjo. Kartais juos išskirdama, kartais beveik tapatindama. Mano siekis buvo leisti būsimam vertėjui bent trumpam pasijusti kalbėtoju, nueiti visą kalbėtojo kelią – nuo pasiruošimo iki scenos ir savo pozicijos gynimo akimirkos.

Esė *Trečias vakaras. Tūkstantis ir viena naktis* Jorge Luisas Borgesas svarsto apie vieną gražiausių šio pasakų rinkinio istorijų, kurią esą iš tiesų yra parašęs pats rinkinio vertėjas Antoine'as Gallandas. Išvertęs tiek pasakų, Gallandas užsimanė vieną sukurti pats, ir jam tai pavyko... Prancūzų vertėjas virto Rytų šalių naktiniu pasakininku. Tad kodėl gi vertėjui žodžiu nepabuvus oratoriumi...

LITERATŪRA

- Aristotelis 1990. *Rinktiniai raštai*, sud. A. Rybelis, vertė J. Dumčius, M. Ročka, V. Sezemanas. (*Kategorijos. Nikomacho etika. Poetika. Apie sielą*). Vilnius: „Mintis“.
- Aristotle 2007. *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*, trans., intro., notes and app. G. A. Kennedy. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Aristotle *Topics*, trans. W. A. Pickardo-Cambridge. The Internet Classics Archive, <<http://classics.mit.edu//Aristotle/topics.html>>, žiūrėta 2014-01-20.
- Arnold C. C. 2008 (1982). Introduction (Perelman 2008 (1982), vii–xx).
- Augustinas A. 1994. *Pokalbiai su savimi*, vertė V. Stalioraitytė, įv. D. Alekna. „Aidai“, ALK.
- Augustinas A. 2004. *Išpažinimai*, vertė E. Ulčinaitė, V. Stalioraitytė. Vilnius: „Aidai“, ALK.
- Augustine (1886). On Christian Doctrine. *Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, Vol. 2, (The City of God. Christian Doctrine)*. <<http://www9.georgetown.edu/faculty/jod/augustine/ddc.html>>, žiūrėta 2013-02-09.
- Bellos D. 2012. *Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation*. Penguin Book.
- Bers V., Adriaan L. 2003. *An Introduction to the Athenian Legal System*, edition of March 15, 1–7. <http://www.stoa.org/projects/demos/article_intro_legal_system?page=all>, žiūrėta 2013-02-07.
- Bielskis A. 2011. How Aristotelian is Machiavelli? (Donskis 2011, 111–119).
- Budinavičienė R. 2005. *Kaip gyveni, dainele? Vaikų vokalo lavinimas. Dainos*. Šiauliai: „Lucilijus“.
- Chesterman A., Wagner E. 2002. *Can Theory Help Translators? A Dialog between the Ivory Tower and the Wordface*. Manchester UK, Northampton MA: St. Jerome Publishing.
- Chilton P. 2007. *Analysing Political Discourse. Theory and Practice*. London, New York: Routledge.
- Chilton P., Schäffner Ch. (Eds.) 2002. *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*. John Benjamins Publishing.
- Cicero 1942. *De oratore*, trans. E. W. Sutton. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press. <<https://archive.org/details/cicerooratore01ciceuoft>>, žiūrėta 2013-12-01.
- Cicero 2002. *De inventione*, trans. C. D. Yonge. Blackmask online, <<http://www.blackmask.com>>, <www.munseys.com/diskone/cicerodn.pdf>, žiūrėta 2013-12-01.
- Ciceronas M. A. 1997. *Kalbos*, įv. E. Ulčinaitė, vertė J. Gelumbeckaitė, A. Kučinskienė, E. Ulčinaitė. Vilnius: „Pradai“.
- Cienki A., Müller C. (Eds) 2008. *Metaphor and Gesture*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Cockcroft R., Cockcroft S. 2005. *Persuading People: An Introduction to Rhetoric*. Palgrave Macmillan.
- Connors R. J., Ede L. S., Lunsford A. A. (Eds.) 1984. *Essays on Classical Rhetoric and Modern Discourse*. Southern Illinois University Press.
- Čepaitienė G. 2007. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Černiuvienė L. 2013. *Vertimo minties raida Europoje. Studijų knyga*. Vilniaus universitetas Vertimo studijų katedra.
- D'hondt S., Östman J.-O., Verschueren J. (Eds.) 2009. *The Pragmatics of Interaction*. John Benjamins Publishing Company.
- Derrida J. 2001. What Is a "Relevant" Translation?, trans. L. Venuti. *Critical Inquiry* vol. 27, no. 2 (Winter, 2001). The University of Chicago Press, 174–200. <<http://www.jstor.org/stable/1344247>>, žiūrėta 2013-12-20.
- Donskis L. (Sud.) 2011. *Niccolò Machiavelli: galios trajektorijos*. „Versus aureus“, Vytauto Didžiojo universitetas.
- Edwards M., Reid Ch. (Eds.) 2004. *Oratory in Action*. Manchester University Press.
- Feltham R. G. 1998. *Diplomatic Handbook*. Longman.
- Foucault M. 1998. *Diskurso tvarka*, vertė M. Daškus. Vilnius: „Baltos lankos“.
- Geertz Cl. 2005. *Kultūrų interpretavimas*, sud. A. Sverdiolas, vertė A. Danielius, A. Gelūnas, E. Platelis, I. Tatolytė. Vilnius: „Baltos lankos“.
- Gimson A. C. 1991. *An Introduction to the Pronunciation of English*. London, New York, Melbourne, Auckland: Edward Arnold, A Division of Hodder and Stoughton.
- Greimas A. J., Kean T. M. (Sud.) 1996. *Mitologija šiandien*. „Baltos lankos“.
- Gumul E. 2010. Explicitating Political Discourse (Schäffner, Bassnett 2010, 94–116).
- Gutauskienė A., Pakšienė V. 2001. *Debatai. Vadovėlis*. Kaunas: „Šviesa“.
- Hatim B., Mason I. 1999. *The Translator as Communicator*. London, New York: Routledge.
- Horn R. L., Ward G. (Eds.) 2006. *The Handbook of Pragmatics*. Blackwell Publishing Ltd.
- Idėjų žodynas* 2001. Sud. A.-L. Norton, vertė V. Dekšnys, B. O. Martinaitienė, A. Pliučas, D. J. Vabalienė, A. Vaškelytė. Vilnius: „Alma littera“.
- Istorijos rašymo horizontai* 2005. Sud. A. Jurgutienė, S. Narbutas. (Senoji Lietuvos literatūra. 18 knyga). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Jakobson R. 1975. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. Структурализм «за» и «против». Москва: «Прогресс», 193–231.
- Jakobson R. 1959. *On linguistic Aspects of Translation*. <<http://culturalstudiesnow.blogspot.com/2011/10/roman-jakobson-on-linguistic-aspects-of.html>>, žiūrėta 2013-12-20.

- Jakobson R. 1992. On Linguistic Aspects of Translation. *Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*, ed. Rainer Schulte, John Biguenet. The University of Chicago Press: Chicago and London, 145–151.
- Jerome (1893). *Jerome's Letter to Pammachius*, trans., notes W. H. Fremantle [*A Select Library of Nicene and post-Nicene Fathers of the Christian Church*, ed. Ph. Schaff, H. Wace, second series, vol. 6. New York], digit. M. Marlowe; <<http://www.bible-researcher.com/jerome.pammachius.html>>, žiūrėta 2013-12-12.
- Jones R. 2002. *Conference Interpreting Explained*. (Translation Practice Explained). Manchester, Northampton: St Jerome Publishing.
- Kalina S. 1992. Discourse processing and interpreting strategies—an approach to the teaching of interpreting. *Teaching Translation and Interpreting—Training, Talent and Experience*, eds. C. Dollerup, A. Loddegaard. Papers from the First Language International Conference, Elsinore, Denmark, 31 May-2 June 1991. (Copenhagen Studies in Translation). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 251–257.
- Karpavičius M. P. 2003. *Rinktiniai pamokslai*, įv., ver. K. Mačiulytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Katz M. A. 1998. Daughters of Demeter. *Becoming Visible: Women in European History*, ed. Stuard and Wiener Bridenthal. Boston: Houghton, Mifflin and Co., 47–75. <http://mkatz.web.wesleyan.edu/daughters_of_demeter/daughters_of_demeter.htm>, žiūrėta 2013-01-22.
- Keith A., Burrige K. 2009. *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge University Press.
- Kennedy G. A. 1994. *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kennedy G. A. 1999. *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. The University of North Carolina Press.
- Kennedy G. A. 2007. Introduction (Aristotle 2007, 1–23).
- Keršytė N. 2004. Populistinės retorikos magija. *Atgimimas*, Nr. 7.
- Keršytė N. 2005. Rektorių retorika. VU mokslo metų pradžios kalbos. *Naujasis Židinys*, Nr. 9, 383–391.
- Keršytė N. 2007. Prancūziškas duelis (prezidento rinkimai Prancūzijoje). *Naujasis Židinys*, Nr. 5–6, 253–258.
- Košanksij N. F. 1849. Кошанский Н. Ф. *Общая реторика*. Санкт-Петербург: Тип. Императорской Академии Наук.
- Koženiauskienė R. 2001. *Retorika: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Koženiauskienė R. 2005. *Juridinė retorika*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Koženiauskienė R. 2013a. *Iškalbos praktika*. Vilniaus universiteto leidykla.

- Koženiauskienė R. 2013b. *Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė*. Vilniaus universiteto leidykla.
- Kurke L. 1997. Inventing the Hetaira: Sex, Politics, and Discursive Conflict in Archaic Greece. *Classical Antiquity*, Volume 16 / No. 1 / April, 106–150. <<http://www.hawaii.edu/hivandaids/Inventing%20the%20Hetaira%20%20Sex,%20Politics,%20and%20Discursive%20Conflict%20in%20Archaic%20Greece.pdf>>, žiūrėta 2013-01-22.
- Lessingas G. E. 1991. Laokoonas, arba apie tapybos ir poezijos ribas. *Ties grožio vetybėmis*, sud. R. Serapinas, vertė V. Sezemanas. II fot. leid. (Kaunas: „Sakalo“ leidykla Kaune), „Baltos lankos“, ALK, 383–453.
- Levinson S. 1983. *Pragmatics*. CUP.
- Liauksminas Ž. 2004. *Rinktiniai raštai*, sud. B. Genzelis, vertė E. Ulčinaitytė, N. Klingaitė. Vilnius: „Mintis“.
- Lydeka A. 2000. *Protokolo pagrindai kiekvienam siekiančiam*. Vilnius: „Eugrimas“.
- Machiavelli N. 2012. *Valdovas*, vertė P. Račius. Vilnius: „Vaga“.
- Mehrabian A. (1981). *Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Mehrabian A., Ferris S. R. (1967). Inference of Attitudes from Nonverbal Communication in Two Channels. *Journal of Consulting Psychology* 31 (3), 248–252.
- Mehrabian A., Wiener M. (1967). Decoding of Inconsistent Communications. *Journal of Personality and Social Psychology* 6 (1), 109–114.
- Mickūnas A. 2007. *Demokratija šiandien. Esė ir straipsniai*, sud. A. Sverdiolas, vertė R. Kalinauskaitė, G. Milašius, I. Tatolytė, N. Vasiliauskaitė. (Pilietinės visuomenės institutas). Vilnius: „Versus aureus“.
- Michaljskaja A. K. 1996. Михальская А. К. *Основы риторики. Мысль и слово 10-11*. Москва: «Просвещение».
- Nauckūnaitė Z. 2001. *Iškalbos mokymas. Vadovėlis*. Kaunas: „Šviesa“.
- Nauckūnaitė Z. 2002. *Teksto komponavimas: rašymo procesas ir tekstų tipai*. Vilnius: „Gimtasis žodis“.
- Nauckūnaitė Z. 2007. *Prezentacijos menas*. Vilnius: „Gimtasis žodis“.
- Nida E. A. 2001. *Contexts in Translating*. John Benjamins Publishing Company.
- Niedźwiedz J. 2012. *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*. „Universitas“.
- Oxford Dictionary of Philosophy* 1996. Ed. Simon Blackburn. Oxford, New York: Oxford University Press, 330.
- Pečiulis Ž. 2004. *Efektyvi komunikacija (praktinis vadovas)*. Vilnius: „Versus aureus“.
- Perelman Ch. 2008 (1982). *The Realm of Rhetoric*, trans. W. Kluback, intro. C. C. Arnold. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

- Petkevičienė R. 1998. *Lietuvių kalbos fonetikos pratimai*. Šiaulių universitetas.
- Plato 2008. *Gorgias*, trans., intro, notes R. Waterfield. Oxford University Press.
- Plato *Gorgias*, trans. Benjamin Jowett. The Internet Classics Archive, <<http://classics.mit.edu/Plato/gorgias.html>>, žiūrėta 2014-02-12.
- Platonas 1996. *Faidras*, vertė N. Kardelis. Vilnius: „Pradai“.
- Plett H. F. 2004. *Rhetoric and Renaissance Culture*. Walter De Gruyter Inc.
- Quinn A. 1995. *Figures of Speech: 60 Ways To Turn A Phrase*. Routledge.
- Quintilian 1856. *Institutes of Oratory*, digit., ed. edition, trans. Rev. J. S. Watson. <<http://rhetoric.eserver.org/quintilian/index.html>>, žiūrėta 2013-12-12.
- Ribeiro M. S. 2004. *Booth Manners*. June-July 2004. (Thinking about Interpreting. AIIC): <<http://aiic.net/page/1489/booth-manners/lang/1>>, žiūrėta 2014-03-03.
- Ryvitytė B. 2011. *Lingvistinės pragmatikos įvadas*. Mokomoji knyga. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Schaff P. (Ed.) (1886). *Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, Vol. 1, (The Confessions and Letters of St. Augustine)*. (Online Library of Liberty), <<http://oll.libertyfund.org/titles/schaff-a-select-library-of-the-nicene-and-post-nicene-fathers-of-the-christian-church-vol-1>>, žiūrėta 2013-02-09.
- Schäffner Ch., Bassnett S. (Eds.) 2010. *Political Discourse, Media and Translation*. Cambridge Scholars Publishing.
- Schenk P. W. 2002. *Great Ways to Sabotage a Good Conversation*. Standard Press.
- Soper P. L. 1992. Сопер П. Л. *Основы искусства речи*. Москва: «Прогресс», «Прогресс-Академия».
- Stresas. *Atmintinė pareigūnams* 2000. Parengė policijos departamento prie VRM Personalo tarnybos psichologų poskyris. (Išleista ALF lėšomis). UAB „Ogamas“.
- Ulčinaitė E. 1984. *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku: próba rekonstrukcji schematu retorycznego*. Wrocław: Ossolineum.
- Venuti L. 2012. *Translation Changes Everything. Theory and Practice*. Routledge.

INTERNETO NUORODOS

- Booth Manners*, by Mathew Perret: <<https://www.youtube.com/watch?v=vZXz6bTB3JE>>, žiūrėta 2013-01-29.
- Don't ask Hillary Clinton about Abortion...*: <<http://www.upworthy.com/dont-ask-hillary-clinton-about-abortion-if-you-cant-handle-her-answer?g=2&c=ufb1>>, žiūrėta 2013-01-29.

In defence of the BBC Pope's Speech Interpreter..., March 14, 2013:

<<http://andrewleightranslator.wordpress.com/2013/03/14/8-in-defence-of-the-bbc-popes-speech-interpreter/>>, žiūrėta 2013-12-20.

Speech Pool: <<http://www.speechpool.net/lt/>>.

www.15min.lt, 2013 rugsėjo 18 d., žiūrėta 2013-09-18.

www.lrt.lt.

VAIZDO IR GARSO MEDŽIAGOS NUORODOS

Garsiausi XX a. nusikaltimai, 1 dalis (angl. *Great Crimes and Trials of the 20th Century*). 1992. BBC dokumentinis filmas. JK.

Garsiausi XX a. nusikaltimai, 3 dalis (angl. *Great Crimes and Trials of the 20th Century*). 1995. BBC dokumentinis filmas. JK.

Ispangliška (angl. *Spanglish*). 2004. Rež. James L. Brooks, kino filmas. JAV.

Mis Marpl (angl. *Marple*, taip pat *Agatha Christie's Marple*). 2004–2013. Britų ITV televizijos serialas. JK.

Mis Marpl (angl. *Miss Marple*). 1984–1992. BBC televizijos serialas. JK.

Mis slaptoji agentė (angl. *Miss Congeniality*). 2000. Rež. Donald Petrie, kino filmas. JAV, Australija.

Nostra Culpa. 2013. Komp. Eugene Birman, libreto aut. Scott Daniel, 16 min finansinė opera. Premjera 2013-04-07.

Olimpiada, 1 dalis (vok. *Olympia 1. Teil — Fest der Völker*). 1936. Rež. Leni Riefenstahl, kino filmas. Vokietija.

Tėvas Braunas (angl. *Father Brown*). 2013–2014. BBC televizijos serialas. JK.

Trys vyrai ir mažoji dama (angl. *Three Men and a Little Lady*). 1990. Rež. Emile Ardolino, kino filmas. JAV.

Vaizdo galia: Leni Riefenstahl gyvenimas, liet. taip pat *Leni Riefenstahl gyvenimas* (vok. *Die Macht der Bilder: Leni Riefenstahl*). 1993. Rež. Ray Müller, dokumentinis filmas. Prancūzija, JK, Vokietija, Belgija.

Ingrida Tatolytė
Praktinė retorika vertėjams žodžiu

Užs. Nr. 18238 Tiražas 150
Maketavo ir spausdino UAB „Lodvila“
www.lodvila.lt

